

ІНСТИТУТ ОБДАРОВАНОЇ ДИТИНИ НАПН УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ БОРИСА ГРІНЧЕНКА

Кваліфікаційна наукова
робота на правах рукопису

ПІОНТКОВСЬКИЙ-ВИХВАТЕНЬ БОГДАН ОЛЕКСАНДРОВИЧ

УДК: 376-056.45:373(51«19»)-048.35

ДИСЕРТАЦІЯ

МОДЕРНІЗАЦІЯ ЗМІСТУ НАВЧАННЯ ОБДАРОВАНИХ УЧНІВ У
ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ ШКОЛАХ УКРАЇНИ
(друга половина ХХ століття)

13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки
Педагогічні науки

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають покликання на відповідне джерело

_____ Б.О. Піотковський-Вихватень

Науковий керівник: Федорова Ніна Федорівна, кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник

Київ – 2019

АНОТАЦІЯ

Піонтовський-Вихватень Б. О. Модернізація змісту навчання обдарованих учнів у загальноосвітніх школах України (друга половина XX століття). – Кваліфікаційна наукова робота на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук (доктора філософії) за спеціальністю 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки. – Інститут обдарованої дитини НАПН України; Київський університет імені Бориса Грінченка. Київ, 2019.

Дисертаційну роботу присвячено вивченню проблеми модернізації змісту середньої освіти обдарованих учнів в Україні другої половини XX ст. За результатами аналізу джерельної бази, матеріалів із фондів Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України уточнено концептуальні ідеї модернізації змісту навчання обдарованих учнів загальноосвітніх шкіл в Україні в роки, що відносимо до радянської доби незалежної України. Ретроспективний огляд історіографії та джерел дав змогу встановити, що незважаючи на значний обсяг наукових праць, відсутні цілісні й системні дослідження проблеми модернізації змісту навчання обдарованих учнів в загальноосвітніх школах України в окреслених хронологічних межах.

Науковим дослідженням вперше здійснено системний аналіз особливостей модернізації навчання обдарованих учнів у загальноосвітніх школах України другої половини XX століття. На основі принципів системності, інтердисциплінарності систематизовано групи джерел, виокремлено ті, що відображають означену проблему, а саме, нормативно-правові документи, інтерпретаційні (монографії, наукові статті, дисертації, брошури, словники, що розкривають поняттєвий апарат дослідження, характеризують його об'єкт та предмет в рамках історико-педагогічного пошуку), дидактичні джерела (навчальні плани, програми, підручники, посібники).

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що вперше: цілісно розкрито та охарактеризовано особливості модернізації змісту навчання

обдарованих учнів у загальноосвітніх школах України в другій половині XX століття. Історико-педагогічна реконструкція вдосконалення змісту навчання обдарованих учнів в історичному відрізку часу другої половини XX століття дала змогу виявити нові знання про шляхи поступу педагогічної науки і практики. За критерієм суспільно зумовленої мети модернізації змісту навчання обдарованих учнів у загальноосвітніх школах України в проміжку історико-педагогічного поступу другої половини XX століття розроблено періодизацію й виокремлено два періоди: період пошуку шляхів удосконалення змісту навчання обдарованих учнів загальноосвітніх шкіл в умовах трансформації радянської системи освіти на засадах нормативно-знаннєвої парадигми (1951–1991), модернізації змісту навчання обдарованих учнів у загальноосвітніх школах України в умовах становлення ринкових відносин (1991–1999). У межах першого періоду визначено та охарактеризовано етапи: (1951–1959) – актуалізації вдосконалення змісту навчання обдарованих учнів; (1959–1964) – становлення практико-орієнтованого змісту навчання на засадах політехнізації середньої загальноосвітньої школи; (1964–1984) – пристосування змісту навчання обдарованих учнів до науково-технічного прогресу; (1984–1991) – оновлення етнокультурного змісту навчання обдарованих учнів в умовах часткової демократизації; у другому періоді виокремлено етапи: (1991–1996) – етап модернізації змісту навчання обдарованих учнів на засадах внутрішньошкільної диференціації, (1996–1999) – етап модернізації змісту навчання обдарованих учнів на засадах особистісно орієнтованої парадигми.

Практичне значення дослідження полягає у поглибленні історико-педагогічних знань про особливості модернізації змісту навчання обдарованих учнів у загальноосвітніх школах України радянської доби та незалежної України; у розробленні спецкурсу «Історія формування змісту середньої освіти для обдарованих учнів в Україні у XX столітті», що може використовуватися з метою підготовки фахівців педагогічних спеціальностей, рекомендацій для вчителів закладів загальної середньої освіти щодо навчання обдарованих учнів.

У дисертації розкрито вагомі здобутки теорії та практики педагогічної науки в поступі мети щодо змісту навчання учнів загальноосвітніх шкіл. Досліджено й висвітлено вплив психологічної та педагогічної науки на вдосконалення змісту навчання обдарованих учнів у загальноосвітніх школах України на різних етапах радянської доби та розбудови системи освіти доби незалежності. Охарактеризовано зв'язки між соціально-економічною зумовленістю підготовки учнів до різних видів суспільної діяльності та змінами змісту навчання обдарованих учнів у системі загальної середньої освіти України в хронологічному полі наукового пошуку.

У дисертації висвітлено науково-методичні засади модернізації змісту навчання обдарованих учнів у загальноосвітніх школах; розкрито вплив педагогічної науки на особливості модернізації змісту загальної середньої освіти учнів. Через призму внеску провідних українських науковців виявлено розвивальний потенціал змісту навчання обдарованих учнів у загальноосвітніх школах України другої половини ХХ століття.

Досліджено вплив освітніх парадигм на зміни щодо змісту навчання обдарованих учнів у загальноосвітніх школах у хронологічних межах другої половини ХХ століття нормативно-знаннєвої в радянську добу та особистісно орієнтованої – в добу незалежної України. Охарактеризовано змістові лінії, що визначали пріоритети модернізації змісту навчання обдарованих учнів відповідно до суспільно зумовлених освітніх парадигм.

Відповідно до розробленої періодизації, узагальнено особливості модернізації змісту навчання обдарованих учнів у загальноосвітніх школах незалежної України (1991–1999). Розкрито сутнісні характеристики вдосконалення змісту навчання учнів в умовах переходу від нормативно-знаннєвої до особистісно орієнтованої парадигми на засадах внутрішньої шкільної диференціації.

Узагальнено психолого-педагогічний, інформаційно-технологічний супровід обдарованих учнів у поступі соціально-економічних, політичних змін у процесі розбудови системи шкільної освіти.

Розкрито вплив інформаційно-комунікаційних технологій на зміни у змісті шкільного навчання загалом й обдарованих учнів зокрема. Висвітлено основні здобутки українських учених щодо модернізації змісту навчання учнів, приведення його у відповідність до суспільних потреб, політико-економічних стратегій розвитку незалежної України та інтересів і потреб особистості. Висвітлено вплив інформаційно-технологічного супроводу навчання обдарованих учнів на підвищення якості шкільної освіти, а саме щодо реалізації дидактичних завдань: дослідження явищ та процесів за допомогою комп'ютерної графіки та моделювання; спостереження хімічних, фізичних, біологічних та соціальних процесів з урахуванням реальної швидкості, підвищення ефективності пошукової діяльності учнів. Значна увага приділена розкриттю впливу мультимедійних технологій на зміни щодо змісту навчання обдарованих учнів.

Проаналізовано досвід загальноосвітніх шкіл України щодо модернізації змісту навчання обдарованих учнів в умовах домінування інформаційно-комунікаційних технологій; розкрито взаємозв'язки між новими вимогами до вдосконалення змісту шкільного навчання обдарованих учнів та професійними вимогами до вчителя.

Висвітлено актуальні, для визначених хронологічних меж дослідження, проблеми, що були пов'язані із вивченням зарубіжного досвіду підготовки педагогів до навчання обдарованих дітей. Розкрито особливості розроблення навчальних планів і програм для шкіл різних типів, що розроблялися відповідно до потреб суспільства загалом і особистості. Проаналізовано навчальні плани і програми для шкіл нових типів – ліцеїв, гімназій, навчально-виховних комплексів, шкіл-лабораторій і різних напрямів профілізації (гуманітарного, природничого, технічного, естетичного).

Значна увага приділена розробленню рекомендацій до модернізації змісту навчання обдарованих учнів у закладах загальної середньої освіти в сучасній Україні.

Основні положення, узагальнення, фактологічний матеріал дисертації можуть використовуватися у процесі викладання навчальних дисциплін «Педагогіка», «Історія педагогіки», а також для підготовки програм, підручників і навчальних посібників з історії педагогіки.

Ключові слова: зміст навчання, модернізація змісту навчання, обдаровані учні, загальноосвітні школи, періодизація, період, етап, етнокультурний зміст навчання, навчальна програма, навчальний план, зовнішньошкільна, внутрішньошкільна диференціація, парадигма, радянська доба, доба незалежної України.

Список публікацій здобувача

Наукові праці, в яких опубліковано основні наукові результати дисертації

1. Піонтковський-Вихватень Б. О. Дидактична сутність змісту середньої освіти з обдарованими учнями України у складі СРСР. *Педагогічні інновації: ідеї, реалії, перспективи* : зб. наук. пр., 2014. № 13. С. 17–22.

2. Піонтковський-Вихватень Б. Моральні принципи освіти обдарованих дітей у XX столітті. *Навчання і виховання обдарованої дитини: теорія та практика* : зб. наук. пр. 2014. № 13. С. 26–30.

3. Піонтковський-Вихватень Б. О. Навчання обдарованих дітей у навчальних закладах України: історичний контекст. *Освіта та розвиток обдарованої особистості* : щомісяч. науково-метод. журнал. 2014. № 2. С. 18–21.

4. Пионтковский-Выхватень Б. А. Подходы развития образовательной деятельности с одаренными детьми. *Освіта та розвиток обдарованої особистості* : щомісяч. науково-метод. журнал. 2014. № 3. С. 22–25.

5. Піонтковський-Вихватень Б. О., Федорова Н. Ф. Удосконалення змісту навчально-виховного процесу в загальноосвітніх навчальних закладах у 90-х роках XX століття. *Освіта та розвиток обдарованої особистості* : щомісяч. науково-метод. журнал. 2014. № 8 (27)/08. С. 36–43.

6. Піонтковський-Вихватень Б. Модернізація змісту середньої освіти в розвитку обдарованих учнів України у 50-х роках XX століття. *Навчання і*

виховання обдарованої дитини: теорія та практика : зб. наук. пр. 2015. № 2(15). С. 42–50.

7. Піонтовський-Вихватень Б. О., Камишин В. В., Федорова Н. Ф. Модернізація змісту середньої освіти в Україні у 90-х роках ХХ століття, спрямованої на розвиток обдарованих учнів. *Освіта та розвиток обдарованої особистості* : щомісяч. науково-метод. журнал. 2015. № 11(42). С. 5–15.

8. Піонтовський-Вихватень Б. Інформаційно-технологічний супровід навчання обдарованих учнів. *Навчання і виховання обдарованої дитини: теорія та практика* : зб. наук. пр. 2016. № 1 (16). С. 26–31.

9. Піонтовський-Вихватень Б. Психолого-педагогічний супровід обдарованих дітей в середній освіті України другої половини ХХ століття. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології* : наук. журнал / голов. ред. А. А. Сбруєва. Суми, 2018. № 1(75). С. 54–65.

10. Піонтовський-Вихватень Б. О. Історичний аналіз психолого-педагогічного супроводу обдарованих дітей в загальноосвітніх навчальних закладах України ХХ ст. *Молодий вчений* : наук. журн. 2018. № 3 (55) березень. С. 586–589.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

11. Пионтовский-Выхватень Б. А. Духовно-ценностная одаренность и духовные способности. *Освіта та розвиток обдарованої особистості* : щомісяч. науково-метод. журнал. 2013. №1 (8)/01. С. 19–21.

12. Піонтовський-Вихватень Б. Розвиток трудової політехнічної та військово-підготовчих профільних середніх загальноосвітніх шкіл в Україні у ХХ столітті. *Навчання і виховання обдарованої дитини: теорія та практика* : зб. наук. пр. 2015. № 16. С. 62–70.

Наукові праці, які додатково відображають наукові результати дисертації

13. Пионтовский-Выхватень Б. А. Экофасилитативный подход в системе психолого-педагогического сопровождения общей одаренности личности. *Теоретико-методологічні питання розвитку загальної обдарованості*

особистості : матеріали Всеукр. конф., присвяченої 20-річчю заснування НАПН України, 13 березня 2012 р. Київ, 2012. С. 106–111.

14. Піонтковський-Вихватень Б. Поглиблення професійних знань майбутніх учителів через вивчення спецкурсів. *Педагогічні інновації: ідеї, реалії, перспективи* : зб. наук. пр. 2015. № 1 (14). С. 23–26.

15. Піонтковський-Вихватень Б., Федорова Н. Готуємо професіоналів для держави – Україна: педагогічно-психологічний путівник : метод. рек. Київ : Інститут обдарованої дитини. 2017. 68 с.

SUMMARY

Piontkovskyi-Vykhvaten B.O. Modernization of the content of gifted pupils education in secondary schools of Ukraine (the second half of the twentieth century). – Qualifying scientific work on the rights of the manuscript.

The dissertation is for the gaining the degree of PhD in Pedagogics (Doctor of Philosophy) on specialty 13.00.01 – general pedagogy and history of pedagogy. – Borys Grinchenko Kyiv University, Kyiv, 2019.

The dissertation is devoted to the study of the challenge of modernization of the content of secondary education of gifted pupils in Ukraine in the second half of the twentieth century. The tendencies of improving the content of the pupils' training in the middle and the end of the 20th century, are outlined in the archival materials and conceptual ideas were laid down during the modernization of the content of talented pupils education in secondary education and focused on the content of training in independent Ukraine. A retrospective review of historiography and sources has made it possible to establish that in spite of a considerable amount of scientific works, there are no holistic and systematic studies of the challenge of modernizing the content of gifted pupils' studying in general secondary schools of Ukraine in the specified chronological boundaries.

The systematic analysis of talented pupils' training in secondary schools of Ukraine of the second half of the twentieth century has been carried out in the

scientific research, for the first time. The groups of sources based on the principles of systematic interdisciplinary have been systematized. There are identified those that reflect the specified challenge. They are normative legal documents, interpretative (monographs, scientific articles, dissertations, brochures, dictionaries revealing the conceptual apparatus of the research, characterizing its object and subject in the framework of historical and pedagogical search), didactic sources (curricula, programs, textbooks, manuals).

The scientific novelty of the obtained results is that for the first time: the peculiarities of the modernization of the content of talented pupils studying in general secondary schools of Ukraine in the second half of the twentieth century have been holistically revealed and characterized. Historical and pedagogical reconstruction of the improvement of the content of the gifted pupils studying in the historical period of the second half of the twentieth century has allowed revealing new knowledge about the ways of the progress of pedagogical science and practice. According to the criterion of the socially determined goal for the content modernization of teaching talented pupils in secondary schools in Ukraine in the interval of historical and pedagogical advancement of the second half of the twentieth century there the periodization was developed and two periods elaborated. They are the period of the search for ways to improve the content of talented pupils' education at secondary schools under conditions of the transformation of the Soviet educational system based on the normative-knowledge paradigm (1951–1991), modernization of the content of talented pupil education in secondary schools of Ukraine under conditions of the establishment of market relations (1991–1999). During the first period, the stages defined and characterized. (1951–1959) – actualization of the improvement of teaching talented pupil content; (1959–1964) – the formation of a practical-oriented content of training based on polytechnics in secondary schools; (1964–1984) – adaptation of the content of teaching gifted students to scientific and technological progress; (1984–1991) – updating the ethno cultural content of gifted pupils education in conditions of partial democratization; in the second period, the stages are distinguished: (1991–1996) – the stage of modernization of the content of teaching

gifted pupils on the basis of intra-school differentiation, (1996–1999) – the stage of modernization of the content of teaching gifted students on the basis of personally oriented paradigm.

The practical significance of the study is to deepen historical and pedagogical knowledge about the peculiarities of the modernization of gifted pupil educational content in Ukrainian secondary schools of the Soviet era and of independent Ukraine. It is also to develop the special course of «History of the formation of the content of secondary education for gifted pupils in Ukraine in the twentieth century». That is useful for training specialists in pedagogical specialties, as recommendations for teachers of institutions of general secondary education on the training of gifted pupils.

The dissertation reveals the significant achievements of the theory and practice of pedagogical science in the progression of the goal of the content of pupils study at secondary schools. The influence of psychological and pedagogical science on the improvement of the content of gifted pupil education in secondary schools of Ukraine at various stages of the Soviet era and the development of the education system of the age of independence has been explored and elucidated. The connection between the socio-economic precondition of the preparation of students to various types of social activity and changes in the content of gifted pupil education in the general secondary educational system of Ukraine in the chronological field of scientific research are described.

The dissertation covers the scientific and methodological principles of modernizing the content of teaching gifted students in general schools; the influence of pedagogical science on the features of modernization of the content of general secondary education of students is revealed. Through the prism of the contribution of the leading Ukrainian scholars, the development potential of the content of teaching gifted students in secondary schools of Ukraine in the second half of the twentieth century was revealed.

The influence of educational paradigms on the changes in the content of gifted pupils' learning in secondary schools in the chronological limits of the second

half of the twentieth century of the normative-knowledgeable in the Soviet era and personally oriented – in the course of independent Ukraine was investigated. Characterized content lines, which determined the priorities of modernizing the content of gifted pupils learning in accordance with socially determined educational paradigms.

In accordance with the developed periodization, the peculiarities of the modernization of the content of gifted pupils learning in general education schools of independent Ukraine (1991–1999) are generalized. Essential characteristics of improving the content of student learning in the transition from a normative-knowledgeable to a personally oriented paradigm based on the intra-school differentiation are revealed.

Generalized psychological and pedagogical, informational and technological support of gifted pupils in the progress of socio-economic, political changes in the process of developing a system of school education.

There is disclosed the influence of information and communication technologies on changes in the content of school education in general and gifted pupils in particular. The main achievements of Ukrainian scientists concerning the modernization of the content of pupil education, bringing them in line with the public needs, political and economic strategies of the development of independent Ukraine and the interests and needs of the individual are highlighted.

The influence of the informational and technological support of the training of gifted students on improving the quality of school education, namely, on the implementation of didactic tasks: the study of phenomena and processes using computer graphics and simulation are highlighted. Observation of chemical, physical, biological and social processes taking into account real speed, increasing the efficiency of search activity of students. Considerable attention is paid to the disclosure of the impact of multimedia technologies on changes in the content of gifted pupils learning.

The experience of secondary schools of Ukraine regarding the modernization of the content of gifted pupils learning in the conditions of dominance of information

and communication technologies are analyzed; the relationship between the new requirements for improving the content of gifted pupils' school education and professional requirements for a teacher is revealed.

The problems, related to the study of foreign experience of educating teachers to the study of gifted children, are highlighted for the certain chronological boundaries of the study. The peculiarities of development of curricula and programs for schools of different types, developed in accordance with the needs of society as a whole and personality. The study plans and programs for schools of new types – lyceums, gymnasiums, educational complexes, schools-laboratories and various profiling areas (humanitarian, natural, technical and aesthetic) – are analyzed.

Considerable attention is paid to the development of recommendations for the modernization of the content of gifted students' learning in general secondary education institutions in modern Ukraine.

The main provisions, generalizations, factorial material of the dissertation can be used in the process of teaching the disciplines «Pedagogy», «History of pedagogy», as well as for the preparation of programs, textbooks and teaching aids on the history of pedagogy.

Key words: content of education, modernization of the content of education, talented students, secondary schools, periodization, period, stage, ethnocultural content of education, curriculum, out-of-school and intra-school differentiation, talented schoolchildren, paradigm, Soviet era, era of independent Ukraine.

List of publications of the applicant

Scientific papers, in wich published the main scientific results of the thesis

1. Piontkovskyi-Vykhvaten B.O. Dydaktychna sutnist zmistu serednoi osvity z obdarovanyh uchniamy Ukrainy u skladi SRSR. *Pedahohichni innovatsii: idei, realii, perspektyvy* : zb. nauk. pr., 2014. № 13. S. 17–22.

2. Piontkovskyi-Vykhvaten B. Moralni pryntsypy osvity obdarovanykh ditei u XX stolitti. *Navchannia i vykhovannia obdarovanoi dytyny: teoriia ta praktyka* : zb. nauk. pr. 2014. № 13. S. 26–30.

3. Piontkovskyi-Vykhvaten B.O. Navchannia obdarovanykh ditei u navchalnykh zakladakh Ukrainy: istorychnyi kontekst. *Osvita ta rozvytok obdarovanoi osobystosti* : shchomisiach. naukovo-metod. zhurnal. 2014. № 2. S. 18–21.

4. Piontkovskyi-Vykhvaten B.O. Podhodyi razvitiya obrazovatelnoy deyatelnosti s odarennymi detmi. *Osvita ta rozvytok obdarovanoi osobystosti* : shchomisiach. naukovo-metod. zhurnal. 2014. № 3. S. 22–25.

5. Piontkovskyi-Vykhvaten B.O., Fedorova N.F. Udoskonalennia zmistu navchalno-vykhovnoho protsesu v zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladakh u 90-h rokakh XX stolittia. *Osvita ta rozvytok obdarovanoi osobystosti* : shchomisiach. naukovo-metod. zhurnal. 2014. № 8 (27)/08. S. 36–43.

6. Piontkovskyi-Vykhvaten B.O. Modernizatsiia zmistu serednoi osvity v rozvytku obdarovanykh uchniv Ukrainy u 50-h rokakh XX stolittia. *Navchannia i vykhovannia obdarovanoi dytyny: teoriia ta praktyka* : zb. nauk. pr. 2015. № 2(15). S. 42–50.

7. Piontkovskyi-Vykhvaten B.O, Kamyshyn V.V., Fedorova N.F. Modernizatsiia zmistu serednoi osvity v Ukraini u 90-h rokakh XX stolittia, spriamovanoi na rozvytok obdarovanykh uchniv. *Osvita ta rozvytok obdarovanoi osobystosti* : shchomisiach. naukovo-metod. zhurnal. 2015. № 11(42). S. 5–15.

8. Piontkovskyi-Vykhvaten B. Informatsiino-tekhnologichnyi suprovid navchannia obdarovanykh uchniv. *Navchannia i vykhovannia obdarovanoi dytyny: teoriia ta praktyka* : zb. nauk. pr. 2016. № 1 (16). S. 26–31.

9. Piontkovskyi-Vykhvaten B. Psykholoho-pedahohichnyi suprovid obdarovanykh ditei v serednii osviti Ukrainy druhoi polovyny XX stolittia. *Pedahohichni nauky: teoriia, istoriia, innovatsiini tekhnolohii* : nauk. zhurnal / holov. red. A. A. Sbruieva. Sumy, 2018. № 1(75). S. 54–65.

10. Piontkovskyi-Vykhvaten B.O. Istorychnyi analiz psykholoho-pedahohichnoho suprodu obdarovanykh ditei v zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladakh Ukrainy XX st. *Molodyi vchenyi* : nauk. zhurn. 2018. № 3 (55) berezen. S. 586–589.

Scientific papers certifying the approbation of the materials of the thesis

11. Piontkovskyi-Vykhvaten B.A. Duhovno-tsennostnaya odarennost i duhovnyie sposobnosti. *Osvita ta rozvytok obdarovanoi osobystosti* : shchomisiach. naukovometod. zhurnal. 2013. №1 (8)/01. S. 19–21.

12. Piontkovskyi-Vykhvaten B. Rozvytok trudovoi politekhnichnoi ta viiskovopidhotovchych profilnykh serednikh zahalnoosvitnikh shkil v Ukraini u XX stolitti. *Navchannia i vykhovannia obdarovanoi dytyny: teoriia ta praktyka* : zb. nauk. pr. 2015. № 16. S. 62–70.

Scientific works, which additionally reflect the scientific results of the thesis

13. Piontkovskyi-Vykhvaten B.A. Ekofasilitativnyi podhod v sisteme psihologopedagogicheskogo soprovojdieniia obschey odarennosti lichnosti. *Teoretykometodolohichni pytannia rozvytku zahalnoi obdarovanosti osobystosti* : materialy Vseukr. konf., prysviachenoi 20-richchiu zasnuvannia NAPN Ukrainy, 13 bereznia 2012 r. Kyiv, 2012. S. 106–111.

14. Piontkovskyi-Vykhvaten B. Pohlyblennia profesiinykh znan maibutnikh uchyteliv cherez vyvchennia spetskursiv. *Pedahohichni innovatsii: idei, realii, perspektyvy* : zb. nauk. pr. 2015. № 1 (14). S. 23–26.

15. Piontkovskyi-Vykhvaten B., Fedorova N. Hotuiemo profesionaliv dlia derzhavy – Ukraina: pedahohichno-psykholohichni putivnyk: metod. rek. Kyiv : Instytut obdarovanoi dytyny. 2017. 68 s.

ЗМІСТ

ВСТУП	17
РОЗДІЛ 1. НАВЧАННЯ ОБДАРОВАНИХ УЧНІВ ЯК ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА	
1.1 Історіографія та джерела дослідження	25
1.2 Періодизація модернізації змісту навчання обдарованих учнів в Україні (друга половина ХХ століття)	53
Висновки до розділу 1	77
РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ МОДЕРНІЗАЦІЇ ЗМІСТУ НАВЧАННЯ ОБДАРОВАНИХ УЧНІВ ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ ШКІЛ У РАДЯНСЬКУ ДОБУ (1951–1991 РОКИ ХХ СТОЛІТТЯ)	
2.1 Суспільна зумовленість удосконалення змісту навчання обдарованих учнів в загальноосвітніх школах України	80
2.2 Науково-методичне забезпечення оновлення змісту навчання обдарованих учнів	101
2.3 Модернізація змісту навчання обдарованих учнів в умовах реформи школи (1984–1991)	119
Висновки до розділу 2	133
РОЗДІЛ 3. МОДЕРНІЗАЦІЯ ЗМІСТУ НАВЧАННЯ ОБДАРОВАНИХ УЧНІВ У ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ ШКОЛАХ НЕЗАЛЕЖНОЇ УКРАЇНИ (1991–1999 РОКИ)	
3.1 Модернізація змісту навчання обдарованих учнів у незалежній Україні в умовах трансформації освітньої парадигми	135
3.2 Психолого-педагогічний, інформаційно-технологічний супровід модернізації змісту навчання обдарованих учнів	158
3.3 Рекомендації щодо вдосконалення змісту навчання обдарованих учнів у закладах загальної середньої освіти в Україні	173
Висновки до розділу 3	181
ВИСНОВКИ	184
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	188
ДОДАТКИ	213

ВСТУП

Актуальність дослідження. Цивілізаційний вибір України щодо розбудови суспільства на гуманістичних цінностях порушує проблему пошуку і розроблення ефективних шляхів модернізації освітнього простору з метою забезпечення умов для розвитку здібностей і обдарувань кожної особистості. Осмислення продуктивного історико-педагогічного досвіду вдосконалення змісту навчання обдарованих учнів і об'єктивна оцінка здобутків попередніх періодів слугує для виявлення нових знань, що можуть збагатити педагогічну теорію та практику.

Сьогодні основні стратегії загальної середньої освіти учнів ґрунтуються на законах України: «Про освіту» (2017), «Про вищу освіту» (2014); нормативних документах – Концепції «Нова українська школа» (2016); указах Президента України: «Про Національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021 року» №344/2013 від 25.06.2013 р., «Про заходи щодо розвитку системи виявлення та підтримки обдарованих і талановитих дітей та молоді» №927/2010 від 30.09.2010 р., Державній цільовій програмі роботи з обдарованою молоддю на 2007-2010 рр.

Період, починаючи з другої половини і закінчуючи 90-ми роками ХХ ст., характеризується поступом системи загальної середньої освіти, детермінованим суспільно-економічними потребами щодо підготовки дітей і молоді до праці в технологічному виробництві та відповідними змінами освітніх парадигм, що впливало на модернізацію змісту освіти учнів, зокрема й обдарованих.

Актуальність дисертації зумовлена на теоретичному рівні розширенням історико-педагогічних знань про особливості оновлення змісту навчання обдарованих учнів і встановлення періодизації поступу цього освітнього феномену в другій половині ХХ століття; на практичному – потребою творчої адаптації досвіду попереднього історичного періоду щодо розвою змісту навчання в сучасних закладах загальної середньої освіти.

Студіювання історіографії з проблеми модернізації змісту обдарованих учнів в історичному проміжку часу другої половини ХХ ст. засвідчує, що попри

пласт наукових здобутків з окремих аспектів означена проблема в окреслених територіальних межах цілісно й системно не досліджувалася.

Недостатнє висвітлення в сучасних дослідженнях з історії педагогіки означеної наукової проблеми, її актуальність в умовах реформування загальної середньої освіти в Україні зумовили вибір теми **«Модернізація змісту навчання обдарованих учнів у загальноосвітніх школах України (друга половина XX століття)»**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дисертації є складовою комплексної програми науково-дослідної роботи Інституту обдарованої дитини НАПН України «Науково-методичні засади діагностики естетичної обдарованості дітей дошкільного та шкільного віку» (державний реєстраційний номер 0113U000723).

Тему дисертаційної роботи затверджено вченою радою Інституту обдарованої дитини НАПН України (протокол №10 від 27 листопада 2013 р.) та узгоджено Міжвідомчою радою з координації наукових досліджень із педагогічних та психологічних наук в Україні (протокол №8 від 15 грудня 2015 р.).

Мета дослідження: висвітлення особливостей модернізації змісту навчання обдарованих учнів загальноосвітніх шкіл України у руслі перебігу освітніх парадигм в історико-педагогічному контексті другої половини XX століття для виявлення нових знань, що можуть бути корисними для педагогічної науки.

Відповідно до мети визначено такі **завдання дослідження:**

1. Здійснити огляд історіографії та джерел дослідження.
2. Розробити періодизацію модернізації змісту навчання обдарованих учнів у загальноосвітніх школах України (друга половина XX століття).
3. Виявити та охарактеризувати особливості модернізації змісту навчання обдарованих учнів у загальноосвітніх школах України в радянській системі освіти (1959–1991 рр. XX століття).

4. З'ясувати внесок педагогічної науки і практики в модернізацію змісту навчання обдарованих учнів у загальноосвітніх школах незалежної України (1991–1999 рр. XX століття); розробити методичні рекомендації щодо подальшого покращення змісту навчання обдарованих учнів.

Об'єкт дослідження – навчання обдарованих учнів у системі загальної середньої освіти України в другій половині XX століття.

Предмет дослідження – особливості модернізації змісту навчання обдарованих учнів у загальноосвітніх школах України в хронологічних межах дослідження.

Хронологічні межі дослідження охоплюють 1951–1999 роки XX століття. Визначення *нижньої хронологічної межі* дослідження – 1951 рік – пов'язано з актуалізацією оновлення змісту навчання учнів в умовах назрівання реформи радянської системи освіти й приведення її у відповідність із соціально-економічними потребами та нормативно-знаннєвою парадигмою навчання. *Верхня межа* – 1999 рік – позначена змінами щодо модернізації змісту освіти обдарованих учнів на ґрунті особистісно орієнтованої парадигми в умовах розбудови ринкової економіки в незалежній Україні.

Територіальні межі дослідження становить територія України в історичному відрізку часу другої половини XX століття.

Теоретичну основу дослідження становлять положення про методологічні засади історико-педагогічних студій (С. Гончаренко, Н. Гупан, Н. Дічек, В. Курило, Л. Пироженко, О. Савченко, О. Сухомлинська, Є. Хриков, М. Ярмаченко), концептуальні ідеї щодо навчання обдарованих учнів у загальноосвітній школі (І. Волощук); наукові доробки з розвитку педагогічної думки та загальноосвітньої школи України (О. Адаменко, Л. Березівська, Г. Іванюк, Н. Калініченко).

Для розв'язання мети й завдань дисертаційного дослідження використано комплекс **методів**: *загальнонаукові*: аналіз, синтез, систематизація, порівняння для класифікації джерел із проблеми дослідження, з'ясування термінологічного апарату й розвитку досліджуваного явища в історико-педагогічній

ретроспективі; *хронологічний* – для розроблення періодизації модернізації змісту навчання обдарованих учнів у загальноосвітніх школах України в хронологічних межах наукового пошуку; *науково-бібліографічний* – для аналізу опублікованих і архівних джерел, їх систематизації за проблемою наукового пошуку; *герменевтичні* – для нового прочитання й коментування праць і досвіду вітчизняних науковців та практиків; *персоналістично-бібліографічний метод*, що дав змогу висвітлити внесок науковців і практиків у розкриття проблеми дослідження; *конструктивно-генетичний* – для уточнення мети, завдань, змісту та особливостей організації навчання обдарованих учнів.

Джерельну базу дослідження становлять:

- *історіографічні праці*, статті та матеріали з періодичних педагогічних видань, що розкривають означену проблему в історико-педагогічній ретроспективі досліджуваного періоду;

- *нормативно-правові документи*, що регулювали діяльність загальноосвітніх шкіл у контексті досліджуваної проблеми (закони, законопроекти, довідки, інформаційні повідомлення, документи колегії Міністерства освіти УРСР, постанови пленумів ЦК КПРС, резолюції державних структур, протоколи засідань Міністерства освіти УРСР, навчальні плани і програми, доповідні записки президії Верховної Ради УРСР, річні звіти Міністерства освіти УРСР, листи і розпорядження керівних органів освіти щодо змісту навчання учнів; основою для написання дисертації стали неопубліковані матеріали з 166 фонду Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (рішення, постанови, доповідні записки, протоколи, матеріали, стенограми засідань колегії Міністерства освіти УРСР, доповідні записки, річні звіти про роботу шкіл);

- *інтерпретаційні джерела* (монографії, дисертації, брошури, посібники, науково-довідникові видання), що розкривають особливості модернізації змісту навчання обдарованих учнів у загальноосвітніх школах перебігу другої половини XX століття;

- *дидактичні джерела* (навчальні плани, програми, посібники, підручники).

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що за результатами дослідження *вперше* цілісно розкрито та охарактеризовано особливості модернізації змісту навчання обдарованих учнів у загальноосвітніх школах України в другій половині ХХ століття. Історико-педагогічна реконструкція вдосконалення змісту навчання обдарованих учнів в історичному відрізку часу другої половини ХХ століття дала змогу виявити нові знання про шляхи поступу педагогічної науки і практики. За критерієм суспільно зумовленої мети модернізації змісту навчання обдарованих учнів у загальноосвітніх школах України в проміжку історико-педагогічного поступу другої половини ХХ століття розроблено періодизацію й виокремлено два періоди: період пошуку шляхів удосконалення змісту навчання обдарованих учнів загальноосвітніх шкіл в умовах трансформації радянської системи освіти на засадах нормативно-знаннєвої парадигми (1951–1991), модернізації змісту навчання обдарованих учнів у загальноосвітніх школах України в умовах становлення ринкових відносин (1991–1999). У межах першого періоду визначено та охарактеризовано етапи: (1951–1959) – актуалізації вдосконалення змісту навчання обдарованих учнів; (1959–1964) – становлення практико-орієнтованого змісту навчання на засадах політехнізації середньої загальноосвітньої школи; (1964–1984) – пристосування змісту навчання обдарованих учнів до науково-технічного прогресу; (1984–1991) – оновлення етнокультурного змісту навчання обдарованих учнів в умовах часткової демократизації; у другому періоді виокремлено етапи: (1991–1996) – етап модернізації змісту навчання обдарованих учнів на засадах внутрішньошкільної диференціації, (1996–1999) – етап модернізації змісту навчання обдарованих учнів на засадах особистісно орієнтованої парадигми. *Уточнено* поняття «модернізація змісту навчання обдарованих учнів», біографічні відомості про педагогів того часу, хронологічні межі у поступі змін, що впливали на модернізацію змісту навчання обдарованих учнів. *Подальшого розвитку* набули

систематизація джерельної бази наукового пошуку, характеристика впливу соціальних чинників на еволюцію мети й змісту навчання обдарованих учнів.

До наукового обігу введено відомості про досвід загальноосвітніх шкіл щодо реалізації змісту навчання обдарованих учнів в історичних межах дослідження.

Практичне значення дослідження полягає у поглибленні історико-педагогічних знань про особливості модернізації змісту навчання обдарованих учнів у загальноосвітніх школах України радянської доби та незалежної України; у розробленні спецкурсу «Історія формування змісту середньої освіти для обдарованих учнів в Україні у XX столітті», що може використовуватися з метою підготовки фахівців педагогічних спеціальностей, рекомендацій для вчителів закладів загальної середньої освіти щодо навчання обдарованих учнів.

Основні положення, узагальнення, фактологічний матеріал дисертації можуть використовуватися у процесі викладання навчальних дисциплін «Педагогіка», «Історія педагогіки», а також для підготовки програм, підручників і навчальних посібників з історії педагогіки.

Результати дослідження **впроваджено** в освітній процес Чернігівського національного педагогічного університету імені Т.Г. Шевченка (довідка про впровадження №10 від 28.03.2016), у процес підготовки кадрів вищої кваліфікації Інституту проблем виховання НАПН України (довідка про впровадження №01-11/130 від 28.03.2016), Інституту обдарованої дитини НАПН України (довідка про впровадження №02-15/125 від 30.03.2016), Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України (довідка про впровадження №01-13/235 від 19.05.2016).

Особистий внесок здобувача полягає в тому, що в статті «Удосконалення змісту навчально-виховного процесу в загальноосвітніх навчальних закладах у 90-х роках XX століття», написаній у співавторстві з Н. Федоровою, автором проаналізовано концептуальні ідеї модернізації змісту навчання обдарованих учнів в історико-педагогічній ретроспективі 80-х–90-х рр. XX століття, у статті «Модернізація змісту середньої освіти в Україні у

90-х роках XX століття, спрямована на розвиток обдарованих учнів», написаній у співавторстві з В. Камишиним, Н. Федоровою автором висвітлено теоретичні аспекти вдосконалення змісту навчання обдарованих учнів, проаналізовано особливості модернізації змісту навчання у період незалежної України. У методичних рекомендаціях «Готуємо професіоналів для держави – Україна», підготовлених у співавторстві з Н. Федоровою, автором розроблено тести для оцінювання знань, умінь та навичок обдарованої особистості в освітньому процесі закладу загальної середньої освіти.

Апробація результатів дисертації. Зміст і результати дисертації було висвітлено у виступах на науково-практичних конференціях різного рівня, зокрема: *міжнародних* – «Обдаровані діти – інтелектуальний потенціал держави» (Київ, 2014), «Інноваційні технології навчання обдарованої молоді» (Київ, 2018); *всеукраїнських* – «Теоретико-методичні засади дослідження динаміки структури інтелектуальних властивостей особистості обдарованих підлітків» (Київ, 2012), «Теоретико-методологічні питання розвитку загальної обдарованості особистості» (Київ, 2012); під час *психолого-педагогічних читань*, присвячених пам'яті доктора педагогічних наук, професора Федоришина Бориса Олексійовича «Профорієнтація: стан і перспективи розвитку» (Київ, 2016); на *звітній науковій конференції* Інституту обдарованої дитини НАПН України (Київ, 2015).

Матеріали дисертації обговорювалися на засіданнях відділу діагностики обдарованості Інституту обдарованої дитини НАПН України.

Публікації. Результати дисертації відображено в 15 публікаціях автора, із них 12 – одноосібних, 3 – у співавторстві. Із них 11 статей опубліковано у провідних фахових виданнях України (з яких 1 – у виданні, що включено до міжнародних наукометричних баз), 1 – у науковому виданні, що включено до міжнародних наукометричних баз, 1 – у науковому виданні, 1 – у матеріалах науково-практичних конференцій, 1 – методичні рекомендації (у співавторстві).

Структура та обсяг дисертації. Робота складається із анотації, вступу, трьох розділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків, додатків,

списку використаних джерел. Обсяг дисертації складає 304 сторінки: основного тексту – 171 сторінка. Список використаних джерел – 269 найменувань, у тому числі 74 – архівних джерела на 25 сторінках та 8 додатків на 92 сторінках. Робота містить 17 таблиць та 4 рисунки.

РОЗДІЛ 1.

НАВЧАННЯ ОБДАРОВАНИХ УЧНІВ ЯК ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

1.1. Історіографія та джерела дослідження

Зміст навчання обдарованих учнів у загальноосвітніх школах України в історико-педагогічному контексті другої половини ХХ століття, розглядають як один із важливих чинників розвитку їхніх здібностей, пізнавальних потреб. Суспільні потреби щодо підготовки учнів до праці та виконання пріоритетних соціальних завдань є визначальними щодо модернізації змісту загальної середньої освіти в другій половині ХХ століття.

Соціально-економічні зрушення на початку 50-х років ХХ століття, лібералізація суспільного життя зумовили системне реформування освіти радянської доби. Закон УРСР «Про зміцнення школи з життям і дальший розвиток системи народної освіти Української РСР» (1959) утвердив нові підходи до організації та змістового забезпечення шкільної освіти.

Вивчення джерел із проблеми дослідження дає змогу зробити висновки та узагальнення стосовно особливостей модернізації змісту навчання обдарованих учнів і виявлення ідей, що можуть розвиватися в сучасних школах.

Пошук, систематизація та аналіз історико-педагогічних джерел, є актуальними в сучасній методології історії педагогіки. Різні підходи до характеристики та систематизації джерел дослідження, історіографії висвітлено в працях вітчизняних та зарубіжних учених: О. Адаменко [2], Л. Березівської [16], М. Гриценко [37] Н. Гупана [39], Є. Дніпрова [47], Н. Дічек [46], Г. Іванюк [69], Л. Пироженко [132], Д. Раскіна [151], О. Савченко [156], Н. Семенченко [161], О. Сухомлинської [167], Н. Федорової [175], М. Ярмаченка [194] та інших учених.

У сучасних умовах реформування освіти в Україні вдосконалення змісту освіти обдарованих учнів становить науковий і практичний інтерес.

За результатами вивчення праць із методології історико-педагогічних досліджень встановлено, що в працях другої половини XX ст., (відносно до радянської доби) проблеми вдосконалення змісту навчання учнів і обдарованих, зокрема, висвітлювалися з урахуванням колективістської парадигми та класової ідеології. Окремі аспекти розвитку школи в Українській РСР висвітлено в працях І. Білодіда, (1959) [20]; Т. Шашла (1963) [186]; В. Бондаря (1967) [23]; Л. Пироженко [132]; М. Гриценка (1966, 1973) [37]; та ін. З набуттям Україною незалежності (1991 рік) науковці, звільнившись від ідеологічного тиску, значну увагу приділяли теоретико-практичним проблемам модернізації змісту освіти: М. Антонєць [8], С. Гончаренко (1985) [34]; Л. Березівська [15], В. Бондар [23], Н. Дічек [46], І. Зязюн [66], В. Мадзігон [90], О. Савченко (2002) [155; 156; 157]; О. Сухомлинська (2003) [167]; Я. Кодлюк (2004) [77; 78] та ін.. Значний внесок у розроблення різних аспектів методології педагогіки зроблено сучасними українськими науковцями: Н. Антонєць [8], О.Петренко [114], Н. Семенченко [161], О. Савенков [154], Н. Федорова [175].

Проблеми навчання учнів у школах різних років нами досліджується в рамках поглибленого вивчення окремих предметів. У 70-х – початку 80-х роках XX ст. набуло розвитку педагогічне новаторство. У деяких школах упроваджувалися творчі гуртки, заняття за інтересами, розвивалась дослідна діяльність учнів (М. Гузик, О. Захаренко, В. Сухомлинський [8]). Їхня педагогічна спадщина ґрунтується на принципах гуманізму і співпраці вчителя та обдарованих учнів, мотивуючи їхню активність. У доцільно організованих умовах школи обдаровані учні відкривають для себе науки та оригінальні способи навчальної діяльності.

У різні періоди радянської доби вчені вивчали проблему індивідуальних відмінностей учнів шкільного віку (Б. Ананьєв, А. Петровський, В. Крутецький, Л. Виготський, С. Максименко, С. Рубінштейн, Б. Теплов, Б. Шадриков та інші). Визначення підходів до розуміння психологічних основ та структури обдарованості обґрунтовували такі вчені: Дж. Гілфорд, Ж. Піаже, В. Сієрвальд, К. Перлет, Б. Скіннер, К. Тейлор, К. Хеллер, Г. Холл, Р. Уайт,

Л. Венгер, Н. Лейтес, О. Матюшкін, В. Моляко, А. Петровський, С. Рубінштейн, Т. Сущенко, та ін. Психологічні концепції інтелекту і творчості вивчали Р. Стернберг, М. Смульсон, Д. Ушаков та інші. Розвиток інтелектуального і творчого потенціалу особистості висвітлювали: Д. Богоявленська, В. Дружинін, Я. Пономарьов, С. Сисоєва, О. Кульчицька та ін. Виокремлення сфер та видів обдарованості досліджували: С. Гончаренко, Г. Бурменська, Ю. Гільбух, М. Гнатко, В. Слущкий та ін. Розвиток обдарованості на різних вікових етапах розглядали: А. Брушлінський, В. Давидов, Д. Ельконін, Н. Лейтес, В. Паламарчук, В. Штерн та ін. Питання виявлення і розвиток обдарованості учнів досліджували Г. Айзенк, О. Антонова, В. Крутецький, Б. Теплов, Є. Щебланова та ін.

Одним із важливих розділів методології історії педагогіки є педагогічне джерелознавство, що представляє галузь інтеграції педагогіки в цілому, тобто історії педагогіки, історії, джерелознавства і культурології.

Оскільки тематика нашого дослідження не розкрита достатньо в наукових джерелах, будемо використовувати принципи добору джерельної бази Н. Гупана [39], який пропонує новий спосіб упорядкування джерел – систематизацію, вважаючи його більш доцільним для формування єдиної системи знань залежно від мети дослідження. Врахуємо і принципи, запропоновані Г. Іванюк [69]: достовірності, системності, інтердисциплінарності, зумовленості внутрішніх соціально-педагогічних зв'язків [69, с. 271–278].

Актуальною щодо нашого дослідження є концептуальна модель змісту освіти. Інтернальну та екстернальну дидактичну систему поєднує авторитарна модель освітнього процесу. Екстернальна концептуальна модель полягає в тому, що формування обдарованої особистості учня зумовлено навколишнім середовищем і, у першу чергу, діяльністю, що організував учитель. Від того, яку спрямованість, тон, стиль застосовує вчитель у професійній діяльності, залежать процес і результат навчання. Інтернальна модель навчання полягає в тому, що в центрі освітнього процесу є учень. Вчитель визначає зміст і методи

навчання відповідно до потреб учня. Відповідно до цього існують три основні дидактичні системи: екстернальна, інтернальна та змішана (поєднання екстернальної системи з інтернальною шляхом їх інтеграції). Під дидактичною системою розуміють сукупність організаційних принципів, підходів до змісту, методів і засобів навчання, що утворюють цілісну структуру з метою досягнення цілей навчання, прийнятих суспільством.

Щодо систематизації джерельної бази дослідження особливостей модернізації навчання обдарованих учнів в Україні другої половини ХХ століття важливими є праці сучасних українських істориків освіти – О. Аніщенко [5], Н. Гупана [39; 40], Н. Дічек [46]. Учені пропонують використовувати до класифікації джерел різні підходи, в основу яких переважно закладено зміст, форму викладу й адресність джерел, що розкривають сутність і логіку історико-педагогічного дослідження.

Науковий інтерес для нашого дослідження становить підхід О. Аніщенко, за яким історико-педагогічні джерела діляться на дві групи: літературні (публіцистичні, наукові, довідкові) та архівні (нормативні документи, первинна документація, вторинні документи, особові документи, мемуари, статистичні матеріали) [33, с. 22–35].

Д. Раскін поділяє джерела історико-педагогічного дослідження на чотири групи: 1) оповідальні – це наукові, публіцистичні, історичні праці; 2) дидактичні – підручники і посібники; 3) документальні – державні документи: постанови і розпорядження урядів, резолюції окремих політичних партій та організацій; 4) окремі самотійні джерела – публіцистичні статті і науково-популярні видання, що подають аналіз педагогічних явищ і процесів минулого, пов'язуючи з актуальними подіями в культурі, освіті, житті суспільства в цілому [151, с. 85–98]. Н. Дічек класифікує джерела за ознакою продукції, спрямованої людською освітньою діяльністю. Вчена виокремлює такі джерела: документальні (актові й діловодні, статистичні); науково-педагогічні; історіографічні; філософсько-соціологічні; релігійні; періодичні;

художньо-публіцистичні; джерела – результати педагогічної діяльності, джерела особового походження [64, с. 71].

Для дослідження модернізації змісту навчання обдарованих учнів у загальноосвітніх школах України (друга половина ХХ століття), систематизації історико-педагогічних джерел, їх аналізу, як певної системи, ми використовуємо наукову позицію Н. Гупана – комплексний підхід. Це сприяє баченню комплексної інформації і дозволяє узагальнити проблему та уможливорює опрацювання джерел відповідно до сутності проблеми історико-педагогічного дослідження.

Вагомим компонентом джерельної бази нашого дослідження є група документальних джерел (досліджуваного періоду і сучасних), що дають змогу обґрунтувати актуальність проблеми дослідження. Аналізуючи історіографію проблеми наукового пошуку ми беремо до уваги сучасні документи з метою формування модернізованої системи освіти для обдарованих учнів. До них відносяться три масиви документів. Перший – це сучасна нормативна база освіти: «Державна цільова програма роботи з обдарованою молоддю на 2007–2015 роки», затверджена Постановою КМУ № 1016 від 08.08.2007 р., Постановою Ради Європи № 1248 «По роботі з обдарованими дітьми», прийнятою у 1994 р., Укази Президента України: «Про Національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021 року» № 344/2013 від 25.06.2013 р., «Про заходи щодо розвитку системи виявлення та підтримки обдарованих і талановитих дітей та молоді» №927/2010 від 30.09.2010 р.

Постанова КМУ № 1016 від 08.08.2007 має мету – забезпечити формування інтелектуального потенціалу нації шляхом створення оптимальних умов для виявлення обдарованої молоді і надання їй підтримки у розвитку творчого потенціалу, самореалізації та її постійного самовдосконалення. Основа цієї Програми полягає у вихованні громадянина в дусі патріотизму та демократичних цінностей, у створенні умов для надання системної підтримки обдарованій молоді і для сприяння її творчого, інтелектуального, духовного і фізичного розвитку. Основними завданнями Програми є:

- покращення нормативно-правової бази, підвищення рівня науково-методичного забезпечення діяльності з обдарованою молоддю;
- окреслення основних напрямів діяльності з обдарованою молоддю, упровадження інноваційних методів;
- визнання соціального статусу обдарованої молоді та її наставників;
- організація скоординованої діяльності центральних і місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, навчальних закладів і громадських організацій з розвитку обдарованої молоді;
- розширення міжнародної співпраці з питань сучасних педагогічних технологій пошуку, виявлення та супроводу, навчання і виховання обдарованої молоді.

Рада Європи ще у 1994 році ухвалила Постанову № 1248 по роботі з обдарованими дітьми, в якій зазначено, що «жодна країна не може дозволити собі розкіш розкидатися талантами, а відсутність своєчасного вияву інтелектуального та іншого потенціалу інакше, як розтрата людських ресурсів, називатися не може. Обдарованим дітям потрібно надати умови освіти, що дозволять максимально реалізувати можливості для їх же блага та на користь усього суспільства» [91].

Указ Президента України № 344/2013 від 25.06.13 року «Про Національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021 року» на основі аналізу сучасного стану розвитку освіти визначає мету, стратегічні напрями та основні завдання, на виконання яких має бути спрямована реалізація державної політики у сфері освіти. Розроблення Національної стратегії зумовлено необхідністю кардинальних змін, спрямованих на підвищення якості та конкурентоспроможності освіти за нових економічних і соціокультурних умов, прискорення інтеграції України в міжнародний освітній простір. Національна стратегія уточнює основні шляхи реалізації концептуальних ідей та поглядів розвитку освіти, визначених Національною доктриною розвитку освіти.

Другу групу джерел становлять документи, що зумовлювали модернізацію змісту навчання в загальноосвітніх школах України в окреслений

період: закони про освіту, постанови уряду, статистичні щорічники, інформаційні збірники Міністерства освіти України (у різні роки – Міністерство народної освіти УРСР, Міністерства освіти України, Міністерства освіти і науки України), повідомлення, накази, навчальні плани та програми для загальноосвітніх шкіл, стенограми нарад директорів шкіл, опубліковані звіти керівних органів освіти, збірники матеріалів учительських з'їздів, нарад керівників освіти, де обговорювалися стратегічні напрями розвитку школи у руслі проблеми дослідження.

Джерела використано друковані і ті, що зберігаються в Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України (фонд 166). Дослідження архівних документів дає змогу проаналізувати соціально-економічну та педагогічну зумовленість модернізації змісту навчання обдарованих учнів у загальноосвітніх школах України (другої половини XX століття).

Окремі питання, що висвітлюють поступ модернізації змісту навчання обдарованих учнів в середній освіті, в хронологічних межах наукового пошуку, містяться в фонді 166, які зберігаються в Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України. У цьому фонді зберігаються стенограми, річні звіти про роботу шкіл, навчальні плани, протоколи засідань Міністерства освіти УРСР, доповідні записки управління до Президії Верховної Ради УРСР та Ради Міністрів УРСР, довідки Міністерства освіти УРСР Ф. 166, оп. 10, 15, 16, 17, 58. Вивчення особових документів, біографічних довідок, мемуарів, відомих педагогів того часу дозволило узагальнити модернізацію змісту навчання обдарованих учнів у загальноосвітніх школах України другої половини XX ст. через призму педагогічних персоналій того часу.

Третя група джерел, використаних у дослідженні, – це публіцистичні джерела: статті, виступи відомих діячів освіти та науки, що розкривають сутність предмета дослідження й особливості перебігу модернізації змісту навчання обдарованих учнів у відтинку історії другої половини XX століття.

У контексті досліджуваної теми, на нашу думку, заслуговують на увагу підходи до обґрунтування принципів добору джерельної бази історико-педагогічного дослідження в науковому доробку О. Адаменко. Увага науковця акцентована на повному розкритті аспектів дослідження, враховано принципи взаємодоповнюваності, різноманітності, незалежності, надійності джерел [25].

Вивчення теорій та концепцій, осмислення подій та явищ потребує ґрунтовної методологічної бази, адекватних підходів, принципів відбору історіографії та джерельної бази нашого дослідження, що уможливорює достовірний аналіз педагогічних процесів та явищ.

Досліджувані джерела так або інакше розкривають специфіку педагогічного процесу в середній загальноосвітній школі, актуальну проблему підготовки обдарованої учнівської молоді до життя та професійної діяльності. Публікації, що стосуються психолого-педагогічних проблем модернізації змісту навчання обдарованих учнів у загальноосвітніх школах України, потребують виокремлення специфічної джерельної бази, яка є багатоплановою, оскільки предмет дослідження міститься в площині педагогіки і психології. Це уможливорює вибір інструментарію для оцінювання педагогічних явищ і процесів. Тому публікації, що стосуються загальних психолого-педагогічних проблем, та ті, що розкривають специфіку модернізації змісту навчання обдарованих учнів у загальноосвітніх школах України, розглядаємо для виявлення часткового або загального наукового факту та з'ясування закономірностей і тенденцій модернізації в зазначений період.

З огляду на специфіку дослідження модернізації змісту навчання обдарованих учнів у загальноосвітніх школах України другої половини ХХ ст. та відсутність цілісного дослідження, історіографічні праці можуть бути джерелами нашого історико-педагогічного пошуку. В історико-педагогічних дослідженнях реалізуються міждисциплінарні (інтердисциплінарний) методи, які ґрунтуються на вивченні історії, соціології, економіки, психології, демографії та на педагогічних закономірностях, явищах і процесах [69].

У руслі дослідження теми, проблема наукової організації праці обдарованих учнів загальноосвітньої і професійної школи в хронологічних ежах другої половини XX ст. становить науковий інтерес. Так, заслуговує на увагу праця О. Аніщенко «Проблема наукової організації праці учнів загальноосвітньої і професійної школи в історії розвитку педагогічної науки і практики в Україні (кінець XIX–XX століття)» [6]. У науковій праці автором здійснено системний аналіз проблеми наукової організації праці учнів загальноосвітньої і професійної школи в педагогічній теорії і практиці в Україні на основі міждисциплінарного підходу. Обґрунтовано періодизацію розвитку наукової організації праці учнів у загальноосвітній і професійній школі. Виявлено тенденції та особливості розвитку наукової організації праці учнів на різних історичних етапах та виокремлено її структуру, що відображає навчальну діяльність дітей шкільного віку і модернізацію змісту середньої освіти в загальноосвітніх середніх школах.

Окремі праці з історії педагогіки, що висвітлюють побічно аспекти змісту навчання обдарованих учнів у хронологічних межах дослідження використовуються як джерела. Так у дисертації Ю. Багно досліджено соціально-культурні компоненти навчально-виховного процесу. Автор запропонувала системний підхід до аналізу проблеми організації навчально-виховного процесу в початкових школах України, який ми застосовували щодо аналізу модернізації змісту навчання обдарованих учнів у загальноосвітніх школах України. У наведеній вище дисертації виявлено та охарактеризовано основні соціально-педагогічні засади розвитку навчально-виховного процесу. Також з'ясовано, що на зміст освіти за досліджуваній період вплинули завдання соціально-культурного будівництва держави, що полягали в підготовці кваліфікованих робітників. Тому ефективним засобом виховання особистості було визнано зв'язок навчання з працею, що відображено в нашому історико-педагогічному дослідженні періоду 1950–1999 рр. Наукова праця Ю. Багно розкриває окремі питання навчання обдарованих учнів у загальноосвітніх школах України другої половини XX століття. На думку

науковця у системі шкільної освіти, цього історичного періоду, однією з основних вимог до навчання було дотримання принципу природовідповідності, який у свою чергу, вимагав індивідуалізації освітнього процесу на засадах урахування особливостей розвитку особистості. У центрі навчально-виховного процесу стало вивчення дитини, запровадження індивідуалізації її навчання і виховання. Як результат особистість учня почала визнаватися найвищою цінністю [14].

Особливості реформування шкільної освіти в Україні у XX столітті порушує Л. Березівська. У праці «Організаційно-педагогічні засади реформування шкільної освіти в Україні у XX столітті» [15]. Науковець висвітлює взаємопов'язані складники: напрями, хід, причини, принципи, результати і наслідки, досвід шкільних реформ. Це дало можливість системно та логічно структурувати і реконструювати реформування шкільної освіти в Україні як цілісний, безперервний та хвилеподібний соціально-педагогічний процес. На основі історико-компаративістського підходу Л. Березівська встановила причини та цілі шкільних реформ. Вони визначалися зокрема: змінами в суспільній системі або забезпеченням її функціонування, змінами політичних режимів на засадах провідних ідеологій; соціально-економічними змінами, педагогічними чинниками такими, як стан і потреби шкільної освіти; розвиток громадсько-педагогічної думки, педагогічної науки. Системно і в порівняльному аспекті Л.Березівська розкрила принципи, тобто ключові складники шкільних реформ, окреслюючи потреби держави, політичні, соціальні, економічні зміни, педагогічні детермінанти. Поєднання або ігнорування тих чи інших принципів створювало зразок освіти, за якою змінювався зміст, структура, управління, організаційно-педагогічні засади, методи навчання. Результативність змін шкільної освіти, зокрема, в структурі, змісті, методах навчання, організації навчально-виховного процесу, системі управління, сприяло розвитку обдарованих учнів в загальноосвітній школі України [17].

У науковій праці Г. Іванюк «Соціально-педагогічні засади розвитку сільської школи в Україні (друга половина XX століття)» [68], на етапі уніфікації сільської школи (1972–1984), сільська школа виконувала замовлення держави щодо забезпечення умов для переходу до обов'язкової загальної середньої освіти. Це давало змогу обдарованим дітям продовжувати навчання у вищих навчальних закладах [68].

Науковець висвітлює особливості розвитку змісту загальної середньої освіти в умовах її стандартизації. На основі вивчення матеріалів Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України, а саме: інформацій, довідок, листів, спрямованих до ЦК Компартії України, Ради Міністрів УРСР та інших державних органів з питань народної освіти, доводить, що зміст навчальних програм сільських шкіл не відрізнявся від міських [68]. Для виявлення взаємозв'язків між особливостями вдосконалення змісту навчання учнів і суспільною метою уточнено, що зміст підручників оновлювали відповідно до соціально-політичних та економічних запитів держави. Було переглянуто і внесено зміни до підручників з української літератури, історії, географії УРСР. У змісті гуманітарних дисциплін простежується ідеологічна домінанта. У матеріалах, надісланих до Ради Міністрів УРСР Міністерством освіти УРСР, що мали назву «Інформація про хід виконання постанови Ради Міністрів УРСР» від 29 червня 1973 року № 302, «Про хід виконання Постанови ЦК КПРС від 7 липня 1972 р. № 326, «Про завершення переходу до загальної середньої освіти молоді і дальший розвиток загальноосвітньої школи в УРСР» [78], простежується системний перехід загальноосвітньої школи на нові стандартні навчальні програми. У документальних джерелах, спрямованих до ЦК Компартії України, Ради Міністрів УРСР та інших державних органів з питань народної освіти; у доповідній Секретарю ЦК Компартії України В. Маланчуку «Про структуру програми з української літератури для учнів 4–10-х класів загальноосвітніх шкіл УРСР» [243] ми виявили, що уніфікація змісту освіти з гуманітарних предметів була «оновленою». Прикладом такого підходу є програма з

української літератури що була об'єктом уваги ЦК Компартії України. «Програма з української літератури для загальноосвітніх шкіл УРСР» побудована на основі принципів і за структурою програми з російської літератури і схвалена Колегією Міносвіти СРСР в 1974 році» [243]. З програми вилучено «менш важливі» теми та замінено «актуальними і вищими за ідейно-художнім рівнем» [78, с. 209].

Вивчення джерел Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (ф.166), документів засідання Колегії Міністерства освіти УРСР (рішення, Постанови, доповідні записки) свідчать про достатньо системну організаційно-методичну діяльність керівних органів освіти щодо викладання предметів [247]. Наприклад, у «Довідці про стан викладання за вдосконаленими програмами, якість знань і практичних навичок з біології у загальноосвітніх школах Української РСР» окреслено завдання поєднання викладання біології та піднесення якості навчання учнів з формуванням діалектико-матеріалістичного світогляду, з вихованням інтересу до сільськогосподарської праці [247, арк. 49]. Вивчення біології в загальноосвітній школі мало сприяти поєднанню навчання з продуктивною працею в сільському господарстві, підготовкою школярів до реалізації Продовольчої програми СРСР [247].

Як показує зазначений документ, значна увага приділялася формуванню політехнічного світосприймання змісту біології. У навчально-виховному процесі вчителі використовували міжпредметні зв'язки для ознайомлення учнів з науковими основами виробництва, мікробіології, охорони здоров'я, розкриття сутності нових технологій, їх ролі у підвищенні продуктивності праці, з екологією та економікою господарства. В окремих загальноосвітніх школах, що працювали як показові: Київської (Красилівська ЗОШ), Житомирської (Поколівська ЗОШ), Кіровоградської (Комишуватська ЗОШ), Херсонської (Павловська і Олексіївська ЗОШ) [247] областей, впроваджували у навчально-виховний процес сільськогосподарське дослідництво. Значно посилювався практичний показник підготовки учнів, а саме, їхня підготовка до життя і

трудової діяльності. Досвід окремих загальноосвітніх шкіл був їхньою «візитівкою» [78, с. 210–211].

У праці О. Вознюка «Синергетичний підхід, як метод аналізу розвитку вітчизняної педагогічної думки (друга половина XX століття)» [28], виокремлено етап ієрархізації педагогічної системи (50–80 роки XX століття). Це визначається усталеним, догматизованим станом освіти, відходом від принципу трудової школи; поширенням «книжної школи», репродуктивних форм навчання, суворою регламентацією шкільного життя, назріванням освітньої кризи. Етап деієрархізації педагогічної системи (кінець XX століття) виявляє глобалізацію освітніх процесів: повернення до «трудової школи»; становлення «нового педагогічного мислення»; гуманізацію освіти; розвиток суб'єкт-суб'єктної особистісно орієнтованої, ноосферної, людиномірної освітньої парадигми; розвиток педагогіки співпраці; рух авторських шкіл; розгортання дистанційно-інноваційних процесів в освіті; розвиток педагогічної акмеології; педагогічної синергетики; педагогіки толерантності, учнівського та студентського самоврядування [28].

В. Кузьменко у своїй праці «Теоретичні і методичні засади формування в учнів наукової картини світу в історії розвитку шкільної освіти (XX століття)» [82] теоретично узагальнив процес формування в учнів наукової картини світу в історії становлення української школи. Автор визначив основні тенденції такого розвитку у XX столітті (ідеологізацію, демократизацію, національний характер освіти). Виявив чинники, що впливали в XX столітті на формування в учнів наукової картини світу (ідеологія держави в різні періоди становлення; принципи організації освіти та її зміст; системи навчання; активність основних суб'єктів навчально-виховного процесу; навчально-методичне і матеріально-технічне оснащення; забезпечення навчальною літературою; початкове навчання рідною мовою; підготовленість учителів до формування в учнів наукової картини світу). Науковець у своїй праці охарактеризував вплив змісту шкільної освіти, форм, методів і засобів навчання на формування в учнів наукової картини світу на різних історичних етапах функціонування

загальноосвітньої школи. Довів ефективний вплив на формування в них цілісної наукової картини світу, комплексної системи навчання, методу проектів, дослідної та експериментальної діяльності, трудового, виробничого та профільного навчання, що вбачаються інтеграторами знань. Наукові здобутки В. Кузьменко є підґрунтям для наукових пошуків з проблеми модернізації навчання обдарованих учнів у визначених територіальних і географічних межах [82].

О. Лавриненко у дослідженні «Тенденції розвитку ідей педагогічної майстерності вчителя: теорія і практика (середина XVI – кінець XX ст.)» [85] висвітлив педагогічні принципи українських педагогів-новаторів 60–70-х років XX ст. Зокрема, ідеї співпраці, гуманності, гласності, високого рівня професійного спілкування, колективізму, випереджувального навчання. Практичний досвід став основою підготовки вчителя-професіонала, вчителя-майстра у професійній діяльності багатьох вищих педагогічних закладів. Для навчання обдарованих учнів потрібні були високопрофесійні талановиті вчителі. Основною тенденцією цього періоду стало заснування кафедр педагогічної майстерності в педагогічних вищих навчальних закладах України [85].

У кандидатській дисертації «Організація науково-методичної роботи з учителями початкової загальноосвітньої школи в Україні (1945–1990 рр.)» Н. Матвєєва охарактеризувала модернізацію змісту освіти відповідно до досягнень науки і техніки та перехід до загальної середньої освіти; політехнізацію навчання; зв'язок навчання з життям унаслідок «хрущовської відлиги» та реформування школи; превалювання функцій контролю за діяльністю школи; вдосконалення управлінської діяльності органів народної освіти в умовах демократизації суспільства; початок демократизації системи підвищення кваліфікації вчителів. Науковець висвітлила такі суперечності: цілеспрямовану методичну діяльність здійснювали одночасно з жорстким регламентуванням змісту та організаційними формами підвищення кваліфікації вчителів; відсутність демократизації управлінських рішень; примітивізм в

означеному змісті навчання, його інноваційність на різних рівнях; дублювання та ігнорування актуальних проблем педагогіки на практиці; укладання навчальних планів і програм курсів підвищення кваліфікації вчителів без урахування їхніх потреб [92].

Проблему «Оцінювання навчальної діяльності учнів початкової школи в Україні (50–90-ті роки XX століття)» досліджувала А. Предик. У праці розкривається рішення партійних і державних органів, спрямованих на перебудову: навчально-виховного процесу; перегляд навчальних програм; зміст шкільних підручників і посібників; удосконалення методів навчання; посилення вимог до знань учнів та їх підготовки до участі в суспільному виробництві. Науковець визначає, що експериментальні дослідження 1970–1980-х років суттєво змінили цілі, зміст і тривалість початкового навчання, сприяли вдосконаленню системи оцінювання навчальної діяльності молодших учнів, виявили умови для запровадження навчання дітей 6-річного віку [136].

Праці М. Ярмаченка становлять методологічне підґрунття щодо узагальнення сутності поняття «зміст освіти» – «...це система знань, умінь та навичок, оволодіння якими сприяє розвитку розумових і фізичних здібностей учнів, формуванню в них основ наук, світогляду та моралі, належної поведінки, підготовки до життя та професійної діяльності» [194, с. 34].

Важливою вимогою до змісту освіти є науковість. Навчання має розкривати реальні зв'язки між явищами природи, людського суспільства, мислення, переходячи від простого співіснування явищ до встановлення причинних зв'язків. Зміст освіти ґрунтується на провідних принципах: всебічності; зв'язком із життям і практикою; диференціацією; систематичністю і зв'язком між навчальними предметами; доступністю учнів; урахуванням національної культури і виробництва [35, с. 212].

Значний пласт становлять дидактичні джерела. До таких відносимо підручники. Підручник – це книга, що містить науковий, послідовний, доступний для учнів виклад змісту навчального предмета, що відповідає програмі та вимогам дидактики (І. Каїров, 1948); це форма фіксації змісту,

проекція цілісної діяльності навчання, де запрограмована взаємодія учителя та учнів (В. Краєвський, 1976); це масова навчальна книга, що має предметний освітній зміст та визначає види діяльності, передбачені шкільною програмою для обов'язкового засвоєння учнями відповідно до їх вікових та інших особливостей (Д. Зуєв, 1987); це комплексна інформаційна модель, що відображає чотири елементи педагогічної системи – цілі та зміст навчання, дидактичні процеси, що визначають організаційні форми навчання, та дозволяє відтворювати їх на практиці (В. Безпалько, 1988); це засіб засвоєння змісту освіти (І. Лернер, 1992); це розгорнута в часі і просторі змістова програма навчальної діяльності, побудована, як послідовно наближена до реалізації мети навчального предмета за допомогою дидактичних засобів пізнавальної діяльності учнів та організації процесу засвоєння (І. Журавльов, 1992) [77, с. 11–12]. Таким чином, підручник посідає важливе місце в системі освіти, забезпечуючи комплексну передачу навчального матеріалу в доступній для учнів формі [60, с. 362].

Отже, підручник не тільки реалізує зміст середньої освіти, а й сприяє розвитку і вихованню обдарованих учнів. Основні функції підручника це – науковість змісту підручника, доступність, відповідність меті навчання, навчальним планам, програмам, спрямованість на розвиток світогляду, пізнавальних здібностей учня, систематичність та логічність викладу, забезпечення зв'язку навчання з практикою. У педагогічній літературі розрізняють такі типи підручників: інформаційні, проблемні, програмовані та комплексні.

Більш розповсюдженими були підручники першого типу – інформаційні. У них навчальну інформацію подано в готовому вигляді за допомогою слова та ілюстрацій. Методологічною основою такого підручника є ідеї пояснювально-ілюстративного типу навчання. Пізнавальна діяльність обдарованого учня, який працює за таким підручником, має репродуктивний характер. Проте, він не створює достатніх можливостей для навчання обдарованих учнів самостійно здобувати знання, для формування в них продуктивного (творчого) мислення.

Наприклад, розглянемо підручник з тригонометрії для 9–10 кл. (Автор: С. Новосолов, 1967). Підручник має інформаційний характер. У ньому подано тільки теоретичний матеріал. Збірник задач з геометрії. Підручник для 6–8 кл. (Автори: М. Нікітін та Г. Маслова, 1963 р.). Його розроблено з метою практичного здобуття знань. Володіючи теоретичним матеріалом, учень повинен закріпити його на практиці, тобто вміти розв'язувати задачі. Підручник «Логіка» (Автор: О. Івін, 1996). Цей підручник розроблено для ліцеїв, гімназій як експериментальний для факультативних курсів.

В умовах поступу інформатизації навчання в загальноосвітніх школах України у 90-х роках ХХ століття інновацією були програмовані підручники. Навчальний матеріал у них подано окремими темами, засвоєння кожного «кроку» інформації перевіряється контрольними питаннями. Учень рухається далі залежно від результатів засвоєння. Ефективність засвоєння навчального матеріалу залежить від його структури. У шкільному підручнику наведено таку його структуру: зміст тексту а) основний; б) додатковий. Позатекстові компоненти: а) апарат орієнтування (форзац, вступ, зміст, бібліографія, посилання, покажчик тощо); б) апарат організації засвоєння навчального матеріалу (питання, пізнавальні завдання, проблемні ситуації, зразки розв'язання завдань, таблиці, пояснення до тексту та ілюстративного матеріалу тощо). Ілюстративний матеріал: а) засоби образної наочності (фотографії, малюнки, плани, карти); б) засоби знакової наочності (схеми, формули, діаграми, креслення тощо).

Разом з підручниками учні користуються навчальними посібниками, що виконують такі ж функції, як і підручники, але їх особливість полягає в тому, що вони, крім викладу наукових фактів і методів досліджень, подають орієнтовну програму процесу навчання. Сценарій вивчення кожної теми або розділу відповідає навчальним і виховним цілям, урахуває закономірності навчання, вікові особливості обдарованих учнів, доступність викладу та спрямований не тільки на запам'ятовування викладеного, але й на виконання певної системи завдань, вправ. Якщо підручник містить навчальний матеріал,

передбачений програмою, то навчальний посібник з будь-якого предмета може містити ущільнений виклад матеріалу, передбачений програмою, а також окремі додаткові питання. Отже, випускники восьмирічної школи отримають необхідну підготовку для участі в промисловому та сільсько-господарському виробництві й для продовження власної освіти.

Як навчальні посібники використовують хрестоматії, збірники задач і вправ, словники, довідники, енциклопедії, книги для читання, набори історичних та географічних карт, таблиці тощо.

Особливостями вдосконалення змісту навчання обдарованих учнів у педагогічній практиці вчителів та професійній діяльності, головною метою є творче використання науково-теоретичних знань й практичних навичок, набутих під час вивчення педагогіки, психології окремих методик та спеціальних дисциплін. А також, виховання в учнів інтересу до навчання, вироблення педагогічних навичок.

Необхідно також звернути увагу на електронні підручники, за якими майбутнє. Загальна мета створення електронних навчальних підручників – підвищення ефективності засвоєння знань та покращення якості підготовки фахівців. У системі освіти електронні навчальні посібники використовують як додаткові навчальні засоби, що дозволяють методично правильно організувати контрольовану вчителем самостійну діяльність обдарованих учнів. У межах денної освіти здійснювалось поступове впровадження технологій відкритої освіти методом дистанційного навчання.

Необхідно наголосити на тому, що головним призначенням електронного підручника є суттєве підвищення ефективності навчання. Електронний підручник повинен стимулювати навчальну діяльність. Для цього потрібно використовувати прийоми створення ситуації новизни, актуальності, наближення до наукових відкриттів тощо [80]. Такий підручник можна також розглядати як додатковий навчально-методичний засіб, що дозволяє методично правильно організувати самостійну навчальну діяльність обдарованих учнів з матеріалом, розвинути їхні вміння та навички.

Зміст освіти – категорія педагогіки, що функціонує з метою реалізації навчально-виховного процесу в середній освіті. На зміст освіти впливають: розвиток виробництва, науки, культури; дидактика; теорія виховання та окремі методики.

Для вивчення поступу змісту навчання важливим є міркування українського дидакта С. Гончаренка, а саме: «...основний елемент освітнього процесу, що складає основу для досягнення соціальної мети. У загальному вигляді термін означає сукупність досягнень у різних сферах життєдіяльності людського суспільства, які необхідно зробити надбанням осіб, залучених до освітнього процесу. До основних дидактичних складників змісту освіти належить досвід: а) ефективної практичної діяльності; б) пізнавальний; в) соціальної взаємодії у процесі досягнення спільної мети; г) морально-етичний; д) духовно-культурний... На зміст освіти впливають також чинники об'єктивні (потреби суспільства у розвитку робочої сили, науки і техніки, поява нових ідей, теорій) та суб'єктивні (політика керівних сил суспільства, методологічні позиції вчених). Педагогічні вимоги до змісту освіти: зміст освіти повинен бути спрямований на досягнення основної мети виховання – формування гармонійно розвиненої, суспільно активної особистості – громадянина України; зміст освіти повинен ґрунтуватися на науковій основі» [35, с. 184].

Під змістом навчання обдарованих учнів ми розглядаємо розвиток знань, умінь та навичок, що ґрунтуються на здібностях, талантах учнів, й розкриваються завдяки пізнавальній діяльності у процесі навчання.

За результатами вивчення теоретичних джерел з'ясовано, що зміст загальної середньої освіти за радянських часів мав такі складники: 1) ідейно-політичне виховання, основним змістом якого є процес формування свідомого громадянина з міцними ідейно-політичними поглядами, переконаннями, ціннісними орієнтаціями та ідеалами; 2) трудове виховання та професійна орієнтація, яка охоплює систему знань, умінь та навичок, що набувають учні під час навчання; трудові потреби та інтереси; ідеали; переконання; ціннісні

орієнтації; 3) моральне виховання, що ґрунтується на етичних знаннях, уміннях та навичках морального аналізу; самоаналізу вчинків, дій, інших проявів людської діяльності та узагальнюється в поняттях «моральна свідомість», «моральний досвід», «активна моральна позиція»; естетичне виховання; фізичне виховання.

Не виникає сумнівів, що політехнічна школа мала забезпечити зв'язок навчання з життям та розвиток пізнавальних інтересів учнів. Участь у суспільно корисній діяльності не тільки сприяла формуванню в учнів умінь та навичок, але й мотивувала до свідомого вибору професії [160, с. 174–175].

О. Савченко зміст освіти характеризує, як історичну категорію, своєрідну модель вимог суспільства щодо підготовки людських поколінь. Учена називає зміст середньої освіти багатокомпонентним. Він містить «знання, вміння та навички, досвід творчої діяльності, емоційно-ціннісного відношення до людини, природи, до себе та інших людей» [157]. Разом з тим, розглядаючи проблему відбору змісту освіти, О. Савченко було запропоновано класифікацію вимог: спрямованість змісту освіти на реалізацію цілей виховання; наукова основа; відповідність змісту освіти кожного навчального предмета логіці конкретної науки; реалізація взаємозв'язків між окремими навчальними предметами; органічний взаємозв'язок теорії і практики, що необхідно поєднати з виробничою діяльністю; відповідність складності змісту освіти віковим особливостям учнів; забезпечення єдності політехнічних знань з трудовими навичками та профорієнтацією учнів [157, с. 134–135]. Застосовуючи науковий аналіз до поняття «зміст освіти» (за О. Савченко), у дисертації набула розвитку ідея багатокомпонентності змісту середньої освіти в роботі з обдарованими учнями загальноосвітніх шкіл.

З'ясовано підходи до уточнення характеристики змісту освіти, розроблені А. Самодріним. На основі аналізу чинників розвитку змісту освіти в 1966–1999 рр., науковець виділив ті, що істотно впливали на його зміни, а саме: соціально-економічні відносини держави та прогнозовані зміни в суспільстві в контексті науково-технічного прогресу; стан розвитку науки і техніки,

культури, мистецтва та педагогічних технологій; характер діяльності в суспільстві, спрямованість системи освіти до трансформації соціального досвіду як сукупності засобів і способів діяльності, створених у процесі суспільно-історичної практики для відтворення і розвитку суспільства і здатних стати надбанням особистості; рівень розвитку педагогічної теорії та освіти в державі; наукова організація процесу навчання, виховання і розвитку в соціопедагогічній системі; відповідність соціальному замовленню, меті та завданням виховання людини в суспільстві. Науковець до пріоритетних відносить: матеріально-технічну базу школи, реалізацію принципу «школа для дитини»; діяльність, як умова особистісного розвитку дитини; зв'язок змісту освіти зі змістом навчальних предметів; відповідність віковим особливостям та пізнавальним можливостям учня; модернізацію змісту освіти [159, с.191–192].

З'ясовано, що передумовами модернізації змісту навчання обдарованих учнів, були соціально-економічні та політико-ідеологічні чинники, які впливали на зміни щодо підготовки учнів до праці. Цими чинниками характеризувались завдання реформування середньої освіти в радянську добу.

Зміст середньої освіти відповідав таким пріоритетам, що конкретизувалися потребами виробництва та соціально-культурної сфери, зв'язком життя з практикою. Він реалізовувався в програмах, навчальних планах, підручниках та навчальних посібниках [58]. Виявлено, що удосконалення змісту освіти в радянську добу ґрунтувалося на ідеях Я. Коменського: 1) енциклопедичної реальної освіти, 2) розвитку здібностей людини, тобто принцип науковості та природовідповідності навчання [74, с. 463].

У праці «Деякі підходи до планування і прогнозування матеріально-технічної бази шкіл» [60] В. Затуренська висвітлила окремі аспекти що впливали на зміну змісту освіти в хронологічних межах дослідження. Концептуальний зміст освіти середньої загальноосвітньої школи СРСР містив такі структурні складники: а) систему знань про природу, суспільство, способи діяльності, засвоєння яких є основою формування у свідомості учнів

діалектико-матеріалістичного світогляду; б) систему інтелектуальних і практичних умінь та навичок, що містять основу сукупності конкретних діяльностей, необхідних молодому поколінню для збереження соціалістичної культури; в) досвід творчої діяльності, що забезпечував би подальший розвиток соціалістичної культури; г) досвід емоційно-вольового ставлення до світу, навколишньої дійсності, що разом із знаннями та вміннями сприяє формуванню комуністичних переконань та ідеалів, комуністичної системи цінностей.

У руслі модернізації середньої освіти в УРСР другої половини ХХ ст. питання про те, які концепції обдарованості вважати ефективними, є складним. Можна стверджувати, що такою вважаємо ту концепцію, яку обговорюють дослідники та використовують на практиці. До таких належать концепції обдарованості радянського психолога Б. Теплова та теоретична модель, відома у вітчизняній психології як «Структура інтелекту», американського психолога Дж. Гілфорда [154]. Модель Дж. Гілфорда є однією з популярних, однак різні вчені мають власні точки зору щодо її ефективності та доцільності (В. Дружинін, Р. Сернберг, Є. Григоренко та ін.).

Концепція Б. Теплова сьогодні є однією з більш поширених серед учених. Свою працю «Здібності й обдарованість» [170]. Б. Теплов починає із заяви про те, що не прагне дати загальну теорію обдарованості та розвинути будь-яку гіпотезу про те, якою повинна бути така теорія. На його думку, таке завдання є нездійсненним. Однак, наукова праця Б. Теплова спонукала до створення оригінальної та цілісної теоретичної моделі обдарованості, що була визнана світовими вченими. На думку автора вище наведеної праці, «під час встановлення основних понять учення про обдарованість більш зручно використовувати поняття «здібність»» [170, с. 16]. В його уявленні про обдарованість міститься три ознаки: 1) здібності розуміються як індивідуально-психологічні особливості, що відрізняють одну людину від іншої; 2) здібностями називають не будь-які індивідуальні особливості, а лише такі, що стосуються успішності у виконанні певної діяльності або варіативності в діяльності; 3) поняття «здібності» не зводиться до тих знань, умінь та навичок,

сформованих в конкретній людині, це такі індивідуальні особливості, які можуть пояснити легкість і швидкість у набуванні знань, умінь та навичок. Таким чином, чим більше розвинена у людини здібність, тим успішніше вона виконує професійну діяльність, швидше оволодіває нею, а процес оволодіння діяльністю є легшим, ніж навчання та діяльність у сфері, якщо у людини відсутні здібності.

Визначаючи здібності як індивідуально-психологічні особливості особи, Б. Теплов підкреслює, що вони не можуть бути вродженими. Такими можуть бути тільки анатомо-фізіологічні особливості або задатки, що містяться в основі розвитку здібностей. Однією з принципово важливих ідей для педагогіки, запропонованих Б. Тепловим і прийнятих сучасною наукою про обдарованість, є твердження про те, що здібності за сутністю є поняттям динамічним, існують тільки в динаміці та розвитку. У психолого-педагогічному розумінні не говорять про здібність, що вона існує до початку розвитку, і неможливо говорити про здібності, які досягли повного розвитку або припинення його. Приймаючи це положення, Б. Теплов пропонує ідею, що розвиток здійснюється не інакше, як у процесі теоретичної або практичної діяльності. Ключова ідея Б. Теплова полягає в тому, що здібностями можна називати лише індивідуально-психологічні особливості щодо виконання певної діяльності. Вчений підкреслює, що цю можливість створюють не окремі здібності, як такі, а лише їх комбінація, що характеризує певну особистість [169, с. 302]. Таким чином, використовуючи ідеї Б. Теплова, ми можемо стверджувати, що саме зміст освіти забезпечує розвиток індивідуально-психологічних особливостей обдарованих учнів.

Формування творчої, обдарованої, ініціативної, вільної та духовної особистості можливе завдяки розвитку індивідуальних позитивних якостей, здібностей, задатків та засвоєння нею практики ефективного застосування цих здобутків. Відомо, що освіта – це дзеркало соціально-економічного і культурно-історичного стану країни, запорука її майбутнього. Тому одним із пріоритетних напрямів є створення умов для розвитку обдарованої особистості

(дітей та молоді), а за цей напрям відповідає середня освіта, що формує обдаровану особистість через навчально-виховний процес на рівнях – змістовому, організаційному, функційному, комунікативному [90].

На змістовому – забезпечується доступ учнів до повноцінного об'єктивного, неполітичного змісту освіти, що відображає об'єктивне і критичне висвітлення проблем, понять, феноменів; розширюється та поглиблюється зміст навчальних предметів соціально-гуманітарного циклу, забезпечується широкий вибір альтернативних навчальних закладів, програм, підручників тощо [90]. На організаційному – здійснюється децентралізація управління системою освіти; забезпечується гнучкість, відкритість напрямів, типів, структур освіти, рівність дітей у доступі до повноцінної освіти, відкритість системи освіти до суспільства, навколишнього середовища [90].

На функційному – запроваджуються активні форми та методи навчання, де учень виступає суб'єктом навчально-виховного процесу; шкільне самоврядування, гуманне ставлення до дисципліни; різні форми соціалізації дітей та молоді [90].

На комунікативному – це стосунки «учень – учень», «учень – учитель», «учень – керівники», «учитель – директор загальноосвітнього навчального закладу», організація спілкування між учасниками навчально-виховного процесу та батьками, тобто створення належного педагогічного клімату у навчальному закладі [90].

Охарактеризувавши особливості змін щодо змісту середньої освіти учнів у поступі другої половини ХХ ст. детальніше розглянемо модернізацію або інноваційні перетворення в системі середньої освіти. Модернізація – це вдосконалення, покращення, оновлення об'єкта, узгодження його з новими вимогами і нормами, технічними умовами, показниками якості [60, с. 291].

За результатами наукових пошуків уточнено поняттєвий апарат дослідження теми «Модернізація змісту навчання обдарованих учнів у загальноосвітніх школах України (друга половина ХХ століття).

Відповідно до проблемного підходу виокремлено наукові та довідкові джерела. За результатами наукового пошуку з'ясовано, що в освіті модернізації підлягали навчальні плани, навчальні предмети, навчальні програми. Встановлено, що зміни у змісті навчання учнів відбувалися відповідно до суспільних вимог. Швидке зростання технологій та інформації у всіх сферах життя зумовило модернізацію змісту загальної середньої освіти загалом і вдосконалення змістової компоненти навчання обдарованих учнів. Суспільні потреби щодо навчання обдарованих учнів ґрунтувалися на економічних, соціальних, політичних чинниках щодо розвитку їхніх особистісних обдарувань.

Відповідно до проблематики дослідження важливими є поняття «навчальний план» – документ, що визначає перелік навчальних предметів, що вивчають у конкретному навчальному закладі, послідовність їх вивчення та кількість годин, що відводяться на кожний з них за роками навчання, тижневою і річною кількістю годин і у зв'язку з цим – структуру навчального року [160]. Відповідно «навчальний предмет» – це основи відповідної науки або мистецтва: знання, вміння та навички, що мають загальноосвітній характер та відповідають меті навчання і виховання певної вікової групи; дидактично обґрунтована система знань, умінь та навичок, відібраних із відповідної науки чи мистецтва для вивчення у навчальному закладі за конкретним навчальним планом [160].

Навчальна програма – у системі навчання – це документ, що визначає зміст та обсяг знань, умінь та навичок, що необхідно засвоїти з кожного навчального предмета, а також зміст розділів і тем з поділом їх за роками навчання. Навчальний план конкретизовано в підручниках, навчальних посібниках і методичних рекомендаціях [160].

Розглянемо більш детально сутність понять, що застосовуються в педагогіці щодо навчання, виховання і розвитку та супроводу учнів, у тому числі, обдарованих. Це такі поняття: «знання», «уміння», «навички»,

«інтелект», «здібності», «інтерес», «творчість», «обдарованість», «талант», «геніальність».

С. Гончаренко визначає поняття «знання» – як особливу форму засвоєння результатів пізнання, процесу відображення дійсності, що характеризується усвідомленням їх істинності. Виражаються знання в поняттях, судженнях, умовиводах, концепціях, теоріях. Знання виконують важливі соціальні функції: а) матеріалізується у певні технічні пристрої, технологічні процеси і, таким чином, застосовуються на виробництві; б) стають переконанням і є керівництвом до практичної дії. Знання, що передаються шляхом цілеспрямованого навчання є чітко науковими. Невід’ємними якостями справжніх знань є їх систематичність, усвідомленість, осмисленість. Знання, виступаючи складником світогляду людини, визначають її ставлення до дійсності, моральні погляди та переконання, вольові риси особистості, характер. Вони є одним із джерел, нахилів та інтересів людини, необхідною умовою розвитку здібностей, обдарувань [35, с. 137].

У педагогічному словнику, за редакцією С. Гончаренка, поняття «уміння» визначено, як спосіб використання дії, що забезпечується сукупністю набутих знань та навичок [60, с. 58]. Уміння формуються шляхом вправ і створюють можливість виконання дії не лише у звичних, але й у змінених умовах. Під час навчання учні оволодівають новими знаннями та вміннями. Розрізняють загально-навчальні (стосуються навчальних предметів) і спеціальні (характерні для конкретного предмета) вміння. Володіння сукупністю основних загально-навчальних умінь та навичок називають умінням навчатися. Воно містить: навчально-організаційні вміння (формулювати мету і визначати завдання діяльності; раціонально планувати діяльність; створювати сприятливі умови для власної діяльності: розпис, гігієна і порядок робочого місця, загартування тощо); навчально-інформаційні (вміння: здійснювати бібліографічний пошук; працювати з технічними джерелами інформації; спостерігати); навчально-інтелектуальні вміння (мотивувати власну діяльність; уважно сприймати інформацію; логічно осмислювати навчальний матеріал, виділяючи в ньому

головне; раціонально запам'ятовувати; розв'язувати проблемні пізнавальні завдання; самостійно виконувати вправи; здійснювати самоконтроль у навчально-пізнавальній діяльності) [60, с. 58].

Поняття «навички» С. Гончаренко обґрунтовує, як – дії, складники яких під час формування стають автоматичними. За наявності навичок діяльність людини здійснюється швидше і продуктивніше. Відповідно до видів дії розрізняють і види навичок: рухові, мисленнєві, мовні, інтелектуальні, сенсорні (дії за сприйманням), перцептивні тощо. Навички необхідні за будь-яких видів діяльності: навчальної, трудової, ігрової тощо. Формуються навички на основі застосування знань про відповідний спосіб дії, шляхом цілеспрямованих, планомірних вправ. Навички є необхідним компонентом уміння. Навички у навчанні – це навчальні дії, що набувають внаслідок багаторазового виконання автоматизованого характеру [35, с. 221].

Відповідно до проблеми дослідження з'ясовано поняття «творчість», обґрунтовується як активна людська діяльність, здатна породжувати якісно нові матеріальні та духовні цінності суспільної значущості. Розвиток творчого потенціалу є важливою умовою культурного прогресу суспільства і виховання людини. Тому на різних етапах навчання необхідно звертати особливу увагу на формування в учнів глибоких та міцних систем знань, на максимальне заохочення самостійної діяльності учнів, розвиток стійких творчих інтересів, цілеспрямованості творчих пошуків, наполегливості під час виконання творчих завдань. У діяльності з обдарованими дітьми вчитель неординарно та високоефективно підходить до навчально-виховних завдань. Така педагогічна творчість стосується різних боків професійної діяльності вчителя – проведенню навчальних занять та організації колективу учнів, відповідно до їхніх вікових та індивідуальних особливостей, проектування особистості учня, вироблення стратегії і тактики педагогічної діяльності з метою оптимального забезпечення всебічного розвитку особистості [35, с. 326].

С. Гончаренко в «Українському енциклопедичному педагогічному словнику» поняття «творчість» обґрунтовує так – це продуктивна навчальна

діяльність учнів, здатна породжувати нові матеріальні й духовні цінності суспільної значущості. Розвиток творчого потенціалу діяльності є важливою умовою культурного прогресу суспільства та виховання людини [35, с.451].

Ми погоджуємося зі судженням, що творчість – це діяльність, в результаті якої з'являється якісно нове, що відрізняється неповторністю і унікальністю. Таким чином, творчість специфічна для людини, оскільки передбачає творця – суб'єкта творчої діяльності; у природі відбувається процес розвитку, але не творчість.

Одне з розповсюджених понять застосування творчості визначається за продуктом/продукцією або результатом. Творчістю в такому випадку визнається все, що створює нове. Значна частина суспільства під час вибору життєвого шляху шукає такий вид діяльності, що не вимагав би використання творчих здібностей. Особистість відчуває емоційний дискомфорт у проблемних ситуаціях, коли потрібний вибір, відповідальність або самостійність у прийнятті рішень. Тому одна з головних ознак творця – не просто відсутність страху перед проблемною ситуацією, а прагнення до такої ситуації. Загалом прагнення до пошуку та розв'язання проблемних ситуацій збігається зі здібністю використовувати у власних інтересах нестабільність, неоднозначність.

Для уточнення поняттєвого апарату наукового пошуку важливими є напрацювання зарубіжних учених. Певний внесок у цю проблему зробили американські психологи Говард Гарднер і Роберт Стернберг [154]. Для визначення поняття «інтелект» багато теорій схилиються до перерахунку складників його компонентів. Зазначимо, що запропоновані дослідниками теорії інтелекту визначають у ньому різну кількість компонентів. У цьому інтелект і є привабливим для дослідників. З часом ми більше дізнаємося про інтелект, проте він залишається явищем, що можемо розглядати з різних боків та під різними кутами.

Досліджуючи проблему навчання обдарованих учнів, необхідно розглянути поняття «здібність», «інтерес», «обдарованість», «талант»,

«геніальність». Поняття «здібність» С. Гончаренко розглядає з педагогічного та психологічного погляду. З психологічного – це стійкі індивідуальні психічні властивості людини, що є необхідною умовою її успішної діяльності. Вони виявляються у навчанні, набутті знання, вмінь та навичок у певній галузі діяльності. Визначальними у розвитку здібностей є умови життя і взаємодія з навколишнім середовищем. Здібності поділяються на загальні, що виявляються за будь-якої діяльності, та спеціальні – характерні для певних її видів. Сукупність здібностей називають обдарованістю. З педагогічного погляду, сукупність індивідуально-психологічних особливостей особистості, що сприяють успішній педагогічній діяльності: комунікативність, перцептивні здібності, динамізм особистості, емоційна стійкість, оптимістичне прогнозування – називають здібністю [35, с. 182].

Для уточнення мотивів навчання учнів важливим є обґрунтування поняття «інтерес» (лат. походження *interest* – «має значення», «важливо») – 1) у соціології – об'єктивна причина діяльності суб'єкта (людини, класу, суспільства), спрямованої на задоволення потреб. Розрізняють інтереси економічні (матеріальні) і духовні. 2) У психології та педагогіці – це форма прояву пізнавальної потреби, що забезпечує спрямованість особистості на усвідомлення мети діяльності та сприяє орієнтації, ознайомленню з новими актами, більш повному та глибокому відображенню дійсності [35].

Обдарованість має безліч визначень і всі вони мають право на життя. У нашому дослідженні це поняття будемо використовувати за визначенням С. Гончаренко. Отже, поняття «обдарованість» – це індивідуальна потенційна своєрідність задатків людини, завдяки яким вона може досягти успіхів у певній діяльності. Обдарованість розвивається під час засвоєння духовних та інших надбань людства, його творчої діяльності [35]. За таким визначенням, обдарованими можемо назвати П. Вірського (доктора історичних наук), Г. Сковороду (українського просвітителя-гуманіста, філософа, поета, педагога), Т. Шевченка (художника, поета), М. Пирогова (хірурга, анатома, природодослідника та педагога), М. Амосова (радянського вченого та

українського торакального хірурга, ученого-медика, кібернетика, літератора) та багатьох інших.

Поняття «обдарованість» і «талант» використовуються як синоніми, проте іноді їх розрізняють. Під «обдарованістю» часто розуміють високі інтелектуальні здібності, а під «талантом» – здібності до мистецтва, музики, спорту, самовираження.

Обдарованим є той, хто має здібності більш ніж в одній галузі, наприклад, здібності до математики, фізики та іноземних мов. Поняття «талановитий», використовують коли людина має здібності тільки в одній галузі, наприклад, тільки в математиці. Розрізняють обдарованих і талановитих людей на основі результатів тестування на інтелект та показників успішності. Тому, коли будь-хто набрав бал вище за десять відсотків від вікової вибірки, його називають обдарованим. Дітей, бал яких трохи вищий, називають талановитими.

Поняття «талант» (грец. *τάλαντον*, лат. *talentum* буквально «ваги») – це якісно вищий рівень здібностей особистості. Талант – це поєднання різного ступеня генетично зумовленої обдарованості з професійною діяльністю. Розрізняють талановитість до окремих видів діяльності (музики, малювання, співів, конструювання тощо) [35]. Наприклад, щодо музики – Г. Верьовка, І. Шамо, П. Майборода, Людвиг ван Бетховен, Д. Шостакович та ін.; малювання – К. Малевич, І. Айвазовський, М. Білас, А. Куїнджі, Т. Яблонська та ін.; співів – А. Солов'яненко, Д. Гнатюк, Н. Матвієнко, А. Мокренко, С. Крушельницька, М. Заньковецька та ін; конструювання – О. Антонов, С. Корольов, Л. Селяков, М. Шидловський, В. Глушков та багато ін.; учені – В. Вернадський, Б. Патон, М. Амосов, О. Богомолець та багато ін.

Поняття «геніальність» за С. Гончаренко (від лат. *genialis* – властивий генієві, плідний) – найвищий рівень розвитку творчих можливостей особистості, що виявляється у створенні якісно нової унікальної продукції (матеріальної або духовної культури), що мають високу суспільну цінність. Геніям властива надзвичайна творча активність, бережливе ставлення до

культурних надбань минулого і, разом з тим, рішуче подолання застарілих поглядів і традицій [35, с. 92].

Дидактика – це сфера педагогіки, що досліджує закономірності процесу навчання. Теорія навчання дидактики вивчає загальні закономірності пізнавальної діяльності людини, що відбувається як під керівництвом учителя, так і шляхом самоосвіти. Дидактика – (від грец. *didaktikos* – той, хто отримує) – розділ педагогіки, що вивчає теорію освіти і навчання, розкриває закономірності засвоєння знань, умінь та навичок, формулювання переконань, визначає обсяг і структуру змісту освіти, вдосконалює методи та організаційні форми навчання, виховний вплив навчального процесу на учнів [77, с. 142].

У кінці XX століття в педагогіці набуло поширення поняття «парадигма» (від грецького *paradeigma* – приклад, взірець), що визначає, наукову теорію, втілену в систему понять, що відображає ознаки дійсності і визнані усіма наукові досягнення, що дають педагогічній спільноті модель постановки проблеми і рішення протягом певного історичного періоду [84, с. 227]. С. Гончаренко в «Українському педагогічному енциклопедичному словнику» дає таке визначення поняття «парадигма педагогічна» – точка зору, яка встановилася, стала звичною, модель – стандарт розв’язання певного класу педагогічних задач, які, однак, продовжують застосовуватися, незважаючи на те, що в педагогічній науці і передовій педагогічній практиці вже є факти, що ставлять під сумнів загально прийняту модель – стандарт, загально прийнятну точку зору [35, с. 341]. Отже, у подальшому дослідженні ми будемо застосовувати згадані вище дефініції.

За результатами вивчення стенограм, матеріалів засідань колегії міністерства (рішення, постанови, доповідні записки), протоколів засідання Міністерства освіти УРСР за визначений період, доповідних записок, річних звітів про роботу шкіл, що зберігаються у фонді 166 Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України, з’ясовано суспільні цілі щодо модернізації змісту навчання обдарованих учнів у загальноосвітніх школах у відтинках хронологічних меж дослідження.

За результатами проведеного дослідження нами виокремлено історіографіні джерела такі як: нормативно-правові документи, історіографічні праці (брошури, статті, мемуари), інтерпретаційні джерела (монографії, дисертації, брошури, посібники, науково-довідникові видання), дидактичні джерела (посібники, порадики, навчальні програми), щодо модернізації навчання обдарованих учнів в Україні у другій половині XX століття.

1.2. Періодизація модернізації змісту навчання обдарованих учнів в Україні (друга половина XX століття)

Періодизацію модернізації змісту навчання обдарованих учнів у школах України (друга половина XX століття) відносимо до двох суспільно-економічних формацій, що становлять відповідно, радянську добу (період 1951–1991) та добу становлення й розвитку шкільної освіти в незалежній Україні (1991–1999).

Ми використовуємо праці сучасних українських учених із періодизації історико-педагогічних явищ і процесів. На думку Н. Гупана «під періодизацією ми розуміємо логічне розмежування досліджуваного періоду відповідно до якісної характеристики його відносно самостійних етапів» [42, с. 19].

З метою виокремлення критеріїв періодизації модернізації змісту навчання обдарованих учнів у загальноосвітніх школах України другої половини XX століття, вивчено підходи до періодизації педагогічної думки (О. Сухомлинська [167], Н. Гупан [39], Н. Дічек [46], Л. Березівська [15]).

За результатами теоретичного аналізу виокремлено методологічні підходи до періодизації досліджуваного соціально-педагогічного явища.

Періодизація модернізації змісту навчання обдарованих учнів у загальноосвітніх школах України (друга половина XX століття) знаходиться у вимірі нормативно-знаннєвої (колективістської) парадигми в радянській системі шкільної освіти учнів та особистісно-орієнтованої парадигми в незалежній Україні. Провідною ідеєю періодизації модернізації змісту навчання

учнів загальноосвітніх шкіл у визначених територіальних і хронологічних межах наукового пошуку є розуміння позитивних чинників, що сприяли розвитку цього педагогічного феномена, або гальмували вдосконалення змісту навчання обдарованих учнів в окремі роки. У науковій розвідці відсутні антагоністичні протиставлення радянської доби з українською, оскільки це виходить за межі теми пошуків.

Вивчення наукових джерел, що розкривають методологічні підходи до періодизації історико-педагогічних явищ і процесів дало змогу уточнити поняття: «доба» (епоха), період, етап. На думку Н. Гупана поняття «доба» може прийматися синонімом поняттю «епоха» [41, с. 54]. Вихідною хронологічною межею доби в історико-педагогічному дослідженні є домінувальна парадигма.

Для з'ясування сутності поняття «період» – у межах доби, застосовуємо науковий доробок Я. Калакури [72]. Період розглядаємо як окремий відтінок часу в історико-педагогічному процесі, що є об'єктом наукового пошуку. Він має свій початок і кінець, спільні особливості та відмінності від попереднього чи наступного періодів [72, с. 36].

З метою уточнення вихідної (нижньої межі) наукового пошуку модернізації змісту навчання обдарованих учнів у загальноосвітніх школах України, в другій половині XX століття, ми звертаємося до наукового обґрунтування Н. Гупана: періоди в історико-педагогічних дослідженнях є складниками загального процесу, що видозмінюється в часі. У межах періодів, що утворюють систему певного феномену спостерігається трансформація його сутності» [40, с. 54].

Розроблення періодизації досліджуваного феномена в хронологічних межах другої половини XX століття ґрунтується на засадах цивілізаційного, парадигмального, диференційованого підходів (Г. Биков, Г. Богуславський, Н. Гупан, Г. Іванюк, Г. Корненєв, О. Ляшенко, О. Сухомлинська). За критерієм суспільно зумовленої мети модернізації змісту навчання обдарованих учнів у загальноосвітніх школах України в проміжку історико-педагогічного поступу другої половини XX століття розроблено періодизацію. Сутність означеного

критерію полягає у змінах щодо мети, змісту загальної середньої освіти відповідно до соціально-економічних пріоритетів освітніх парадигм.

Передумовами модернізації змісту середньої освіти з обдарованими учнями було формування змісту середньої освіти в хронологічних межах дослідження, що здійснювалося відповідно до потреб суспільства щодо підготовки молоді до продуктивної праці. Науково-технічні перетворення в соціальній та економічній сферах у 50-х роках XX ст. потребували не лише кваліфікованих робітників, а й підготовлених працівників до виконання складних політичних, економіко-технічних, соціально-хірургічних завдань. Цьому сприяла часткова лібералізація суспільного життя того часу. Система шкільної освіти учнів України в проміжках часу, що відносимо до радянської доби, розвивалася відповідно до загальносоюзної освітньої політики. На якісні зрушення в змісті шкільного навчання вплинув Закон «Про зміцнення зв'язку школи з життям і про дальший розвиток системи народної освіти в Українській РСР» (1959), прийнятий Верховною Радою УРСР. Періодизація модернізації навчання обдарованих учнів загальноосвітніх шкіл в Україні, в хронологічних межах другої половини XX століття, розроблена відповідно до концептуальної ідеї про те, що суспільні явища і процеси проходять стадію становлення. Рушієм їх є потреби суспільства (соціально-економічні, політичні, культурні). За радянської доби домінували ідеологічні, соціально-економічні чинники, що впливали на зміни щодо змісту підготовки учнів.

На початку 50-х років XX століття проблема шкільної освіти актуалізувала учнів в контексті розбудови радянської соціально-економічної, політичної системи пост воєнного періоду. Нова школа мала підготувати дітей і молодь до виконання пріоритетних завдань щодо розбудови економіки на нових технологічних основах і презентації країни в міжнародній сфері.

Виникла потреба переглянути існуючу систему освіти, оскільки вона не задовольняла потреб суспільства. Необхідно зазначити, що курс на реформу освіти на радянському просторі, започатковано XIX з'їздом КПРС (1952). Удосконалення навчання обдарованих учнів пов'язуємо з проголошенням

необхідності запровадження політехнічного навчання в середній школі. Починаючи з 1954 року в УРСР проводився експеримент з виробничого навчання учнів старших класів (8–10) на базі промислових підприємств, колгоспів тощо, що сприяло розвитку учнівської обдарованості в певній галузі виробництва. Цього ж року відновлено спільне навчання у школах хлопців і дівчат. Ідею реформування освітньої галузі було порушено на XX з'їзді КПРС у лютому 1956 року, що констатувало реалізацію загального обов'язкового семирічного навчання та створення умов для запровадження 10-ти річного навчання. М. Хрущов проголосив мету реформи – школа має забезпечити учнів загальною та політехнічною освітою і, разом з тим, готувати їх до практичної діяльності у народному господарстві. Впровадження урядової освітньої політики було покладено на Міністерство освіти УРСР [180].

Зі звіту Міністерства освіти УРСР (1956–1957 н/р.) про роботу шкіл бачимо, що реформа в Україні здійснювалася за напрямками: 1) запровадження 7-річного навчання. Ним було охоплено 96 відсотків дітей шкільного віку; 2) розширення середньої школи (8–10 кл.), що складало 93,1 відсотка та політехнічної освіти, що забезпечувала зв'язок навчання з життям та суспільно-корисною працею [204]; 3) перехід на загальне восьмирічне навчання передбачав закон «Про зміцнення зв'язку школи з життям і про подальший розвиток системи народної освіти в СРСР» (1958). В означеному періоді розвивалася система шкільного навчання учнів в УРСР відповідно до закону «Про зміцнення зв'язку школи з життям і про дальший розвиток системи народної освіти в Українській РСР» (1959).

У ці роки навчання обдарованих учнів не виокремлювалося з контексту реформування школи. Однак, відповідно до наведеного вище закону «Про зміцнення зв'язку школи з життям і про дальший розвиток системи народної освіти в Українській РСР» (1959) – обдаровані учні мали змогу займатися дослідною, пошуковою діяльністю під час уроків, на пришкільних навчально-дослідних ділянках. З метою залучення учнів до розвитку задатків, здібностей у

навчальний процес упроваджувалися факультативи для поглибленого вивчення окремих предметів та предметні гуртки.

Суспільні завдання щодо розбудови нової системи шкільної освіти зумовили розвиток педагогічних досліджень, пошук шляхів модернізації загальноосвітньої школи. На початку 50-х років XX століття школа забезпечувала загальнообов'язкове (семирічне) навчання учнів [198, арк. 6, 7, 15, 17, 21].

Початок періодизації досліджуваного педагогічного феномена пов'язуємо з тим, що часткові спроби покращення загальноосвітньої підготовки учнів на післявоєнному радянському просторі не дали позитивного результату. Семирічки за час досліджуваного періоду діяли в містах і містечках, що обмежувало доступ до навчання учнів із сільської місцевості. Радянська шкільна освіта на зламі 40–50-х років відставала від потреб соціально-економічного та політичного розвитку. Загальноосвітня школа в 50-х роках XX століття розглядалася складовою системних реформ радянського часу. Тому початок періодизації модернізації змісту навчання ми визначаємо рубежем 50-х років XX ст. і пов'язуємо ці роки зі становленням та вдосконаленням змісту навчання учнів (обдарованих).

За критерієм суспільної зумовленості розроблено періодизацію модернізації змісту навчання обдарованих учнів у середній загальноосвітній школі Української РСР (табл. 1.1; 1.2.).

Таблиця 1.1

Період пошуку шляхів удосконалення змісту навчання обдарованих учнів загальноосвітніх шкіл в умовах трансформації радянської системи освіти на засадах нормативно-знаннєвої парадигми (1951-1991)

Доба. Провідні парадигми	Етапи (хронологічні межі)	Сутнісні особливості модернізації змісту навчання обдарованих учнів
Радянська доба (1951-1991). Нормативно- знаннєва парадигма	(1951–1959) – етап актуалізації вдосконалення змісту навчання обдарованих учнів	Зовнішня диференціація змісту навчання обдарованих учнів у школах із поглибленим вивченням окремих предметів. Спеціальна виробнича практика – урахування темпів науково-технічного

	(1959–1964) – становлення практико-орієнтованого змісту навчання на засадах політехнізації середньої загальноосвітньої школи;	прогресу та постійного збільшення наукової інформації; введення факультативів – поєднання підготовки учнів середніх шкіл до професійної діяльності та продовження освіти; поглиблене вивчення іноземної мови – створення умов для розвитку нахилів та здібностей учнів, з метою підготовки до самоосвіти та продовження освіти без відриву від виробництва; профільне навчання – внутрішньошкільна профілізація – окремо взята школа може бути багатопрофільною (організовувати на базі третього ступеня кілька профілів), внутрішньошкільна профілізація – окремо взята школа може бути багатопрофільною (організовувати на базі третього ступеня кілька профілів).
	(1964–1984) – етап пристосування змісту навчання обдарованих учнів до науково-технічного прогресу;	
	(1984–1991) – етап оновлення етнокультурного змісту навчання обдарованих учнів в умовах часткової демократизації.	

Джерело: розроблено автором

У школах Української РСР почали перехід на нові, більш досконалі навчальні програми. Зміст освіти учнів відображався у навчальних програмах, що містився в структурі змісту освіти, та затверджувався Міністерством освіти СРСР, зокрема, Української РСР. У них подавалася характеристика змісту навчальних предметів, формувалися основні вимоги до організації їх вивчення в школі.

Таблиця 1.2.

Період модернізації змісту навчання обдарованих учнів у загальноосвітніх школах України в умовах становлення ринкових відносин (1991–1999)

Доба. Провідні парадигми	Етапи (хронологічні межі)	Сутнісні особливості модернізації змісту навчання обдарованих учнів
Доба незалежної України. Особистісно-орієнтована парадигма	(1991–1996) – етап модернізації змісту навчання обдарованих учнів на засадах внутрішньошкільної диференціації;	Пристосування змісту навчання до потреб, інтересів учнів; індивідуалізація, диференціація та інформатизація концептуальних поглядів загальноосвітньої школи.
	(1996–1999) – етап модернізації змісту навчання обдарованих учнів на засадах особистісно орієнтованої парадигми	

Джерело: розроблено автором

Нові програми 1960-х років містили такі основні частини:

- перелік розділів і тем, що визначають зміст навчального предмета;
- вміння та навички, досвід творчої діяльності залежно від програми середньої загальноосвітньої школи що має здобути учень кожного навчального року.
- міжпредметні зв'язки, що посилювали формування системних знань основ наук і сприяли виявленню навчальних інтересів учнів;

До програм додавалися пояснювальна записка, список основної і додаткової літератури, перелік наочності тощо. Загальні вміння та навички, визначалися за розділами предметів, а вузькоспеціальні – за темами, що сприяло створенню умов для розвитку пізнавальних інтересів, прикладної спрямованості навчання.

Наприклад, у курсі малювання викладалося за рахунок зменшення часу на малювання з натури внесено елементи технічного малювання на матеріалі, з яким учні працювали під час практичних занять у майстернях [200].

Програма зі співів (1956) для 8-річної школи побудована так, що вона мала певну завершеність. Після восьми років систематичного навчання (272 години) учні оволодівали культурою 2-х та 3-х голосового хорового співу. Це давало можливість залучення їх до співу у 4-х голосовому змішаному хорі, засвоювати кращі зразки народної, радянської та класичної творчості, набувати елементарних музичних теоретичних знань. Навчання музиці та співу впливали на розвиток музичних здібностей, а засвоєння музичних знань сприяло загальнокультурному розвитку. Програма для 8-річної школи міститься з трьох зв'язаних розділів: 1) хоровий спів, 2) музична грамота, 3) слухання музичних творів. Це сприяло розвитку обдарованості в музичній сфері. Це разом сприяло розвитку обдарувань у різних сферах.

Курс хімії докорінно перебудовано (1956), порівнюючи зі «старою» програмою для семирічної школи (1954), доповнено та суттєво змінено зміст програм із фізики та креслення. Новими у змісті фактичного матеріалу є

програми з історії СРСР з основними питаннями загальної історії, а також з історії Української РСР [200].

Так, директори шкіл Ю. Ситник (Іванківська середня школа), М. Янович (Коленцівська семирічна школа), Д. Хозяїнов (Феневицька середня школа), М. Шкапа (Приборська середня школа), М. Дубовий (Макарівська семирічна школа) внесли (1958 р.), пропозиції щодо програм та навчальних планів, які зведено до того, щоб у 1–4 класах тижневе навантаження було не більше 24 уроків, у 5–8 класах – не більше 30. Навчальний план і програми з математики, фізики, хімії, біології, географії та інших предметів, передбачали більше практичних та лабораторних робіт, виробничих екскурсій. Політехнічне навчання забезпечувало у процесі вивчення загальноосвітніх предметів і практичної діяльності учнів на шкільних дослідних ділянках, майстернях, безпосередньо на практиці в колгоспному та промисловому виробництві. Програму з фізики, хімії та інших предметів було побудовано так, щоб учні мали можливість практично ознайомитися з основами механіки, набути навички користування побутовими приладами, апаратами, машинами тощо [208].

У контексті предмета наукового пошуку важливим є факт організації шкіл у складі 9–11 класів агротехнічного спрямування. 15–16-річним підліткам цілком доступне оволодіння складною технікою. Вони з увагою та цікавістю оволодівали спеціальностями слюсаря, токаря, водія машини тощо [205]. Таким чином, зміст навчання учнів у загальноосвітніх школах спрямовувався на розвиток технічних здібностей і практико-орієнтованої діяльності у різних виробничих сферах.

На відміну від 1950-х років, у 1960-х, українські освітяни дістали можливість розробляти власні навчальні плани та програми, для чого було створено відповідні комісії при Міністерстві освіти УРСР. На нараді голів комісій з модернізації та розробки нових навчальних планів і програм для середніх шкіл було обговорено зміст удосконалених програм. На освітянських нарадах заступник міністра освіти радянської України П. Дудник повідомив:

«Ми повинні створити оригінальне, нове, що відповідало б завданням політехнічної школи» [200, с. 6–7 арк]. З огляду на це, було створено предметні комісії на базі Науково-дослідного інституту педагогіки УРСР для розроблення «оригінальних навчальних програм» на чолі з М. Грищенком. Програми розроблялися на потребу тогочасних радянських соціально-економічних планів [200]. На нарадах також було обговорено гальмівні чинники оновлення змісту трудового навчання, зокрема, такі: відсутність підготовлених кадрів, навчальних програм для класів з виробничим навчанням; недостатнє забезпечення шкіл підручниками; незадовільне фінансування та матеріальне забезпечення шкіл [15, с. 243].

Наводимо деякі думки учасників наради (наради голів комісії зі вдосконалення старих і розроблення нових навчальних планів і програм для середніх шкіл, 7 вересня 1956 р.): «Комісія працювала над скороченням і розвантаженням програм. У нас були окремі комісії з арифметики, алгебри, геометрії, тригонометрії...»; «Комісія з історії опрацювала матеріали і подала до Міністерства власні висновки. Необхідно зауважити, що мало враховано наших зауважень з історії СРСР і новітньої історії. Ми тричі подавали зауваження, але їх не розглядали. Щодо підручника «Історія України» – борг за Міністерством освіти і відділом науки ЦК КПРС. Нас не повідомили – буде курс, чи не буде»; «Комісія порушує питання перед Міністерством освіти про видання курсу географії України»; «Програми для спецшкіл вимагають великого вдосконалення. До цього часу був переказ з програм РРФСР. Сьогодні ми повинні укласти нові програми... Ми чекаємо на вказівки» тощо [200, 2–5 арк]. Викладені факти свідчать про надмірну регламентацію змісту навчання, підпорядкування інструктивним вказівкам органів управління освітою. Ці думки учасників наради «лягли» в основу розвитку учнівської обдарованості в середній загальноосвітній школі.

У руслі нових завдань щодо вдосконалення змісту навчання значну діяльність здійснили органи народної освіти зі заміщення ідейно-політичної компоненти, а саме: викладанню історії та Конституції СРСР, УРСР;

перебудова змісту біологічних дисциплін. Почалася перебудова навчальних програм викладання біології на основі Мічурінського вчення; основі вчення І. Павлова було ґрунтовно перероблено програми з анатомії та фізіології [177, с. 28–31].

Міністерство освіти УРСР (1958) вивчало громадське бачення подальшої реформи школи, зокрема, якою має бути політехнічна школа: восьмирічною, де навчання починається з 7-ми років чи з 8-ми років. Школа має бути триступеневою (І ст. 1–4 кл.; II ст. 5–8 кл.; III ст. 9–11 класи) з виробничим навчанням. Цього ж року М. Хрущов вніс офіційний проект реформи школи, схвалений Президією ЦК КПРС та опублікований у пресі. Він мав два розділи: перший – про середню школу; другий – про вищу школу [1]. М. Хрущов вважав, що систему освіти потрібно спрямувати на забезпечення підготовлених кадрів до продуктивної праці в різних сферах виробництва і культури.

Сесія Верховної Ради СРСР 24 грудня 1958 року прийняла закон «Про посилення зв'язку з життям й про подальший розвиток системи народної освіти у СРСР». У рамках цього документа Українська РСР прийняла закон «Про зміцнення зв'язку школи з життям і про дальший розвиток системи народної освіти в Українській РСР» (1959) [59]. Разом з тим, необхідно зазначити, що прийняття цього документа було ще одним кроком до модернізації системи середньої освіти в Україні з метою виявлення та поглиблення обдарованості дітей шкільного віку. У ці роки посилилася увага до політехнічної спрямованості та трудової підготовки учнів. Відповідно до закону «Про зміцнення зв'язку школи з життям і про дальший розвиток системи народної освіти в Українській РСР» (1959) обов'язкова загальноосвітня восьмирічна трудова політехнічна школа повинна давати учням міцні основи загальноосвітніх й політехнічних знань, виховувати любов до праці та готовність до суспільно-корисної діяльності, здійснювати моральне, фізичне та естетичне виховання дітей. Повна середня політехнічна освіта учнів, починаючи з 15–16 років, здійснювалася на основі поглибленого вивчення предметів, поєднання навчання з виробничою працею.

Удосконалення змісту навчання обдарованих учнів у загальноосвітніх школах України здійснювалося відповідно до системи унітарної загальної середньої освіти радянського зразка. Школи забезпечували загальну освіту з поглибленим вивченням окремих предметів, виконувались завдання щодо навчання обдарованих учнів. 1959 року – відкривалися перші спеціалізовані школи в яких поглиблено вивчали фізику, математику, хімію, біологію, іноземні мови. Проаналізувавши стенограми засідань колегії Міністерства освіти УРСР з питання реформування середньої загальної освіти в УРСР відповідно до загальносоюзних пріоритетів (І. Білодід, Г. Гончаренко, С. Завало, П. Миргородський, Т. Петрусенко, О. Русько, О. Сивець та ін.), з'ясовуємо, що впродовж січня 1959 р. обговорювалася «Схема системи народної освіти» в Українській РСР. На засіданні Т. Петрусенко представила розроблену відповідно до закону «Про загальну середню освіту» схему переходу шкіл УРСР на нову систему середньої освіти впродовж чотирьох років у такому вигляді: початкові школи залишити такими ж або перетворити на шкільні філіали 11-річок; 7-річки перетворити на 8-річки, за наявності відповідної матеріально-технічної бази, кадрів та кількості учнів – на 11-річки; середні школи, що мають відповідну матеріально-технічну базу та кадри для виробничого навчання з 1959–1960 н.р. перевести в середні школи з виробничим навчанням (поступово перевівши на 11-річні); школи, де відсутня така база залишаються 10-річними (з поступовим переходом на 11-річні). Член колегії О. Сивець, який виступив на засіданні, також підтримав «Схему системи народної освіти» та запропонував поступовий перехід на нові навчальні плани і програми [256, арк. 8].

За результатами наукового пошуку виокремлено етап становлення практико орієнтованого змісту навчання на засадах політехнізації середньої загальноосвітньої школи (1959–1964).

Початком модернізації змісту середньої освіти вважаємо прийняття Верховною Радою УРСР закону «Про зміцнення зв'язку школи з життям і про дальший розвиток системи народної освіти в Українській РСР» у квітні 1959

року, в якому передабачено чотири розділи: 1) про середню освіту; 2) про професійно-технічну освіту; 3) про спеціальну освіту; 4) про вищу освіту [15]. Цим законом наголошено на особливостях розвитку національної освіти з українською мовою навчання. Було введено загальне обов'язкове восьмирічне навчання. Основним типом школи, що надає повну загальну освіту, стала середня загальноосвітня трудова політехнічна школа з виробничим навчанням [155].

Згідно з вищезгаданим законом, у навчанні і вихованні в середній школі, надавався широкий простір розвитку форм самодіяльності «в галузі техніки, мистецтва, натуралістичної роботи, фізкультури і спорту, туризму», що надавало можливість виявляти потенційні здібності учнів та мотивувало на розвиток обдарованості [155, с. 6].

З'їзд учителів Української РСР (14–16 жовтня 1959 р.) позитивно оцінив заходи щодо перебудови середньої освіти і вніс пропозиції та побажання. Вони були такими: забезпечення правильного співвідношення загальної, політехнічної і професійної освіти; поєднання продуктивної діяльності та навчання. Реалізуючи пропозиції з'їзду в усіх середніх школах УРСР запровадилося виробниче навчання (табл. 1.3).

Таблиця 1.3

Мережа шкіл з виробничим навчанням

	Навчальні роки					
	1954–1955	1955–1956	1956–1957	1957–1958	1958–1959	1959–1960
Школи	6	459	3074	3452	5659	6373
Кількість учнів (у тис.)	0,3	19	129	244	309	445

Джерело: Народна освіта в СРСР. Загальноосвітня школа.

Збірник документів. Москва: Педагогіка, 1974. ... с.

Школа орієнтувала молодь на суспільно корисну працю на благо суспільства; трудове виховання розглядалось як важливий чинник формування особистості і, як засіб задоволення потреб народного господарства в трудових ресурсах. Відповідно до закону «Про зміцнення зв'язку школи з життям і про

дальший розвиток системи народної освіти в Українській РСР» [54] визначено такі завдання щодо вдосконалення змісту навчання у середніх загальноосвітніх школах в УРСР та розв'язувались такі концептуальні цілі навчання і виховання:

- на початковому етапі (1–4 класи) закладались основи всебічного розвитку дітей, забезпечувалось формування: міцних навичок вільного, усвідомленого, виразного читання, лічби, грамотного письма; розвиненої мови; культурної поведінки; сумлінного ставлення до навчання; суспільно корисної праці; любов до Батьківщини. Збільшення терміну навчання в молодших класах на один рік сприяло: фізичному розвитку дітей, естетичному вихованню, пізнанню навколишньої природи;

- на етапі неповної середньої освіти (5–9 класи) учні здобували систематичні знання з основ наук; формували марксистсько-ленінський світогляд; ознайомлювались з науковими основами виробництва та провідними професіями (профорієнтація була вбудована в систему освіти); вироблялись навички та вміння самостійної діяльності. Дев'ятирічна школа була обов'язковою для всіх дітей та підлітків шкільного віку і базою для здобуття загальної середньої та професійної освіти;

- на завершальному етапі (10–11 класи) забезпечувалась: повна загальна середня освіта молоді; розширювались можливості для поглибленого вивчення окремих предметів; оволодівали трудовими вміннями та навичками; здобували початкову кваліфікацію однієї з масових професій. На більш фундаментальній основі формуються ідейно-моральні та громадянські якості особистості [96].

Питання про визначення концептуальних поглядів змісту виховання обдарованих учнів у загальній формі є процесом, що містить у собі певну сукупність суспільно бажаних якостей людини. Таким чином, для цього необхідно розв'язання двох питань: перше – створити відносно цілісне уявлення про людину, як носія певних якостей, що характеризують її з важливих боків суспільного буття; друге – визначити, які якості людини є суспільно бажаними. З цією метою необхідно керуватися фундаментальним

методологічним положенням педагогічної науки про зумовленість мети та змісту виховання обдарованої дитини у суспільстві [3, с. 61].

Зміни у викладанні історії в українських школах закріпила Постанова «Про деякі зміни у викладанні історії в школах УРСР» (4 січня 1960 р.): було розроблено проекти нових навчальних планів і програм, зокрема, з історії УРСР, Конституцій СРСР та УРСР, підготовлено для обговорення підручник з історії УРСР, видано посібник з Конституції СРСР та УРСР для 10 кл., методичні посібники [89, с. 8].

Постановою ЦК КПРС та Ради Міністрів СРСР «Про деякі зміни у викладанні історії в школах УРСР» (4 січня 1960 р.) було розроблено і видано нові підручники з історії та Конституції Української РСР для 10 класу та методичні посібники. Відповідно до цієї Постанови в 7–10 кл. у курсі історії СРСР передбачалося вивчення історії Української РСР як невід’ємної його частини. 1961 року було видано підручник з історії Української РСР для 7–8 кл. (В. Дядиченко, Ф. Лось) і 9–10 кл. (Ф. Лось, В. Спицький). Головне завдання курсу визначалося так: «На конкретному матеріалі історії своєї республіки озброїти учнів знаннями основних закономірностей суспільного розвитку, розвиваючи в їхній свідомості прагнення до оволодіння основами історичного матеріалізму» [89, с. 9–16].

Постанова Української РСР (№900 від 8 грудня 1966 року) визначила завдання – здійснити реформу в цілому до 1970 року. У цьому документі зазначено, що середня освіта має бути обов’язково загальною. Реформування відповідно до рекомендацій, підготовлених Академією наук СРСР, Академією педагогічних наук СРСР про «приведення змісту освіти у відповідність з вимогами розвитку науки, техніки і культури» [142, с. 2–8]; забезпечити наступність у вивченні основ наук з 1 по 10 кл.; подолати перевантаження учнів; забезпечити створення стабільних підручників, методичних посібників; починаючи з 7 кл., запровадити факультативні заняття, розробити заходи щодо покращення естетичного виховання учнів; створити умови для роботи та підвищення кваліфікації вчителів тощо [15, с. 284]. Аналіз опублікованих

джерел та архівних документів свідчить про те, що в реформі середньої освіти відбулися такі вдосконалення: перше – пройшло скорочення навчання в початковій школі з 4-річного на 3-річне; друге – зменшення кількості обов’язкових навчальних занять для учнів; третє – введення для учнів 7-х кл. необов’язкових факультативних занять; четверте – зміст освіти поглиблено ідеологічним складником.

1964–1984 рр. охарактеризовано у руслі суспільних потреб щодо пристосування змісту навчання учнів до умов науково-технічного прогресу. З 1964 року стало очевидним, що середня освіта набула іншої ідеї – з обов’язкового професіоналізму, вона перейшла до «школи навчання». Це пов’язуємо із соціально-економічними потребами щодо швидкої підготовки кадрів для промисловості, сільського господарства та сфери освіти. Незаперечним досягненням модернізації середньої освіти стало значне зростання мережі шкіл в Українській РСР, про що свідчить статистика (табл. 1.4) [218].

Таблиця 1.4

Порівняльна таблиця середніх загальноосвітніх шкіл (1968)

Кількість шкіл	1968
загальна кількість, з них:	35844
початкових	10467
середніх	11517
8-річних	6930
7-річних	6930

Джерело: розроблено автором

Подальша модернізація середньої освіти мала на меті запровадження загальної середньої освіти. ЦК КПРС і Рада Міністрів СРСР оприлюднили Постанову «Про заходи подальшого поліпшення середньої загальноосвітньої школи» (10 листопада 1966 р.) [138] та відповідно ЦК КПРС України та Ради Міністрів УРСР) видали Постанову «Про заходи подальшого поліпшення роботи середньої загальноосвітньої школи в УРСР» [142].

Запровадження з 1966 р. обов'язкового 8-річного навчання зумовило необхідність створення додаткових нових підручників. Звітуючись про виконання Постанови ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР «Про заходи подальшого поліпшення роботи середньої освіти», міністр освіти УРСР П. Удовиченко повідомив, що відбулися зміни в освітній галузі Української республіки, а саме: оголошено конкурс на створення нових підручників. До цього долучилося понад 140 авторів [171, с.11–21].

На етапі пристосування змісту навчання обдарованих учнів до науково-технічного прогресу активізовано створення підручників. З Доповідної записки Міністерства освіти Раді Міністерств УРСР (25 травня 1970 р.) дізнаємося, що Міністерство освіти розробляло підручники з таких предметів: математики для 4–10 класів, історії, суспільствознавства, географії, біології, фізики, астрономії, креслення, хімії, трудового навчання для 4–10 класів. На Міністерство освіти УРСР покладалося завдання розробити підручники з таких предметів: російської мови та літератури, рідної мови та літератури, історії та географії УРСР, математики, трудового навчання для 1–3 класів, природознавства, іноземних мов, образотворчого мистецтва, музики і співів, фізвиховання, факультативних курсів [235, арк. 32]. За цей час науковими співробітниками інституту педагогіки України на інноваційних наукових основах розроблено навчальні програми та нові підручники, а саме: «Людина і світ» (автор: Р. Арцишевський); навчальні програми з інтегрованого курсу «Довкілля» (автор: В. Ільченко), англійської мови (автор: Р. Мартинова); фізики (автор С. Гончаренко); інформатики (автори: М. Желдак, А. Верналем); інтегрованого курсу для 1-го класу «Горішок» (автори: М. Вашуленко, Н. Бібік, Л. Кочина), географії (П. Тищенко) тощо [132].

Відповідно до оновленої мети навчання: всебічного і гармонійного розвитку особистості в основу змісту навчання введено єдність навчання і виховання, продуктивної праці молоді. Поєднання оплачуваної продуктивної праці зі вдосконаленням розумового, фізичного виховання, політехнічного навчання були визначальними щодо навчання обдарованих учнів.

Створення обов'язкової середньої загальноосвітньої школи було закріплено у Статуті середньої загальноосвітньої школи (8 вересня 1970 р.), що передбачав разом із здобуттям середньої освіти і професійної підготовки надавати випускникам 8-річних шкіл середню освіту. У Статуті також передбачалося, що середня загальноосвітня школа є єдиною трудовою, політехнічною, безоплатною, спільною для обох статей. Регламентувалося структура шкільної освіти: початкова – 1–3(4) кл.; 8-річна – 1–8 кл.; середня – 1–10 (11) кл. У цьому документі окреслено також головні завдання середньої загальноосвітньої школи, що полягали у створенні умов для середньої освіти учнів, забезпеченні всебічного гармонійного розвитку, підготовки учнів до життя, свідомого вибору професії [15, с. 290].

За підсумками реформи у Постанові ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР «Про завершення переходу до загальної середньої освіти молоді і про подальший розвиток загальноосвітньої школи» зазначено, що перехід на нові плани, програми та підручники завершено у 1972 році [2, с. 9–11].

Новий напрям модернізації шкільної освіти актуалізував закон Верховної Ради СРСР «Про затвердження Основ законодавства СРСР і союзних республік про народну освіту» (19 липня 1973 р.), що проголосив, закон «Про школу 1958 р.» вважається таким, що втратив чинність.

У модернізації змісту навчання обдарованих учнів у ці роки інтерес становить зростання навчально-методичних досліджень. Під час запровадження 1976 р. навчання з 6-річного віку в Україні було створено спеціальну лабораторію з проблем навчання дітей 6-річного віку на чолі з Н. Скрипченко. За час проведення експерименту, враховуючи специфіку навчання таких дітей, було розроблено навчальні програми для навчання читання, письма, математики, ручної праці, ознайомлення з навколишнім світом тощо. До розроблення навчально-методичного супроводу було залучено співробітників (М. Богдановича, М. Вашуленка, О. Савченко, Н. Скрипченко та ін.), які зробили вагомий внесок для реалізації цієї модернізації змісту початкового навчання. Запроваджуючи в 1976 році навчання дітей шести років, ученими

Науково Дослідного Інституту Педагогіки (НДІП) УРСР було створено нові підручники: «Буквар: для підготовчих класів загальноосвітніх шкіл» М. Вашуленка та Н. Скрипченко (1978); «Струмочок: зб. творів для позакласного читання у 2-му кл.» – О. Савченко, Н. Скрипченко (1978); «Математика» – М. Богдановича та Л. Кочиної (1978) тощо [2].

Здобутки та прорахунки вдосконалення середньої освіти було обговорено на IV з'їзді вчителів Української республіки (28–30 березня 1977 р.) [2, с. 297].

На той час в Українській РСР значна частина населення проживала в сільській місцевості, тому діти шкільного віку (від 7 до 15–16 р.) навчалися в неповній середній школі. Труднощі були пов'язані з відсутністю належної інфраструктури школи. Характерним для цієї місцевості УРСР виявлено, що 1978–1980 н.р. питома вага учнівського контингенту була вищою за питому вагу чисельності учнів 1–7 (1–8) класів середньої школи. За цих умов залишалося актуальним питання управління соціально-економічним розвитком середньої школи, особливо в сільській місцевості, вдосконалення її мережі та підготовки учителів-предметників широкого профілю [164, с.77–78.], що гальмувало навчання обдарованих учнів.

У 80-ті роки ХХ століття простежується тенденція до стагнації як в економічній сфері, так і в галузі освіти. Тому на державному рівні завершення переходу до обов'язкової середньої освіти задекларував XXIV з'їзд КПРС (1981) та проголосив нові завдання в галузі освіти – підвищення якості навчання, трудового і морального виховання в школі; зміцнення зв'язку навчання з життям; ліквідацію формалізму щодо оцінювання результатів навчальної діяльності учнів і вчителів.

Досліджено, що часткові зміни не призвели до покращення стану в освіті, тому постала реформа освіти у взаємозв'язку зі сферою економіки, культури.

У розробленій періодизації виокремлено 1984–1991 рр. – етап оновлення етнокультурного компоненту змісту навчання учнів в загальноосвітніх школах. 1984 року відбулася ініційована «згори» (К.Черненком та Ю. Андроповим) і схвалена Пленумом ЦК КПРС та Верховною Радою СРСР шкільна реформа

«Про основні напрями загальноосвітньої і професійної школи» (12 квітня 1984 р.), розроблена спеціальною комісією ЦК КПРС [77, с. 306]. Ця реформа поставила такі ж завдання, що і попередня. Відмінністю було те, що початкова школа мала 1–4 кл. з поступовим переходом навчання дітей 6-річного віку; неповна середня школа була призначена 5–9 класами, середня загальноосвітня професійна – 10–11 кл. В УРСР на відміну від попередніх років учні мали право вибирати поглиблене вивчення предметів таких, як: фізико-математичний; хіміко-біологічний; суспільно-гуманітарний на факультативних заняттях, а учні 10–11 кл. на уроках трудового навчання могли оволодівати масовими професіями, що сприяло створенню змістового забезпечення обдарованих учнів у 8-х–11-х класах, [106, с. 3–26.]. Реалізацію цієї реформи забезпечував Науково Дослідний Інститут педагогіки УРСР на чолі з академіком М. Ярмаченком. Наукові співробітники Науково Дослідного Інституту підготували рекомендації щодо запровадження в УРСР переходу на навчання з 6-річного віку, здійснивши науково-методичне забезпечення навчально-виховного процесу новими програмами (авторами таких програм були О. Бугайов, Т. Хмара та ін.) і підручниками для початкової школи (авторами підручників були Н. Вапняр, М. Закожурнікова, В. Кирюшкін, С. Михалкова, А. Моро, С. Степанова, А. Шанько та ін.) та з деяких навчальних предметів для учнів 5–8 класів, а решту підручників забезпечувало всесоюзне міністерство.

Оновлення на загальносоюзному рівні курсу на прискорення суспільно-економічного розвитку (уряд очолив М. Горбачов) вплинуло на зміни шкільного навчання учнів. У цей час відповідно до завдань реформування загальноосвітньої школи започатковано комп'ютеризацію шкіл. На XXVII з'їзді КПРС (1986 р.) Реформа загальноосвітньої і професійної школи (1984) відбувалася в контексті демократизації та гласності, що були проголошені партійним і державним керівництвом. Міністр освіти М. Фоменко, Української РСР на засіданні Колегії (16 лютого 1987 р.) проголосив рішення «...всіляко сприяти розвитку демократії в установах і закладах освіти, гласності» [88,

с. 31]. Конструктивні наслідки дієвої перебудови системи народної освіти, кардинальні зміни в реформуванні загальноосвітньої і професійної школи започатковано лютневим Пленумом ЦК КПРС (1988 р.) та XIX Всесоюзною конференцією КПРС (червень 1988 р.), де було сказано, що система освіти потребувала не «деякого оновлення», а «корінного оновлення», зняття зі школи обов'язку готувати робітничі кадри, концентрувати потенціал на забезпечення високої якості загальної освіти і трудового виховання молоді [88, с. 318].

У другій половині 80-х років XX ст. розпочався процес модернізації змісту середньої освіти на нових методологічних засадах. Так, Колегія Міністерства освіти Української РСР (25 травня 1988 р.) схвалила заходи реалізації важливих завдань – «досягнення високої якості навчання і виховання учнівської молоді в умовах суспільного життя» [88, с. 320]. З цією метою планувалося створити відповідні органи демократичного управління; розробити нові різноваріантні навчальні плани; створити нові авторські колективи для написання підручників тощо.

Реформа освіти 1980-х років забезпечила окремі аспекти модернізації змісту навчання обдарованих учнів, завдяки чому старша школа стала стабільною, збільшилась матеріально-технічна база міських та сільських шкіл, покращився зв'язок освіти з практичною діяльністю, з'явилися факультативи – що було проривом у навчанні за інтересами, вподобаннями та забезпечувало розкриття здібностей та талантів учнів.

Відповідно до формаційного та парадигмального підходів виокремлено період модернізації змісту навчання обдарованих учнів у загальноосвітніх школах України в умовах становлення ринкових відносин.

З утвердженням України як незалежної держави (1991) актуалізовано завдання розбудови системи освіти відповідно до новітніх пріоритетів держави. Концептуальні основи реформи освіти в Україні зумовлено Державною національною програмою «Освіта» (Україна XXI століття). Постанова була прийнята та затверджена Кабінетом Міністрів України 3 листопада 1993 року № 896. Реформа спрямована на досягнення Україною якісно нової освіти, що

буде відповідати сучасному світовому рівню, інтегруватися в міжнародний освітній простір. Одним з головних завдань є відродження та подальший розвиток національної системи освіти, орієнтація на задоволення потреб народу, національно-культурних та національно-освітніх прав і запитів громадян незалежно від їх національності. За нових соціально-економічних, політичних умов перед незалежною Україною були завдання щодо пріоритетного розвитку освіти, створення широкої мережі державних, приватних закладів освіти. Було актуалізовано інтеграцію науки, освіти та їх широке використання у навчально-виховному процесі, розвиток потенційних здібностей підростаючого покоління українців, насамперед, обдарованих учнів.

Прийнята програма «Освіта» (Україна ХХІ ст.) (1993), була спрямована на оновлення змісту освіти з урахуванням нових суспільних реалій, упровадження єдиного безперервного змісту, опанування нових передових концепцій і технологій. На основі закону України «Про внесення змін і доповнень до закону Української РСР «Про освіту» (1991) Міністерство освіти і науки України розробило комплекс нормативних документів, що визначають діяльність загальноосвітніх навчальних закладів за нових умов: Положення «Про середній загальноосвітній заклад», «Статут загальноосвітнього навчального закладу», Положення «Про індивідуальну освіту в системі загальної середньої освіти».

Для здійснення завдань докорінного покращення підготовки учнів до життя необхідно було внести зміни не тільки до змісту середньої освіти (навчальні плани), а також у навчально-методичий супровід – навчальні програми та підручники.

Оновлення змісту освіти здійснювалось також у навчальних програмах, відображаючись в змісті освіти, формах, методах засвоєння, закономірностях та принципах організації навчально-виховного процесу і методичного супроводу, що має чотири складники: 1) навчальні плани; 2) програми; 3) підручники; 4) матеріально-технічне забезпечення навчально-виховного процесу.

Значний внесок у модернізацію змісту освіти обдарованих учнів має підручник. Теорію підручника, його роль і місце у навчально-виховному процесі розробляли українські вчені Н. Буринська, В. Мадзігон, О. Савченко, І. Товпінець, А. Фурман та ін. Питанням технології експертного оцінювання в цілому та підручників зокрема, присвячено праці українських учених І.Підласого, С.Погорєлової, А. Фурмана та ін [77, с.8–19]. У змінних умовах трансформуються і вимоги до підручника, як засобу інформації соціальних і культурних цінностей, розвитку творчого потенціалу учнів.

За результатами проведеного дослідження виявлено періодизацію модернізації змісту навчання з обдарованими учнями в Україні у другій половині XX століття. Провідною парадигмою в радянську добу (1951–1991) була нормативно-знаннява парадигма, а в добу незалежної України особистісно орієнтована парадигма. 1951–1991 роки період пошуку шляхів удосконалення змісту навчання учнів загальноосвітніх шкіл у межах трансформацій радянської системи освіти. 1991–1999 період модернізації змісту навчання обдарованих учнів в умовах становлення ринкових відносин.

За результатами дослідження встановлено етапи періодизації модернізації змісту навчання, що відносимо до першого періоду: (1951–1959) – етап актуалізації вдосконалення змісту навчання обдарованих учнів; (1959–1964) – етап становлення практико-орієнтованого змісту навчання на засадах політехнізації середньої загальноосвітньої школи; (1964–1984) – етап пристосування змісту навчання обдарованих учнів до науково-технічного прогресу; (1984–1991) – етап оновлення етнокультурного змісту навчання обдарованих учнів в умовах часткової демократизації. У другому періоді виокремлено два етапи: (1991–1996) – етап модернізації змісту навчання обдарованих учнів на засадах внутрішньошкільної диференціації, (1996–1999) – етап модернізації змісту навчання обдарованих учнів на засадах особистісно орієнтованої парадигми. Також дослідженням розкрито сутнісні особливості модернізації змісту навчання обдарованих учнів.

Висновки до розділу 1

За результатами вивчення історіографії та джерельної бази з проблеми модернізації навчання обдарованих учнів України в хронологічних межах наукового пошуку з'ясовано, що означена проблема не досліджувалась. Середня загальноосвітня школа Радянської України розвивалася в рамках радянських вимог до навчання, що мало сприяти підготовці дітей і молоді до праці в промисловості, сільському господарстві, сфері культури.

Виявлено, що модернізація змісту навчання учнів загальноосвітньої школи другої половини ХХ ст. характеризується оновленням і приведенням до відповідності з новими соціально-економічними, культурними вимогами і нормами, потребами технологій такими показниками: оновлення змісту навчання, що відображає об'єктивне та критичне висвітлення проблем, понять, феноменів; забезпечення діяльності вибору альтернативних навчальних закладів, програм, підручників тощо. У добу незалежності України, в умовах децентралізації управління системою освіти, відбувався розвиток шкіл різних типів, структур. Забезпечувалась рівність дітей у доступі до повноцінної освіти, відкритість системи освіти до суспільства, навколишнього середовища.

Проаналізовано обґрунтування понять, що застосовувалися в періоди модернізації змісту навчання обдарованих дітей в історії другої половини ХХ століття, а саме: «зміст освіти», «модернізація», «знання», «уміння», «навички», «інтелект», «здібності», «інтерес», «творчість», «обдарованість», «талант», «геніальність» та інші.

Уточнено поняття «модернізація змісту навчання». З'ясовано, що за радянської доби навчання обдарованих учнів у загальноосвітній школі здійснювалося відповідно до затверджених Міністерством освіти СРСР навчальних планів і програм та навчально-методичним супроводом, а саме: підручниками, посібниками, технічними засобами тощо. Встановлено, що педагогічна думка розвивалась в рамках суспільних запитів на соціальне виховання та засвоєння учнями фундаментальних основ наук у поєднанні з практикою.

За результатами дослідження виокремлено два періоди: період пошуку шляхів удосконалення змісту навчання обдарованих учнів загальноосвітніх шкіл в умовах трансформації радянської системи освіти на засадах нормативно-знаннєвої парадигми (1951–1991), модернізації змісту навчання обдарованих учнів у загальноосвітніх школах України в умовах становлення ринкових відносин (1991–1999). У межах першого періоду визначено та охарактеризовано етапи: (1951–1959) – актуалізації вдосконалення змісту навчання обдарованих учнів; (1959–1964) – становлення практико-орієнтованого змісту навчання на засадах політехнізації середньої загальноосвітньої школи; (1964–1984) – пристосування змісту навчання обдарованих учнів до науково-технічного прогресу; (1984–1991) – оновлення етнокультурного змісту навчання обдарованих учнів в умовах часткової демократизації. У другому періоді виокремлено етапи: (1991–1996) – етап модернізації змісту навчання обдарованих учнів на засадах внутрішньошкільної диференціації, (1996–1999) – етап модернізації змісту навчання обдарованих учнів на засадах особистісно орієнтованої парадигми.

Досліджено соціально-економічну, політичну, культурну зумовленість модернізації змісту навчання обдарованих учнів у загальноосвітніх школах України (друга половина XX століття). В історико-педагогічному перебігу другої половини XX століття (в радянську добу) зміст навчання у суспільному вимірі визначався потребами щодо підготовки учнів до праці у різних галузях господарства, культури і освіти. Зміни у змісті навчання вносилися відповідно до державних потреб; вони окреслювалися нормативно-правовою базою. Тому модернізація змісту навчання обдарованих учнів у радянську добу здійснювалася у руслі зовнішньошкільної диференціації.

У добу незалежної України модернізація змісту навчання обдарованих учнів ґрунтувалася на внутрішньошкільній диференціації, що сприяло забезпеченню потреб та інтересів особистості щодо розвитку індивідуальних потреб, інтересів і здібностей.

Результати дослідження висвітлено автором у статтях: [116; 117; 118; 119].

РОЗДІЛ 2.

ОСОБЛИВОСТІ МОДЕРНІЗАЦІЇ ЗМІСТУ НАВЧАННЯ ОБДАРОВАНИХ УЧНІВ ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ ШКІЛ У РАДЯНСЬКУ ДОБУ (1951–1991 РОКИ XX СТОЛІТТЯ)

2.1. Суспільна зумовленість удосконалення змісту навчання обдарованих учнів в загальноосвітніх школах України

Вивчення особливостей модернізації змісту навчання обдарованих учнів в історико-педагогічному поступі другої половини XX століття дало змогу узагальнити взаємозв'язки між метою, завданнями щодо підготовки дітей і молоді до життя і праці в різних галузях господарства та сфери освіти, культури й змінами у змісті навчання обдарованих учнів.

За результатами вивчення матеріалів із 166 фонду Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України з'ясовано, що на початку 50-х років XX ст. простежувалася криза існуючої системи шкільної освіти. Мета і завдання, структура шкільної мережі, зміст навчання не відповідали політичним, економічним, культурним та ідеологічним стратегіям того часу. На часі були зміни всієї системи освіти, зокрема й шкільної. Школа мала забезпечити підготовку дітей і молоді до праці в технологічних умовах промисловості і сільського господарства, сфері культури. Тому на першому етапі (1951–1959) – актуалізації вдосконалення змісту навчання обдарованих учнів, що ґрунтувався на унітарних концептуальних ідеях, до обговорення цих питань долучалися прогресивні діячі культури і освіти того часу, партійно-адміністративні керівники різних рівнів, педагогічні працівники. Суспільство з розумінням ставилося до системного реформування освіти.

24 грудня 1958 року Верховна Рада СРСР прийняла закон «Про зміцнення зв'язку школи з життям і про дальший розвиток системи народної освіти в СРСР». Проект реформи подальшого розвитку освіти в СРСР, схвалено Президією ЦК КПРС, що було подано М. Хрущовим (червень 1958 р.), та опубліковано у пресі. Проект мав два розділи – «Про середню школу», «Про

вищу школу». Визнавши головним недоліком середньої та вищої школи відірваність від життя, він вважав, що до суспільно корисної праці на підприємствах, у колгоспах необхідно залучати всіх учнів після закінчення семи-восьми класів. Систему освіти потрібно спрямовувати на забезпечення добре підготовлених кадрів – інженерно-технічних, сільсько-господарських, медичних, наукових, педагогічних тощо. З цією метою середню освіту необхідно поділити на два етапи. Семирічна або восьмирічна освіта має бути обов'язковою. У восьмирічній школі, на першому етапі середньої освіти, потрібно приділити увагу вивченню основ наук, політехнічній підготовці та трудовому вихованню, фізичній підготовці і розвитку художнього смаку.

У радянській Україні 17 квітня 1959 року прийнято закон «Про зміцнення зв'язку школи з життям і про дальший розвиток системи народної освіти в Українській РСР» [59], що забезпечив нормативно-правове керування розвитком освіти в умовах системних змін. До закону увійшло чотири розділи: «Про середню школу», «Про професійну-технічну освіту», «Про середню спеціальну освіту», «Про вищу школу». У вступі зазначено причини необхідності перебудови школи відповідно до нової програми народного господарства, в якій було визначено, що завдання радянської школи ґрунтувалися на ідейно-політичних пріоритетах, підготовці учнів до життя і суспільно-корисної праці. Подальше підвищення рівня загальної і політехнічної освіти, підготовка освічених людей, які б добре знали основи наук, формування наукового світогляду, трудове виховання, всебічний розвиток людської особистості, що є запорукою обдарованості. Зазначено, що школа повинна була розвиватися як загальноосвітня, трудова, політехнічна і готувати обдаровану молодь до життя і свідомого вибору професії. Школа має бути триступеневою (І ступінь – 1–4 кл, II ступінь – 5–8 кл, III ступінь – 9–11 класи з виробничим навчанням).

Відповідно до цього закону учні могли здобувати загальну середню освіту (після семи-восьмирічного навчання), а також виробничі знання та практичні навички впродовж двох-трьох років у фабрично-заводських школах.

Після завершення восьмирічки юнаки та дівчата могли працювати на виробництві та здобувати професію – на виробництві (коротко термінові курси, бригадне учнівство), у спеціальних одно- чи дворічних професійних школах та аналогічних сільсько-господарських школах [1].

Міністерство освіти УРСР готувало базу для впровадження реформи шляхом проведення нарад з питань перебудови роботи школи. На одній з нарад (29 липня 1958 р.) начальник Управління шкіл О. Сивець на основі аналізу пропозицій від різних установ, громадян щодо перебудови школи зазначив, що громадськість підтримує створення 8-річної школи і це відображено в законі «Про школу» (1959). Разом з тим, він зупинився на проблемах реформи, зокрема, за необхідності значних фінансів на її реалізацію. Забезпечення випускників робочими місцями: «Річ у тому, що це діти, які закінчують 8-річну школу ... І державі необхідно створити умови, щоб учень був підготовлений до життя» [206, арк. 9–31].

В Українській РСР реформа шкільного навчання була предметом обговорення на різних рівнях. Так, директор науково-дослідного інституту психології Г. Костюк, висловив сумнів щодо деяких положень запропонованого М. Хрущовим проекту: «На мою думку, недоцільно після 15 років направляти підлітків на виробництво... Це стосується переростків, а інших потрібно направляти в інші професійні школи, що підготують їх, а потім випускники успішно долучаються до виробництва» [214, арк. 2]. Також він висловився за необхідність функціонування «стаціонарної загальноосвітньої школи» з виробничим навчанням, де основним є здобуття знань, бо «рання юність – кращі роки для навчання», до якого додається праця, що готує до майбутньої практичної діяльності. Учений не погодився з ідеєю про можливість здобувати юнаками та дівчатами, які працюють по 6–8 годин, повноцінну загальну освіту у вечірніх школах; запропонував розробити критерії виявлення обдарованих дітей [213, арк. 54].

Директори шкіл Української РСР внесли щодо проекту реформи такі пропозиції: створення 11-річної школи; закріплення 8-річних шкіл за певним виробництвом; виготовлення шкільними майстернями певної продукції; створення 11-річних шкіл з певними нахилами; навчання у 8-річній школі розпочинати з 8 років (інша думка – з 7 років); створення шкіл з продовженим днем; удосконалення системи підготовки педагогічних кадрів; покращення фінансування школи тощо. Проаналізовані факти свідчать про неузгодженість урядового проекту реформи з реаліями життя (економічного, фінансового, правового), що й спричинило її уповільнення [209, арк. 1–18].

Відповідно до нових суспільних завдань нова школа мала забезпечити учнів загальною та політехнічною освітою і готувати їх до творчої практичної діяльності в народному господарстві. Запровадження урядової освітньої політики було покладено на Міністерство освіти УРСР (протягом 1949–1957 років очолював Г. Пінчук, а у 1957–1962 рр. – І. Білодід) [20, с. 22–23].

Ураховуючи потреби розвитку народного господарства у 1956–1960 рр., а також рішення XX з'їзду КПРС, листопадовий пленум ЦК партії схвалив Тези (12.11.1958 р.), а Верховна Рада СРСР – закон «Про зміцнення зв'язку школи з життям і про подальший розвиток системи народної освіти в країні» [59]. Ці документи стали основою докорінного покращення змісту, методів і форм навчання; зобов'язали педагогічну науку «відігравати провідну роль у перебудові системи народної освіти» [95, с. 3–5].

На другому етапі (1959–1964) відбулися суттєві зміни в змісті навчання учнів. Вивчення нового навчального плану на 1959–1960 рік, дає підстави вважати, що мета навчання полягала у збереженні загальноосвітнього рівня знань. У навчальних планах цих років чітко проводилась лінія на ранню професіоналізацію.

Підготовка учнів до життя та продуктивної праці становила наскрізну змістову лінію. Зокрема, у 5-х класах уведено навчальний предмет – домоведення для дівчат.

Навчальні програми восьмирічної дослідної школи передбачали надати випускникам відносно завершений обсяг знань, умінь та навичок з усіх предметів, необхідних для майбутньої практичної діяльності.

Зміст та обсяг навчальної програм з рідної мови в 1–2 класах залишався без змін; програми для 3–4 класів скорочено за рахунок деяких теоретичних відомостей, зокрема у розділі «Іменник» вилучено поділ на відміни, «Дієслово» – не вивчається поділ на дієвідміни. Програмі надано практичної спрямованості, вона розрахована на достатню кількість усних і письмових тренувальних вправ, що мають забезпечувати міцні знання та навички з орфографії, каліграфії і, особливо, виразного читання та переказу прочитаного. На читання збільшено час у 2–3 класах на одну тижневу годину, у 4 класі на 4 години. Значне збільшення годин на читання у 4 класі пояснюється тим, що до курсу пояснювального читання введено матеріали, історичного, географічного та природничого характеру. У системі навчальної діяльності з пояснювального читання передбачаються екскурсії, спостереження, досліді, предметні уроки та практичні роботи учнів, що сприяло розвитку обдарованості учнівської молоді [96].

В умовах часткової лібералізації суспільного життя, скорочено та переосмислено зміст вивчення з історії, географії, природознавства; залишено переважно доступні дітям факти, явища та події, з якими учні ознайомлюватимуться під час читання нарисів, оповідань, статей тощо. Друга мова вивчалася починаючи з 3 класу на базі знань із рідної мови. Відповідно до програми зменшено обсяг теоретичного матеріалу, більшу увагу приділено практичним вправам, набуттю учнями вміння правильного читання, письма та мовлення. Обсяг навчального матеріалу в програмі з арифметики залишено без істотних змін. Збільшено час на ручну працю: замість однієї тижневої години введено по 2 години в кожному класі. Це дало змогу посилити елементи політехнічного навчання на уроках ручної праці; проводити більше екскурсій на підприємства; більше часу приділяти процесам вимірювання, виготовлення різних виробів, що стимулює розвиток обдарованості. З програми для 4 класу

усунено складні для дітей цього віку роботи по дереву. У програмі рекомендовано не обмежуватися проведенням короткочасних сезонних практичних робіт учнів початкових класів на навчально-дослідній ділянці восени, а ширше залучати їх до роботи в кутках живої природи, теплицях тощо, що сприяло навчанню обдарованих учнів. Органічну складову частини із трудового виховання учнів становила позакласна діяльність учнів упродовж навчання в школі (різних рівнів).

Головними завданнями навчально-виховної діяльності в 5–8 класах нової дослідної школи було систематичне вивчення основ наук про природу та суспільство у зв'язку з життям і практикою, забезпечення елементарної політехнічної освіти учнів, формування основ науково-матеріалістичного світогляду, поширення трудового, фізичного та естетичного виховання учнів. Вони проходили трудове навчання в майстернях, на шкільних навчально-дослідних ділянках, а також на підприємствах, у колгоспах і радгоспах.

За новими програмами курс морфології запропоновано вивчати 2,5 роки (у 5–6 і у першому півріччі 7 класу), синтаксис – 1,5 року (друге півріччя 7 класу і 8 класу). З метою закріплення знань учнів з літератури в програмі з української і російської літератур додатково передбачено вивчення кращих творів класичної та радянської літератури (Марко Вовчок – «Кармелюк», М. Коцюбинський – «Fata Morgana», О. Корнійчук – «Загибель ескадри»; Д. Фонвізін – «Недоросль», М. Шолохов – «Судьба человека» та інші). Забезпечується також розширення знань з теорії літератури, посилення історизму у вивченні курсу. З одного боку, такий підхід був пронизаний ідеологічною складовою, а з іншого – навчальна програма сприяла розвитку обдарованості учнів в усному та писемному мовленні [97]. У нових навчальних програмах виділено час на бесіди з позакласного читання, написання творів та їх аналіз. За новими програмами у 5–8 класах вивчали історію СРСР та важливі події загальної історії. Для 5-го класу рекомендовано історію Батьківщини з найдавніших часів до кінця XVI століття (первіснообщинну, рабовласницьку та феодальну формації). Поняття про рабовласницьку формацію, в основному,

розкрито на матеріалі зарубіжної історії. У 6-му класі вивчали історію з початку XVII століття до скасування кріпосного права в Росії 1861 року. Учні ознайомлювалися з періодом найбільшого розвитку, розпаду та кризи кріпосницьких відносин у Росії, а також з перемогою капіталізму в Західній Європі та Північній Америці. Матеріал, що вивчався у 7-му класі, охоплював період розвитку капіталізму, зростання робітничого руху, буржуазно-демократичних революцій і перемоги соціалістичної революції в Росії, період занепаду капіталізму і переходу його в імперіалістичну стадію та початок загальної кризи капіталізму. У 8-му класі вивчали історію з 20-х років XX століття і до 1958 р. Учні вивчали матеріал про відбудову народного господарства, перемогу соціалізму, Велику Вітчизняну війну Радянського Союзу та поступовий перехід до комунізму, з поглиблення загальної кризи капіталізму, створення світової системи соціалізму. У 7–8 класах вивчали історію Української РСР, у 8-му класі – Конституцію СРСР і Конституцію УРСР, а також деякі відомості про державу та право. Отже, курс історії у восьмирічній школі забезпечував формування цілісного уявлення про історичний процес з найдавніших часів на засадах марксистко-ленінської ідеології. Надмірна політизація змісту історії дещо звужувала змістове поле для розвитку обдарувань учнів.

У восьмирічній школі вивчали арифметику в 1–6 класах, алгебру і геометрію – у 6–8 класах. Програму з арифметики залишено без особливих змін. Зроблено уточнення щодо практичного застосування законів та властивостей арифметичних дій, більше передбачено вправ та задач практичного змісту, що сприяло розвитку математично обдарованих учнів. Програму з алгебри частково розвантажено і за рахунок цього збільшено час на вивчення основних розділів.

З програми 6 класу тему «Формули скороченого множення» перенесено до 7 класу, розділ «Система рівнянь першого ступеня» – з 7 до 8 класу, розділ «Система рівнянь другого ступеня», тему «Біквадратні та ірраціональні

рівняння» вилучено з програми восьмого класу. Зменшено обсяг матеріалу в розділах «Степені та корені» і «Функції та їх графіки».

Курс геометрії для 6–7 класів залишився без істотних змін, а до програми 8 класу додатково внесено вивчення тригонометричних функцій гострого кута, розв’язання задач на прямокутні трикутники, обчислення довжини кола та площі кола, практичне обчислення поверхонь та об’ємів багатогранників та круглих тіл. Вивчення математики узгоджено з програмою вивчення фізики, хімії, креслення. Випускники восьмирічки мали ґрунтовні знання і навички з математики, необхідні для трудової діяльності і для продовження навчання. Фізику вивчали в 6 і 8 класах по дві години, у 7 класі – три години на тиждень. Крім матеріалу, що вивчали в семирічній школі, до нової програми внесено додатково розділи: акустику, основи радіотехніки, оптику, відомості про будову атома. Значно розширено практичну частину курсу – демонстрації, лабораторні роботи, екскурсії. Програмний матеріал поділено за класами з урахуванням вікових особливостей та підготовки дітей.

У 6 класі учні отримують початкові відомості про фізичні тіла, фізичні величини та їх вимірювання, властивості твердих тіл, рідин і газів, у 7 класі – вивчають енергію, звукові явища, тепло, електрику; у 8 класі – електрику (продовження), оптику, будову атома. Програма забезпечує ґрунтовні знання і наближає курс фізики до науки і техніки. Вивчаючи цей курс, учні отримують початкові знання про наукові основи виробництва, його енергетику і техніку [97].

Особливість модернізації змісту навчання учнів на цьому етапі (1959–1964) полягала в його практичній спрямованості та розширення дослідницьких завдань із різних предметів.

Міністерство освіти Української РСР періодично вивчало громадську думку щодо реформи школи. Зокрема, освітяни висловлювали такі пропозиції: політехнічна школа мала бути восьмирічною, де навчання починається з 7-ми років. Необхідно збільшити кількість годин на трудове виховання, запровадити

домоведення. Переробити навчальні програми і створити стабільні підручники; посилити виховну діяльність у школі, особливо естетичну.

Позитивним аспектом реформи стало широке залучення до її розроблення наукових кадрів, що відображено у затвердженому колегією документі «План роботи науково-дослідних Інститутів педагогіки та психології щодо перебудови системи шкільної освіти» (1959) [148], що складався з конкретно визначених завдань (розроблення навчальних планів і програм для всіх типів шкіл, вимог до наукового змісту і створення підручників шляхом удосконалення форм та методів навчання, визначення шляхів керівництва розвитком здібностей учнів під час навчання тощо).

Стосовно розроблення навчальних планів перед науковими установами ставилося завдання: «дати наукове обґрунтування, визначити правильне співвідношення загальної політехнічної та професійної освіти, поєднання навчання з чергуванням періодів навчання і відпочинку, забезпечення належного фізичного розвитку дітей та молоді», враховувати здібності та нахили учнівської молоді. Для реалізації цих завдань було створено комісію, до якої ввійшло 18 учених на чолі з О. Руськом та Г. Костюком [213, арк. 69–71].

Для визначення ефективних шляхів перебудови діяльності школи Міністерство освіти УРСР організувало, в порядку вивчення досвіду в областях республіки та місті Києві, 28 восьмирічних загальноосвітніх трудових політехнічних шкіл. У цих школах практично перевірялися спеціальні навчальні плани і програми, створені для восьмирічної школи Міністерством освіти та науково-дослідними інститутами педагогіки і психології, а також організація та методи навчання. Навчальні плани і програми розроблялися з урахуванням дослідного результату діяльності радянської школи, особливо у справі трудової підготовки, поєднання навчання з продуктивною працею учнів. Ці школи здійснювали навчання за експериментальними навчальними планами, що розвивали обдарованість в учнівської молоді.

У 1959/60 навчальному році з переходом на нові навчальні плани для дев'ятих класів було запропоновано два варіанти: перший – для дев'ятих класів

тих середніх шкіл, що працювали за навчальним планом № 1, другий – для дев'ятих класів середніх шкіл, що працювали за варіантом № 2. Ці плани були ідентичними.

На засіданні колегії під головуванням І. Білодіда О. Русько та О. Сивець (яке відбулось 13–14 січня 1959 року), доповіли про роботу над новими навчальними планами і програмами: «При складанні першого варіанта навчальних планів для всіх типів шкіл ми ставили за мету підготувати учнів до життя, трудової діяльності, підвищити рівень загально-політичної освіти, усунути перевантаження» [214, арк. 2]. Вони запропонували такі зміни: зменшення тижневого навантаження; збільшення кількості годин на трудове політехнічне виховання і працю учнів; хімію; виробниче навчання; на мову та літературу. Тобто поєднати матеріальну і формальну концепції змісту освіти. Під час обговорення доповіді виступив Г. Костюк, який повідомив про нараду при АПН у Москві (9 січня), де також дискутувалося питання про перебудову школи, навчальних планів і програм, питання про розвантаження учнів, про перехід на 5-денний термін навчання тощо [212, арк. 3]. Далі О. Сивець запропонував схему поступового переходу на нові навчальні плани і програми [207, арк. 3-6].

Головним недоліком радянської школи був відрив навчання від життя, недостатня підготовленість до практичної діяльності випускників. Тому зміст перебудови народної освіти полягав у підготовці всебічно освічених людей, які знають відповідні галузі науки і техніки, у підготовці спеціалістів для промисловості, сільського господарства та будівництва [1, с. 5].

Після прийняття закону «Про зміцнення зв'язку школи з життям і про дальший розвиток системи народної освіти в Українській РСР», на засіданнях колегії зі залученням науковців науково-дослідних інститутів педагогіки та психології обговорювалися проекти навчальних планів для загальноосвітніх шкіл УРСР. Обсяг знань учнів 8-річної середньої загальноосвітньої школи, схвалено до друку у вигляді матеріалів [211, арк. 2]. Зі стенограми засідання дізнаємося про те, що навчальні плани УРСР було винесено на загальне

обговорення і вони були погоджені з навчальними планами СРСР, проте відрізнялися від них наявністю таких предметів, як: українська мова, українська література, історія УРСР [204211, арк. 41–57]. Навчальні плани було складено для шкіл з українською чи російською мовою навчання і відрізнялися пріоритетністю мови викладання.

Учнівська обдарованість найкраще проявляється коли дитина навчається рідною мовою. В Українській РСР 1958/59 н.р. було 25380 шкіл з українською мовою навчання, з російською – 4054, молдавською – 157, угорською – 99, польською – 3, українською і російською – 101, угорською та російською – 1 [218, арк. 2]. У 1959/60 н.р. з українською мовою навчання нараховувалося 25307 шкіл, з російською – 4199, молдавською – 148, угорською – 99, польською – 3, українською і російською – 304, молдавською і російською – 8, з угорською і російською – 1 [221, арк. 2].

З метою реалізації реформи Міністерство освіти УРСР видало розпорядження (9 липня 1959 р.) завідувачам обласних, міських та районних відділів освіти провести серпневі наради вчителів щодо перебудови школи [213].

Для обговорення змісту шкільної освіти, а саме, проектів навчальних планів і програм для різних типів загальноосвітніх шкіл, на з'їзді вчителів УРСР, було створено 15 секцій, очолюваних відомими українськими вченими. У роботі секцій взяло участь 1474 особи (839 делегатів та 635 запрошених – учені Академії наук УРСР, Академії сільсько-господарських наук УРСР, наукові працівники, вчителі, керівники шкіл та ін.).

Під час дискусій було визначено нагальні завдання для подальшої роботи над програмами та підручниками, серед яких: посилити зв'язок викладання основ наук з виробництвом; активізувати методи навчання і розвиток самостійності учнів для розкриття їх здібностей; чітко визначити обсяг знань та вмінь обдарованої молоді [168, с. 185–186].

Біологію у 5–8 класах подано з таким розподілом за роками навчання: 5–6 класи – ботаніка, 7-й клас – зоологія, 8-й – анатомія і фізіологія. Крім того, в

усіх класах уведено практичні заняття на шкільній навчально-дослідній ділянці та в колгоспі чи радгоспі, літня сільськогосподарська практика учнів кожного класу. Питання агротехніки та зоотехніки перенесено до практичних занять на шкільній ділянці, у колгоспі або радгоспі, що дало можливість приділяти більшу увагу питанням біології рослин і тварин, ширше ознайомлювати учнів з класифікацією рослин і тварин, висвітлювати питання еволюції. У 5-му класі за програмою з ботаніки учні вивчали квіткові рослини. У цьому класі вони отримували знання про різноманітність рослинного світу, будову рослин, насіння та його проростання; корінь, живлення рослин з ґрунту; листя та утворення органічних речовин; стебло та його функції; розмноження рослин. Учні 6-х класів вивчали умови, необхідні для життя рослин; основні поняття про принципи систематики рослин, родини (розоцвітні, бобові, пасльонові тощо); основні групи рослинного світу; розвиток родин; перетворення рослинного світу людиною.

У руслі теми дисертації інтерес становлять програма практичних занять та літньої сільсько-господарської практики для учнів 5–6 класів, що передбачала ознайомлення з агротехнічними питаннями, пов'язаними з вирощуванням рослин у закритому і відкритому ґрунті, а також формування в учнів умінь з підготовки ґрунту до посіву рослин і догляду за ними. У 7-му класі зоологію викладали у такій же послідовності. Під час вивчення окремих груп тварин більша увага приділялася родинним зв'язкам (глибше висвітлено питання еволюції). Тему «Сільсько-господарські тварини» перенесено на практичні заняття. У 8-му класі викладали анатомію і фізіологію людини. За новою програмою після загального ознайомлення з організмом людини вивчали тему «Нервова система», що сприяло глибшому засвоєнню учнями під час проходження інших розділів основних положень учення академіка І. Павлова про нервізм. Курс анатомії і фізіології людини закінчувався темою «Походження людини» (що ґрунтувався на теорії Ч. Дарвіна). Програма практичних занять учнів 7–8 класів передбачала ознайомлення з основними правилами та вміннями за доглядом дрібних сільсько-господарських тварин,

молодняка великої рогатої худоби та свиней, а також вивчення комах-шкідників головних сільськогосподарських рослин та формування в учнів навичок боротьби з ними. За результатами вивчення біології у восьмирічній школі учні отримують потрібні знання та вміння, достатню професійну підготовку з питань сільського господарства для роботи в колгоспах і радгоспах. Доведено, що окремі зміни в змісті навчання сприяли розвитку обдарувань учнів, а інші – гальмували їх.

Курс географії вивчали в 5–6 класах. У 5-х класах, як і в середній школі, викладають початковий курс фізичної географії, у 6-му класі – фізичну географію частин світу. За рахунок деякого скорочення загального фізико-географічного огляду частин світу розширено характеристику країн народної демократії та найбільших капіталістичних країн. У 7–8 класі вивчають курс географії СРСР. При цьому значне місце відводиться вивченню УРСР.

Курс креслення вивчали у 7–8 класах. Він забезпечував учням елементарні знання з основ технічного креслення, практичні вміння та навички, необхідні для читання і самостійного виконання ескізів і нескладних малюнків. До 7-го класу включено вивчення прийомів роботи креслярськими інструментами та правила оформлення рисунків наочних зображень, комплексних рисунків прямокутної форми, рисунків і наочних зображень предметів призматичної та циліндричної форм. За програмою 8-го класу передбачається вивчення рисунків і наочних зображень предметів, форми яких містять кулю, а також перерізів та розрізів, складальних рисунків. Цесприяло розвиткові конструкторських умінь учнів.

Зміст уроків праці в майстернях і на навчально-дослідних ділянках у 5–8 класах оновлено з урахуванням завдань трудового виховання. В основі проекту програми практичних занять використано програму для 5–7 класів загальноосвітньої середньої школи, однак кількість часу збільшено на 5 тижневих годин. У кожному класі одна година відводилася для роботи на ділянці. Для дівчат у 5–8 класах заплановано вивчення доведення за рахунок годин, виділених на роботу по дереву (для хлопців). Програми практичних

занять містили відносно завершене формування знань та умінь з оброблення дерева і металу ручним способом, на верстатах, а також необхідні знання з основ машинознавства та електромонтажних робіт. У майстернях учні отримували елементарні знання з технології матеріалів, оброблення металу, деревини та деяких пластичних мас, виготовляють корисні речі: меблі для обладнання дитячих садків і майданчиків, побутові речі, деякі вироби з металу, а також виконують нескладні замовлення підприємств. З доведення дівчата отримували знання і навички догляду за житлом, одягом, взуттям тощо, з кулінарії, крою та шиття, ремонту одягу тощо. У 8-му класі 21 годину відведено на вивчення основ машинознавства (ознайомлення з основними деталями, будовою та принципами роботи машин і механізмів). Учні міських шкіл засвоювали ці знання на прикладі металорізальних верстатів, сільських – сільськогосподарських машин. Значну увагу приділяли вихованню в учнів основ трудової культури. Ці зміни у навчальних планах збільшували мотивацію та інтерес учнів до розкриття їх потенційних можливостей, обдарованості, у середній школі.

Відповідно до суспільних потреб та того часу, у кожній середній школі вивчали 2–3 професії, по 1–2 на клас, а всього у школах УРСР вивчали понад 150 професій. Для виробничого навчання виділялося по 6 год на тиждень, з них 4 – на практичні заняття і 2 – на вивчення теорії. Так виникла потреба у створенні нових навчальних планів (1960–1965 рр.). Загальна середня школа була покликана значно підвищити теоретичний рівень кожного навчального предмета, що відповідало потребам соціального середовища і мало відображення в досягненнях науки та розвивати в учнів практичні вміння щодо їх застосування на виробництві.

На Республіканській нараді директорів сільських шкіл з питань перебудови їх діяльності (4–5 квітня 1961 р.) учасники порушували проблеми реалізації реформи: дати дітям можливість обирати професію, а не нав'язувати її; покращити матеріально-технічну базу для ефективного запровадження виробничого навчання; забезпечити школи відповідними кадрами; серед

випускників обирати здібних учнів для продовження навчання, щоб «мати не тільки хороших виробників, а й людей, які «рухатимуть» науку вперед»; створювати виробничі бригади не за єдиним шаблоном, а за певними напрямками; ліквідувати другорічників тощо [222, арк. 137].

Так, зміст навчання обдарованих учнів було оновлено. Новим навчальним планом (1960) передбачалось введення уроків ручної праці. Мета цього нововведення полягала у тому, що учні повинні оволодівати більш важливими знаннями та вміннями, необхідними на виробництві. Окрему значущість набувають практикуми, що проводяться у старших класах за спеціально розробленими програмами. Ці практикуми є принципово новим педагогічним явищем, що сприяло створенню умов для навчання обдарованих учнів.

Разом з тим, необхідно зазначити, що новий навчальний план містив практичні, лабораторні роботи та екскурсії, програми з праці для учнів 1–6-х класів, практикуми для 8–10-х класів вимагали новітнього обладнання для того часу. Відсутність його у багатьох школах була гальмівним чинником навчання обдарованих учнів. Причиною цього була недостатня матеріально-технічна база. Праця мала сприяти розвитку обдарувань, що було корисними для розвитку економіки та соціально-культурної сфери.

На третьому етапі радянської доби (1964–1984) особливість модернізації змісту навчання обдарованих учнів полягала в наближенні навчання та шкільної підготовки до тогочасних потреб науково-технічного прогресу. Значним кроком уперед того часу було введення згідно з Постановою ЦК КПРС та Ради Міністрів СРСР «Про заходи дальшого покращення роботи середньої загальноосвітньої школи» (1966) факультативних занять за вибором учнів. З цією метою для проведення факультативних занять було відведено 1 год. у 7-му кл; 2 год. – 6-му кл. та по 4 год. у 9–10 кл. Факультативи надали можливість учням розвивати інтереси та розкривати здібності з певних галузей науки, техніки, мистецтва тощо, що дало можливість учням поглиблювати інтереси та здібності до вивчення предметів за вибором. Застосування у навчально-виховному процесі інноваційних технологій, форм позакласної діяльності

доповнювало та поглиблювало зміст середньої освіти і мотивувало до розкриття потенційних можливостей обдарованих учнів.

Перехід шкіл-десятирічок на навчальний план середньої трудової політехнічної школи з виробничим навчанням (9–11 класи) здійснювався протягом 1959–1965 років. Це забезпечувало безперервність у випусках десятих та одинадцятих класів середніх шкіл: останній випуск з десятого класу відбувся у 1962 році, а перший випуск з одинадцятого класу – у 1963 році.

Упровадження нового змісту навчання сприяло посиленню не тільки навчальної, а й виховної складової. Особлива увага приділялася обдарованим учням, щоб вони отримували знання відповідно до інтересів та власних здібностей. Питання обдарованих учнів систематично обговорювали на педагогічних радах, створювали умови для розвитку і виховання таких учнів. Школа зобов'язувалася своєчасно виявляти та підтримувати таланти з народу. Розвиток науки, техніки, мистецтва, темп здійснення планів народного господарства набагато залежав від того, як буде поставлено педагогічну діяльність з обдарованими учнями [116, с. 15].

На базі семирічних шкіл розвивалися середні загальноосвітні трудові політехнічні школи з виробничим навчанням, де викладання деяких предметів здійснювалося іноземною мовою. Таких шкіл в Україні нараховувалася 61. Продовжували функціонувати і розвиватися середні загальноосвітні школи для дітей більш здібних у галузі музики, хореографії та образотворчого мистецтва. Це такі середні навчальні заклади: Київська середня спеціалізована музична школа імені М. Лисенка (заснована в 1934); Державна художня середня школа імені Т. Шевченка (заснована 12 серпня 1937); Київське державне хореографічне училище (засноване в 1938); Український фізико-математичний лицей КДУ імені Тараса Шевченка (заснований 25 вересня 1963); загальноосвітній навчальний заклад «Київський спортивний лицей-інтернат» (заснований у 1977 році лицей мав назву «Київська середня загальноосвітня школа-інтернат спортивного профілю»), та Київська спортивно-юнацька школа олімпійського резерву № 19 (заснована 17 грудня 1991), де діти навчалися і

навчаються за інтересами, здібностями, вподобаннями. Ці середні навчальні заклади за створення спеціальних умов здійснювали і сьогодні продовжують здійснювати пошук, виявлення та супровід обдарованих дітей, яких у світі і, у тому числі, в Україні називають обдарованими у певній галузі.

У кожному з названих закладів навчально-виховний процес здійснюється за спеціальними навчальними планами. Ці плани мали іншу структуру. До навчальних предметів додано шкільну (варіативну або поглиблене вивчення предметів) компоненту, що дозволяла вводити спеціальні предмети. При цьому державна компонента у кожному з них була сталою і обов'язковою для виконання. Ця компонента містить 16 навчальних предметів. Спеціалізовані навчальні плани такими є і сьогодні. Крім цього, введено додаткові заняття та індивідуальні консультації, відповідно до обдарованості дитини в тій чи іншій сфері (табл. 2.1).

Таблиця 2.1

**Варіативність змісту навчання обдарованих учнів у спеціалізованих
середніх навчальних закладах**

№ п/п	Назва середнього навчального закладу	Спеціальні навчальні предмети варіативної складової
1.	Державна художня середня школа (ДХСШ) імені Т. Г. Шевченка (заснована 12 серпня 1937 р.) Дитяча художня школа № 1; 2; 4.	живопис, скульптура, архітектура та декоративно-прикладне мистецтво
2.	Київська середня спеціалізована музична школа імені М. В. Лисенка (заснована в 1934 р.)	Навчальні предмети, що стосуються музичної галузі та гри на певних музичних інструментах
3.	Київське державне хореографічне училище (засновано в 1938 р.)	Навчальні предмети, що дають можливість випускати кваліфікованих танцівників балетної справи, що забезпечують кваліфіковану підготовку з хореографії
4.	Український фізико-математичний ліцей КДУ імені Тараса Шевченка (заснований 25 вересня 1963 р.)	Учні поглиблено вивчають фізичні та математичні науки
5.	Спеціальні спортивні середні навчальні заклади олімпійського резерву: Київська спортивно-юнацька школа олімпійського резерву № 19 (заснована 17 грудня 1991 р.); ЗНЗ «Київський спортивний ліцей-інтернат» (заснований в 1977 році, ліцей мав назву «Київська середня	теоретичні знання про види спорту та досягнення, а також фізичне загартування і витривалість, здоровий спосіб життя, вміння діяти в команді тощо

	загальноосвітня школа-інтернат спортивного профілю»)	
6	Київське музичне училище імені Глієра (засновано 21 січня 1868 р.) Перша назва навчального закладу — музична школа, з 1883 року воно має назву училища. 2008 році на базі Київського державного музичного училища був створений Київський інститут музики ім. Р. М. Глієра)	фортепіано, скрипка, віолончель, співи і теорія музики з обов'язковим вивченням методики викладання. Крім того, в училищі існував хоровий клас, а з 1885 року — оперний клас. Пізніше відкриваються відділи духових і народних інструментів, з'являються класи ансамблевої гри, симфонічний оркестр

Джерело: розроблено автором

Ці спеціальні середні навчальні заклади залишалися на багато десятиліть «острівком» у навчанні і вихованні обдарованих особистостей. Так, випускники Київської середньої спеціалізованої музичної школи імені М. Лисенка (табл. 2.2.) є лауреатами престижних Міжнародних виконавських конкурсів, їх імена відомі на усіх континентах світу, а концертна діяльність репрезентує високе українське мистецтво.

Таблиця 2.2

**Випускники Київської середньої спеціалізованої музичної школи
імені М. Лисенка**

Рада Остапівна Лисенко	Онука М. В. Лисенка
Леся Дичко	Клас композиції Андрєєвої Є. Є.
Михайло Степаненко	Клас Лятошинського Б. М.
Володимир Кожухар	Клас труби Косякова М. Б.
Володимир Бистряков	Клас Євгенії Фрейнкін
Євген Ржанов	Клас Юделевича Д. Р.
Тарас Петриненко	Клас Миська В. І.
Герман Макаренко	Клас Карафінки М. Н.
Юрій Кот	Клас Вайнтрауба Л. А.
Кирило Стеценко	Клас Бендерського Л. О.
Олександр Блінов	Клас Ануфрієнко А. В.
Ольга Рівняк	Клас Рівняк Я. Г.
Олег Полянський	Клас Гриднєвої Н. В.
Дмитрий Найдич	Клас Рябова І. М.
Олексій Гринюк	Клас Гриднєвої Н. В. та Козлова В. О.
Кирил Карабиць	Клас Миська В. І.
Валентина Лисиця	Клас Рябова І. М.
Дмитро Суховієнко	Клас Вороб'єва В. В.
Богдана Півненко	Клас Кузнецова В. О.
Богдана Стельмашенко	Клас Турбовського В. К.
Андрій Пушкар'єв	Клас Блінова О. Є.

Лилиан Акапова	Клас Козлова В. О.
Вадим Холоденко	Клас Гридневої Н. В. та Федорова Б. Г.
Олег Мороз	Клас Василевича Ю. В.
Антоний Баришевський	Клас Козлова В. О.
Євген Кострицький	Клас Рівняк Я. Г.
Мирослава Которович	Клас Рівняк Я. Г.
Юлія Пучко-Колесник	Клас Миська В. І.
Маргарита Головка	Клас Федорова Б. Г.
Игор Рябов	Клас Рябова І. М.
Олександр Грицаєнко	Клас Сніжної Т. В.
Олег Соколов	Клас Титаренка Т. О.
Андрей Ярошинський	Клас Гридневої Н. К.
Анна Федорова	Клас Федорова Б. Г.
Денис Жданов	Клас Абаєвої Т. В.
Денис Прощаєв	Клас Ліпатової
Ірина Лаптінова	Клас Турбовського В. К.
Павел Гінтов	Клас Барінової І. М.
Дмитро Ткаченко	Клас Рівняк Я. Г.
Ілля Лопатинський	Клас Барінової І. М., та Рябова С. І.
Олександр Корнев	Клас Рівняк О. Г.
Павло Качнов	Клас Барінової І. М.
Ілля Зуйко	Клас Гудька А. Т.

Джерело: розроблено автором

Наводимо імена видатних майстрів сцени, заслужених артистів України, випускників хореографічного училища (табл. 2.3).

Таблиця 2.3

Випускники Київського державного хореографічного училища

Нобухіро Терада	Соліст Національної опери України імені Т. Шевченка
Акарі Кавасакі	Солістка Київського академічного муніципального театру опери і балету для дітей та юнацтва
Аліна Кожокару	Прима Конвент-Гардену (Велика Британія)
Олена Філіп'єва	Народна артистка України, випускниця училища 1987 року
Наталія Лазебнікова	Залужена артистка України, випускниця училища 1998 року
Геннадій Жало	Заслужений артист України, випускник училища 1988 року
Денис Матвієнко	Заслужений артист України, випускник училища 1998 року
Максим Мотков	Народний артист України, випускник училища 1986 року
Тетяна Таякіна	Народна артистка СРСР, випускниця училища 1969 року, у 1977 році у четвертому міжнародному танцю в Парижі отримала премію імені Анни Павлової. Провідна балерина київського театру опери й балету, педагог.
Олександр Сегал	Народний артист УРСР, випускник училища 1937 року. Соліст балету у київському театрі. 1975–1980 роки балетмейстер ансамблю імені Вірського. 1980 –

	до сьогодні головний балетмейстер київської оперети.
Валерій Ковтун	Народний артист СРСР, випускник училища 1965 року. Артист балету, балетмейстер, педагог.
Світлана Коливанова	Народна артистка УРСР, випускниця училища 1959 року. Балерина, педагог.
Валентина Калиновська	Народна артистка СРСР, випускниця училища 1957 року. Балерина, хореограф, педагог. З 1993 року – віце-президент Української академії танцю (нині коледж хореографічного мистецтва «Київська муніципальна українська академія танцю імені С. Ліфаря»).

Джерело: розроблено автором

Заслужених художників та живописців України, випускників художньої школи показано у таблиці 2.4.

Таблиця 2.4

**Видатні випускники Державної художньої середньої школи
імені Т. Шевченка**

Галина Бородай	українська художниця – закінчила 1967
Олександр Волченко	український живописець. Член Національної спілки художників України (від 1994 року) – закінчив 1964
Віктор Дейсун	український живописець. Член Національної спілки художників України (від 2000 року) – закінчив 1980
Іван Семесюк	сучасний український художник
Віктор Троценко	український художник, живе та працює у місті Києві – закінчив 1997
Едуард Кірич	український художник-аніматор, художник та сценарист. Член Спілки художників України, член Спілки кінематографістів України, лауреат Державної премії України імені Тараса Шевченка, народний художник України – закінчив 1961
Юрій Логвин	Український художник-графік та письменник – закінчив 1958
Оксана Одайник	український художник, живописець, педагог. Народний художник України, член Національної спілки художників України, доцент кафедри живопису та композиції Академії мистецтв України. Дипломант мистецької премії КОНСХУ у галузі образотворчого мистецтва імені Ф.Кричевського. Лауреат мистецької премії «Київ» у галузі образотворчого мистецтва ім. Сергія Шишки – закінчила 1972
Михайло Туровський	живописець, графік та письменник
Роман Туровський-Савчук	художник та лютнист-композитор
Володимир Чепелик	український скульптор, педагог, професор Національної академії образотворчого мистецтва і архітектури, голова Національної спілки художників України. Народний художник України (1992), лауреат Національної премії України імені Т. Г. Шевченка (2000).

Сергій Якутович	український художник, графік, книжковий ілюстратор, народний художник України, лауреат Національної премії України ім. Тараса Шевченка, член Національної спілки художників України, член-кореспондент Академії мистецтв України – закінчив 1970
Андрій Чебикін	Радянський й Український художник – графік, педагог. Народний художник України. Президент Української академії мистецтв. Випуск 1970 року.
Олександр Івахненко	Радянський художник – графік, живописець. Випуск 1974 року.
Константин Лавр	Український ілюстратор, заслужений художник України.
Валерій Медведєв	Радянський та Український скульптор, педагог. Заслужений художник України. Член національної спілки художників України. Випуск 1963 року.

Джерело: розроблено автором

Таким чином, у системі народної освіти передбачалося, що особливо обдаровані діти, які у ранньому віці виявили здібності, наприклад, з математики, музики, образотворчого мистецтва, були рекомендовані для навчання в спеціальних середніх загальноосвітніх закладах, де вони здобували середню загальну освіту з подальшим навчанням у відповідних вищих навчальних закладах. Це розглядалося суспільством як розвиток та підтримка талантів з народу. Впроваджувались нові навчальні плани для дітей, які виявляли здібності з фізики, математики, біології, креслення тощо. У свою чергу, вищі навчальні заклади отримуватимуть більш підготовлену молодь до опанування певних наук та випуску висококваліфікованих спеціалістів.

На етапі оновлення етнокультурної компоненти змісту навчання обдарованих учнів в умовах часткової демократизації (1984–1991) художньо-естетичний цикл для обдарованих дітей загальноосвітній навчальний заклад II-го, III-го ступенів розширено. Збільшено кількість тижневого навантаження на предмети, а саме – мистецтво (музику, хореографію, образотворче мистецтво), введено навчальний предмет у 10–11 кл. «Фольклор та етнографія» (2 год. на тиждень). Зі шкільного компоненту години використовують для вивчення споріднених наук і проведення практичних занять: 4 год. з 5-го по 7-й класи; 5-ть год. у 8–9-му кл. та 8 год. у 10–11-му класах.

Значна увага приділялася вдосконаленню навчання іноземних мов для обдарованих дітей загальноосвітніх навчальних закладів II – III-го ступенів.

Збільшено кількість тижневих годин з іноземної мови (англійської, французької, німецької, китайської тощо). Крім того, за відведені години шкільного компоненту обдаровані учні вивчають історію, культуру, традиції країн мовлення, а це 4 год. з 5-го по 7-й класи; 5 год. у 8–9-му кл. та 8 год. у 10–11-му класах. У навчальному плані державний компонент містив 11 навчальних предметів, а зі спеціальних предметів (за вибором обдарованих учнів) – 11 фізико-математичне спрямування; 13 – технічне; 12 – природниче.

Розвиток змісту навчання обдарованих учнів у загальноосвітніх школах України за радянської системи освіти було обумовлено соціально-економічними й політико-ідеологічними запитами держави, передбачався розвиток фізичних і духовних сил учнівської молоді, талантів і обдаровань, формування світогляду, готовності і здатності до фізичної та розумової праці; утвердження високих морально-естетичних якостей, розумових потреб та культури поведінки.

2.2. Науково-методичне забезпечення оновлення змісту навчання обдарованих учнів

Під науково-методичним забезпеченням модернізації змісту навчання обдарованих учнів ми розглядаємо шляхи реалізації функцій навчання у навчально-методичному комплекті.

На перших етапах радянської доби – 1951–1959, 1959–1964 науково-методичне забезпечення модернізації змісту навчання учнів було підпорядковане переходу семирічних шкіл на восьмирічний термін навчання. На другому етапі (1959–1964) навчальні плани для цих шкіл склалися з урахуванням української, російської, молдавської, угорської, польської мов. Відмінності були в кількості годин на вивчення рідної мови та літератури. З інших предметів тижнева кількість навчальних годин була однаковою.

На виконання закону «Про зміцнення зв'язку школи з життям і про дальший розвиток народної освіти в Українській РСР» [59], створювались

навчальні плани, в яких визначено тижневе навантаження з кожного предмета. Зміни внесено у плани навчально-виробничих практик. Змістові лінії навчально-виробничих практик будувалися з урахуванням виробничих середовищ, що сприяло зміцненню зв'язку школи з життям.

Навчання обдарованих учнів у ці роки не було пріоритетним, однак створювалися умови для формування технічних здібностей, готовності до практичної діяльності. З цією метою збільшено кількість практичних занять у майстернях з 5–7 класів відводять 2 години на тиждень. Усього на рік – 70 годин, з них 35 годин (одна година на тиждень) – на працю у слюсарній майстерні та 35 годин (одна година на тиждень) – на роботу в столярній майстерні. Залежно від умов кожної школи навчальна робота в майстернях організовувалася таким чином: практичні заняття у слюсарнях і столярних майстернях проводити в кожному класі по одній годині на тиждень протягом року. Практичні заняття в майстернях проводили парними уроками (два уроки підряд); один тиждень – у слюсарні, другий – у столярній майстернях. Навчально-виробничу практику проводили улітку, після проведення іспитів. Таким чином, відбувалося злиття навчального процесу з виробничою практикою, що було обумовлено законом. Недолік полягав у тому, що профіль виробничого навчання визначався без урахування наявності бази та потреби в кадрах для народного господарства, а також перспективи влаштування вихованців за виробничими спеціальностями, не враховувались здібності та вподобання учнів [220, арк. 50].

Отже, можна вважати, що, на початку 60-х років XX століття в УРСР була запроваджена нова система шкільної освіти, основною ідеєю якої була послідовна педагогічна і психологічна підготовка учнів до навчальної та трудової діяльності (збільшено кількість годин на трудове навчання, порівняно з 7-річною школою, кількість годин на практичні заняття в майстернях, уведено 2-тижневу виробничу практику).

Відповідно до положення «Про середню загальноосвітню трудову політехнічну школу з виробничим навчанням» (16 серпня 1960 р.)

запроваджено 3-річну безоплатну школу, спільну для хлопців та дівчат, як самостійну навчальну установу в складі 9–11 класів або разом з восьмирічною школою у складі 1–11 класів середньої загальноосвітньої трудової політехнічної школи з виробничим навчанням. Професійна підготовка учнів у таких школах мала здійснюватися за спеціальностями, номенклатура яких визначалася виконками міських Рад депутатів, трудівників разом з відповідними раднаргоспами з урахуванням віку, стану здоров'я, особливостей праці юнаків та дівчат. Після закінчення такої школи учні отримували з атестатом свідоцтво про набуту спеціальність і виробничу кваліфікацію, за відмінні успіхи могли бути нагороджені золотими або срібними медалями, працювати за обраною спеціальністю та вступати до вищих та середніх спеціальних навчальних закладів [91; 97].

Навчальні плани 1961-62 н.р. для шкіл з російською, молдавською, польською та угорською мовами навчання відрізнялися від планів для шкіл з українською мовою навчання лише кількістю годин, відведених на вивчення рідної мови та другої мови [224, арк. 1а]. Обдаровані учні мали змогу розкривати свої здібності і таланти.

Навчальний план для середніх шкіл з виробничим навчанням сільсько-господарського профілю запроваджено для учнів 9–10 класів на базі колгоспів, радгоспів та інших сільсько-господарських підприємствах, де учні вивчали одну з масових сільсько-господарських професій та отримували теоретичну і практичну підготовку. Відповідно до цього навчального плану обдаровані в сільсько-господарському профілі могли продовжувати навчання у вищих навчальних закладах та сільськогосподарських академіях. Значне місце відводилося виробничій практиці. План виробничої практики для сільських шкіл подано у (табл. 2.5).

Таблиця 2.5

План виробничої практики на 1960/61 навчальний рік для сільських шкіл

Тривалість навчального року в середніх загальноосвітніх трудових політехнічних школах з виробничим навчанням сільськогосподарського профілю 1960/61 н.р.				
класи	усього тижнів	у тому числі для		
		навчання	навчально-виробничої практики	іспитів
9 (навчальний план № 1)	41	30	9	2
9 (навчальний план № 2)	41	35	4	2
10	39	35	--	4

Джерело: Збірник Наказів та інструкцій Міністерства освіти УРСР

1960/61 роки

Тривалість навчального року (1960–1961) у середніх загальноосвітніх трудових політехнічних школах з виробничим навчанням у сільському господарстві відрізняється від загальноосвітніх трудових політехнічних шкіл з виробничим навчанням у промисловості тим, що в школах сільськогосподарського профілю для навчальних занять у 9-му класі (варіант № 1) відводиться на 7 тижнів менше, а для навчально-виробничої практики на 7 тижнів більше, ніж у середній загальноосвітній трудовій політехнічній школі з виробничим навчанням.

Навчальні плани на 1961/62 навчальний рік для 10 класів подано у двох варіантах: варіант № 1 – для перевідних, та варіант № 2 – для випускних десятих класів. Для практичних занять учнів 5–7 класів на пришкільній ділянці у другому півріччі навчального року виділено 18 годин та за рахунок навчально-виробничої практики після іспитів у 5-х класах – 9 годин, 6-х – 12 годин, 7-х – 24 години. У 5–8 класах для практичних занять, навчально-виробничої практики у майстернях, на пришкільній ділянці та в сільському господарстві учні діляться на дві групи (з кількістю 25 і більше). Під час навчально-виробничої практики учні 5-х класів повинні відпрацювати 3 год., 6–8-і – чотири год. і 9–10-і – шість годин на день.

Навчальний план середньої загальноосвітньої трудової політехнічної школи з виробничим навчанням на 1961/62 навчальний рік.

Таблиця 2.6

Тривалість навчального року в школах України на 1961/62 навчальний рік

Тривалість навчального року в загальноосвітніх восьмирічних та середніх школах України			
Класи	тривалість навчального року (у тижнях)	у тому числі на	
		іспити	навчально-виробничу практику
1–4	35	–	–
5	37	1	1
6	37,5	1,5	1
7	38,5	1,5	2
8	36,5	1,5	–
9	38,5	1,5	2
10 (варіант № 1)	38,5	1,5	2
10 (варіант № 2)	38,5	3,5	–

Джерело: Збірник Наказів та інструкцій Міністерства освіти УРСР

1961/62 роки

У 1960–1961 роках реалізація реформи відбувалася до стратегій Міністерства освіти УРСР, а саме: зростання шкільної мережі (усього 37664 школи, з них початкових – 12930, 8-річних – 11300, середніх – 6593, робітничої та сільської молоді – 103, спеціальних шкіл – 191); інтенсивне запровадження 8-річного навчання; скорочення двозмінного навчання; видання 248 назв підручників і посібників тощо [223, арк. 94]. У 1962/63 навчальному році завершено перетворення десятирічних середніх шкіл на одинадцятирічні середні школи на виконання закону «Про зміцнення зв'язку школи з життям і про подальший розвиток системи народної освіти в Українській РСР» [59], тому восьмирічні та середні загальноосвітні школи працювали за єдиним навчальним планом.

Для занять учнів (хлопців і дівчат) у майстернях і на уроки домоведення у 5–8 класах виділено дві години на тиждень, усього 70 годин на рік. Поділяють ці години так: у 1963/64 роках з навчального плану середньої школи було вилучено предмет «Астрономія», а вивільнені години додали іншим предметам навчального плану (табл. 2.7).

З'ясовано, що 1963-64 навчальному році відбулися зміни щодо кількості тижневих годин, що відводилася на групові консультації з різних предметів.

Окрім цього, на проведення індивідуальних консультацій для загальноосвітніх шкіл із заочною формою навчання відводився додатковий час з розрахунку 0,5 годин на місяць з кожного предмета на одного учня.

Таблиця 2.7

**Навчальний план для класів та груп зі скороченим терміном навчання
(з групових консультацій) за курс восьмирічної школи**

№ п/п	Предмети	Тижневі години на кожний семестр				
		1	2	3	4	5
1	Російська мова та література	4	3	2,5	2,5	2
2	Українська мова та література	3	2	2	2	2
3	Математика	4	4	3	3	2
4	Історія	-	1	1	1	1
5	Географія	-	1	1	-	-
6	Фізика	-	-	1,5	1,5	1,5
7	Хімія	-	-	-	-	1,5
8	Біологія	-	-	-	1	1
Усього		11	11	11	11	11

Джерело: Збірник Наказів та інструкцій Міністерства освіти УРСР

Виявлено, що пріоритетною була увага до розвитку обдарувань і здібностей учнів у практичній діяльності. На навчально-виробничу практику суттєво збільшено кількість годин у 9-му класі – із 72 до 252 годин. Однак, такий підхід не забезпечував потреби обдарованих учнів щодо їхнього навчання.

Доведено, що на етапі пристосування змісту навчання учнів загальноосвітніх шкіл до науково-технічного прогресу (1964–1984) відбувся перегляд позицій щодо освіти обдарованих учнів. Запровадження спеціальної виробничої практики дало можливість повернутися до потреб і вподобань особистості, мотивуючи пізнавальні інтереси, задатки та здібності учнів. Про це свідчить навчальний план обчислювачів-програмістів за 1964/65 навчальний рік (табл. 2.8).

Таблиця 2.8

**Навчальний план для обчислювачів-програмістів на
1964/65 навчальний рік**

№ п/п	Навчальні предмети	Кількість тижневих годин (9 клас)
1	Українська література	3
2	Російська література	4
3	Алгебра і елементарні функції	3/2
4	Елементи математичного аналізу	4/3
5	Геометрія	2/3
6	Фізика	5
7	Хімія	4
8	Біологія	2/1
9	Історія	$\frac{3}{4}$
10	Іноземна мова	2
11	Креслення	1
12	Фізична культура	1
13	Практикум з обчислювальної математики і робота на машинах	2/3
Разом		36
14	Цивільна оборона	1
15	Виробнича практика а) днів на рік б) годин на рік	42 252
16	Факультативні заняття	3*
*У тому числі 1 година на цивільну оборону		

Джерело: Збірник Наказів та інструкцій Міністерства освіти УРСР

1964/65 роки

Особливістю щодо модернізації змісту навчання обдарованих дітей були факультативні заняття для учнів старшої школи. Це сприяло індивідуалізації отримання поглиблених знань учнями за інтересами, з одного боку, а з іншого – ранній профілізації учнів та виявленню певних нахилів та здібностей, обдарованості. Вважаємо, що факультативи залежно від основної дидактичної мети і змісту можна класифікувати за типами: перший – передбачено поглиблене вивчення та розширення предметних фундаментальних знань та вмінь учнів, поглиблено та розширено предметні знання з окремих розділів програми; розкрито певні аспекти предмета програми та взаємозв'язки різних галузей наукових знань, видів мистецтва. Другий – спрямовано на виявлення і розвиток інтересів та здібностей до видів діяльності, що не передбачено

навчальними предметами, які розкривають значущість та зміст різних видів діяльності у сфері матеріальної і духовної культури; ознайомлюють зі способами, технікою виконання конкретного виду діяльності. Третій – спеціально спрямовані на загальний розвиток особистості, розширення її світогляду: розкривають поступ цивілізації та її проблеми; показують місце та значущість досвіду людства; розкривають структуру особистості, умови розвитку, її функції: мислення, пам'яті, уваги тощо; ознайомлюють із сутністю та способами творчої діяльності; розкривають значущість і сутність спілкування, а також самопізнання і самовдосконалення особистості [27, с. 15–16]. Завдяки факультативам учні задовільняють не лише інтереси, але правильно визначаються для отримання майбутньої спеціальності у вищих навчальних закладах, враховуючи власні здібності.

Беручи до уваги необхідність створення актуальної до потреб часу власної економіки, радянська держава виконала поставлене перед нею завдання підготовки спеціалістів вищого ґатунку, інженерного, наукового профілю, забезпечуючи обороноздатність держави. Зміст радянської освіти полягав у колективній формі навчання. Тобто у засвоєнні навчального предмета учню допомагав не тільки вчитель, а й більш здібні учні, незалежно від соціального статусу. Важливо відзначити високу якість та ретельність в обробленні викладеного матеріалу в підручниках, внесених до шкільної програми.

Разом з тим, реформа радянської системи освіти дещо гальмувала. Матеріально-технічна база школи виявилася непідготовленою до реалізації завдань виробничого навчання. У більшості шкіл вибір професії зумовлено випадковістю і був незначним. Характерною для цих років була надмірна ідеологізація змісту освіти. Нові суспільні потреби обумовили розвиток змісту навчання обдарованих людей в ідеологічних цілях. За ці роки змінюється парадигма моралі, її починають розглядати як складник структури особистості та суспільних відношень, шлях погодження особистісних та суспільних інтересів в умовах колективу.

Таким чином, на третьому етапі (1964–1984) в УРСР, як і в СРСР, було здійснено перехід на нову систему шкільної освіти, запроваджено нові типи середніх шкіл, зросла творча активність учителів та альтернативна педагогічна думка, з'явилися вчителі-новатори (В. Сухомлинський, І. Ткаченко та ін.), які ініціювали створення авторських шкіл, що дало змогу збільшити та покращити навчання обдарованих дітей. Значна увага приділялася удосконаленню форм та методів навчання і виховання; покращенню якості навчання; зростанню ролі громадськості у зміцненні навчально-матеріальної бази шкіл тощо [49, с. 3–6].

Загальний процес реформування школи (за Л. Березівською), впливав із реалізації реформи, що підпорядковувалася партійно-державному керівництву з Відділом шкіл ЦК КПУ, Радою Міністрів УРСР. Разом з тим, із послабленням командно-адміністративної системи, пошуком нових методів управління народним господарством відкрився простір для творчого пошуку шляхів підвищення ефективності навчально-виховної діяльності, нових методів навчання.

Часті зміни політичних еліт того часу негативно позначилося на реалізації реформи школи. 10 серпня 1964 року ЦК КПРС та Рада Міністрів СРСР Постановою «Про зміну терміну навчання в середніх загальноосвітніх трудових політехнічних школах з виробничим навчанням» змінили термін навчання в середніх загальноосвітніх трудових політехнічних школах з виробничим навчанням на базі 8-річних шкіл. У старшій школі було запроваджено замість трирічного навчання, дворічне, та задекларовано такі завдання: перехід здійснити протягом двох років; зобов'язати союзні Міністерства освіти переробити навчальні плани і програми; зобов'язати ЦК партії, Ради Міністрів союзних республік запровадити заходи для своєчасного влаштування випускників шкіл на роботу, а також для зміцнення матеріальної бази підприємств, радгоспів, колгоспів, де здійснюється виробнича підготовка учнів [97, с. 218].

У жовтні 1964 року, з усуненням М. Хрущова від влади, починається часткове згортання закону «Про зміцнення школи з життям і про подальший

розвиток системи народної освіти в Український РСР», що здійснюватиметься поступово під час директивних часткових змін [15, с. 240–277]. Цього ж року було схвалено рішення «Про переведення середніх загальноосвітніх трудових політехнічних шкіл з виробничим навчанням з 11-річного на 10-річний термін навчання». Це зумовлювало вдосконалення навчальних планів і програм з переходом шкіл на новий зміст освіти. Нами було звернено увагу на таке явище, як поява значної кількості «майстрів педагогічної справи – новаторів»; а після відвідування зльотів «передовиків народної освіти» у Миколаєві, Херсоні, Донецьку та їхніх шкіл – на зменшенні у них другорічників та зростанні успішності [225, арк. 13].

Міністерство освіти намагалося шукати шляхи подолання виявлених проблем реформування шкільної освіти, а саме: розробити основні принципи визначення спеціальностей для виробничого навчання; вдосконалити систему профорієнтації учнів; підвищити рівень виховної діяльності з метою виховання любові та поваги до праці; піднести рівень загальноосвітньої підготовки учнів через урізноманітнення форм та методів навчально-виховної діяльності; активізації навчальної діяльності учнів під час навчання; вироблення вміння творчо використовувати набуті знання на практиці; ґрунтовно переглядати зміст предметів природничого-математичного циклу на предмет ознайомлення учнів з доступними досягненнями та відкриттями; забезпечити високий рівень викладання через організацію перепідготовки та підвищення кваліфікації педагогічних кадрів; вивчення педагогічного досвіду; підвищення рівня керівництва та контролю з боку органів народної освіти; розширення шкільного будівництва; матеріально-технічне оснащення шкіл тощо [20, с. 3–9].

Виявлено, що на початку третього етапу (1964–1984) значну роль під час реалізації стратегічного завдання – вдосконалення змісту загальної освіти – відіграв науково-дослідний інститут психології УРСР, очолюваний директором Г. Костюком. У цьому Інституті було розроблено нову систему та зміст початкової освіти для трирічної початкової школи з урахуванням того, що українські учні вивчають дві мови. Нові навчальні програми і підручники

передбачали «піднесення теоретичного рівня початкового навчання, забезпечення оптимальних умов для розумового розвитку дитини, виховання її мислення, оволодіння загальним умінням учитися, ефективними прийомами самостійної діяльності, формування позитивних рис, особистості учня молодших класів» [231, арк. 167]. Нова система освіти давала можливість розвитку обдарованості учнів в середній загальноосвітній школі.

У ці роки простежується інтерес до психолого-педагогічних досліджень з питань обдарованості учнів і впровадження їх результатів у практику. На загальносоюзному рівні було здійснено ґрунтовні дослідження групою радянських учених (Л. Занковим, Д. Ельконіним, В. Давидовим та ін.) щодо переходу школи з чотирирічного на трирічний термін навчання. Здійснювалися також експерименти щодо проблеми оптимізації змісту освіти та методів початкового навчання. У СРСР та УРСР проводився педагогічний експеримент з окресленої проблеми (1965–1970). У школі № 166 м. Київ, Н. Скрипченко та О. Скрипченко створили першу лабораторію для дослідження навчання, виховання і розвитку молодших учнів. На базі цієї лабораторії було зібрано дані про вплив змісту та методів навчання на інтелектуальний розвиток дітей. Розпочатий експеримент підтримано іншими школами. Після такої апробації узагальнено досвід цих шкіл та запроваджено в початкові класи шкіл України. Під час експерименту створено нові програми, розроблено зміст навчання, підготовлено поурочне планування з кожного розділу програми (мов, читання, математики, фізичного та естетичного виховання). Тоді ж вийшли нові підручники Н. Скрипченко та Т. Горбунцової з читання для 1–2 класів [16, с. 507–511] тощо.

Необхідно зазначити, що під час реформи Міністерства освіти УРСР виконувало директиви та розпорядження союзного уряду і керівної партії в галузі освіти. Перехід на нову шкільну систему і терміни навчання був поспішним та формальним, тому викликав негативну реакцію працівників освіти, батьків [4, с. 188]. Отже, реформа не принесла очікуваних результатів

через відсутність комплексного плану фінансового, матеріально-технічного, правового та педагогічного забезпечення.

В Українській РСР у навчальних планах на 1964–1965 початковий рік упроваджувалися факультативні заняття, що сприяли індивідуалізації та диференціації навчання з різних навчальних предметів. Факультативні заняття забезпечували умови для розвитку здібностей та обдарувань учнів. На цих заняттях поглиблено вивчали навчальний предмет, що був цікавий учням та з урахуванням вікових особливостей. Факультативні заняття було спрямовано на доопрацювання з учнями програмового матеріалу, формування вмінь та навичок (додаткове опрацювання правил, законів, розв'язування задач з математики, фізики, хімії).

У цьому руслі у школах введено виробниче навчання, що ґрунтувалося на вдосконаленому змісті з актуальних проблем розвитку науки, техніки і культури. Використано таку систему критеріїв відбору змісту освіти: відображення в змісті освіти завдань, що формують всебічно розвинену особистість; наукової і практичної значущості змісту навчання; відповідності складності змісту індивідуальним особливостям; орієнтація на чіткий навчальний план і програми; врахування міжнародного досвіду побудови змісту середньої освіти; відповідності змісту навчально-методичній та матеріальній базі школи [37, с. 7].

Курс на науково-технічний прогрес, зумовлений соціально-економічними, політичними та ідеологічними стратегіями радянської держави прискорив модернізацію змісту навчання учнів у загальноосвітніх школах України, зокрема й обдарованих. У 1965/66 рр. розпочалася «значно краще підготовлена реформа змісту освіти» на наукових основах з реалізацією вимог загального курсу СРСР – на прискорення науково-технічного прогресу [44, с. 189].

Для розроблення змісту середньої освіти Академія наук СРСР та Академія педагогічних наук РРФСР спільною постановою (15 грудня 1964 р.) створили комісію зі статусом загальносоюзного науково-педагогічного центру. До неї увійшли вчені різних галузей наук (30 академіків, понад 100 професорів),

60 учителів, директори підприємств, письменники, діячі мистецтва та ін. При комісії було створено 15 предметних робочих підкомісій з учених, учителів на чолі з академіками АН СРСР, АПН РСФСР, відомими вченими гуманітарних та природних наук (О. Арсенєвим, К. Івановичем, О. Маркушевичем, Д. Епштейном та ін.). Вони обґрунтували загально дидактичні умови ідеї нового змісту освіти, а саме: посилення ідейно-виховної і світоглядної спрямованості змісту шкільної освіти; врахування темпів науково-технічного прогресу і постійного збільшення наукової інформації; включення до змісту шкільної освіти нових даних науки за їх наступністю з класичними досягненнями в контексті нового [4, с. 189–190]. Учені розробили заходи «спрямовані на те, щоб дидактична система враховувала принцип єдності формальної і матеріальної освіти та мала розвивальний ефект («моменти» дедуктивної побудови навчального предмета, встановлення зв'язків усередині предмета та між предметами, аспекти розгляду одного і того ж поняття, зближення тем за подібністю або протиставленням тощо») [107, с. 92]. Багатогранність та широта цієї програми давала унікальну можливість комплексного розвитку учнів, формувала їх талант та спрямовувала в необхідне русло розвиток, створюючи підґрунтя для успішної побудови програми для обдарованих учнів.

З метою підготовки нових навчальних планів і програм для 10-річної школи Міністерство освіти УРСР створило 13 комісій [226, арк. 40–41]. Комісії розробляли навчальні плани і програми, застосовуючи запропоновані загальносоюзним центром теоретичні підходи, зокрема, на таких засадах: підвищення наукового рівня та ідейно-виховного впливу змісту освіти; поєднання підготовки учнів середніх шкіл з професійною діяльністю та продовження освіти; раціональний поділ навчального матеріалу та визначення характеру навчання на різних ступенях середньої освіти; створення умов для розвитку нахилів та здібностей учнів, для підготовки їх до самоосвіти та продовження освіти без відриву від виробництва; врахування наслідків

науково-педагогічних досліджень, що здійснюються у РРФСР та УРСР [227, арк. 1–4].

За результатами дворічної діяльності загальносоюзної центральної комісії з розроблення змісту освіти було сформовано Типовий навчальний план і програми на 1966 р., що містив основні ідеї побудови: підвищення ідейно-теоретичного змісту навчальних курсів; скорочення довідково-інформаційного матеріалу для вивчення; науково обґрунтоване співвідношення фактів і висновків; орієнтація на зміну запам'ятовування формул, правил, числових показників, крім необхідних для розвитку вмінь та навичок; користування довідково-енциклопедичними виданнями для творчої пізнавальної діяльності; раціональний поділ теоретичного матеріалу за ступенями навчання.

Директива XXIII з'їзду КПРС (березень 1966 р.) на 1966–1967 н.р. підкреслювала потребу всебічного використання досягнень науки і техніки, підвищення ефективності праці в промисловості і сільському господарстві, виховання ставлення до праці як патріотичного обов'язку. Школа формує людину, вдосконалює навчально-виховну роботу, підвищує якість та зміст загального, трудового і політехнічного навчання, що відповідає сучасним вимогам. Засвоєння основ науки і техніки стало органічною частиною підготовки до праці, а трудова підготовка стає головним чинником підвищення якості знань і всебічного розвитку особистості.

Типовий навчальний план містив також нововведення: було збільшено кількість годин на факультативні заняття на вибір учнів, за рахунок зменшення кількості годин на обов'язкові предмети; введено самостійний предмет «трудове навчання» з метою забезпечення формування в учнів системи політехнічних знань, культури навчальної діяльності, міцних трудових умінь та навичок [4, с. 191]. У новому навчальному плані 43% часу відводилося на гуманітарний цикл, близько 36% – на природничо-математичний, 9% – на працю, 7% – на фізичне виховання, 5% – на мистецтво [155, с. 4].

Таким чином, створювалися умови для вдосконалення змісту як гуманітарних і природничих наук, так і для всебічного та гармонійного розвитку учнів.

Зважаючи на нові положення щодо змісту освіти та через невідповідність (фінансову, матеріальну, правову, педагогічну) до реалізації ідеї реформи школи 1956–1964 рр. про обов’язкову професіоналізацію шкільної освіти, Постанова ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР «Про часткові зміни трудової підготовки в середній загальноосвітній школі» (23 лютого 1966 р.) відповідно до Указу Президії Верховної Ради СРСР про поправку до закону «Про зміцнення зв’язку школи з життям і про подальший розвиток системи народної освіти в СРСР» 1958 р. (14 березня 1966 р.) скасувала обов’язкову професійну підготовку учнів у тих школах, де для цього не було необхідної виробничої бази. У Постанові «Про часткову зміну та вдосконалення трудової підготовки учнів у школах УРСР» [59] зазначалося, що в середніх загальноосвітніх школах учні здобуватимуть середню та політехнічну освіту, отримуватимуть трудове виховання, «за наявності умов і професійної підготовки» [146, с. 2]. В нових навчальних планах менше уваги відводилося навчанню обдарованих учнів.

Навчальні плани для шкіл з українською та російською мовами навчання було обговорено на засіданні позачергової колегії Міністерства (10 травня 1966 р.), де А. Бондар повідомила про те, що вони різняться лише кількістю виділених годин на вивчення української та російської мов [228, арк. 27].

Окрім обов’язкових шкільних навчальних годин було створено умови для всебічного позашкільного розвитку дитини через факультативи, дитячі музичні та художні школи, дитячі гуртки, станції юних техніків, юних натуралістів, авіаконструкторів, радіолюбителів, гуртків моделювання, та багато інших, що давало можливість дитині у позашкільній програмі продовжити розвиток з обраної тематики. Позашкільні заклади були безкоштовними і дітей заохочували в їхньому відвідуванні.

14 червня 1966 р. було затверджено навчальні плани для шкіл з російською або українською мовою навчання та викладання деяких предметів іноземною мовою; для шкіл м. Севастополя з російською мовою навчання; для шкіл з угорською, польською та молдавською мовами навчання; для вечірніх (змінних) з прискореним проходженням курсу 3–8 класів з російською або українською мовою навчання тощо [232]. Після обговорення колегія схвалила Постанову «Про підготовку до переходу шкіл Української РСР на нові навчальні плани і програми» (16 вересня 1966 р.). У своїй доповіді директор НДІП УРСР В.Чепелєв охарактеризував процесуальний аспект розроблення нових програм із специфічних предметів для Української РСР (українська і російська мови для українських шкіл, російська та українська літератури, трудове навчання, історія, географія), в основу яких покладено розроблені підходи для модернізації змісту освіти Центральною комісією (м. Москва). Над іншими програмами здійснювалася спільна робота з Центральною комісією [229, арк. 103]. Розроблення змісту освіти відповідало соціальному замовленню суспільства на основі взаємозв'язку та розвитку ідей педагогіки, психології, часткових методик, їх експериментальної перевірки у шкільній практиці [4, с. 192].

У 1964–1970-х рр. трудова школа та ідея її обов'язкової професіоналізації починає поступатися «школі навчання», що мала надавати міцні знання, розвивати пізнавальну активність учнів та готувати їх до вступу до вищих навчальних закладів. У цей період з'являються факультативи, створюються спеціалізовані школи, інтернати фізико-математичного і природничого профілів. Педагогічні пошуки здійснюються щодо таких проблем, як диференціація (форма організації навчальної діяльності з урахуванням нахилів, інтересів, здібностей учнів) та індивідуалізація навчального процесу (його організація з урахуванням індивідуальних здібностей учнів), стимулювання пізнавальної активності учнів (формування позитивного ставлення учнів до змісту та процесу навчання, ефективного оволодіння знаннями за оптимальний час) [21, с. 189; 44.].

Автори нового змісту освіти сподівалися на підвищення ефективності навчального процесу, покращення умов для інтелектуального розвитку учнів та якості загальноосвітньої підготовки [24, с. 3–11]. Виникла потреба у висококваліфікованих спеціалістах, це зумовило продовження особистісного розвитку після закінчення середньої загальноосвітньої школи. Було створено умови для розвитку обдарованих особистостей. Це стало поштовхом до інтелектуалізації суспільства та гармонійного розвитку людини.

Використовуючи наукові надбання вчених Л. Анайкіна, М. Богуславського, О. Сухомлинської та ін., реформування змісту загальної освіти за зазначений період здійснювалося на високому рівні. О.Сухомлинською позитивно характеризувалося поєднання в змісті освіти розвивальної та репродуктивної функції за збереження матеріального підходу (дидактичний матеріал) [167, с. 161–169].

Серед проблем середньої освіти в Україні залишається інтерес до структури підручника, що є важливою культурною продукцією, і є одним з ключових елементів навчально-виховного процесу. З модернізацією змісту середньої освіти необхідно було вносити зміни в зміст підручників. Тому впродовж другої половини XX ст. підручники перевидавалися та повністю змінювалися декілька разів.

Міністерство освіти схвалило нові навчальні плани для загальноосвітніх шкіл УРСР (27 листопада 1970 р.) на 1971/72 навчальний рік (для загальноосвітніх трудових політехнічних шкіл з українською або російською мовами навчання; середніх загальноосвітніх шкіл з виробничим навчанням з українською або російською мовами навчання; середніх загальноосвітніх шкіл з виробничим навчанням з підготовки механізаторів сільського господарства або автосправи; для шкіл Кримської області та м. Севастополя, шкіл з болгарською, молдавською, польською, угорською мовами навчання) [240, арк. 19–59]. Наводимо приклади навчальних планів на 1971/72 навчальний рік.

У середніх загальноосвітніх трудових політехнічних школах з українською мовою навчання та викладанням деяких предметів іноземною

мовою, на 1972/73 навчальний рік, навчальний план не змінився у порівнянні з середньою загальноосвітньою трудовою політехнічною школою з українською мовою навчання, окрім того, що збільшили кількість годин на вивчення іноземної мови.

Характерною ознакою початку 70-х років XX століття була часта зміна навчальних планів відповідно до унітаризації шкільного навчання. Відповідно до Статуту середньої загальноосвітньої школи рішенням колегії Міністерства освіти УРСР (17 січня 1972 р.) навчання у 1972/73 навчальному році у загальноосвітній трудовій політехнічній школі з українською, російською та іншими мовами навчання мало здійснюватися за новим навчальним планом [239, арк. 45–48].

Підсумки запровадження загальної середньої освіти оприлюднила Постанова ЦК КПРС, Рада Міністрів СРСР «Про завершення переходу до загальної середньої освіти молоді і про подальший розвиток загальноосвітньої школи (червень 1972 р.)», Постанова ЦК КП України та Ради Міністрів УРСР (7 липня 1972 р.), в яких поставлено завдання здійснити до 1975 р. перехід на нові навчальні плани і програми, підручники; обладнати навчальні кабінети, розробити заходи для зміцнення матеріально-технічної бази шкіл тощо [2, с. 9–17].

Документ «Основи законодавства СРСР і союзних республік про народну освіту» (1973) підтвердив чинну радянську систему освіти: дошкільне та позашкільне виховання, загальну середню, професійно-технічну, середню спеціальну та вищу освіту і відповідні типи навчальних закладів: окремо початкові школи у складі 1–3 (4) класів, 8-річні школи у складі 1–8 класів та середні школи у складі 1–10 (11) класів. Загальноосвітня єдина, трудова, політехнічна школа була проголошена основною формою здобуття середньої освіти, в якій виробниче навчання дозволено за наявності відповідних умов [104, с. 4–18]. Нове законодавство підвело підсумок під експериментуванням в освітній сфері «хрущовської доби» і «не містило нічого принципово нового», а лише узаконювало реальний стан шкільної освіти [4, с. 194]. У чіткій

відповідності до «Основ законодавства СРСР і союзних республік про народну освіту» Верховна Рада УРСР ухвалила Закон УРСР «Про народну освіту» (1974) [3, с. 31–47].

Постанова ЦК КПРС «Про завершення переходу до загальної середньої освіти молоді і про подальший розвиток загальноосвітньої школи» внесла зміни до навчальних планів і програм на 1978/79 навчальний рік, де передбачалося: вивчення креслення завершувати у 8-му класі; на вивчення української мови та літератури у 9-му класі шкіл з українською і російською мовами навчання, відвести замість 4/3 години на тиждень; зменшити кількість часу на вивчення української літератури другої половини XIX – початку XX ст. на одну тижневу годину; у 10-му класі зняти вивчення української та російської мови або ж передбачити факультативні заняття [246, арк. 113–114].

Економічний розвиток країни в умовах протистояння двох соціально-політичних систем (соціалістичної та капіталістичної) зумовив посилення інтенсивне розгортання розбудови народної освіти. Завдання модернізації змісту обдарованих учнів впливали з соціально-економічних пріоритетів. Система методів виховання обдарованих дітей постійно вдосконалювалась, розвивалась. У радянській педагогіці виділяються такі три групи методів виховання: 1) методи, спрямовані на організацію діяльності і формування досвіду суспільної поведінки вихованців; 2) методи різноманітного впливу на свідомість, почуття і волю учнів в інтересах формування в них світогляду; 3) методи, що виконують функції регулювання, корегування та стимулювання поведінки і діяльності вихованців. Невід'ємною частиною педагогічного процесу розглядалася позаурочна (позакласна та позашкільна) робота, що виступала логічним продовженням урочної. Одна з умов реалізації комплексного підходу до виховання обдарованих учнів – створення в школі та поза нею таких центрів виховного впливу, що дозволили забезпечити наступність та взаємозв'язок навчального процесу і поза навчальної роботи. Позакласна робота здійснювалася у, тому числі, школою, її педагогічним колективом у двох напрямках: як масова позаурочна, коли в ній беруть участь

всі (або більшість) вчителі, вихователі та учні (конференції, диспути, збори дружини, комсомольські збори, фестивалі, конкурси, виставки творчих робіт тощо), і як групова (гуртки, клуби, секції, товариства, студії). Основним завданням позакласної та позашкільної роботи є розвиток інтересів, нахилів, здібностей учнів та розумна організація їх вільного часу. Учень добровільно вибирав гурток, секцію, відповідно власним інтересам, нахилам, здібностям та прагненням. Інтерес у позакласній та позашкільній роботі – головна умова для організації дозвілля дітей. Опора на інтерес, повага до дитячих інтересів – закон позаурочної діяльності, у процесі якої первісні інтереси закріплюються і перетворюються на стійкі.

Позакласна та позашкільна робота посилила динамічний характер і залежала від складу учнів та реальних умов. Склад учнів, яких нерідко єднає не стільки вік і рівень підготовленості, скільки захопленість справою, спільність інтересів, вимагав організації іншої колективної діяльності, ніж це мало місце в умовах урочно-класної роботи.

Науково-методичні засади модернізації змісту навчання обдарованих учнів у 1964–1984-ті роки постійно вдосконалювались та розвивались. В їхньому розвитку брали участь не тільки Міністерство освіти УРСР і педагогічні колективи, а й на всесоюзному рівні, наукові інститути та видатні вчені. Це дало можливість розвитку обдарованих дітей на високо професійному рівні.

2.3. Модернізація змісту навчання обдарованих учнів в умовах реформи школи (1984–1991)

Завершення переходу до обов'язкової середньої освіти задекларував XXVI з'їзд КПРС (1981) і проголосив «нові» завдання в галузі освіти (підвищення якості навчання, трудового та морального виховання; зміцнення зв'язку навчання з життям; ліквідація формалізму щодо оцінювання результатів професійної діяльності вчителів та учнів). Це викликало нову хвилю

модернізації змісту освіти, тобто розроблення навчальних програм. Учні 1–3-х класів набували початкової трудової підготовки і до закінчення восьмирічної школи повинні здобути знання про важливі сфери людської діяльності, робітничі професії; а учні 10–11-х класів у шкільних майстернях, міжшкільних НВК, навчальних цехах підприємств теоретично ознайомлювалися з технікою, технологіями, організацією виробництва згідно з 18 професіями, а також здобували початкові трудові навички, що свідчить про посилення матеріальної складової в шкільній освіті [4, с. 188].

Творча співпраця науковців і педагогічних колективів мала позитивні результати в підготовці науково-методичних комплексів, у розробленні і запровадженні авторських програм. Набула досвіду діяльність опорних шкіл з проблем технологій проектування освітньої системи, що орієнтована на профільні інтереси та життєві плани учнів; змінилася логіка побудови робочого навчального плану закладів освіти (за принципом профільної мобільності), набула досвіду діяльність міжшкільних факультативів, зросла зацікавленість відділів освіти в ефективному використанні варіативного складника під час формування єдиного освітнього простору.

На етапі відновлення у школі етнокультурних тенденцій за умови часткової демократизації суспільного життя (1984–1991) школа розвивалась в контексті суспільних стратегій щодо підготовки молоді до свідомого суспільного та професійного вибору, самореалізації [68, с. 200].

Особлива увага надавалася спеціальній службі професійної орієнтації молоді, що в цей період створювалася в школах. До цієї роботи залучалися колективи підприємств, громадські організації. Важливу увагу приділяли навчально-методичному забезпеченню нових предметів, наприклад «Основи виробництва», «Інформатика та обчислювальна техніка», започатковували курси з поглибленого вивчення фізики, хімії, біології. З цією метою розробляли заходи, зорієнтовані на створення нового навчально-методичного забезпечення.

Школа долучалася до виконання Продовольчої програми. З цією метою на пришкільних навчально-дослідних ділянках учні вирощували сільськогос-

сподарські культури, розводили кролів, курей. Актуалізувалася проблема продуктивної сільсько-господарської праці, вдосконалення знань, умінь та навичок з біології. За результатами вступних іспитів з біології розроблялися рекомендації щодо покращення якості викладання цієї дисципліни. У змісті оновленої програми з біології пропонувалися досліді, спостереження, робота в теплицях. Обґрунтування понять «якість знань» та «методи контролю» вирізняли цю програму від попередніх. [247 арк. 41, 42, 45].

Особливістю науково-методичного супроводу навчально-виховного процесу було впровадження та популяризація технічних засобів навчання. Вивчення матеріалів Колегії Міністерства освіти УРСР свідчить про значущість впровадження технічних засобів навчання в освітній процес, документі серед іншої інформації читаємо таке: «Затвердити календарно-тематичні плани навчальних телевізійних передач для учнів загальноосвітніх шкіл Української РСР на 1985/1986 навчальний рік з історії, української мови та літератури, фізики, музики, інформатики та обчислювальної техніки» [247, арк. 47]. Оприлюднювали ці плани для широкого педагогічного загалу журнали «Українська мова та література в школі», «Російська мова і література в середніх навчальних закладах УРСР» та газета «Радянська освіта».

Міністерством освіти УРСР розроблено та затверджено «Перспективний план підготовки і видання у 1986–1990-х років методичної літератури, наочних посібників і книг з біології та інших предметів для вчителів та учнів загальноосвітніх шкіл». Пропонувались навчальні посібники і технічне забезпечення навчального процесу з трудового навчання та біології. У перспективному плані друку методичних наочних посібників для позакласної роботи учнів пропонувалися видання: «Досліді з сільсько-господарськими рослинами (майбутньому селекціонеру)», «Азбука юного квітникаря». Для вчителів пропонувалася методична підбірка: «Шляхи підвищення активності уроку», «Проблемно-пошукові методи навчання», «Міжпредметні зв'язки в процесі вивчення української літератури», «Розвивальні можливості уроку». У

журналах «Радянська школа», «Початкова школа» вводилися постійні рубрики: «Сучасний урок» [68, с. 206].

На основі вивчених архівних матеріалів та документів можемо зробити висновок про те, що другій половині 70-х – початку 80-х років XX століття були наявні як позитивні, так і негативні тенденції щодо пошуку шляхів розвитку середньої загальноосвітньої школи УРСР. Зокрема, позитивним було те, що достатньо активно долучалися матеріально-технічні, змістово-методичні засоби розвитку школи. Інтеграція державних коштів та коштів колгоспів, різних організацій і відомств позитивно вплинула на забезпечення матеріально-технічної бази шкіл. Проте гальмівним чинником розвитку матеріальної бази шкіл була недосконала інфраструктура забезпечення навчально-наочними посібниками, засобами навчання тощо. Школи самі організовували їх закупівлю, а кошти знаходили у колгоспах, підприємствах [68, с. 207].

Школа виконувала замовлення держави щодо забезпечення умов для переходу до обов'язкової загальної середньої освіти (1972–1984). Перехід на новий зміст освіти здійснювався поетапно. В 1973–1974 н.р. 1 та 7 класи працювали за новими програмами з усіх предметів; 8–10 класи перейшли на нові програми з математики, української та російської мов; у 1974–1975 н.р. у 8 класах було завершено перехід на новий зміст освіти, а в наступному навчальному році – у 9 – 10 класах [68, с. 208].

Вивчення матеріалів Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України, а це – інформації, довідки, листи, направлені до ЦК Компартії України, Ради Міністрів УРСР та інших державних органів з питань народної освіти, дає підстави вважати, що зміст навчальних програм був уніфікованим для загальноосвітніх шкіл на всіх теренах радянської держави.

Зміст підручників уточнювався, «підганявся» до нових соціально-політичних та економічних запитів держави. Переглядалися і вносилися зміни в підручники з української літератури, історії, географії УРСР з доповіді Л. Брежнева «Про п'ятдесятиріччя Союзу РСР». У змісті гуманітарних дисциплін простежується ідеологічна домінанта. Уніфікація змісту освіти з

гуманітарних предметів була наріжним каменем «оновлення» програм і підручників для середньої загальноосвітньої школи [68, с. 209].

Індустріально-аграрний характер радянської економіки в 70–80-х роках ХХ століття визначив пріоритети розвитку змісту загальної середньої освіти. Розбудова промисловості та сільського господарства з урахуванням технічного прогресу, нових технологій зумовили якісний поступ розвитку змісту навчання, наближення його до потреб суспільства, що потребувало фахівців нового покоління. Вивчення біології в загальноосвітній школі мало сприяти поєднанню навчання з продуктивною працею в сільському господарстві, підготовки учнів до реалізації Продовольчої програми СРСР [247, арк. 49].

Досліджено, що у навчально-виховному процесі вчителі використовували міжпредметні зв'язки для ознайомлення учнів з науковими основами сільсько-господарського виробництва, мікробіології, охорони здоров'я, розкриття сутності нових технологій, їх ролі в підвищенні продуктивності праці. Значне місце у процесі вивчення біології також посідали міжпредметні зв'язки з економікою сільського господарства, екологією. В окремих загальноосвітніх школах, що працювали як показові, Київської (Красилівська загальноосвітня школа), Житомирської (Поколівська загальноосвітня школа), Кіровоградської (Комишуватська загальноосвітня школа), Херсонської (Павлівська і Олексіївська загальноосвітні школи) [247, арк. 51] областей упроваджували у навчально-виховний процес сільсько-господарське дослідництво у зв'язку з вивченням основ біологічних наук і виробничими завданнями колгоспів, науково-дослідними темами провідних дослідних інститутів. Значно посилювалася практична складова підготовки учнів з біології, а саме: їхня підготовка до життя й трудової діяльності. Досвід окремих загальноосвітніх шкіл був їхньою «візитівкою» [247 арк. 5].

Галузевими науково-дослідними інститутами було розроблено кілька варіантів програм трудового навчання з включенням до них технічної праці на базі майстерень з обробки деревини та металу, сільсько-господарської та обслуговуючої праці. Залежно від наявних у школах виробничого оточення,

навчально-матеріальної бази, вчительських кадрів використовували той чи інший варіант програм трудового навчання.

Міністерство освіти УРСР та Республіканський навчально-методичний центр трудового навчання і профорієнтації ввели «Трудову книжку учня», що містила такі графи, наприклад: «Постійні і громадські доручення», «Участь у гуртках, олімпіадах, конкурсах», «Змагання на кращого тракториста, слюсаря», «Суспільно-корисна праця» тощо [241, арк. 32, 49, 51].

У «Програмах і методичних доробках з трудового навчання для восьмирічних і середніх шкіл» також ключовим напрямом навчально-методичного забезпечення розвитку середньої загальноосвітньої школи означено профорієнтаційну роботу. Розроблено методичні рекомендації для шкільної бібліотеки з проблем профорієнтації учнів. У контексті пріоритету трудового виховання учнів та профорієнтаційної роботи в Республіканському навчально-методичному кабінеті трудового навчання і профорієнтації підготовлено посібник «Трудове навчання сільсько-господарського напрямку для учнів 9-х – 10-х класів», що вміщував практично зорієнтовані задачі та вправи.

У нових програмах для старших класів рекомендувалося вводити трудові політехнічні практикуми. Їх мета – засвоєння учнями основних знань з електротехніки, радіотехніки, металообробки, автоматики, технічного креслення, прикладної хімії, конструкції трактора, плідівництва, овочівництва, тваринництва, агрономії, машинопису тощо. На думку авторів програм, політехнічні практикуми мали сприяти професійній орієнтації обдарованих учнів. Основною формою навчання була практична робота учнів [242, арк. 58].

Отже, як видно з викладених вище даних та аналізу архівних матеріалів, результати виховання перебували в залежності від: відповідної матеріальної бази; правильно визначених пропонованих учням видів навчально-трудової діяльності; а також від педагогічно доцільних форм і методів виховної роботи.

На етапі відновлення етнокультурних тенденцій за умов часткової демократизації суспільного життя (1984–1991) зміни мети, змістово-

методичного забезпечення, фахові вимоги до вчителя відповідали основним завданням реформи школи (1984). Вона була спробою партійно-державного апарату позбавитися існуючого стану застою в розвитку роботи з обдарованими учнями. Міністерством освіти УРСР розроблено «Єдиний план з реалізації шкільної реформи». На виконання рішень Квітневого (1984) Пленуму ЦК КПРС і Першої сесії Верховної Ради СРСР одинадцятого з'їзду, а також рішень Квітневого (1984) Пленуму ЦК Компартії України, цим планом передбачено забезпечення участі «... підприємств і установ у трудовому вихованні і навчанні, організації суспільно-корисної, продуктивної праці учнівської молоді, створення для цього матеріальної бази...» [248, арк. 113].

У 80-х роках XX століття посиленню етнокультурних тенденцій сприяла нова структура навчальних планів для загальноосвітніх шкіл, введення шкільного компонента змісту освіти. В «Українському педагогічному енциклопедичному словнику» С. Гончаренка подано таке тлумачення цього термінологічного словосполучення: «Шкільний компонент змісту освіти в середній загальноосвітній школі стали визначати ще на початку 80-х років XX ст., коли Міністерство освіти СРСР затвердило типові навчальні плани середньої школи, де обов'язково для всіх шкіл країни на державний компонент виділялося приблизно 70% навчального часу. На регіональний компонент, що розробляла кожна республіка, відводилося близько 15–20% навчального часу, а на шкільний компонент – 10–15% навчального часу. ... Шкільний компонент є варіативною частиною базового навчального плану, що сприяє розширенню та поглибленню змісту загальноосвітньої підготовки учнів, розвитку пізнавальних інтересів і нахилів, передбачаючи години для вивчення предметів і курсів, що визначають школи, як правило, шкільні ради» [35, с. 501].

Оновлений зміст навчальних програм визначав політехнічну спрямованість трудового навчання та свідомого вибору професії: школи отримували право вибору профілів трудового навчання і продуктивної праці. Сутність цих процесів розкриває інформація Міністерства народної освіти УРСР «Про хід виконання постанови ЦК Компартії України і Ради Міністрів

УРСР від 10.07.84 р. № 282 «Про поліпшення трудового виховання навчання і профорієнтації школярів, організації їх суспільно-корисної праці»» [260, арк. 73, 74]: «... з метою перебудови трудової підготовки школярів на основі соціально економічних особливостей регіонів, передано на місця ініціативу по визначенню форм і змісту трудового та профільного навчання з тим, щоб створювалися умови для повного задоволення потреб народного господарства з урахуванням прагнень особистості, соціальних, етнографічних і демографічних обставин» [260, арк. 73, 74].

Зміст загальної середньої освіти (1984–1991) було в цілому уніфіковано на всіх теренах радянської держави. У цей же часовий проміжок спостерігалось наближення досягнень науки, насамперед, природничої галузі, до потреб соціально-економічного розвитку регіону. Щодо підготовки кадрів – ця тенденція вступала в суперечність з існуючою нормативно-правовою базою освіти. У пропозиціях Міністерства народної освіти УРСР до «Основ законодавства Союзу РСР і союзних республік про народну освіту» йшлося про необхідність уточнення мети, завдань, змісту й обсягів загальної середньої освіти відповідно до соціально-економічних потреб республіки, обґрунтування державного освітнього мінімуму [261, арк. 59–32]. За умов послаблення централізації та демократизації суспільного життя характерним для розвитку середньої загальноосвітньої школи було вдосконалення змісту навчання та виховання обдарованих учнів.

З'ясовано, що скорочення мережі початкових та восьмирічних шкіл за умови часткової демократизації суспільного життя (1984–1991) зумовлено як об'єктивними, так і суб'єктивними чинниками. До перших відносимо економічне та фінансове навантаження, яке держава не мала змоги здійснювати; зниження фінансової спроможності колгоспів і радгоспів. Перехід на систему фінансування шкіл із розрахунку на одного учня зумовив економічну неспроможність діяльності мало чисельних шкіл. Потужні середні загальноосвітні школи розвивались достатньо успішно. До суб'єктивних чинників відносимо інерційний підхід керівників місцевого рівня до діяльності

шкіл, оскільки школи (сільські) продовжували закривати. У радянську добу мережу шкіл «підтягували» до потреб виробництва (іноді штучно). Розвиток типів і структур загальноосвітніх шкіл, їх мережі залежали від специфіки розвитку сектора економіки. До позитивних характеристик розвитку тогочасної шкільної мережі відносимо урізноманітнення типів середніх загальноосвітніх шкіл (навчально-виробничих комбінатів), що дало змогу відновити зв'язки школи з виробництвом.

Визначною подією для українського суспільства стало прийняття Верховною Радою УРСР закону «Про мови в УРСР» (жовтень 1989 р.), що набрав чинності 1 січня 1990 р. Було схвалено такі заходи для його реалізації: забезпечити всебічне вивчення і роз'яснення закону; до 1 вересня 1990 р. додатково відкрити та відновити 104 школи з українською мовою навчання, понад 500 україномовних класів у школах з російською мовою навчання; створити класи з поглибленим вивченням української мови та літератури, рідної історії, культури; видати нові програми з української мови та літератури; створити підручники національного спрямування; організувати перенавчання вчителів, які будуть проводити уроки з української мови в російськомовних навчальних закладах [247, арк. 108–113]. З цією метою планувалося створити відповідні органи демократичного управління; розробити різноваріантні навчальні плани; створити нові авторські колективи з метою написання підручників для початкових класів, з української мови та літератури, історії і географії УРСР тощо.

1 червня 1988 р. Державний комітет народної освіти СРСР на чолі з Г. Ягодіним для розроблення концепції загальної середньої освіти створив Тимчасовий науково-дослідний колектив (ТНДК) «Школа» під керівництвом Є.Дніпрова у складі 50 відомих учених психологів і вчителів (Ш. Амонашвілі, В. Давидова, Б. Бім-Бада, І Лернера та ін.), як альтернативну до тієї, що подала АПН СРСР. Обидві концепції загальної середньої освіти – «ТНДКа» та АПН СРСР – після публікації в «Вчительській газеті» протягом чотирьох місяців активно обговорювали освітяни. Державний комітет народної освіти СРСР

(липень-серпень 1988 р.), а потім III-й Всесоюзний з'їзд працівників народної освіти (20–22 грудня 1988 р.), використовуючи громадсько-педагогічну думку, схвалили «Концепцію загальної середньої освіти» та «Положення про середню загальноосвітню школу», таким чином було підтримано ідеї співпраці, гуманізму, демократизму, одночасно розкритикувавши консервативну позицію АПН СРСР [155, с. 4]. Цей з'їзд, на думку Є.Дніпрова, вивів освіту із «застійного буття», визначив її нову ідеологію та шкільну реформу [47].

На відміну від минулих років у Пояснювальній записці до навчальних планів середніх загальноосвітніх шкіл на 1988/89 навчальний рік (з українською та російською мовами навчання, м. Севастополя, з угорською, молдавською та польською мовами навчання, тощо) є рубрики «Про вивчення російської мови», з'являється рубрика «Про вивчення української, російської та інших мов». Інноваційним стало таке Положення: «... у 9–10-х класах передбачено додатково час на вивчення української, російської та інших мов, а також збільшено кількість годин на рідну мову (мову навчання) у 6, 7, 8 класах».

На початку 80-х років XX ст. школа першого ступеня залишалася перевантаженою, навчальний матеріал ускладненим, недоступним для багатьох учнів молодших класів. Тому знову постало питання про її перебудову. У цей же час тривало забезпечення учнів молодших класів підручниками: у 1982 році почався повторний цикл їх фондування виданням книжок для 1-го класу, а в 1983 році видано підручники для 2–3 класів. Тоді ж уперше підготовлено підручники для експериментальних класів: «Буквар» (авт. Н. Скрипченко, М. Вашуленко); «Українська мова» – 1-й кл. (авт. М. Білецька, М. Вашуленко), 2-й кл. (авт. М. Вашуленко, О. Мельничайко, Н. Захарчук); «Читанка» – 1-й кл. (авт. Н. Скрипченко, О. Савченко, К. Жаленко), 2-й кл. (авт. Н. Скрипченко, О. Савченко, Г. Ковальчук) та інші. Список підручників, які були випущені у 1980 році та почали застосовуватися у навчально-виховному процесі середньої освіти подано.

Одна із особливостей експериментальних підручників була пов'язана з тим, що основний програмовий матеріал учні повинні засвоїти на уроці, що і

зумовлювало своєрідність побудови цих підручників: «Матеріал першої теми в різних варіантах повторюється у наступних та поповнюється новою інформацією відповідно до програми» [77с. 94].

Підручник «Природознавство» – 2–3 кл. (авт. Л. Нарочна, А. Низова, В. Онищук) був удостоєний Державної премії Української РСР в галузі науки і техніки. Таке визнання підручника сталося не лише завдяки вдалому підбору навчального матеріалу, значний обсяг якого дозволяв на доступному рівні ознайомити учнів з різноманітністю природи. Оригінально побудований також методичний апарат підручника. Відійшовши від традиційного формулювання питань після тексту, автори помістили частину з них перед текстом, що вважається психологічно обґрунтованим, оскільки такий підхід не лише налаштовує на сприймання, а й формує вміння працювати з навчальною інформацією розвиваючи обдарованість учнів. Серед завдань підручника домінують ті, що спонукають учнів спостерігати, аналізувати, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки.

Розробка цих підручників, з урахуванням розумових та психологічних особливостей учнів, сприяла розвитку учнівської обдарованості й стала фундаментом подальшого навчання талановитої учнівської молоді.

Важливою подією в теорії і практиці української початкової школи стала програма «Формування загально навчальних умінь та навичок», розроблена О. Савченко і вперше опублікована у 1984 році (проект). Саме в контексті вказаної програми у 1980-х – початку 1990-х років було виконано дисертаційні дослідження з проблеми забезпечення процесуального компонента навчальної діяльності молодших учнів (Т. Байбара, Т. Довга, Я. Кодлюк та ін.), результати яких застосовувалися як у розробленні підручників, так і в практиці діяльності початкової школи.

У 1986/87 навчальному році в республіці почалося систематичне навчання дітей шести років. Відповідно до навчальних планів і програм для 4-річної початкової школи створювалися нові комплекси підручників, навчальних і методичних посібників, наочних матеріалів. Авторами перших підручників

для дітей 6-років були: Н. Скрипченко, М. Вашуленко («Буквар»), М. Богданович, Л. Кочина («Математика»), І. Гузик, В. Величківська («Русский язык» та «Світ навколо тебе»). Ці підручники призначалися для разового використання (у них учні розфарбовували предмети, вирізали, що давало змогу змінювати види діяльності на уроці). Автори підручників враховували розумові та психологічні особливості молодших учнів, що створювало умови для розвитку їхніх талантів та обдарованості.

Про посилену увагу до забезпечення освіти підручниками свідчить детальний науково-методичний аналіз підручників і навчальних посібників для 1-го класу 4-річної початкової школи, проведений на загальносоюзному рівні. Було ґрунтовно проаналізовано букварі, підручники з математики та підручники ознайомлення з навколишнім світом, а також зошити з друкованою основою. Особлива увага зверталася на врахування у них вікових особливостей 6-річних першокласників. Необхідно підкреслити, що букварі 70–80-х років ХХ ст. уперше в Україні були науково обґрунтовані: за результатами дослідження частотності застосування звуко-букв в усному та письмовому мовленні; на основі аналітико-синтетичного методу навчання грамоти, що сприяло розвитку обдарованості учнів.

У 1989/90 навчальному році завершено перехід на 4-річний термін навчання. Всього за чотири роки було підготовлено і видано 215 назв підручників і робочих зошитів загальним накладом 31 млн. примірників. Новостворені підручники суттєво відрізнялися від тих, що функціонували на той час ще у 3-річній початковій школі. Так, наприклад, в основу побудови читанки було покладено, окрім ідейно-політичного принципу, також тематичний, літературно-художній та хронологічний; розміщено ілюстрації відомих художників, які за змістом хоч були пов'язані з текстом, однак не безпосередньо, а на рівні ідеї художнього образу, що давало змогу використовувати їх декілька разів. З метою формування вміння визначати головне виділялися ключові слова і речення, а також складні слова, що потребували спеціального опрацювання.

Аналіз джерельної бази свідчить про високу інтенсивність процесу підручникотворення 80-х років минулого століття. Суттєве оновлення підруничкового фонду для початкової школи відбулося 1983–1984 роках, коли розробляли підручники для експериментальних класів. Серйозною проблемою стало розроблення навчальної літератури на нових методологічних і теоретичних засадах, оновлення її змісту. У цей час було видано майже 50 назв нових підручників і навчальних посібників для 4-х річної початкової школи; переглянуто зміст чинних букварів, читанок, підручників з мови і підготовлено їх до перевидання, що планувалося на 1991–1992 роки.

З метою покращення процесу підручникотворення було розроблено цільову комплексну програму «Навчальна книга», якою передбачено видання нових підручників, навчальних посібників, нових навчально-методичних комплексів. Реалізація Програми була розрахована на два етапи: 1993–1995 роки – оновлення змісту шкільної освіти, а з 1996 року – створення підручників нового покоління. На початку 90-х років ХХ століття в українському підручникотворенні не відбулося переорієнтації на якісно нову структуру навчальної книги, її розвивальний характер, методична побудова в окремих аспектах й надалі містила недоліки, властиві радянським виданням [77, с. 98–104].

Наприкінці 80-х років ХХ ст. почався процес розроблення змісту освіти на нових методологічних засадах. Постала потреба в умовах прискорення соціально-економічного розвитку у навчанні і вихованні талановитої, обдарованої учнівської молоді. Так, колегія Міністерства (25 травня 1988 р.) схвалила заходи реалізації важливого завдання – «досягнення високої якості навчання і виховання учнівської молоді в умовах прискорення соціально-економічного розвитку, демократизації суспільного життя» [264, арк.3].

Значна увага перетворенням у суспільно-політичному житті Радянського Союзу сприяла вивільненню незалежного від московського центру розвитку української освіти (скасування статті 6 Конституції СРСР «Про керівну та

спрямовуючу роль КПРС», лютий 1990), відповідно в УРСР (кризовий стан КПУ, виникнення альтернативних українських партій та осередків).

У перехідних навчальних планах на 1989/90 навчальні роки «зроблено перші кроки з реалізації ідеї нової концепції загальної середньої освіти щодо гуманітаризації та інтеграції навчальних курсів». Про це йдеться в пояснювальній записці [94, с. 3–5]. Отже, 1984–1990 рр. – період політичних змін, реформи загальноосвітньої та професійної школи. Л. Березівська поділяє на два етапи:

перший (1984–1988) – проголошення та реалізація радянської директивної реформи в контексті зародження демократичних змін, розвитку педагогіки співпраці. Проголошення без підготовки реформи на урядовому рівні; розроблення та прийняття законодавчих документів; реалізація реформи в контексті визрівання демократичних змін;

другий (1988–1991) – переростання реформи у «дієву перебудову освіти» на засадах деідеологізації, деуніфікації, національного спрямування; відродження демократичних тенденцій проголошується «згори» та забезпечується підтримкою «знизу».

Освіта застосовувала ідеї українських освітян (законодавчо закріпити вивчення української мови; офіційно визнати педагогічне новаторство; вилучити формалізм і бюрократичний стиль керівництва школою; запровадити індивідуальний підхід до учнів тощо), та їхні альтернативні проекти [15, с. 305–332].

Дослідженням встановлено, що з політичними змінами в СРСР, в Україні відбувалось удосконалення змісту навчання обдарованих учнів у 80-х роках ХХ століття. Це дало можливість звернути увагу на розвиток національної мови, ідентичності, культури. Вдосконалення підручників і програм сприяло розвитку освіти, самосвідомості українського народу.

Почали створюватися умови для розвитку особистості, її талантів та обдарованості. Відкривались школи: з поглибленим вивченням окремих предметів, окремо взята школа могла бути: багатопрофільною; з

факультативними заняттями; спецкурсами. Інтереси та нахили учнів почали враховуватись системою загальної середньої освіти, що відображалось в індивідуалізації навчання. Це надавало простір та можливості для розвитку обдарованої особистості.

Висновки до розділу 2

За результатами дослідження з'ясовано, що продовж 1951–1991 рр. у змісті загальноосвітньої школи в Українській РСР відбулися значні зміни, а саме: у зв'язку з прийняттям ВР УРСР закону «Про зміцнення зв'язку школи з життям і про дальший розвиток народної освіти в Українській РСР» (1959) було посилено увагу до трудового і політехнічного навчання. На основі цього закону, у кожній школі вивчали по 2–3 професії. Значним кроком було створення умов для навчання обдарованих учнів, зокрема, введення практикумів у 8–10-х класах та факультативних занять за вибором учнів у старших класах. Це надало можливість обдарованим учням розвивати власні розумові здібності та поглиблювати інтереси до вивчення предметів за вибором.

Особливості вдосконалення змісту навчання обдарованих учнів полягали у започаткуванні різних видів практик у загальноосвітніх школах, що сприяли здійсненню підготовки учнів середніх шкіл до професійної діяльності та продовження освіти: 1970-х р. – створення умов для розвитку інтересів та здібностей учнів з метою підготовки їх до самоосвіти та продовження освіти без відриву від виробництва; 1980-х р. – набула поширення зовнішня профілізація. Мережева організація – реалізується за рахунок цілеспрямованого та організованого залучення освітніх ресурсів інших навчальних закладів (соціально-культурних, виробничих).

Встановлено, що в хронологічних межах дослідження, зміст навчання в українській радянській школі розвивався відповідно до соціально-економічних, політико-економічних потреб і нормативно-знаннєвої парадигми. Часткові

організаційні педагогічні зміни сприяли розвитку обдарувань у навчально-виховному процесі школи.

Виявлено, що у процесі модернізації змісту середньої освіти формувались нові навчальні плани, програми та підручники, забезпечували соціально обумовлене навчання і виховання обдарованих учнів.

Набули розвитку наукові дослідження з актуальних проблем, що забезпечувало можливість формування всебічно розвиненої обдарованої особистості, готової до вибору професії на основі суспільних потреб і особистих уподобань, нахилів і здібностей.

Результати дослідження висвітлено автором у наступних статтях: [117;118; 121; 122].

РОЗДІЛ 3.

МОДЕРНІЗАЦІЯ ЗМІСТУ НАВЧАННЯ ОБДАРОВАНИХ УЧНІВ У ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ ШКОЛАХ НЕЗАЛЕЖНОЇ УКРАЇНИ (1991–1999 роки)

3.1. Модернізація змісту навчання обдарованих учнів у незалежній Україні в умовах трансформації освітньої парадигми

24 серпня 1991 року Верховна Рада України прийняла Акт проголошення незалежності України. Незалежність спонукала освітянську громадськість швидкими темпами розробити законодавчу та нормативно-правову бази для освіти в цілому та середньої, зокрема. На часі було створення концепції освіти незалежної держави, з урахуванням провідних ідей: освіта має здійснюватися впродовж життя, забезпечувати розвиток творчих здібностей та обдарувань учнів. Відповідно до нових завдань, школа мала приділяти увагу навчанню обдарованих учнів.

Відхід від радянської системи освіти зумовив формування нормативно-правової бази освітньої галузі незалежної України. Міністерство народної освіти УРСР на засіданні колегії (10 серпня 1990 р.) у складі Ю. Тараненка, Є. Кадацького, В. Лугового, В. Шепотька, І. Хоменка та ін. розглянуло та схвалило підготовлену науковим колективом науково-дослідного інституту педагогіки УРСР проект Концепції середньої загальноосвітньої національної школи України (з доповіддю виступив заступник директора інституту С. Гончаренко), та рекомендувало її оприлюднення в газеті «Радянська освіта» з метою обговорення на серпневих учительських конференціях [249, арк. 87–88]. Після затвердження на законодавчому рівні нормативно-правових документів настав новий етап реформування середньої освіти. Міністерство освіти і науки України за ці періоди очолювали доктор філософських наук, професор І. Зязюн (1990–1992 р.), дійсний член АПН України П.Таланчук (1992–1994 р.); дійсний член АПН України М. Згуровський (1994–1999 р.); дійсний член АПН України В. Зайчук (1999–2000 р.). Під їхнім керівництвом

здійснювалася оновлення середньої освіти за часів незалежної України [160, с. 516]. Напередодні нового навчального року (1990/91) міністр освіти І. Зязюн висловив погляди щодо перетворень у шкільній освіті, а саме: «не може бути благополучним те суспільство, в якому не шанується вчитель;... навчання у школі має здійснюватися рідною, материнською мовою;... школу необхідно деполітизувати;... школа має бути трудовою, політехнічною, науковою, естетичною тощо» [66, с. 1–2]. Міністерство освіти і науки України на чолі зі згаданими вище докторами й професорами, ставило перед освітою завдання подальшого вдосконалення освіти з метою входження до європейської спільноти.

У ці роки модернізація змісту навчання обдарованих учнів здійснювалася у контексті розбудови середньої освіти в незалежній Україні та мала такі особливості: вводився регіональний та варіативний компоненти (знання рідної мови та літератури, історії, традицій, звичаїв, ідеалів, витоків та особливостей культури українського народу тощо). В управлінні школою пропонувалися внутрішньосистемні зміни (розширення прав школи, матеріальне стимулювання вчителів, перегляд співвідношення між інспекторсько-контролюючими та діагностико-прогнозуючими функціями керівництва школою з боку керівних органів освіти, орієнтація на загальносоюзне законодавство тощо). Проект Концепції середньої загальноосвітньої національної школи був вагомим кроком на шляху реформування шкільної освіти України.

Освітня політика проголошувала пріоритетною сферою розвитку суспільства, що «ґрунтується на засадах гуманізму, демократії, національної самосвідомості, взаємоповаги між народами» [252, арк. 26]. Було задекларовано принципи освіти: гуманізм, демократизацію, доступність освіти та рівність умов для повної реалізації здібностей, таланту, всебічного розвитку; пріоритетність загальнолюдських духовних цінностей; органічний зв'язок з національною історією, культурою; гнучкість і практичність освіти; еквівалентність державного управління та громадського самоврядування

освіти; безперервність. Закон України «Про освіту» схвалено 23 травня 1991 р. [57, с. 3–27].

Зміни в освіті здійснювалися на двох рівнях: знизу і на рівні управління. Як висловився доктор філософських наук, професор Р. Арцишевський «... зміст освіти повинен адекватно відображати існуючу дійсність, але таке твердження надто загальне і потребує певної конкретизації. Все, що мається на увазі під існуючою дійсністю – це безмежний Всесвіт. Мова може йти лише про практично і духовно засвоєну людиною частину Всесвіту – «світ людини», який постійно розширюється, збагачується і змінюється» [43, с. 271].

У законі України «Про освіту» (1991) [57] передбачалося: а) поєднання: науковості, індивідуалізації, диференціації, інтеграції академічних знань навчальних предметів; використання вітчизняного і закордонного соціального досвіду; творчої діяльності; ставлення до природи, людини, суспільства тощо; б) структурування освітніх галузей: забезпечення наступності; українознавчої основи, враховуючи світовий досвід; в) тижневе навантаження: відповідність стандартам і санітарним нормам, зберігаючи специфіку типу навчального закладу; предметний егоцентризм.

Творчі педагогічні колективи нарешті змогли запроваджувати інноваційні ідеї в життя. У незалежній Україні почали створюватися та функціонувати нові типи навчальних закладів, які були спрямовані на розвиток талановитих та обдарованих дітей (табл. 3.1). Учителі намагались започаткувати інноваційні ідеї для покращення навчального процесу в Україні.

Кожен тип навчального закладу мав власне спрямування, що потребувало також розроблення нового науково-методичного супроводу навчально-виховного процесу: зміст, навчальні програми, підручники, посібники, матеріально-технічне забезпечення, а, головне, повне забезпечення педагогічними кадрами з новим мисленням, кваліфікацією, підходами до суб'єктів, а не об'єктів навчально-виховного процесу. Застосовували інноваційні технології навчання зі свого навчального предмета, що «прийшли» в Україну. Перед майбутнім учнем і батьками з'явився вибір навчального

закладу за вподобаннями, нахилами, покликанням, здібностями, незалежно від розташування та форми власності.

Таблиця 3.1

**Типи середніх навчальних закладів, заснованих за часів незалежності
у 90-ті роки XX століття**

№ п/п	Середні навчальні заклади	Типи
1	2	3
1.	ЗНЗ	10-річні, 11-річні
2.	Ліцеї,	I – III-го та II – III-го ступенів
3.	Гімназії	
4.	Кледжі	
5.	Авторські школи	
6.	Колегіуми	II – III-го ступенів
7.	школи-лабораторії	I – III-го ступенів
8.	Спеціальні середні навчальні заклади	Музичні
		Хореографічні
		Мистецькі
		Спортивні
		фізико-математичні
9.	З поглибленим вивченням окремих предметів	Іноземних мов
		біології
		Інформатики
		української мови тощо
10.	Навчально-виховні комплекси (НВК)	ДНЗ+ЗНЗ (I-го ступеня);
		ДНЗ+ЗНЗ (I – III-го ступенів)+ПТНЗ
		ЗНЗ+ВНЗ;
		ліцей+ВНЗ;
		гімназія+ВНЗ

Джерело: розроблено автором

Загальноосвітній навчальний заклад – державно-суспільна установа, що задовольняє освітні потреби держави, суспільства, особистості. Розвиток народної освіти можливий у випадку взаємодії двох його провідних чинників – держави і суспільства. Навчання здійснюється не тільки в середніх закладах, але й у сім'ї, через спілкування з однолітками, а також через газети, радіо, телебачення тощо. Тобто суспільство почало здійснювати диференційні підходи до освітньої системи. Можливість розвитку талановитої особистості надихала педагогічні колективи на творчий підхід в освітньому процесі. Таким чином, закладались перспективи розвитку обдарованої й талановитої молоді.

Батьки намагалися влаштувати дітей на навчання у новостворені навчальні заклади так званого нового типу (ліцеї, гімназії, колегіуми тощо), де, дійсно, педагогічні колективи мали можливість використовувати інноваційні технології у навчально-виховному процесі, а учні навчатися за власними інтересами, здібностями та потенційними можливостями. Це, у свою чергу, давало місце пошуку, сприяло виявленню та розкриттю обдарованості в дитині, давало їй змогу різнобічного розвитку.

Становлення особистісно орієнтованої парадигми сприяло розвитку умов для навчання обдарованих учнів, що зумвлювались внутрішньошкільною диференціацією змісту навчання учнів.

Диференціація навчання – це виокремлення та посилення профільних навчальних предметів, що не суперечить принципу навчального закладу, оскільки забезпечуються встановлені державні стандарти загальноосвітніх знань з навчальних предметів і не збільшено тижневе навантаження для учнів. Диференціація може здійснюватися у формі науково-теоретичних (гуманітарний, фізико-математичний, хімічний, біологічний тощо) та науково-технічних профілів, а також у вигляді додаткових занять за вибором учня, за рахунок часу, відведеного навчальним планом для цієї мети.

Один із більш простих варіантів організації навчання – диференціація за рівнем навчальної успішності (академічна обдарованість). Більшість учителів помилково вважала, що обдаровані діти – це діти, які є відмінниками у навчанні. У зв'язку з цим виникала потреба об'єднати тих, хто добре вчиться, в один клас, середньо встигаючих – у другий, відстаючих – у третій. Незважаючи на відносну якість критеріїв відбору за цим видом диференціації, основна увага зверталася на формування когнітивних якостей особистості, академічну успішність. Це протирічило створенню умов для розвитку обдарувань учнів. Виявлено, що обдарованість є інтегрованим проявом здібностей, знань, вмінь та навичок особистості. У здібностях присутній елемент научіння у вигляді формувальних операційних механізмів дії, спрямованих на обробку матеріалу.

Досліджено, що здібності особистості (учня) проявляються в діяльності та вчинках. Вони характеризують сутнісні особливості індивідуальності учня.

Незалежна Україна пройшла певні етапи модернізації змісту загальної середньої освіти, що визначило зміни до вдосконалення навчання обдарованих учнів.

Вивчення нормативно-правової бази України, що регулювала розвиток загальної середньої освіти дало змогу виявити особливості модернізації змісту шкільного навчання учнів у руслі проблематики дослідження. У таблиці 3.2 подано основні віхи нормативно-правового забезпечення модернізації змісту шкільної освіти.

Таблиця 3.2

Особливості нормативно-правового забезпечення модернізації змісту середньої освіти України 1991–1999 рр.

Віхи	Сутнісні особливості модернізації змісту шкільної освіти
1991–1996	<p>Утвердження принципів демократизації, гуманітаризації, гуманізації, народності, варіативності; деполітизація змісту освіти.</p> <p>Реструктуризація змісту: інваріантний, варіативний (регіональний, шкільний) компоненти змісту освіти.</p> <p>Вибір предметів відповідно до інтересів, потреб і здібностей учнів (внутрішньошкільна диференціація).</p> <p>Розроблення Концепції гуманітарної освіти, основних положень змісту освіти у Державній національній програмі «Освіта» (1994).</p>
1996–1999	<p>Утвердження основних положень особистісно орієнтованої освітньої парадигми.</p> <p>Прийняття змін і доповнень до закону України «Про освіту» (1996).</p> <p>Розроблення і затвердження Колегією Міністерства освіти і науки України Державного стандарту змісту загальної середньої освіти (1997).</p> <p>Підготовка та прийняття закону України «Про загальну середню освіту» (1999); уточнення цілей загальної середньої освіти, як соціальної інституції, цілісної системи та складника неперервної освіти. У цьому законі визначено головну мету середньої освіти – розвиток особистості – «інтелектуальний, соціальний і фізичний, а також її реалізація – багатокомпонентний зміст, що містить: систематизовані знання про природу людини, суспільство, культуру та виробництво, а також засоби пізнавальної і практичної діяльності».</p>

Джерело: розроблено автором

На етапі модернізації змісту навчання обдарованих учнів на засадах внутрішньошкільної диференціації (1991–1996) значна увага приділялася поглибленому вивченню окремих предметів, що становить інтерес у руслі дослідження. У 1991–1995 роках для реформування змісту середньої освіти необхідно було розв'язати проблему (що утвердилася за радянських часів) деполітизації та набуття національного характеру освіти. За цей час Україна повинна була розробити та прийняти на законодавчому рівні нормативно-правові документи, що згадувалися вище; розв'язати мовне та національне питання.

У навчальних планах з'явилися поглиблені навчальні предмети: «Українська мова та література», «Історія України». Учня запропоновано вивчати курс «Українознавство» (автори: П. Кононенко, П. Таланчук, З. Сергійчук та ін.), «Народознавство» (автори: М. Стельмахович, В. Цимбалюк та ін.) [56].

З'ясовано, що з 1994 року у загальноосвітніх навчальних закладах України почали використовувати різнорівневі та варіативні навчальні плани, а також навчальні плани для закладів загальної середньої освіти різних типів. Вони містили 16 навчальних предметів у державному компоненті і 20 – у шкільному. У цих планах почато впровадження інтегрованих курсів (з обов'язковим їх вивченням), факультативів, а також вказувалося гранично допустиме тижневе навантаження учнів.

У 1993–1994 навчальному році робочий навчальний план для школи розроблено відповідно типовому навчальному плану, що відповідало тогочасним потребам щодо підготовки фахівців у вищих навчальних закладах. У навчальні плани шкіл різних типів вводилися додатково спецкурси з різних профілів навчання учнів у старших класах. Так, наприклад, для хіміко-біологічного профілю пропонувалися спецкурси – «Методи хімічного аналізу», «Морфологія рослин» (10 клас); «Біорганічна хімія», «Органічна хімія», «Екологія рослин» (11 клас).

Для фізико-математичного профілю навчання у навчальні плани введено спецкурси – «Вибрані розділи курсу алгебри і початків аналізу», «Математичний практикум» тощо.

Учні гуманітарного профілю вивчали – «Машинопис і діловодство», «Світову художню культуру», «Історію культури».

Загальна кількість спецкурсів збільшилась до 30%, а факультативів до 20%; було введено факультативи з «Логіки» і «Світової культури» в 5–6 класах для учнів передпрофільних гуманітарних класів. Розробка експериментальних навчальних планів, збільшення спецкурсів та факультативів сприяли розвитку інтересів, здібностей та нахилів талановитої, обдарованої учнівської молоді.

У новому змісті середньої освіти для 11-річного (з 1995 р.) терміну навчання реалізувалися базовий і варіативний компоненти, а також факультативи, додаткові (заняття за вибором) та індивідуальні заняття.

Базовий компонент – це навчальні предмети обов'язкові (від 12 до 16 навчальних предметів) для вивчення в будь-якому середньому навчальному закладі незалежно від типу та форми власності, їх кількість змінюється від назви навчального закладу.

Поєднання базового та варіативного компонентів спрямовано на задоволення запитів учнів і сприяло досягнення ними кращих освітніх результатів через «організацію навчання одночасно на різних рівнях складності, утвердження певними засобами цінностей та гідності дитячої особистості» [79].

З 1996 року увага у змісті навчання приділялася профільним предметам, на вивчення яких відводиться значна частина загального навчального навантаження. Пріоритетними в цьому плані були предмети математичного циклу і 30% шкільного компоненту. У 9-х допрофільних класах – гуманітарному і загально-технічному – оглядово вивчається «Органічна хімія» за 10–11 класи, спецкурс «Загальна біологія» дозволяє вчитати програмовий матеріал за 10–11 класи і, таким чином, вивільнили години в старших класах для профільних предметів. А для ліквідації мовного бар'єру було введено додаткові факультативи в класах з поглибленим вивченням англійської мови

«Країнознавство Англії», «Література Англії», «Світ мистецтва Англії». Це дало зростання факультативів до 10% і 30% оглядових курсів з непрофільних предметів. Проводилось навчання «Основи екологічних знань» в 10–11 класах і зменшення відсотків індивідуальних консультацій. Поступово відбувається становлення профільних класів.

У наукових джерелах профільне навчання визначається, як процес: спрямований на реальне життєве та професійне самовизначення випускників школи; диференційований за змістом навчання, в якому враховуються основні запити і професійні плани учнів у реальних регіональних умовах; прогнозований з урахуванням структури ринку праці та зайнятості для молоді [159, с. 175].

Завдання профільного навчання полягало у забезпеченні поглибленого вивчення окремих предметів; диференціації змісту навчання учнів старшої школи; забезпеченню рівного доступу до повноцінної якісної освіти; створення умов для розвитку здібностей і обдарувань [159, с.174].

Ураховуючи, що модернізація змісту навчання обдарованих учнів відбувалася на різних етапах, важливим показником є оновлення нормативно-правової бази. У руслі дослідження проблеми модернізації змісту освіти обдарованих учнів у загальноосвітніх школах України другої половини ХХ століття виявлено вплив на зміни щодо змісту шкільного навчання, суспільного замосленн на освіту учнів. Суспільні потреби та інтереси щодо шкільної освіти учнів унормовувалися законами України про освіту, рішеннями Колегії Міністерства освіти і науки України. Концепція змісту гуманітаризації освіти визначала основні напрями навчання обдарованих учнів в умовах загальноосвітнього навчального закладу.

Порівняльний аналіз документів про освіту дає підстави вважати, що оновлення структури змісту загальної середньої освіти, розширення мережі закладів середньої освіти; вдосконалення змісту загальної середньої освіти відповідно до особистісно зорієнтованої парадигми відповідали потребам обдарованих учнів щодо шкільної освіти.

На відміну від попереднього періоду функціонування мережі загальноосвітніх навчальних закладів різних типів і структур закладали умови для розвитку і саморозвитку обдарувань учнів, вибору освітньої траєкторії.

Зміни відбувалися щодо створення матеріально-технічного, науково-методичного, фінансового і кадрового забезпечення загальної середньої освіти.

У старшій школі, комплектування профільних класів передбачало таку послідовність дій: визначення вимог до випускників основної школи під час вступу до профільних старших класів; розроблення правил прийому до старшої школи з урахуванням специфіки багатoproфільної, однопрофільної школи, гімназії, ліцею; розроблення та укладання спільних договорів з навчальними закладами професійної освіти та вищими навчальними закладами щодо гарантій та пільг для учнів, які успішно завершують навчання в середній школі.

Форми організації профільного навчання могли бути різними. Наведемо кілька варіантів моделей:

1. Модель внутрішньо шкільної профілізації – окремо взята школа може бути багатoproфільною (організуватися на базі старшого ступеня кількох профілів).

2. Модель мережевої організації – ця модель реалізується за рахунок цілеспрямованого та організованого залучення освітніх ресурсів інших освітніх закладів. Вона може будуватися за двома варіантами: перший – це об'єднання кількох шкіл навколо найсильнішої, що має достатній матеріальний і кадровий потенціал, що для групи шкіл виконує роль «ресурсного центру». Кожна зі шкіл такої групи забезпечувала базові загальноосвітні предмети і ту частину профільного навчання, яку здатна реалізувати в межах власних можливостей. Решту профільної підготовки бере на себе «ресурсний центр». На жаль, ця модель не стала поширеною, бо більшість керівників намагалися створити умови для профільного навчання у своїх закладах освіти. Другий – ґрунтується на кооперації з іншими освітніми закладами та освітніми ресурсами – закладами додаткової, вищої, середньої та професійної освіти. Це забезпечувало ресурси для навчання обдарованих учнів.

Навчальний план кожного профілю передбачав збереження в необхідному обсязі обов'язкових предметів навчання. Додаткові освітні предмети (мережа курсів, факультативів, навчальних дисциплін) формувалися відповідно до потреб учнів, батьків і до можливостей навчального закладу.

Дослідженням з'ясовано, що навчальний план відображав два складники змісту освіти: інваріантний і варіативний. Ці взаємодоповнювальні види навчальної діяльності, на нашу думку, не були незалежними: варіативна частина поглиблює, доповнює, розширює інваріантну, що сприяло навчанню обдарованих учнів.

Перехід початкової школи на новий зміст освіти викликав потребу в підготовці вчителів до професійної діяльності, тому інтенсивно почали створювати посібники для вчителів із залученням відомих учених.

У руслі модернізації змісту навчання обдарованих учнів загальноосвітніх шкіл значну роль відігравав шкільний компонент навчального плану. Наступність змісту навчання та поліфункціональність шкільного компонента реалізувалися у процесі вивчення програмового матеріалу в 9-х класах за профілями предметів (фізика, хімія, біологія), з метою уникнення перевантаження в 10–11 класах. Збільшення кількості навчальних годин з профільних предметів сприяло організації та проведенню спецкурсів й факультативних занять для обдарованих учнів науково-педагогічними працівниками і вчителями. З метою поглиблення знань та розширення їхнього світогляду з профільних дисциплін, набула поширення інтеграція змісту освіти (природничої, гуманітарної тощо). Це сприяло вдосконаленню змісту навчання обдарованих учнів, давало змогу професійної підготовки навчальної діяльності з обдарованими дітьми та розвитку творчих здібностей.

За результатами вивчення та порівняльного аналізу навчальних планів і програм для загальноосвітніх навчальних закладів різних типів з'ясовано, що суттєві зміни щодо навчання обдарованих учнів відбулися в профільних класах і школах. Принцип системності визнано пріоритетним до формування змісту профільного навчання з математики. Основний зміст реалізувався інваріантним

компонентом змісту математичної освіти, а варіативна компонента забезпечувала індивідуальні інтереси, потреби, здібності учнів. У ці роки на засадах системності змісту інтегровано окремі розділи курсу «Математика». Це дозволило встановити тісніші зв'язки між поняттями й фактами, раціональніше використовувати час, виділений на предмет. Навчально-методичне забезпечення профільного навчання математики часто переглядалося. У програмах – головних носіях змісту освіти – фіксувалися вимоги до рівня підготовки учнів, та подавався перелік основних понять. Зміст профільного навчання з «Математики» чітко орієнтовано наступними положеннями:

- 1) розвиток особистості, та тих видів діяльності, що є специфічними для цього профілю;
- 2) забезпечення потреб та інтересів щодо профільної підготовки;
- 3) еквівалентність математичної підготовки учнів різних профілів. Це означає необхідність включення основних традиційних змістовних ліній шкільного курсу математики;
- 4) диференціація під час навчання математики;
- 5) врахування потреб і інтересів учнів щодо курсів за вибором. Завдання курсу за вибором полягало в поглибленні вивчення основного матеріалу, доручення учнів до наукового пошуку, створення умов для самостійної творчої діяльності учнів. Цей перелік залежав від мотивів учнів, готовності вчителів та наявності необхідної літератури. Відповідно до профілю цей перелік міг містити, наприклад, «Вступ до математичного моделювання», «Елементи прикладної математики», «Основи математичного аналізу», «Математика в соціології», «Елементи матричного дослідження в економіці» тощо.

Реалізація змісту математичного профілю в освітньому процесі загальноосвітнього навчального закладу спрямо інтелектуальному розвитку учнів, розвивало їхні аналітичні здібності. Ці здібності забезпечують для особистості здатність знаходити зв'язки між предметами, явищами, застосовувати дедукцію, індукцію.

Зростання мережі шкіл нових типів зумовило створення сприятливого середовища для модернізації змісту навчання обдарованих учнів. У роки другого періоду (1991–1999) на освітянській мапі України зростала кількість ліцеїв. Ці загальноосвітні навчальні заклади модернізувалися із загальноосвітніх шкіл інноваційного спрямування.

Важливою умовою відкриття шкіл такого типу була наявність кваліфікованих учителів, відповідної матеріально-технічної бази, творча спрямованість педагогічного колективу.

Створювалися такі умови, щоб дітям було цікаво навчатися, зі задоволенням йти до навчального закладу, учителям – надавати задоволення учням від навчання, а батькам – радість та гордість за власних дітей.

Таблиця 3.4

Кількість створених гімназій та ліцеїв в Україні за 1991–1999 роки

№	Роки	Загальноосвітні навчальні заклади з поглибленим вивченням предметів			
		Державні		Приватні	
		Ліцеї	Гімназії	Ліцеї	Гімназії
1	1990/91	22	30	-	-
2	1992/93	141	150	16	8
3	1994/95	165	163	19	10
4	1996/97	194	195	34	15
5	1998/99	228	224	40	19

Джерело: розроблено автором

У ці роки зміст освіти традиційно розглядається як один з важливих факторів розвитку дитячої обдарованості. Все, що можуть зробити вчителі і психологи, щоб сприяти розвитку обдарованої дитини, це створити оптимальні умови, включаючи в ці умови взаємодію з іншими людьми, виконання різних завдань, отримання інформації про себе й світ, кращим чином сформувавши навчальний план.

У навчальному плані державний компонент містив 11 навчальних предметів, а спеціальних предметів (за вибором учнів) – 11 фізико-математичне спрямування; 13 – технічне; 12 – природниче.

Нова парадигма освіти – особистісно орієнтована (впроваджувалася з часу отримання незалежності України) – повинна здійснюватися на основі сучасних наукових знань і потребах сучасної особистості та суспільства. Разом з тим, на основі старої парадигми народжуються нові ідеї, тобто здійснюється переосмислення основних понять та зв'язків. Над цією темою працювали вітчизняні вчені І. Бех [18], С. Гончаренко [34], Г. Іванюк [68], Н. Дічек [46] та ін.

Особистісно орієнтована парадигма середньої освіти ґрунтується на ідеях: гуманізму, реалізму, діяльності, самоорганізації складних систем, ціннісно-цільової сутності пізнання, інтегративності, діалогічній взаємодії. Гуманізм (людяність) виходить з людської свідомості і має своїм об'єктом цінність людини. Реалізм відповідає реальності, що існує поза свідомістю людини. Це виводить її знання на світ і людину. Самоорганізація – це така система розвитку, що залежить від взаємодії значної кількості внутрішніх факторів із зовнішніми. Ціннісно-цільова сутність пізнання – це пізнання, що не є самоціллю, а стало засобом у випадку, коли воно відповідає принципу гуманізму. Інтегративність існує у випадку розкриття єдності різних, протилежних властивостей та явищ реального світу. Діалогічна взаємодія – це розв'язання будь-яких протиріч у розвитку суспільства і шляхи досягнення досконалих форм взаємодії між протилежними думками та діями [131, с. 136–138].

Таким чином, впровадження особистісно орієнтованої парадигми у середню освіту обдарованих учнів здійснювалося також за нових організаційно-педагогічних умов. На етапі модернізації змісту навчання обдарованих учнів на засадах особистісно орієнтованої парадигми (1996–1999) значна увага приділялася модернізації змісту навчання обдарованих учнів і вдосконалення організаційних умов.

Середні школи, в яких педагогічні колективи готові були дати учням більш глибокі спеціальні знання і мали відповідну матеріально-технічну базу, реструктуризовано в: гімназії, ліцеї, колегіуми, навчально-виховні комплекси

тощо, або об'єднували декілька навчальних закладів таких, як дитячі садочки і початкову школу, середню школу і професійно-технічний заклад, середню школу і вищий навчальний заклад, тощо. У незалежній Україні почали функціонувати приватні загальноосвітні навчальні заклади, які у своїй діяльності застосовують парадигму особистісно орієнтованої діяльності та забезпечують умови для ефективного навчання обдарованих учнів.

Будь-яка людина, залучена до певної діяльності, яка виступає в ній в якості суб'єкта, повинна усвідомлювати особистісно значущу мету цієї діяльності. Професійна діяльність вчителя без мотивації і особистісних установок учнів на навчальну діяльність рівнозначна діяльності у порожньому класі. Тому, крім усвідомлення мети, учні повинні бути добре обізнаними з нормами навчальної діяльності та її етапами (в контексті уроку, теми, річного і повного курсу). Ключову роль в особистісно орієнтованій організації навчальної діяльності відіграє надана учню можливість вибору, як суб'єкта діяльності, певних засобів просування до визначеної мети [115, с. 14–15]. Відтворення освітньої діяльності ліцеїв, гімназій та інших шкіл нового типу, це історична справедливість необхідності поновлювання інтелектуального потенціалу незалежної України.

Прикладами таких закладів нового типу, які приймають, навчають, виховують та розкривають особливі здібності кожного учня є:

Саксаганський ліцей, м. Кривий Ріг (директор-засновник А. Сологуб, сьогодні – директор Л.Башук), рік заснування 1990 р. Головною метою його створення було гасло «креативний учитель – креативний ліцеїст». Педагогічний колектив виходив з того, що творчо обдарований ліцеїст повинен отримувати глибокі фундаментальні знання, вміння та навички шляхом диференціації освіти науково-дослідної діяльності, охорони здоров'я ліцеїстів та створення відповідних умов навчання. Урочна пошукова творча діяльність ліцеїстів здійснювалася за принципом «перевідкривати і переживати невідоме в науці», а позаурочна наукова-дослідна діяльність – «відкривати та переживати невідоме». Педагогічна система ліцею, як креативного навчального закладу,

має п'ять обов'язкових спрямувань навчальної діяльності, а саме: 1) урочно-пошукова; 2) позаурочна науково-дослідна, 3) валеологічна, 4) науково-методична, 5) світська (поза релігійна, культурна) [163, с.198–209].

Донецький технічний ліцей, м. Донецьк (директор, В. Алфімов), рік заснування 1992. Розв'язання освітніх проблем потребувало від регіональних управлінських організацій відповідної нової моделі навчання здібних й обдарованих учнів. Навчання мало бути спрямоване на розвиток творчої особистості та окремих її аспектів, а в цілому, комплексно. Головною метою в ліцеї має стати ефективність в межах гуманістичної парадигми, що потребує антропоцентричного погляду на людину, її сутність та місце в природі, суспільстві. Переорієнтація стратегії навчання і виховання на здібності, інтереси, нахили ліцеїстів які реалізують творчий розвиток кожного з урахуванням різниці в інтелектуальній, емоційно-вольовій та дієво-практичній сферах психічного та фізичного розвитку. Індивідуально-особистісний підхід дає змогу створити програми власного розвитку ліцеїста, варіювати часом, обсягом, складністю матеріалу, рівнем навченості, а також навчання за особистим планом, вибрати оптимальні для ліцеїста методи, форми та режим навчання. Ліцейне навчання визнає за мету розкриття індивідуальності, самобутності, самоцінності кожної людини [10, с.166–170].

Фізико-математичний ліцей при університеті Т.Г. Шевченко. (директор – О. Хомяков). Засновано у 1963 р. Було створено нові навчальні програми та спеціалізації на фізичних та математичних факультетах. Для втілення нових освітянських ідей – вузької та глибокої спеціалізації – необхідно було готувати найталановитішу молодь ще за шкільної лави. Цю роль взяли спеціалізовані фізико-математичні школи при провідних університетах країни. В Україні ця ідея була втілена в життя академіком В. Глушковым та провідними вченими фізичного та механіко-математичного факультетів Київського ордена Леніна державного університету імені Т.Г. Шевченка: О. Шишловським, В. Вишенським, О. Борбатом. Український фізико-математичний ліцей щороку набирає до 8 –10 класу, обдарованих учнів з усіх куточків України. Ліцеїсти

були призерами обласних олімпіад з математики, фізики, хімії та інформатики, учасниками та призерами IV етапу Всеукраїнських олімпіад з цих предметів, а також учні, що були слухачами Всеукраїнської фізико-технічної очно-заочної школи Малої академії наук України (секція «Технічні науки») під час навчання у 8-их класах, успішно написали відповідні контрольні роботи Фізичної школи, Математичної школи або Школи інформаційних технологій та успішно написали контрольні роботи під час очної сесії (отримали не менше ніж 60 % можливих балів) запрошуються на навчання за співбесідою.

Радомишльський Ліцей №1 імені Т.Г. Шевченка, міста Радомишль (директор Є.Ореховський з 1975 року), засновано ліцей 18 жовтня 1971 року. Сьогодні ліцей забезпечує особистісне зростання всіх учасників педагогічного процесу, формує особистості, які розуміють та усвідомлюють себе, здатними реалізуватися у сучасних умовах.

Одним з пріоритетних напрямків у системі діяльності закладу є забезпечення самореалізації особистості в різних видах інтегративної діяльності. Місією навчального закладу є слова: «Успіх приходить до того, хто його прагне!» Ліцеїсти та педагогічний колектив об'єднані спільними цінностями, науково-освітніми і духовно-культурними інтересами та потребами. Тут панує атмосфера творчості, стимулюється освітня і науково-методична діяльність. З 2003 року ліцей є базовим для кафедр ботаніки та зоології Житомирського державного університету імені І. Франка, а в 2004 році увійшов до навчально-науково-виробничого комплексу «Полісся».

Фінансовий ліцей (II–III-го ступенів), м. Київ (директор Ю. Шукевич). Навчальний план Фінансового ліцею м. Києва, – у варіативній компоненті учні вивчали навчальні предмети: основи економічних знань, основи менеджменту та маркетингу, а також спецкурси: «Прикладна економіка», «Ділові ігри», «Комп'ютер в офісі», «Ділове мовлення». У навчальному закладі діє клуб «Фінансист», що нагадує учнівський науковий центр [10, с. 47]. Учні таких навчальних закладів беруть активну участь у Малій академії наук України. Зміст освіти у ліцеї відповідає титульній назві.

Гімназії – середній навчальний заклад переважно гуманітарно-філологічного напрямку (класична форма з XVI ст., тому що там навчалися тільки дівчата), а на початку XX ст. почали навчати хлопчиків. У суверенній Україні, як альтернативні, почали виникати школи нового типу – гімназії [64]. Наприклад, Гуманітарна гімназія м. Київ (директор Г. Сазоненко), У них особлива увага приділяється індивідуалізації навчання, створенню умов для розвитку здібностей та можливостей учнів [168]. У 5–7 класах замість біології, географії, фізики та хімії викладають інтегрований курс «Природознавство». Приклад навчального плану для гімназії (II-го ступеня), підготовче відділення (прогімназія 5–9 класи) 1990/91 навчальний рік показано. Зекономлені години використовуються для введення курсу за вибором гімназистів [79, с. 17–19].

Гімназія «Троєщина», м. Київ (директор В. Сайфіулін), рік заснування 1992. Головною ланкою концепції гімназії було бачення про людину, як обдаровану особистість, тобто таку, яка самостійно обирає власні дії і рішення, досягає суттєвого рівня розвитку і професійної майстерності порівняно з ровесниками, здатна до науково обґрунтованих і виважених дій і нестандартних ситуацій. Усвідомлює власну відповідальність, перед колективом і суспільством. Завданням гімназії є розвиток обдарованої особистості для демократичного суспільства України.

Український коледж імені В. Сухомлинського, м. Київ (директор В. Хайруліна, член-кореспондент НАПН України, к.пед.н.). В. Хайруліна створила власну систему управління, розробила і запровадила у практичну діяльність закладу Концепцію школи нового типу «Школу добротворення» та модель оновлення виховного процесу в контексті самореалізації особистості. За її участю розроблялися та впроваджуються нові педагогічні технології [168, с. 64].

В 1991-1999 рр. успішно розвивалась авторська школа М. Гузика. Микола Гузик (член-кореспондент НАПН України, к.пед.н.) заснував експериментальну спеціалізовану I–III ступенів школу-комплекс у місті Южне, Одеської області у 1988 році. Головною метою її діяльності – творення нової

людини, розвиток особистісних позитивних якостей та засвоєння нею практики з ефективним використанням набутих знань. Учитель-керівник-новатор обґрунтував та реалізував у діяльності закладу особистісно орієнтовану систему навчання і виховання учнів, спрямовану на виявлення та повноцінного розвитку природних задатків і здібностей кожного учня. ЮНЕСКО авторську школу М. Гузика внесло до переліку «Кращі школи Європи», Верховною Радою включено до списку «Духовні та культурні скарбниці України» [50, с. 127].

Середня школа № 84 м. Кривий Ріг (директор Н. Погрібна, к.пед.н.) реалізується шляхом створення школи-лабораторії Інституту педагогіки АПН України. Тому зміст навчально-виховного процесу у загальноосвітньому закладі модернізувався з комуністичної ідеології на особистісно орієнтоване навчання, де рушійною силою є учень, як особистість, з його унікальними здібностями, особливостями, потенційними можливостями та соціальним досвідом. Щодо технологічних змін, вони показані на рис. 3.1;3.2; 3.3.

Рис.3.1. Модель організації навчальної діяльності учнів 1-4(3) класів

Рис.3.2. Модель організації навчальної діяльності учнів 5-8 класів

Рис.3.3. Модель організації навчальної діяльності учнів 9-11 класів

Таким чином, поруч з учнем завжди вчитель, який гарантує високий рівень професійності і здатний навчити, допомогти кожному учню. На цьому етапі здійснюється відбір та формування більш результативних методів і форм

особистісно орієнтованого навчання та виявлення обдарованості учнів [133, с. 66–70].

Далі наведемо приклад функціонування інноваційного експериментального загальноосвітнього навчального закладу «Школи-лабораторії при науковій установі» I–II-го ступеня, що діяв при Інституті педагогіки НАПН України (1994–1997). Навчально-виховний процес у цьому навчальному закладі здійснювався за спеціальним навчальним планом, в якому закладено пошук, виявлення, супровід та розвиток обдарованості дитини. Базою змісту освіти є державний компонент зі врахуванням специфіки діяльності школи-лабораторії. Інновації у змісті освіти визначаються декількома факторами: 1) регіональними особливостями; 2) варіативністю програм шкільного компоненту; 3) різнопрофільністю курсів та спецкурсів, як показано на рисунку 3.4.

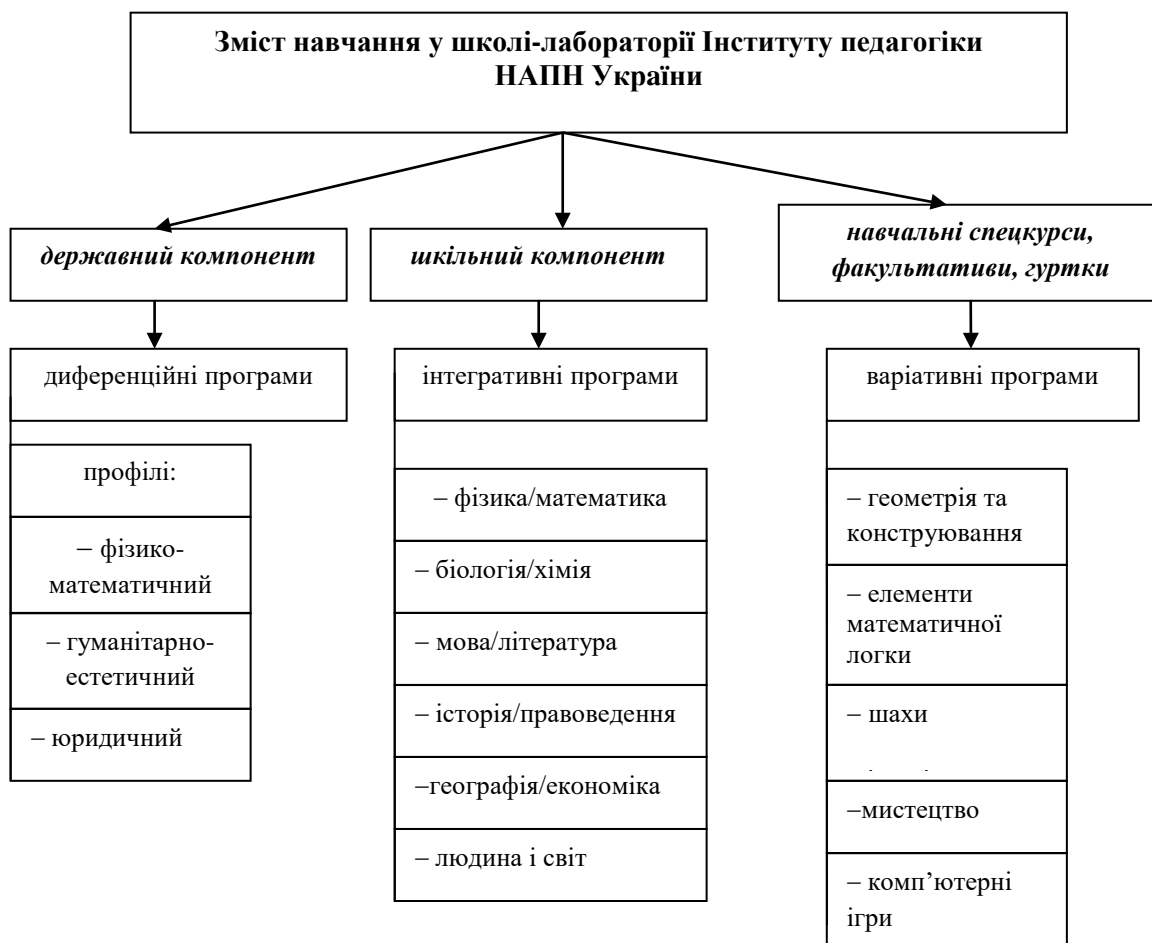

Рис. 3.4. Модель змісту навчання у школі-лабораторії Інституту педагогіки АНП України

Експериментальний навчальний план школи-лабораторії подано. Таким чином, бачимо, що зміст освіти в школі-лабораторії ґрунтується на основних принципах: розвитку здібностей особистості учня у поєднанні з академічними досягненнями; створення бази безпосереднього навчання; забезпечення умов для особистісного самовизначення з урахуванням перспектив розвитку науки і техніки, технологій [175, с. 116–117].

Автори цього проекту виходили з того, що навчальні плани – це штучно створене навчально-виховне середовище для дитини, що допомагає розкриттю її здібностей. Тому в школі-лабораторії розроблено навчальні плани, що передбачають способи їх реалізації. Наводимо приклад навчального плану з першого по шостий клас школи інтернату №23 м. Києва. У навчально-виховному процесі школи-лабораторії органічно поєднуються змістові (інформаційні) та предметні складники, що взаємопов'язані загальною метою навчання, виховання і розвитку обдарованої дитини. Навчальні плани, що використовував педагогічний колектив школи-лабораторії, враховував вимоги до змісту освіти і творчі інновації для учасників навчально-виховного процесу (учителів, учнів і батьків). Шкільний компонент є невід'ємним складником навчального плану, і чим більше творчості, тим активніше й цікавіше проходять курси, які відвідують учні.

Таких навчальних закладів у середній освіті в Україні функціонувала значна кількість. Їх діяльність спрямована на пошуки, виявлення та супровід дітей з будь-якою обдарованістю.

Розвиток шкільної освіти учнів на засадах гуманізму, пропагує раціональний антропоцентризм, що діє на основі врахування індивідуальних ритмів кожної дитини, дає право на її самобутність, позитивний розвиток, психологічний комфорт, творчу реалізацію та забезпечення позитивного результату. Це залежить від стилю організації навчально-виховного процесу, перекваліфікацію вчителя з «консерватора» на «інноватора», професійна діяльність якого орієнтована на кожного учня та його інтереси, здібності та потенціал. У цьому педагогічному колективі допомагає особистісно

орієнтований підхід до навчання, що створює: а) суб'єкт–суб'єктні відношення між учасниками навчально-виховного процесу; б) педагогічну співпрацю, співдружність, діалог; в) умови для самостійної творчої діяльності з вивчення навчального матеріалу; г) умови для діяльності з учнями різного рівня здібностей та індивідуальних ритмів розвитку.

Таким чином, у добу незалежної України відбувався державний освітній розвиток України з урахуванням предметних галузей сучасної освіти. Він відзначився створенням національної системи середньої освіти, новою організацією, змістом та формами навчання обдарованої особистості; входженням Української освіти у світове співтовариство.

Відповідно до даних Міністерства освіти і науки України за 1997 р. в Україні функціонує 21257 (6168 місцевих і 15182 сільських) загальноосвітніх навчальних закладів різних типів, які відвідує близько 7 млн. учнів. Серед них 3269 початкових і 6690 неповних середніх та 11391 середніх шкіл, у т.ч. 163 гімназії, 159 ліцеї та 3,4 тис. шкіл з поглибленим вивченням деяких предметів [175, с. 116–123].

У добу незалежної України зміни в шкільній освіті відбувалися за такими особливостями: оновлення змісту освіти (навчальні плани, програми, підручники); вчителі отримали право вилучати з програм: букварів, читанок, граматик – твори і тексти, зміст яких не відповідає часу; в оформленні підручників здійснили акцент «на національних особливостях життя та побуту народів України»; збільшується кількість фольклорного матеріалу; школам і вчителям надається право наповнювати навчально-виховний процес специфікою регіону, рідного краю. Додатково відкрито та відновлено 367 українськомовних шкіл; збільшено кількість годин на вивчення української мови та літератури. Запроваджено поділ класів на групи під час вивчення української мови та літератури. Запроваджено поділ класів на групи під час вивчення української мови та літератури у російськомовних школах, уведено вивчення української мови в школах, де навчаються діти молдавської, угорської та інших національностей. Набрали чинності три варіанти програм (на вибір

учителя) з української літератури, що містять твори письменників, вилучених з літератури. У школах організовано понад 700 факультативних груп для вивчення болгарської, кримськотатарської, польської та інших мов національних меншин; розроблено концепцію педагогіки народознавства, запропоновано на вибір учнів навчальні курси «Народознавство», «Рідний край», «Етнографія та фольклор України», тощо [48, с. 1–2].

Дослідженням встановлено, що проблему навчання обдарованих дітей розглядають як глобальне педагогічне завдання. Сьогодні в усьому світі функціонують спеціальні школи та класи для обдарованих дітей. Україна долучається до реалізації цієї проблеми. Теоретичною базою сучасного уявлення навчання обдарованої особистості є не визначні здібності, а її мотивація (життєва мета), оскільки вона є вирішальним чинником реалізації творчого потенціалу.

Дослідження показало, що така стратегічна переорієнтація дозволила суттєво збільшити ефективність навчання у зв'язку з тим, що менш здібні, але цілеспрямовані особистості виявляються більш продуктивними, ніж більш обдаровані, але менш зацікавлені.

3.2 Психолого-педагогічний, інформаційно-технологічний супровід модернізації змісту навчання обдарованих учнів

В епоху глобалізації та швидкого розвитку інформатизації світу перед незалежною Україною постала проблема психолого-педагогічного та інформаційно-технологічного супроводу навчання в середній освіті, що також входить у зміст навчання, особливо, обдарованих дітей. Це, у свою чергу, надало можливість розроблення національних навчальних планів, програм, підручників тощо. Перш за все, необхідно було визначитися із психолого-педагогічним супроводом навчально-виховного процесу з обдарованими дітьми.

Педагогічний супровід – це створення екологічних умов підтримки та допомоги обдарованій дитині у навчанні та вихованні. У цьому контексті необхідно з'ясувати обґрунтування поняття «супровід». У словнику В. Даля супровід розкривається як «дія» за дієсловом «супроводжувати», «проводжати, йти разом, слідувати» [43, с. 310]. У новому тлумачному словнику української мови під супроводом розуміється «те, що супроводить яку-небудь дію, явище, товариство, оточення; група людей, яка супроводжує будь-кого» [101, с. 386]. Обдаровані діти потребують значної уваги і кваліфікованого супроводу. С. Гончаренко визначає багатоаспектність поняття «супровід», розрізняючи його, як дію із значенням супроводжувати, супроводити; те, що супроводить певну дію, явище; поєднання дії з іншою, побічною дією; додавання до будь-чого та доповнення до будь-чого [60, с. 187].

У сучасній педагогіці та психології психолого-педагогічний супровід розглядають досить широко. Вперше цей термін було використано в 1993 році у праці «Психологічний супровід природного розвитку маленьких дітей» Г. Бардієр, І. Ромазан і Т. Чередникової. Також він застосовується в працях А. Деркача. Організацію психологічного супроводу в школі розглядала М. Батіянова. Ці автори під психолого-педагогічним супроводом розуміють систему професійної діяльності вчителя, спрямовану на створення спеціальних умов з метою повноцінного розвитку й успішного навчання обдарованої дитини в освітньому середовищі. Як зазначає М. Батіянова, «психолог і вчитель у цьому процесі не просто спостерігачі, які стоять поруч, вони створюють оптимальні умови для розвитку обдарованих дітей, ідуть з ними поруч» [51, с. 2].

Для того, щоб обдарований учень міг здійснити самостійний вибір власного життєвого шляху, він повинен вільно володіти історичним матеріалом, що є генетичною пам'яттю того суспільства, в якому перебуває. М. Качан вважає, що педагогічний супровід створює умови для того, щоб діти і дорослі повірили у власні здібності. Для здійснення супроводу психологу спочатку потрібно органічно долучитися до педагогічного колективу у випадку

дотримання автономності, як професіонала, і враховувати особливості навчального закладу у професійній діяльності [51, с. 8].

Готовність навчального закладу до життєдіяльності в умовах інформаційного суспільства можливо розглядати в різних аспектах, серед яких виділяють: теоретико-методологічний, методичний, кадровий, матеріально-технічний тощо. Відсутність достатніх матеріально-технічних ресурсів і спільного концептуального бачення майбутнього, системи середньої освіти серед теоретиків та практиків, спричинила намагання обмежитися реформуванням лише в окремих складниках життєдіяльності.

Разом з тим, учитель розглядається центральною фігурою навчально-виховного процесу і до його професійної підготовки висувалися високі вимоги, проте обґрунтовані, а саме: 1) потрібно уважно спостерігати за учнями під час уроку і, помічаючи їхню втомлюваність, припинити заняття чи змінити предмет розгляду, бо виснаження нервової системи згубно впливає на дитяче здоров'я, загальний психічний та фізичний розвиток. Тому необхідно вміти застосовувати серед уроку легкі гімнастичні вправи або цікаву бесіду, що мотивує клас; 2) учитель має дотримуватися поступовості заняття з учнями, вміло перейти від простих вправ до більш складних, впливаючи на почуття вихованців; 3) необхідно навчитися розвивати дитячу увагу (здатність дитячої душі зосереджуватися на певному предметі вивчення); не надто довго виконувати з учнями один і той же вид навчальної діяльності, бо це призводить до незібраності. Для того, щоб заволодіти увагою дітей, необхідно вміти грамотно звертатися до всього класу і до кожного учня окремо; прагнути, щоб викладання було цікавим і захоплювальним; 4) учитель повинен пам'ятати, що слухові враження набагато слабше запам'ятовуються, ніж зорові. Ось чому словесні пояснення необхідно підкріплювати наочним матеріалом для зрозумілості понять, що розглядаються; 5) учитель має піклуватися про те, щоб логічні асоціації переважали над механічними (за подібністю, протиставленням, місцем, часом). Виконання цих вимог учителем сприяє розвитку обдарованості дитини.

З раннього дитинства потрібно розвивати навички до самостійних суджень про навколишні предмети, явища природи тощо. Перша і головна умова належного засвоєння знань – використання у навчальній діяльності більшої кількості чуттєвих органів для сприйняття. Вчитель повинен досягати того, аби зацікавити учня розповіддю чи поясненням окремого факту, а звідси – запам'ятовування буде сильнішим і тривалішим у часі.

Щоденно вчитель розвиває уяву учня. Цьому сприяють такі чинники: 1) збагачення пам'яті дитини живими і яскравими образами (наприклад, спостереження за природними явищами, читання казок і поетичних творів); 2) самостійна творчість (дитячі ігри, ручна праця, малювання, розв'язування задач, тощо).

Лише той учитель здатний втілити у життя завдання народної школи, який любить дітей, а також власне покликання. Але цього не досить. Необхідно пам'ятаючи, що той, хто не рухається вперед, неодмінно відстає від життя і деградує. З обдарованими дітьми повинен працювати професійно обдарований вчитель готовий систематично підвищувати фаховий рівень.

Як будь-яка кваліфікована, цілеспрямована, планомірна й систематична професійна діяльність, виховання людини є професією, яку не порівняти ні з якою іншою. Вона має специфічні властивості та характеристики:

а) учитель має справу зі складним, неоцінним, найдорожчим, що є у світі – людиною. Від його вміння, професійної майстерності, мистецтва, мудрості залежить життя, здоров'я, розум, характер, воля, громадське та інтелектуальне обличчя учнів, їх місце і роль у житті, щастя;

б) кінцевий результат педагогічної діяльності можна побачити не сьогодні, не завтра, а через тривалий час. Те, що вчитель зробив, розповів, зумів сформувати в дитині, інколи проявляється через п'ять, десять років;

в) на дитину впливає багато людей та явищ життя, батьки, шкільні товариші, середовище, прочитані книжки, переглянуті кінофільми. Вплив на дитину може бути позитивним або негативним.

У навчальних планах загальноосвітнього навчального закладу не передбачається час для професійної діяльності психолога з учнями, а тому психологу доводиться прилаштовуватися до педагогічного процесу, що не завжди подобається вчителям. У такому випадку необхідно зважати на те, що психолог і вчитель виконують спільну діяльність з організації підтримки особистісного зростання, соціалізації та індивідуалізації учнів, а тому їм необхідно узгоджувати цілі, дії та операції. Це стосується організації навчальної діяльності, де психологи майже не беруть участь. Ергономічна взаємодія вчителя і психолога досягається тоді, коли вони спільно розробляють тактику взаємодії з учнями.

Під поняттям «психологічний супровід» психологи розуміють створення комфортних умов для емоційного благополуччя, успішного розвитку, виховання і навчання дітей у соціально-педагогічній взаємодії, що організовується в освітніх закладах [19].

В. Зінченко визначає супровід психолога, як «систему професійної діяльності психолога, що забезпечує створення соціально-психологічних умов для успішного навчання і психологічного розвитку дитини в ситуаціях взаємодії». Об'єктом супроводу психолога при цьому є дитина [65, с. 3].

І. Мамайчук під психологічним супроводом розуміє діяльність психолога, що спрямована на створення комплексної системи клініко-психологічних, психолого-педагогічних і психо-терапевтичних умов, що забезпечують успішну реабілітацію, особистісне зростання дитини з урахуванням особливостей розвитку в соціумі [93, с. 45–52].

І. Бех пов'язує психологічний супровід з особистісно-зорієнтованою моделлю виховання, що передбачає залучення дітей до взаємодії з довкіллям і на цій основі «...формування у дітей ціннісного ставлення до довкілля з позицій сучасної культури» [18, с. 3–6].

На думку М. Бардієра, І. Ромазана і Т. Чередникової, особливість психолого-педагогічного супроводу полягає в цінності самостійного вибору дитиною життєвого шляху. Завдання дорослих – сформувати здатність і

готовність вихованця до усвідомлення власних можливостей і потреб, здійснення самостійного вибору. На думку цих дослідників, супровід здійснюється на психологічних розвивальних заняттях, різних за формами [51, с. 2].

Головне завдання психолога – допомогти учню побудувати шлях власного розвитку. Завдання вчителя – допомогти кожному учню засвоїти навчальний матеріал та реалізувати на ньому виховний вплив, прагнучи досягти відповідності особистості культурному нормативу. У реальності вектори прагнень учителя та психолога часто різноспрямовані. Психолог не дає оцінювальних суджень, а в педагогічній діяльності без них не обійтися. Крім того, у середній освіті існує оцінювальна система, що дозволяє оцінювати рівень навчальних знань, умінь та навичок учня. Індивідуально-психічний розвиток не вдається оцінювати в балах. Ситуація постійного оцінювання вчителем учнів неминуче переноситься ним і за межі класу, що породжує прагнення оцінювати будь-яку діяльність (у тому числі і шкільного психолога). Психолог не розглядає власну діяльність оцінювальним чином. Об'єктом діяльності психолога виступає емоційно-мотиваційна сфера особистості дитини, яка розглядається як базова, основоположна для особистісного розвитку. Учитель впливає (а іноді – виключно) на когнітивну сферу. Позицію вчителя у стосунках з дітьми можна позначити, як позицію «над» або «напроти», психолога – як «поруч» або «збоку».

Такі радянські дослідники, як В. Петровський, вважають, що психолого-педагогічний супровід – це програма зустрічей, спілкування вчителя з дітьми, спрямована на створення умов для прояву і розвитку особистісних «прагнень». М. Качан вважає, що педагогічний супровід створює умови для того, щоб діти і дорослі повірили у власні здібності. М. Батіянова підкреслювала, що необхідно враховувати те, що умови, які створюють психолог і вчитель, вторинні щодо умов певного освітнього середовища. Тому, здійснюючи супровід дітей, психологу потрібно органічно пристосуватися до педагогічного колективу та

дотримуватися власної автономності як професіонала, враховуючи особливості навчального закладу в професійній діяльності [51, с. 4].

Психолого-педагогічний супровід є не просто сукупністю методів корегувально-розвивальної діяльності з дітьми, а комплексною технологією особливої підтримки і допомоги дитині у розв'язанні завдань її розвитку, навчання, виховання та соціалізації. Отже, фахівець з психолого-педагогічного супроводу на професійному рівні має володіти методиками діагностики, консультування, корекції і мати навички аналізу проблемних ситуацій з метою планування діяльності, спрямованої на їх розв'язання, співорганізацію учасників освітнього процесу (дитини, однолітків, батьків, учителів, адміністрації) [162].

Н. Синягіна зазначає, що пріоритетними завданнями модернізації сучасної освіти є забезпечення високої якості освіти, що не зводиться лише до навченості учнів, оволодіння ними набором знань та навичок. Якість освіти пов'язується з вихованням і поняттям «якість життя», що розкривається через такі категорії: здоров'я, соціальне благополуччя, самореалізація, захищеність, тощо. Тому сфера відповідальності системи психолого-педагогічного супроводу не може обмежуватися завданнями щодо подолання труднощів у навчанні. Вона має охоплювати забезпечення успішної соціалізації, збереження та зміцнення здоров'я, захист прав дітей та підлітків. За такого підходу, об'єктом супроводу виступає навчально-виховний процес, предметом його діяльності є ситуація розвитку дитини як система її стосунків зі світом, оточенням (дорослими та однолітками), собою [162].

Узагальнюючи наведені вище підходи, можна зробити висновок, що загальною метою психолого-педагогічного супроводу учнів у навчально-виховному процесі є забезпечення належного розвитку дитини. Психолого-педагогічний супровід є комплексною технологією, особливою культурою підтримки і допомоги дитині у розв'язанні завдань її розвитку, навчання, виховання та соціалізації.

Видами (напрямами) діяльності психолого-педагогічного супроводу є профілактика, діагностика (індивідуальна та групова), консультування (індивідуальне та групове), розвивальна діяльність (індивідуальна та групова), корегувальна діяльність (індивідуальна та групова), психологічна освіта (формування психологічної культури, розвиток психолого-педагогічної компетентності учнів, адміністрації освітніх установ, учителів, батьків), експертиза (освітніх та навчальних програм, проєктів, посібників, освітнього середовища, професійної діяльності фахівців освітніх установ).

З огляду на вищезазначене, головними компонентами психолого-педагогічного супроводу є: формування власної відповідальності; соціалізація; формування вміння жити в суспільстві; співпрацювати; розвиток самоорганізації (самостійність у плануванні, самоконтроль, працездатність, уміння не перекладати на інших вирішення власних проблем); розвиток навичок спілкування; навчання розв'язувати життєві проблеми; стимулювання пізнавальної активності; формування почуття впевненості; розвиток здібностей до взаєморозуміння; набуття та тренування вмінь у сфері самовизначення (розуміння власних завдань у конкретній ситуації, визначення відповідної лінії поведінки, здійснення вибору на основі рефлексії ситуації, усвідомлення обмежень) [9, с.13].

Продуктивність навчально-виховного процесу залежить також від наповнення його діяльності різними видами методик, технологій і використання технічних засобів. До таких належать інформаційно-технологічні – комп'ютери, інтернет-мережа, тощо.

О. Кучерук зазначає, що використання методів комп'ютерного навчання дозволяє осучаснити навчально-виховний процес, підвищити його продуктивність, забезпечити індивідуалізацію, диференціацію у досягненні навчальних цілей, інтерактивну взаємодію учнів в електронних мережах під час виконання навчальних проєктів [83, с. 72–75].

Супровід передбачає: з урахуванням індивідуальних особливостей, стану здоров'я, потреб суспільства інтелектуальний, соціальний і духовний розвиток

особистості дитини, її оптимальну реалізацію цілісного розвивального впливу навчання, виховання та освіти; інтенсивний саморозвиток та максимальну мобілізацію психічних ресурсів, спрямованих на забезпечення повної самореалізації.

Інформаційно-технологічний супровід навчання обдарованих учнів дозволяє підвищити ефективність практичних і лабораторних занять. У випадку оцінювання впливу застосування інформаційних технологій на ефективність навчального процесу враховують факт, що вони впливають не тільки на процесуальний аспект, а й на зміст освіти. Застосування інформаційних технологій дозволяє вирішувати принципово нові дидактичні завдання: 1) досліджувати процеси та явища у мікро- та макросвіті, всередині складних технічних і біологічних систем, за допомогою засобів комп'ютерної графіки та комп'ютерного моделювання; 2) спостерігати у зручному для вивчення масштабі часу хімічні, фізичні, біологічні та соціальні процеси, що реально відбуваються з великою або малою швидкістю.

Освітні інформаційні технології використовують у світі протягом кількох десятиліть. Виділимо такі етапи розвитку інформаційних технологій, як засобів навчання (1960-ті роки). Розроблення та реалізація спеціалізованих пакетів програм – автоматизованих навчальних систем (АНС), що орієнтовані на створення та супровід автоматизованих навчальних курсів. За таких систем визначення методики навчання в цілому і зміст навчальних дій, зокрема, здійснювалися вчителем, а їх реалізація та оцінювання результатів – за допомогою АНС; (1970-ті роки). За цей проміжок часу основні зусилля вчених у сфері автоматизованого навчання були спрямовані на пошук та перевірку більш досконалих моделей навчання на основі когнітивної психології. Отримано значний розвиток діяльності в галузі дидактичного програмування. Відбувається розвиток галузі, пов'язаної з комп'ютерною графікою та візуалізацією знань. Використання комп'ютерної графіки у навчальних програмах сприяє вихованню творчої особистості, оскільки використовується з метою розвитку правопівкульного мислення – синтетичного, образного,

інтуїтивного, ситуативного. Це дозволяє подолати один з недоліків традиційної освіти, що історично пов'язаний із переважним розвитком вербально-логічного, аналітичного лівопівкульного мислення; (1990-ті роки XX ст.). Зміни загальної парадигми конструювання і використання комп'ютерів зумовили обґрунтування якісно нових можливостей використання технічних засобів (90-ті роки XX ст.). Зупинимось на їх дидактичному призначенні.

Мультимедійні технології пов'язані зі створенням електронних книг, мультимедіа енциклопедій, комп'ютерних фільмів, баз даних, тощо. Особливістю такої мультимедіа продукції є об'єднання текстової, графічної, аудіо- та відеоінформації, анімації. На відміну від звичайних програмних засобів на перший план виходить інформація, обсяг якої може містити сотні мегабайт. Мультимедіа технології дозволяють створити «електронну книгу» – принципово новий тип навчального засобу, «живі» сторінки якого відображаються на екрані дисплея. Більш інтенсивно розвивається в сучасних умовах такий напрям технології електронної книги – електронна енциклопедія.

Гіпермедіа технології надають можливості для роботи з текстами, шляхом виділення в них ключових об'єктів (слів, фраз, малюнків) та організації перехресних посилань між ними. Гіпермедіа продукція навчального призначення дає можливість учням працювати з певним обсягом матеріалу, що подається не тільки в текстовому вигляді, це можна не тільки читати, а й слухати, дивитися, відбирати матеріали, робити виписки та готувати необхідні реферати.

Мережеві технології – активно розвиваються і в освітній сфері. Телекомунікаційні технології відкрили нові можливості для учнів та вчителів. Спостереження фахівців свідчать, що робота в комп'ютерних мережах викликає потребу учнів бути членами соціальної спільноти.

Нові інформаційні технології використовуються в дистанційному навчанні. В Україні також використовують комп'ютерні навчальні програми. Дидактичними функціями цих програм є: 1) комп'ютерний підручник – це програмно-методичний комплекс, що надає можливість самостійно засвоїти

навчальний курс або його розділ. Поєднує як підручник, довідник, задачник та лабораторний практикум; 2) програми контролю – це програмні засоби, призначені для перевірки та оцінювання знань, умінь та навичок; 3) тренажери – використовують для формування та закріплення певних навичок. Вони містять засоби для перевірки досягнутих результатів; 4) ігрові програми – забезпечують додаткові, у порівнянні з навчальними програмами, дидактичні можливості.

На думку експертів, більш ефективні ділові ігри, орієнтовані на отримання значних результатів у розв'язанні складних однотипних завдань різними групами учнів. Контакт, що виникає під час такої діяльності, є однією зі специфічних форм самовираження особистості у процесі інформаційної взаємодії з комп'ютером та колегами. Фахівці підкреслюють особливу роль розважальних ігрових програм, що здійснюють реальний вплив на формування світогляду сучасних підлітків; 5) предметно-орієнтовані середовища – це програми, що моделюють мікро- та макросвіти, їх властивості і наочне уявлення. Учні використовують об'єкти середовища з метою досягнення дидактичної мети, поставленої вчителем або здійснюють дослідження, мету та завдання якого формують самостійно. Навчальне моделювання сприяє більш глибокому та свідомому засвоєнню навчального матеріалу [71].

За результатами аналізу архівних документів ми виявили проблему низького рівня матеріально-технічного забезпечення шкіл [252]. Одним із важливих питань функціонування загальноосвітніх навчальних закладів виступає матеріально-технічне забезпечення навчально-виховного процесу. Його якість залежить від: по-перше, наявності спеціальних приміщень, що відповідають санітарно-гігієнічним вимогам, організації навчально-виховного процесу; по-друге, наявності меблів, що відповідають вимогам раціональної організації навчально-виховного процесу; по-третє, і це головне, оснащення школи навчальним обладнанням, навчально-наочним приладдям, технічними засобами навчання [175].

Під час розгляду питання про матеріально-технічне забезпечення шкіл України, у ці роки, необхідно наголосити на проблемі фінансування шкільної освіти. Від цього чинника залежав рівень викладання в школах [165, с. 36]. З метою підвищення якості навально-виховного процесу і поєднання теорії з практикою в середній освіті запроваджувалась кабінетна система. Для цього педагогічними колективами було проведено значну роботу щодо перетворення класних кімнат на предметні кабінети [165, с.36].

Кабінетна система була подальшим розвитком класно-урочної системи з удосконалення матеріальної бази, разом з тим, це мало недоліки. Вони були такими: не завжди раціонально використовувалися кабінети за їх призначенням; виникали труднощі під час складання розпису навчальних занять через завантаженість кабінету за призначенням; через позаурочну навчальну діяльність з дослідження у кабінеті; через розташування поряд однойменних чи споріднених кабінетів, тощо. Прикладом нової функційної структури шкільного приміщення стала експериментальна школа-новобудова (на 1568 учнів) у м. Дніпродзержинську. Школа мала три самостійні блоки: перший – для 1–4 класів; другий – для 5–9 кл., третій – для 10–11 кл. Це створило комфортні умови не лише для учнів, а й для вчителів [175]. На нашу думку, подібний підхід допомагає учням більш детально знайомитися з різними професіями.

Ми розглянули питання, пов'язане зі забезпеченням шкіл необхідними матеріально-технічними засобами і дійшли висновку, що матеріально-технічне забезпечення покращує навчальний процес, робить його більш різноманітним і творчим. Мотивує талановитих дітей до поглибленого, самостійного вивчення наукового матеріалу.

Досвід показав, що це був також крок уперед з метою вдосконалення матеріально-технічної оснащеності шкіл і підвищення якості навчання. За цих умов учителі почали використовувати наявне навчально-наочне обладнання, технічні засоби навчання, різноманітні прилади, довідники, таблиці, першоджерела тощо.

Питання планування і структури матеріально-технічного забезпечення середньої освіти, її фінансування розглядали у своїх працях Є. Березняк, І. Дрига, В. Затуренська, К. Козак, Б. Кобзар, Е. Костяшкіна, С. Огородник, О. Синенко, В. Степанова, Л. Чашко, Л. Черкашина та ін. [175].

Аналіз діяльності загальноосвітніх навчальних закладів 90-х років XX ст., уможливив виявити тенденцію поступового збільшення видатків бюджету в систему освіти. Розвиток шкільної освіти пов'язано з подоланням багатьох труднощів. Необхідно було створювати матеріально-технічну базу, шукати приміщення, будувати нові, налагоджувати виробництво навчального і технічного обладнання, відкривати при школах інтернати для дітей, які проживають віддалено, готувати педагогічні кадри. Джерелами були надходження з бюджету в розмірі не менше 1 відсотка від витрат на поточне утримання шкіл, залучення коштів кооперативних, громадських і профспілкових організацій, відрахування з фонду підприємств.

Значна робота була проведена з обладнання навчальних кабінетів. З'явилася можливість закрити малокомплектні школи. Одним з основних питань покращення середньої освіти було будівництво та оновлення шкіл. У випадку розв'язання цих проблем було помітне зрушення. Крім того, у системі середньої освіти намічалися і процеси соціалізації. Щороку держава більше звертала увагу на функціонування середньої системи освіти [61, с. 90–93].

Успішна перебудова середньої освіти неможлива без належного рівня матеріально-технічного оснащення навчально-виховного процесу. Тому з метою розв'язання цих проблем кожного року школи України оновлювали матеріально-технічну базу. Була розроблена анкета для директорів шкіл, завідувачів і працівників планових відділів народної освіти, які мають досвід у цій галузі. Результати деяких таких перевірок, що здійснювалися у Кримській, Миколаївській, Херсонській, Ровенській, Волинській, Тернопільській та Київській областях наводимо у таблиці 3.5.

Таблиця 3.5

Результати забезпеченості основними видами

технічних засобів навчання у середній освіті в 1991 році

ТЗН	Забезпеченість ТЗН середніх шкіл з різною кількістю класів											
	9–10			11–20			21–29			32–61		
	нормативн	фактична	оптимальн	нормативн	Фактична	оптимальн	нормативн	фактична	оптимальн	нормативн	Фактична	Оптималь
Кінопроектори	3	3	3	3	4	6	3	7	9	5	7	9
Телевізори	3	3	6	3	4	8	3	5	12	6	10	11
Магнітофони	4	3	5	4	5	7	4	6	14	8	9	14
Графопроєктори	5	4	6	5	4	8	5	5	10	10	7	14
Відеомагнітофони	1	–	1	1	–	2	1	1	3	2	1	3
Мікропроцесори (комплект)	–	–	1	–	–	1	–	–	1	–	–	–

Джерело: Збірник Наказів та інструкцій Міністерства освіти України

Аналіз показав, що за 1991–1999 роки значно зросла оснащеність шкіл технічними засобами навчання. Кінофільми, діафільми, магнітофонні записи, телевізори, проектори, тощо, почали активно використовувати вчителі у своїй повсякденній діяльності, це стало невід’ємним складником педагогічного процесу. Фільмотеки шкіл щорічно поповнювалися новими навчальними фільмами, що мали виховну і навчальну спрямованість. Необхідно зазначити, що продовж досліджуваного періоду головним завданням шкільної освіти була профорієнтація учнів. За такого обрання пріоритетів навчально-виховного процесу роль достатності матеріально-технічної бази ще більше зростала.

Наведені в таблиці 3.6 результати дають можливість стверджувати, що модернізація тільки змісту середньої освіти ще недостатня для того, щоб підвищити її ефективність.

Таблиця 3.6

Результати кількісних та якісних показників експериментального опитування учнів

Предмети	Класи	Кількісні показники рівня засвоєння знань (у відсотках)	
		рівень фактичного знання	рівень продуктивного знання
біологія	5	73	52

	6	73	52
хімія	7	78	58
	8	87	66
	9	80	57
	10	78	57

Джерело: Журнал «Радянська школа» (українською мовою) 1999 р.

Модернізація системи середньої освіти висувала перед державою вимоги до педагогічних кадрів. Почали здійснюватися заходи з перепідготовки вчительських кадрів та комплектування шкіл учителями з необхідною освітою, а також щодо подальшого покращення умов педагогічної діяльності, підвищення їхнього професійного рівня. Перебудова виховання і навчання стала висувати більш високі вимоги до вчителів, майстрів і вчителів професійно-технічних дисциплін [54, с. 60]. З цією метою застосовано заходи щодо вдосконалення педагогічної підготовки вчителів. У школах працювали методичні об'єднання вчителів початкових класів і вчителів-предметників, проводилися районні семінари та науково-практичні конференції, обласні й республіканські педагогічні читання. Обласні та Центральні інститути вдосконалення вчителів, організовували курси з підвищення кваліфікації вчителів початкових класів, учителів-предметників і керівних працівників народної освіти [148, с. 373].

Було відкрито значну кількість навчальних закладів з підготовки вчительських кадрів. Але після закінчення вищого навчального закладу, молодий фахівець не прагнув їхати працювати в сільську місцевість [140, с. 78].

Підготовка потрібної кількості висококваліфікованих педагогічних кадрів є важливою умовою успішного розвитку народної освіти та розвитку обдарованих учнів, зокрема. В Україні темпи розвитку мережі шкіл і зростання кількості учнів значно випереджають темпи підготовки вчителів.

Кількість учнів 9–10 класів у 1999 році порівняно з 1990 роком зросла на 25,2 тис. Це зумовило додаткову потребу в кадрах [181]. З метою збільшення кількості студентів (майбутніх учителів) розширювалася мережа вищих навчальних закладів педагогічного спрямування. На посади директорів та їхніх

заступників підбиралися кращі вчителі, які створювали необхідні умови для розвитку учнівської обдарованості.

Дослідженням встановлено, що за результатами цілеспрямованої діяльності з підготовки педагогічних кадрів за роки незалежності була розв'язана проблема комплектування педагогічних колективів міських та районних шкіл. Не вистачало фахівців з вищою освітою з праці, музики, співу. У багатьох випадках педагогічні колективи у сільських школах були слабшими, ніж у міських.

Таким чином, кадрове забезпечення шкіл, дійсно, було проблемою в розвитку системи шкільної освіти. Особливий дефіцит у забезпеченні кадрами спостерігався в сільських школах. Розв'язати цю проблему вдалося збільшенням кількості студентів у педагогічних навчальних закладах, однак рівень підготовки вчителів не завжди був достатнім.

Дослідженням проаналізовано психолого-педагогічний, інформаційно-технологічний супровід та матеріально-технічне забезпечення в роботі з обдарованою молоддю у загальноосвітніх школах України другої половини XX століття.

3.3. Рекомендації щодо вдосконалення змісту навчання обдарованих учнів у закладах загальної середньої освіти в Україні

Отримуючи знання, формуючи вміння та навички обдаровані учні потребують особливого відношення або створення певних умов для розкриття потенційних можливостей та обдарованості. Реалізувати ці потреби для таких учнів педагогічним колективам шкіл можуть сприяти нові підходи в їхній професійній діяльності. До них відносять диференційований підхід та індивідуальне навчання.

Обґрунтування поняття «індивідуальне навчання» (за С. Гончаренко) – це одна з форм організації навчальних занять, при якій здійснюється педагогічний вплив учителя на учня, який перебуває поза колективом [37]. У сучасній

українській школі індивідуальне навчання спрямовується на розвиток пізнавальних здібностей учнів.

Поняття «диференційований підхід» (від лат. differentja – різниця). Виокремлення й посилення провідних, профілюючих навчальних предметів не протирічить принципів єдиної школи, оскільки при цьому забезпечуються встановлені державні стандарти загальноосвітніх знань з усіх предметів і не збільшується тижневе навантаження учнів. Диференційований підхід може будуватися як за науково-теоретичними профілями (гуманітарний, фізико-математичний, хімічний, біолого-агрономічний тощо), так і науково-технічний. Може також здійснюватися й у формі додаткових занять за вибором за рахунок навчального часу, відведеного для цієї мети навчальним планом. Комплектування школи за напрямками чи профілями згідно з вираженими у учнів нахилами та інтересами. Після закінчення будь-якого відділення учні отримують достатню підготовку для вступу до будь-якого закладу вищої освіти [37, с.132].

Проаналізувавши стан середньої освіти (навчальні плани, програми, підручники), його супровід доводить, що система середньої освіти нашої країни не повністю відповідає вимогам сучасного інформаційного суспільства, а отже, потребує вдосконалення. Модернізація змісту навчання обдарованих учнів не відповідає викликам часу та Європейським стандартам. А тому, з точки зору можливостей для подальшого покращення системи освіти України ми розробили рекомендації.

Законодавство України про освіту обдарованих дітей базується на Конституції України й складається з законів України «Про освіту», «Про загальну середню освіту», цих пропозицій, інших нормативно-правових актів про освіту та міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною радою України. Тому:

І. Міністерству освіти і науки України, з метою реалізації державної освітньої політики у сфері підтримки обдарованих учнів прийняти законопроект «Про освіту обдарованих дітей та молоді» розроблений

науковими співробітниками Інституту обдарованої дитини Національної академії педагогічних наук України.

Закладам вищої освіти педагогічного спрямування, а також обласним та міським інститутам підвищення кваліфікації педагогічних кадрів, в навчально-педагогічному процесі передбачити підготовку вчителя до професійної діяльності з обдарованими учнями.

II. Державним органам управління освіти необхідно: сприяти професійному розвитку вчителів та інших фахівців, які здійснюють реалізацію спеціалізованих освітніх програм і надають відповідні освітні послуги обдарованим учням. Інститут обдарованої дитини НАПН України створює комісії з атестації педагогічних працівників, за результатами якої педагогічному працівнику видається сертифікат, що надає йому право роботи з обдарованими учнями та підтверджує його кваліфікацію.

III. Закладам загальної середньої освіти пропонуємо:

- а) керівникам загальноосвітніх закладів середньої освіти:
  - у загальному навчальному плані для обдарованих учнів має відображатися:
    - особливості спеціалізованої освітньої програми (опис основного змісту спеціалізованої освітньої програми);
    - критерії оцінювання навчальної діяльності обдарованих учнів;
    - окремі вимоги і завдання до вчителів та інших фахівців, залучених до освіти обдарованих учнів;
    - вимоги до обдарованих учнів (вимоги, пов'язані з особливістю їх навчання, а також досягнення певних результатів);
    - очікувані результати від обдарованих учнів;
    - особливості умов, за яких мають навчатися обдаровані учні з метою реалізації власних здібностей;
    - особливості розміщення учнів (у загальних чи спеціалізованих класах, школах);
    - залучення фахівців з інших сфер (медичних працівників, психологів, фахівців сфери, в якій виявилися виняткові здібності учня);

- узгодити оплату професійної педагогічної діяльності залучених фахівців, які необхідні для втілення мети зазначеної у планах.

б) учителям:

- планування навчально-виховного процесу для обдарованих учнів здійснювати двома типами: загальне (групове) та індивідуальне. Загальне (групове) планування здійснюється для групи обдарованих учнів, які проявляють здібності в одній і тій же сфері і приблизно в один і той же спосіб. Індивідуальне планування здійснюється для обдарованих учнів, здібності яких суттєво відрізняються від інших і які потребують індивідуального підходу;

- у випадку необхідності індивідуального підходу до освіти обдарованого учня та складання індивідуального навчального плану вчителем подається письмовий запит директору загальноосвітнього навчального закладу, про що виноситься відповідне рішення, яким схвалюється або відхиляється цей запит. У випадку відхилення запиту директор загальноосвітнього закладу середньої освіти зобов'язаний надати письмове обґрунтування про причини такого рішення;

- створити для дітей необхідні умови для розвитку їх обдарованості: гуртки, секції, групи для розвитку молоді та юнацтва.

- систематично спілкуватися з учнем і забезпечувати дотримання певних умов для його розвитку і підтримки у навчанні;

- регулярно підвищувати рівень знань та надавати спеціалізовані освітні послуги обдарованим учням;

- сприяти створенню оптимальних умов для освіти обдарованих учнів;

- розробляти індивідуальний навчальний план;

- звітувати перед керівництвом загальноосвітнього навчального закладу про виконання загального та індивідуальних навчальних планів;

- постійно підвищувати кваліфікацію педагогічних працівників з підтримки обдарованих учнів;

- раз на 5 років проходити обов'язкове підвищення кваліфікації;

- учителі мають надавати необхідні консультації батькам з питань особливостей освіти обдарованих учнів з метою залучення їх до освітнього процесу;

- для діяльності з обдарованими учнями вчителі мають обов'язково пройти відповідну державну атестацію й отримати відповідний сертифікат (диплом), що підтверджує кваліфікаційний рівень з надання спеціалізованих освітніх послуг обдарованим учням на базі Інституту обдарованої дитини НАПН України;

- надавати спеціалізовані освітні послуги обдарованим учням відповідно до їх здібностей, що відповідають високому рівню знань;

- сприяти створенню оптимальних умов для освіти обдарованих учнів;
- виявляти та підтримувати високі здібності учнів;
- корегувати індивідуальний навчальний план;
- звітувати перед педагогічною радою навчального закладу про успіхи у навчанні учнів;

- здійснювати наукову діяльність за своїм фахом;

- залучати спеціалістів з різних сфер до навчально-виховного процесу.

Інститут обдарованої дитини НАПН України сприяє діяльності з планування освітнього процесу обдарованих дітей шляхом розроблення загальних та індивідуальних навчальних планів для обдарованих учнів.

Загальні навчальні плани для обдарованих учнів складаються щорічно і після затвердження їх директором загальноосвітнього закладу середньої освіти подаються на затвердження до компетентного державного органу. Компетентний державний орган (Інститут обдарованої дитини НАПН України, або інша спеціально створена установа) затверджує навчальний план для обдарованих учнів або вносить пропозиції та зауваження. Після врахування пропозицій і зауважень Центр обдарованої дитини (при Інституті обдарованої дитини НАПН України) затверджує загальний навчальний план для обдарованих учнів. Навчальні плани для обдарованих учнів мають бути відкритими для батьків;

в) психологам:

- надавати керівництву загальноосвітнього закладу середньої освіти, батькам або особам, які їх замінюють інформацію щодо ідентифікованих обдарованих учнів;

- за дорученням керівництва загальноосвітнього закладу середньої освіти співпрацювати з позашкільними закладами, іншими установами та організаціями у сфері підтримки обдарованих учнів;

- підвищувати власну кваліфікацію по роботі з обдарованими учнями;

- здійснювати регулярні психологічні бесіди, тренінги, консультації з учнями, батьками та вчителями.

IV. Ми рекомендуємо *індивідуальні плани* які розробляються з метою: планування розвитку здібностей та обдарованості учня; задоволення його освітніх потреб; контролю за розвитком здібностей та обдарованості, враховуючи можливості учня, а також стан фізичного і психічного здоров'я; формування рекомендацій для батьків учня або осіб, які їх замінюють. Реалізується з урахуванням: індивідуальних освітніх потреб обдарованого учня, що може охоплювати один чи більше навчальних предметів. Виконується вчителями, які викладають навчальний предмет (предмети), з обов'язковим залученням класного керівника чи відповідального за діяльність з обдарованими дітьми вчителя, шкільного психолога, а у випадку необхідності батьків або осіб, які їх замінюють, лікарів, фахівців у галузі педагогіки та науковців. Батьки учня або особи, які їх замінюють, повинні ознайомитися з індивідуальним навчальним планом їхньої дитини. У випадку необхідності узгодити план з учнем.

Інститут обдарованої дитини НАПН України сприяє діяльності з планування освітнього процесу обдарованих дітей шляхом розроблення індивідуальних навчальних планів для обдарованих учнів.

V. Структура індивідуального навчального плану

Індивідуальний навчальний план повинен складатися:

- перелік навчальних предметів, що повинна вивчати обдарована дитина;

- мету та результати, що покладаються та очікуються від обдарованого учня;
- особливості обдарованості учня, його сильні сторони;
- комплекс освітніх послуг, необхідних учню для розвитку його здібностей;
- умови навчання та перебування обдарованого учня;
- поточний і підсумковий рівень розвитку обдарованого учня;
- рівень успішності обдарованого учня за заліковий період;
- оцінювання прогресу обдарованого учня;
- список додаткових послуг, необхідних для досягнення мети, поставленої для обдарованого учня в індивідуальному навчальному плані;
- прогноз подальшого прогресу у навчальній діяльності учня;
- психологічні спостереження за розвитком особистості учня;
- стан здоров'я учня;
- досягнення учня.

VI. Обдаровані учні визнаються такими, що в силу своїх виняткових здібностей, потребують диференційованих та індивідуальних освітніх програм та послуг, відмінних від тих, що надаються у навчальних закладах різних типів та форм власності. **Обдарованим учням** рекомендуємо:

1. *Зміст навчального матеріалу.*

Зміст навчання для учнів подається у вигляді інформації, яку вони отримують від учителя або з навчальної літератури, телевізійних передач, інтернету, тощо. Тому, викладаючи навчальний матеріал, потрібно враховувати наявні потреби в учнів. Такими потребами є: постійне тренування різних функцій (самовдосконалення, самонавчання, самооцінювання, тощо), у тому числі і психічних – пам'яті, мислення, уяви; потреби в новизні, емоційному насиченні; рефлексії. Змістовно та ілюстративно бідний матеріал не дає мотивуючої сили та не сприяє виникненню інтересу до навчання.

Навчальний матеріал повинен актуалізувати набуті знання. Разом з тим, містити інформацію, що дозволяє не тільки пізнавати нове, але й усвідомити набуті знання та досвід. Однак, стимулюючи інтерес учня до навчання,

непотрібно занадто використовувати засоби, пов'язані зі зовнішньою привабливістю, посиленням на практичну значущість отриманих знань та вмінь.

2. Організація навчальної діяльності.

Ми відзначаємо, що вивчення кожного розділу або теми навчальної програми повинно містити такі основні етапи: мотиваційний, операційно-пізнавальний та рефлексивно-оцінювальний.

Мотиваційний етап – це повідомлення навіщо і з якою метою учням знати певний розділ програми, яке його головне навчальне завдання. Цей етап складається з трьох навчальних дій:

1) створення навчально-проблемної ситуації, що є вступом до змісту теми.

Це забезпечується за допомогою таких прийомів:

- постановкою перед учнями завдання, яке можна розв'язати, лише вивчивши певну тему;

- розповіддю вчителя про теоретичне і практичне значення запропонованої теми;

- розповіддю про те, як розв'язувалася ця проблема в історії науки;

2) формулювання основної навчальної програми, як підсумок теми обговорення між вчителем, учнем та батьками. Це завдання може бути метою їх діяльності на певному навчальному занятті;

3) розгляд питань самоконтролю і самооцінювання можливостей з дослідження зазначеної теми. Після постановки завдання планується та обговорюється план діяльності, яку необхідно виконати; з'ясовується, що необхідно знати та вміти для дослідження теми, чого учням не вистачає для розв'язання завдання. Таким чином, створюється настанова на необхідність підготовки до вивчення матеріалу;

4) стиль діяльності вчителя має бути демократичним, що сприяє інтенсивній мотивації до навчання.

Операційно-пізнавальний етап. На цьому етапі обдаровані учні засвоюють тему, оволодівають навчальними діями та операціями, що пов'язані

з її змістом. Роль цього етапу полягає у створенні та підтриманні мотивації до навчальної діяльності. Це буде залежати від того, чи зрозуміла учням необхідність інформації, чи усвідомлюють вони зв'язок між основними та окремими завданнями; чи виступають ці завдання як цілісна структура. Тому важливо не розмірковувати про навчання, його важливість та користь, а намагатися, щоб учні починали діяти.

Рефлексивно-оцінювальний етап. Пов'язаний з аналізом досягнутого та оцінюванням виконаної діяльності. Підведення підсумків потрібно організовувати так, щоб учні відчували задоволення від діяльності, від подолання труднощів, що виникають, та пізнання нового [36, с. 5–15].

Колективна (групова) форма діяльності. Відомо, що в багатьох випадках групова форма навчальної діяльності створює позитивну мотивацію. Групова форма «провокує» до активної діяльності навіть пасивних, слабо мотивованих учнів, тому що вони не можуть відмовитися виконувати надану їм роботу, спостерігаючи як працюють інші. Окрім того, підсвідомо виникає налаштування на суперництво, бажання бути не гірше за інших.

Оцінювання результатів навчальної діяльності. Мотивуюча роль оцінювання результатів навчальної діяльності не викликає сумнівів. Однак часте оцінювання призводить до того, що отримання хороших оцінок стає самоціллю. Відбувається «зсув» навчальної мотивації діяльності, її процесу і результату на оцінювання, що «досягається» часто нечесними способами. Це призводить до згасання мотиву навчально-пізнавальної діяльності і до деформації розвитку особистості учня.

Важливо, щоб під час оцінювання здійснювали якісний, а не кількісний аналіз навчальної діяльності учнів.

Створення системи об'єктивного тестового оцінювання знань, умінь та навичок обдарованої особи є основою сучасних технологій для вимірювання якості професійної діяльності будь-якого закладу освіти і не тільки.

Сьогодні світова спільнота стоїть перед вибором для якої важливим є загальний рівень культури певної території та національності, держави.

Якщо ми бажаємо, щоб через десять років особистість, яка отримуючи середню освіту виходила у життя успішною, досягала професіоналізму з новим менталітетом та мисленням, то вже сьогодні необхідно відходити від стереотипів та цілком оновлювати зміст середньої освіти України.

Висновки до розділу 3

За результатами дослідження здійснено аналіз модернізації змісту навчання обдарованих учнів у незалежній Україні у зміні освітніх парадигм.

Внесок педагогічної науки і практики в модернізацію змісту навчання обдарованих учнів у загальноосвітніх школах незалежної України (1991–1999 рр. XX століття) полягає у тому, що відкривалися профільні навчальні заклади нового типу, кожен тип навчального закладу мав власне спрямування, що потребувало розроблення нового науково-методичного супроводу та забезпечення педагогічними кадрами. Застосовували інноваційні технології навчання.

Нами з'ясовано, що психолого-педагогічний супровід – це система розвитку, підтримки та супроводу обдарованої дитини у навчально-виховному процесі. Метою спільної діяльності педагогічного колективу і психолога з обдарованими та здібними дітьми є, діагностика обдарованості та створення відповідних умов для оптимального розвитку талановитих дітей, а також просто здібних учнів, відносно яких є надія на якісне відкриття їхніх здібностей.

Вивчено освітні інформаційні технології, та матеріально-технічне забезпечення, що використовуються у освітньому просторі протягом кількох десятиліть досліджуваного періоду.

З'ясовано, що реалізацію освітнього підходу з обдарованими учнями можна втілити через наступні принципи: навчання діяльності; керованого переходу від діяльності у навчальній ситуації до діяльності в життєвій ситуації і від спільної навчально-пізнавальної діяльності до самостійної.

Безпосередньо з учнями середньої загальноосвітньої школи та з обдарованими, зокрема, працює вчитель, тому нами висвітлено питання підготовки педагогічних кадрів. Перебудова виховання і навчання у другій половині ХХ століття стала висувати більш високі вимоги до вчителів. Зазначимо, що кадрове забезпечення шкіл було проблемою в розвитку системи шкільної освіти в досліджуваний період. Підготовка потрібної кількості висококваліфікованих педагогічних кадрів була важливою умовою успішного розвитку освіти та обдарованих учнів, зокрема.

Здійснений аналіз результатів та наслідків модернізації змісту середньої освіти свідчить, що становлення загальноосвітньої школи у другій половині ХХ ст. було істотним складником розвитку національної освіти та педагогічної науки в цілому. З'ясовано, що на кінець століття докорінно змінилася середня освіта у незалежній Україні. Вона стала суто національною, соціальною, спрямованою на особистість учня, його інтереси, здібності, вподобання та обдарованість.

Надано рекомендації щодо перспектив ефективності навчання обдарованих учнів у закладах середньої освіти в незалежній Україні.

Виконане дослідження не претендує на повне й узагальнене висвітлення всіх аспектів зазначеної проблеми. Ця тема потребує подальшого наукового розроблення, ширшого розкриття, наприклад, роботи з обдарованими дітьми в позашкільний час, у Будинках позашкільної освіти, гуртках, Малій академії наук України, тощо.

Результати дослідження висвітлено в наступних публікаціях: [104; 106; 107; 112; 114; 117; 118; 155].

ВИСНОВКИ

За результатами дослідження модернізації змісту навчання обдарованих учнів у загальноосвітніх школах України (друга половина XX століття) зроблено такі узагальнення:

1. Ретроспективний огляд історіографії та джерел дав змогу встановити, що незважаючи на значний обсяг наукових праць, відсутні цілісні й системні дослідження проблеми модернізації змісту навчання обдарованих учнів у загальноосвітніх школах України в окреслених хронологічних межах. Виявлено, що недостатньо історіографічних праць, які б розкривали сутнісні зв'язки між суспільно-зумовленою метою шкільної освіти і вдосконаленням змісту навчання обдарованих учнів у територіальних і хронологічних межах наукового пошуку. З'ясовано, що окремі наукові праці становлять історіографічну і джерелознавчу цінність у руслі дослідження проблеми модернізації змісту обдарованих учнів у радянську добу та добу незалежної України. Досліджено, що в працях науковців різних періодів означена проблема наукових студій висвітлювалася в контексті тогочасної мети та існуючих освітніх парадигм нормативно-знаннєвої в радянській системі шкільної освіти та особистісно-орієнтованої в незалежній Україні. На принципах системності, інтердисциплінарності систематизовано групи джерел, виокремлено ті, що найістотніше відображають означену проблему: нормативно-правові документи, інтерпретаційні (монографії, наукові статті, дисертації, брошури, словники, що розкривають поняттєвий апарат дослідження, характеризують його об'єкт та предмет у руслі перебігу історико-педагогічного пошуку), дидактичні джерела (навчальні плани, програми, підручники, посібники).

2. Розроблено періодизацію модернізації змісту навчання обдарованих учнів загальноосвітніх шкіл України у другій половині XX століття на основі цивілізаційного, парадигмального, диференційованого підходів за критерієм суспільно зумовленої мети щодо шкільної освіти. Провідною ідеєю періодизації цього освітнього феномену є розуміння тягlosti сукупності соціально-економічних, педагогічних чинників, що сприяли або гальмували

вдосконалення змісту навчання учнів в окремі роки і зокрема обдарованих. У періодизації виокремлено два періоди в межах радянської доби та доби незалежної України: 1951–1991 – період пошуку шляхів удосконалення змісту навчання обдарованих учнів загальноосвітніх шкіл в умовах трансформації радянської системи освіти на засадах нормативно-знаннєвої парадигми. У хронологічних межах цього періоду виділено чотири етапи. 1951–1959 рр. – етап актуалізації вдосконалення змісту навчання обдарованих учнів, 1959–1964 рр. – становлення практико-орієнтованого змісту навчання на засадах політехнізації середньої загальноосвітньої школи, 1964–1984 рр. – етап пристосування змісту навчання обдарованих учнів до науково-технічного прогресу, 1984–1991 рр. – етап оновлення етнокультурного змісту навчання обдарованих учнів в умовах часткової демократизації.

Другий період модернізації змісту навчання обдарованих учнів у загальноосвітніх школах України в умовах становлення ринкових відносин (1991–1999). У ньому виділено два етапи: 1991–1996 рр. – етап модернізації змісту навчання обдарованих учнів на засадах внутрішньошкільної диференціації, 1996–1999 рр. – етап модернізації змісту навчання обдарованих учнів на засадах особистісно орієнтованої парадигми. З'ясовано зв'язки між суспільними потребами щодо шкільної освіти дітей і молоді та підготовки їх до праці й змінами змісту навчання обдарованих учнів у виокремлені періоди та етапи.

3. Встановлено, що на етапі актуалізації вдосконалення змісту навчання обдарованих учнів (1951–1959) шкільна освіта розвивалася на унітарних концептуальних ідеях, притаманних радянській системі освіти. Пріоритетними щодо поступу змісту навчання учнів загальноосвітніх шкіл були загальносоюзні документи про освіту (закони, постанови, резолюції партійних органів). Зміст навчання учнів у загальноосвітніх школах України розвивався у руслі загальносоюзних завдань. Характерним для цього етапу був пошук шляхів удосконалення радянської системи світи загалом і шкільної зокрема. Розвиток змісту освіти на різних рівнях – державному, громадському розглядався у

контексті подолання відірваності школи від життя. Школа мала забезпечити підготовку дітей і молоді до праці в технологічному виробництві та культурно-освітній сферах. Досліджено особливості модернізації змісту навчання учнів загальноосвітніх шкіл відповідно до основних положень Закону УРСР «Про зміцнення зв'язку школи з життям і дальший розвиток системи народної освіти в Українській РСР» (1959). Виявлено взаємозв'язки між зміною структури шкільної освіти та модернізацією її змісту на другому етапі першого періоду (1959–1964). Зміни змісту навчання обдарованих учнів будувалися з урахуванням практико орієнтованої мети шкільної освіти. Значна увага приділялася системному вивченню основ наук про природу та суспільство відповідно до потреб тогочасного промислового сільськогосподарського виробництва. Навчальні плани і програми з навчальних предметів будувалися із урахуванням політехнічної складової. Значна увага приділялася розвитку обдарувань учнів у трудовому навчанні, дослідницькій діяльності на пришкільних науково-дослідних ділянках і майстернях. В умовах часткової лібералізації суспільного життя вдосконалення змісту навчання обдарованих учнів відповідало вимогам часу.

З'ясовано вплив суспільних стратегій на модернізацію змісту навчання на третьому першому періоду (1964–1984). У поступі змісту освіти цих років значне місце відведено факультативам за вибором учнів загальноосвітніх шкіл. Вони забезпечували умови для виявлення та розвитку інтересів і здібностей учнів із певних галузей науки, техніки, мистецтва. У ці роки модернізація змісту навчання обдарованих учнів розвивалася з урахуванням здобутків попередніх етапів.

На етапі оновлення етнокультурного змісту навчання обдарованих учнів загальноосвітніх шкіл України в умовах часткової демократизації (1984–1991) здійснювалося з урахуванням принципу варіативності і регіональності, що відповідало особистісним потребам школярів.

Досліджено, що у радянську добу модернізація змісту навчання обдарованих учнів загальноосвітніх шкіл здійснювалася на засадах

зовнішньошкільної диференціації, відповідно до партійно-державних постанов щодо освіти.

Доведено, що у добу незалежної України (1991–1999) модернізація змісту навчання обдарованих учнів здійснювалася на засадах внутрішньошкільної диференціації та особистісно орієнтованої парадигми на відміну від попереднього періоду.

4. Виявлено, що утвердження особистісно орієнтованої освітньої парадигми зумовило модернізацію змісту навчання обдарованих учнів. Науковці і вчені України розробляли нову концепцію змісту навчання учнів на принципах науковості, індивідуалізації, диференціації, інтеграції. Українські вчені зробили значний внесок у розбудову нових підходів до змісту навчання в умовах особистісно орієнтованої парадигми (І. Бех, С. Гончаренко, Г. Кремінь, О. Савченко). Значна увага приділялася вивченню зарубіжного досвіду з цієї проблеми. У змісті шкільного навчання чільне місце відводилося новітнім технологіям навчання (інформаційні). Навчальні плани і програми розроблялися відповідно до потреб суспільства загалом і особистості, що відображено в широкому розмаїтті шкіл нових типів (ліцеї, гімназії, колегіуми, навчально-виховні комплекси, школи-лабораторії). Зміст навчання розроблявся для різних типів шкіл та напрямів профілізації (гуманітарного, природничого, технічного). Значне місце відводилося обґрунтуванню психолого-педагогічного та інформаційно-технологічного супроводу. За результатами наукових пошуків розроблено рекомендації щодо подальшого покращення змісту навчання обдарованих учнів.

Проведене дисертаційне дослідження не висвітлює всіх аспектів проблеми модернізації змісту навчання обдарованих учнів в окреслених хронологічних і територіальних межах. Актуальними залишаються питання: підручникотворення для обдарованих учнів, державна освітня політика щодо модернізації змісту обдарованих учнів, регіональні аспекти змісту шкільного навчання, педагогічна персоналістика з проблеми студій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Адаменко О.В. Розвиток педагогічної науки в Україні (1950–2000 рр.) : автореф. дис. ... д-ра пед. наук : спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / Луган. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Луганськ, 2006. 44 с.
2. Адаменко О. В. Українська педагогічна думка в другій половині ХХ століття. Луганськ : Альма-матер, 2005. 704 с.
3. Алексюк А. М. Педагогіка. Київ : Вища школа, 1985. С. 61–68.
4. Анайкина Л. И. Партийно-государственная политика в сфере народного образования в РСФСР (1922–1991) : монографія. 2001. С. 188–194.
5. Аніщенко О. В. Наукові дослідження з історії професійної освіти та історії педагогіки : метод. рек. науковцям-початківцям. Ніжин : Вид-во НДПУ імені М. Гоголя, 2003. 49 с.
6. Аніщенко О. В. Проблема наукової організації праці учнів загальноосвітньої і професійної школи в історії розвитку педагогічної науки і практики в Україні (кінець ХІХ – ХХ століття) : дис. доктора пед. наук : спец. 13.00.01 «Теорія та історія педагогіки». Київ, 2009. 518 с.
7. Антология педагогической мысли Украинской ССР. М. : Педагогика, 1988. С. 56.
8. Антонець М. Я. Проблема реформування змісту шкільної освіти у поглядах В. О. Сухомлинського. *Психолого-педагогічні проблеми сільських шкіл* : зб. наук. пр. Уман. держ. пед. ун.-ту ім. Павла Тичини / гол. ред. Н.С. Побірченко. Київ : Наук. світ. 2002. Вип. 5. С. 238–256.
9. Антонова О. Є. Психолого-педагогічний супровід обдарованої дитини як реалізація особистісно орієнтованого підходу. *Професійно-педагогічна освіта: особистісно-орієнтований підхід* : монографія / ред. О.А. Дубасенюк. Житомир, 2012. С. 316–345.
10. Антонова О. Є. Теоретичні та методичні засади навчання педагогічно обдарованих студентів: монографія. Житомир : Вид-во ЖДУ. 2007. 472 с.

11. Алфімов В. М. Модель ліцейного навчання. *Педагогічні інновації: ідеї, реалії, перспективи* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Херсон, 23–25 вересня 1997р.). Київ, 1998. С.166–170.
- 12.Бабанский Ю. К. Реформа школы (задачи, содержание, научно-теоретическое значение). М. : Общество «Знание» РСФСР, 1984. С. 6.
- 13.Бабанский Ю. К. XXVI съезд КПСС о дальнейшем совершенствовании обучения и воспитания школьников. М. 1981. С. 7.
- 14.Багно Ю. М. Соціально-культурні компоненти навчально-виховного процесу сільської початкової школи в Україні (20 – початок 30-х років XX століття) : дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.01. «Загальна педагогіка та історія педагогіки». Житомир. 2009, 219 с.
- 15.Березівська Л. Д. Реформування шкільної освіти в Україні у XX столітті : монографія. Київ : Богданова А. М., 2008. 406 с.
- 16.Березівська Л. Д., Скрипченко Н.Ф. Українська педагогіка в персоналіях : навч. посіб. : у 2 кн. / Ред. О.В. Сухомлинська. Київ : Либідь, 2005. Кн. 2. 511с.
- 17.Березівська Л. Д. Організаційно-педагогічні засади реформування шкільної освіти в Україні у XX столітті : дис. доктора пед. наук : спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки». Київ. 2009, 871 с.
- 18.Бех І. Д. Психологічний супровід особистісно зорієнтованого виховання. *Початкова школа*, 2004. № 3. С. 3–6.
- 19.Битянова М. Р. Организация психологической службы в школе. М. : Совершенство, 1997. 298 с.
- 20.Білодід І. Величні завдання. *Радянська школа*. Київ. 1962. № 1. С. 3–9.
- 21.Блонський М.В. XX век российского образования. М. : ПЕР СЭ, 2002. С. 189.
22. Богуславский М. В. XX век российского образования. М. : ПЕР СЭ, 2002. С. 190–276.
23. Бондар В. Дидактика : підруч. для студ. вищих пед. навч. закладів. Київ : Либідь, 2000. С. 6–8.

24. Броневицук С. Г. Уроки реформи школи 1970–1980 гг. *Стандарты и мониторинг в образовании*. 2000. № 4. С. 3–11.
25. Васильов Ю. В. Педагогічні теорії, технології, досвід (Дидактичний аспект). Харків : Скорпіон, 2000. С. 19–52.
26. Великанова О. Г., Дзюбенко О. М. Система роботи з обдарованими учнями (з досвіду роботи Харківської спеціалізованої школи № 16). *Організація роботи з обдарованими учнями: досвід харківських шкіл (за результатами відкритого конкурсу-захисту проєктів)* : метод. посіб. для заступників директорів ЗНЗ та вчителів, які працюють з обдарованими дітьми. Харків, 2009. 40 с.
27. Вороніна Л. П., Кизенко В. І. Факультативні заняття як засіб диференціації навчання в основній школі. *Педагогіка* : науково-метод. зб. Київ : Освіти, 1992. Вип. 31. С.15–16.
28. Вознюк О. В. Синергетичний підхід як метод аналізу розвитку вітчизняної педагогічної думки (друга половина ХХ століття) : дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Теорія та історія педагогіки». Житомир, 2009.
29. Всенародна справа. *Радянська школа*. 1958. № 8. С. 3–17.
30. Выготский Л. С. Детская психология. *Собрание сочинений в шести томах* / под ред. Д. Б. Эльконина. М. 1984. Т. 4. С. 265.
31. Выше уровень руководства педагогическим процессом. *Народна Освіта*. 1952 г. № 10. С. 6–7.
32. Гарденр Говард. Структура разума множественного интеллекта : пер. с англ. М. : И. Д. Вильямс, 2007. 312 с.
33. Гельфман Э. Г., Холодная М. А. Психодидактика школьного учебника. Интеллектуальное воспитание учащихся. Санкт-Петербург : Питер, 2006. С. 11–12.
34. Гончаренко С. У. Науково-технічний прогрес і вдосконалення змісту середньої освіти в процесі здійснення реформи школи. *Радянська школа*. 1985. № 1. С. 63–69.

35. Гончаренко С. У. Український педагогічний енциклопедичний словник. Вид. 2-ге, доп. і випр. Рівне : Волинські обереги, 2011. 552 с.
36. Гоцуляк Ю. Законопроект «Про освіту обдарованих дітей». *Освіта та розвиток обдарованої особистості* : щомісячний науково-метод. журнал / гол. ред. Н. Ф. Федорова. 2013. № 3 (46). С. 5–15.
37. Гриценко М. С. Історія педагогіки. Київ : Вища школа. 1973. С. 313–318.
38. Гузик М. П. Національна академія педагогічних наук України: 1992–2017 роки : біографічний довідник. Київ : Сам, 2017. 272 с.
39. Гупан Н. М. Актуальні проблеми методології історико-педагогічних досліджень. *Рідна школа*, 2013. № 4–5 (квітень-травень). С. 53–55.
40. Гупан Н. М. Джерельна база історії педагогіки: пошук підходів до систематизації. *Рідна школа*, 2013. № 8/9. С. 67–70.
41. Гупан Н. М. Історіографія розвитку історико-педагогічної науки в Україні. Київ, 2000. 221 с.
42. Гупан Н. М. Українська історіографія історії педагогіки. Київ : АПН, 2002. 223 с.
43. Даль В. Толковый словарь : в 4 т. М. : Русский язык, 1982. Т.4. 488 с.
44. Демина Е. В. Приоритеты развития практики сопровождения одаренного ребенка в условиях специализированного обучения. *Системы обучения интеллектуально одаренных детей в российской школе* : тезисы Всероссийской конференции / под ред. А.А. Никитина, В.Я. Синенко, Н.И. Яворского. Новосибирск, 2010.
45. Демократизация личности. Отчет о второй встрече педогогов-экспериментаторов. *Учительская газета*. 1987. 17 окт. (№ 124). С. 2.
46. Дічек Н. Методичні аспекти модернізації вітчизняних історико-педагогічних досліджень. *Педагогіка і психологія*. 2014. № 2 (83). С. 67–75.
47. Днепров Э. Д. Четвёртая школьная реформа в России. М. : Интерпракс, 1994. С. 40.
48. До національного відродження через школу. *Радянська освіта*. 1990. 31 лип. (№ 61). С. 1–2.

49. До нових рубежів у перебудові школи. *Радянська школа*, 1962. № 8. С. 3–6.
50. Достижения Советской Украины 40 лет : стат. сб. М. 1957. С. 127.
51. Жукова А. Мальцева В. Организация психологического сопровождения. *Вопросы психологии*. 2002. № 2. С. 8.
52. Закон «Про зміцнення зв'язку школи з життям і про дальший розвиток системи народної освіти в Українській РСР». Київ : Рад. шк., 1959. С. 5.
53. Закон «Про зміцнення зв'язку школи з життям і про дальший розвиток системи народної освіти в Українській РСР». Київ : Рад. шк., 1959. С. 8–9.
54. Закон об укреплении связи школы с жизнью и о дальнейшем развитии системы народного образования в СССР : Принят Верховным Советом СССР 24 декабря 1958 г. *Народное образование в СССР. Общеобразовательная школа : сборник документов, 1917–1973*. М. : Педагогика, 1974. С. 60.
55. Про затвердження Основ законодавства СРСР і союзних республік про народну освіту : Закон Союзу Радянських Соціалістичних Республік. *Радянська школа*. 1973. № 9. С. 3.
56. Про загальну середню освіту : Закон України. Київ, 2001.
57. Про освіту : Закон України : зб. законів. Київ : Парламентське вид-во, 2002. С. 3–27.
58. Про освіту : Закон України : зб. законів. Київ : Парламентське вид-во, 2002. С. 30–34;
59. Про народну освіту : Закон УРСР : Основні документи про школу/упоряд. Є. С. Березняк. Київ : Рад. шк., 1982. С. 31–47.
60. Затуренська В. О. Деякі підходи до планування і прогнозування матеріально-технічної бази шкіл. *Педагогіка* : республікан. наук.-метод. зб. / ред. Н. Д. Ярмаченко. Київ, 1989. Вып. 28. С. 103–107.
61. Затуренська В. О. Про вдосконалення фінансово-господарського управління школою. *Педагогіка* : республікан. наук.-метод. зб. Київ, 1984. Вип. 23. С. 90–93.
62. Збірник наказів та інструкцій М-ва освіти УРСР та МОН України, 1950–1999 рр.

63. Збірник наказів та інструкцій М-ва освіти УРСР, 1966. № 12. С. 2.
64. Зерна педагогічної інновації : хрестоматія / уклад.: Л. В. Буркова, Н. Ф. Федорова. Київ : Київська правда, 2001. 120 с.
65. Зінченко В. М. Організація психолого-педагогічного супроводу дитини в умовах дошкільного закладу. *Дошкільна освіта*. 2004. № 1. С. 5.
66. Зязюн І. А. У мені кожен вчитель побачить свого захисника. *Радянська освіта*. 1990. 31 серп. (№ 70). С. 1–2.
67. Игнатьев П. Н. Очерк о русской школе. *Педагогика*. 2000. № 2. С. 52–59.
68. Іванюк Г. І. Соціально-педагогічні засади розвитку сільської школи в Україні (друга половина 50-х – 90-ті рр. ХХ століття) : дис. ... д-ра пед. наук : спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки». Київ, 2014. 590 с.
69. Іванюк Г. І. Підходи до відбору джерельної бази дослідження соціально-педагогічних засад розвитку сільської школи в Україні (друга половина 50-х – 90-ті рр. ХХ ст.). *Педагогічний дискурс* : зб. наук. пр. / Гол. ред. І. М. Шоробурда. Хмельницький, 2013. Вип. 15. С. 271–278.
70. Інформаційне повідомлення про Пленум ЦК КПРС. *Радянська школа*, 1984. № 5. С. 3.
71. Інформаційно-технологічний підхід до вирішення проблем в освітньому процесі [Електронний ресурс]. Студопедия : електрон. текст. дані. URL: <http://studopedia.org/10-46558.html> (дата звернення: 12.08.2018).
72. Калакура Я. С. Українська історіографія. Київ : Гнеза, курс лекцій, 2004. 496 с.
73. Калініченко Н.А. Трудова підготовка учнів сільської школи в Україні. Друга половина ХІХ–ХХ століття : монографія. Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2007. С. 226–270.
74. Карпенчук С.Г. Філософія освіти (загальна теорія педагогіки) : монографія. Київ : Слово, 2013. С. 463.
75. Керівні матеріали про школу / упоряд.: С. В. Бабія, В. О. Вікторова, С. П. Заволюка. Київ : Рад. шк., 1962. 47 с.
76. Кобзар Б. Школа України на новому етапі. *Рідна школа*. 1968. № 1. С. 1–11.

77. Кодлюк Я. П. Теорія і практика підручникотворення у галузі початкової освіти України : дис. ... д-ра. пед. наук : спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки». Тернопіль, 2005. 453 с.

78. Кодлюк Я. П. Підручник для початкової школи: теорія і практика. Тернопіль, 2004. 228 с.

79. Концепія загальної середньої освіти (12-річна школа). *Інформаційний збірник наказів та інструкцій МОН України*. 2002. № 2. С. 17–19.

80. Кравець О. Є. Технологія проектування навчальної інформації в процесі професійно-педагогічної діяльності викладача вищого навчального закладу: монографія. Житомир : Вид-во ЖДУ імені І Франка, 2015. 245 с.

81. Кумаріна Г. Ф. Про деякі результати вивчення якості знань учнів. *Педагогіка* / ред. Н. Д. Ярмаченко. Київ : Рад. шк., 1976. Вып. 15. С. 63–67.

82. Кузьменко В.В. Теоретичні і методичні засади формування в учнів наукової картини світу в історії розвитку шкільної освіти (XX століття) : дис. доктора пед. наук : спец. 13:00:01 «Теорія та історія педагогіки». Тернопіль 2009, 581 с.

83. Кучерук О. А. Інтеграція комп'ютерних методів у традиційну систему організації самостійної роботи учнів з української мови. *Вісник Житомирського держ. ун-ту ім. Івана Франка*. 2011. № 57. С. 72–75.

84. Краткий философский словарь / под. ред. А. П. Алексеева. М. : Проспект, 1998. С. 227.

85. Лавріненко О. А. Тенденції розвитку ідей педагогічної майстерності вчителя: теорія і практика (середина XVI – кінець XX ст.) : дис. доктора пед. наук : спец. 13:00:01 «Теорія та історія педагогіки». Київ 2009, 534 с.

86. Латышина Д. И. История педагогики. История образования и педагогической мысли : учеб. пособие. М. : Гардарики, 2003. С. 77–79, 499–511.

87. Ленін (Ульянов) В. І. Завдання спілок молоді. *Повне зібрання творів*. Т. 41. С. 287–303.

88. Липник В.Н. Школьные реформы в России: очерк истории. Санкт-Петербург : Изд-во РГПУ имени А.И. Герцина, 2000. С. 70.

89. Лисенко М.М. Перебудувати викладання історії в середній школі у світлі рішень XX з'їзду КПРС. *Радянська школа*. 1956. № 10. С. 8–16.
90. Мадзігон В.М. Інформатизація в контексті демократизації освіти в Україні. *Розвиток педагогічної і психологічної наук в Україні 1992–2002 рр.* : зб. наук. пр. Харків : ОВС, 2002. Ч. 1. 640 с.
91. Маркс К., Енгельс Ф. Інструкція делегатам Тимчасової Центральної Ради з окремих питань. *Твори*. Т. 16. С. 193.
92. Матвєєва Н.О. Організація науково-методичної роботи з учителями початкової загальноосвітньої школи в Україні (1945–1990 рр.) : дис. ... канд. пед. наук : спец 13.00.01 «Теорія та історія педагогіки». Івано-Франківськ 2009, 288с.
93. Міщик Л., Вєтрова О. Соціально-педагогічний супровід обдарованої молоді у вищих навчальних закладах. *Вища школа*. № 7, спецвип.: Гуманізація навчально-виховного процесу. Слов'янськ 2011. С. 45–52.
94. Навчальні плани денних загальноосвітніх шкіл на 1989/90 н.р. Інформаційний збірник Міністерства освіти УРСР, 1989. № 10. С. 3–5.
95. Новий навчальний план загальноосвітньої школи. *Народна освіта*. № 7. С. 3–5
96. Народное образование в СССР. Общеобразовательная школа : сб. док. 1917–1973. М. : Педагогика, 1974. С. 527.
97. Народное образование в СССР. Общеобразовательная школа : сб. док. 1917–1973 /с ост.: А. А. Абакумов, Н. П. Кузин, Ф. И. Пузырёв, Л. Ф. Литвинов. М. : Педагогика, 1974. С. 218.
98. Науково-освітній потенціал: погляд у XX століття/авт. кол.: В. Литвин (кер.), В. Андрущенко, С. Довгий та ін. Київ : Навч. книга, 2003. С. 145.
99. Національна Доктрина розвитку освіти (розд. VII, XIII). *Другий Всеукраїнський з'їзд працівників освіти*. Київ, 2002.
100. Національна Доктрина розвитку освіти. *Вища освіта як фактор державотворення і культури в Україні* / В.С. Журавський. Київ : Ін Юре, 2003. С. 345–346.

101. Новий тлумачний словник української мови. Київ : АКОНІТ, 1999 . Т. 4. 684 с.
102. О предоставлении министерствам и ведомствам СССР и Союзных республик права передавать школам неиспользуемое в производстве оборудования, 7 июня 1955 г. *Народное образование в СССР. Общеобразовательная школа* : сб. док. 1917–1973. М. : Педагогика, 1974. С. 527.
103. Організація роботи з обдарованими дітьми у 2005–2006 н. р. *Управління школою*. 2005. № 22–24. С. 89.
104. Основы законодательства СРСР і союзных республик про народну освіту. *Радянська школа*. 1973. № 9. С. 4–18.
105. Основні напрями реформи загальноосвітньої і професійної школи. *Радянська школа*. 1984. № 7. С. 3–26.
106. Основні напрями реформи загальноосвітньої і професійної школи. *Радянська школа*. 1984. № 6. С. 6.
107. Очерки истории педагогической науки в СССР (1917–1980) / под ред.: Н. П. Кузина, М. Н. Колмаковой. М. : Педагогика, 1986. 288 с.
108. Педагогика : республик. науч.-метод. сб. / Ред. Н.Д. Ярмаченко. Київ : Рад. шк., 1991. Вып. 30. С. 48–53.
109. Педагогический энциклопедический словарь / ред. Б. М. Бим-Бад. М. : Большая Российская энциклопедия, 2003. 528 с.
110. Педагогіка і психологія. *Радянська школа*. 1952. № 10–12. С. 28–31.
111. Педагогіка і психологія. *Радянська школа*. 1952. № 9–10. С. 161–169.
112. Педагогіка : республик. науково-метод. зб. Київ : Рад. шк., 1966. С. 15.
113. Педагогічний словник / ред. М. Д. Ярмаченко. Київ : Педагогічна думка, 2001. 516 с.
114. Петренко О.Б. До проблеми класифікації джерельної бази історико-педагогічного дослідження. *Педагогічний дискурс* : зб. наук. пр./гол. ред. І. М. Шоробура. Хмельницький, 2013. Вип. 15. С. 536–542.

115. Пилипенко В. Д., Коваленко О. А. Впровадження особистісно орієнтованих освітніх технологій у школі (з досвіду роботи). Запоріжжя : Просвіта, 2001. С. 14–15.
116. Піонтковський-Вихватень Б. Дидактична сутність змісту середньої освіти з обдарованими учнями України у складі СРСР. *Педагогічні інновації: ідеї, реалії, перспективи* : зб. наук. пр., 2014. № 13. С. 17–22.
117. Піонтковський-Вихватень Б. Моральні принципи освіти обдарованих дітей у ХХ столітті. *Навчання і виховання обдарованої дитини: теорія та практика* : зб. наук. пр. 2014. № 13. С. 26–30.
118. Піонтковський-Вихватень Б. О. Навчання обдарованих дітей у навчальних закладах України: історичний контекст. *Освіта та розвиток обдарованої особистості* : щомісяч. науково-метод. журнал. 2014. № 2. С. 18–21.
119. Пионтковский-Выхватень Б. А. Подходы развития образовательной деятельности с одаренными детьми. *Освіта та розвиток обдарованої особистості* : щомісяч. науково-метод. журнал. 2014. № 3. С. 22–25.
120. Піонтковський-Вихватень Б. О., Федорова Н. Ф. Удосконалення змісту навчально-виховного процесу в загальноосвітніх навчальних закладах у 90-х роках ХХ ст.. *Освіта та розвиток обдарованої особистості* : щомісяч. науково-метод. журнал. 2014. № 8 (27)/08. С. 36–43.
121. Піонтковський-Вихватень Б. Модернізація змісту середньої освіти з розвитку обдарованих учнів України у 50-х роках ХХ століття. *Навчання і виховання обдарованої дитини: теорія та практика* : зб. наук. пр. 2015. № 2 (15). С. 42–50.
122. Піонтковський-Вихватень Б. О., Камишин В. В., Федорова Н. Ф. Модернізація змісту середньої освіти в Україні у 90-х роках ХХ століття, спрямованої на розвиток обдарованих учнів. *Освіта та розвиток обдарованої особистості* : щомісяч. науково-метод. журнал. 2015. № 11. С. 5–15.

123. Піотковський-Вихватень Б. Інформаційно-технологічний супровід навчання обдарованих учнів. *Навчання і виховання обдарованої дитини: теорія та практика* : зб. наук. пр. 2016. № 1 (16). С. 26–31.

124. Піонтковський-Вихватень Б.О. Психолого-педагогічний супровід обдарованих дітей в середній освіті України другої половини ХХ століття. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології* : наук. журнал/голов. ред. А.А. Сбруєва. Суми, 2018. № 1 (75). С. 54–65.

125. Піонтковський-Вихватень Б.О. Історичний аналіз психолого-педагогічного супроводу обдарованих дітей в загальноосвітніх навчальних закладах України ХХ ст.. *Молодий вчений* : наук. журн. 2018. № 3 (55) березень. С. 586-589.

126. Пионтковский-Выхватень Б.А. Духовно-ценностная одаренность и духовные способности. *Освіта та розвиток обдарованої особистості* : щомісяч. науково-метод. журнал. 2013. № 1 (8)/01. С. 19–21.

127. Піонтковський-Вихватень Б. Поглиблення професійних знань майбутніх вчителів через вивчення спецкурсів. *Педагогічні інновації: ідеї, реалії, перспективи* : зб. наук. пр. 2015. № 1 (14). С. 23–26.

128. Піонтковський-Вихватень Б. Розвиток трудової політехнічної та військово-підготовчих профільних середніх загальноосвітніх шкіл в Україні ХХ століття. *Навчання і виховання обдарованої дитини: теорія та практика* : зб. наук. пр. 2015. № 16. С. 62–70.

129. Піонтковський-Вихватень Б., Федорова Н. Готуємо професіоналів для держави – Україна (педагогічно-психологічний путівник) : метод. рек. Київ : Інститут обдарованої дитини. 2017. 56 с.

130. Пионтковский-Выхватень Б.А. Применение судьбоанализа для формирования жизненной стратегии одаренной личности. Матеріали конференції у Варшаві 26 вересня 2013, Konferencja uczeń zdolny 26.IX.2013r. Akademia Pedagogiki Specjalnej w Warszawie, ul. Szczęśliwicka 40. С. 184 – 188.

131. Подмазин С. И. Личностное ориентирование: Социально-философское исследование. Запорожье, 2001. С. 136–138.

132. Пироженко Л.В. Реформування змісту загальної середньої освіти (середина 60-х – початок 80-х рр. XX століття). Київ :Пед. думка, 2013. 304 с.
133. Погрібна Н.С. Проблеми організації особистісно орієнтовано навчального процесу у середній школі. Зб. наук. праць. Педагогічні *інновації: ідеї, реалії, перспективи* : матеріали Всеукр. науково-практ. конф. (м. Херсон, 23–25 вересня 1997р.) /гол. ред. Л.І. Даниленко. Київ : Логос, 2000. С. 66–70.
134. Положение о восьмилетней школе : утверждено Постановлением Совета Министров РСФСР 29 декабря 1959 г. *Народное образование в СССР. Общеобразовательная школа*: сб. док. 1917–1973. М.: Педагогика. 1974. С. 197.
135. Посібник з історії педагогіки для курсистів інститутів удосконалення вчителів, студентів вищих педагогічних навчальних закладів / Київський міжрегіональний інститут удосконалення вчителів імені Бориса Грінченка. Київ, 1994. С. 12.
136. Предик А.А. Проблема оцінювання навчальної діяльності учнів початкової школи в Україні (50-ті – 90-ті роки XX століття) : дис. канд. пед. наук : спец 13.00.01 «Теорія та історія педагогіки»/А.А. Предик, 2009. 250 с.
137. Про реформу загальноосвітньої школи : Постанова Верховної Ради СРСР : зб. док. і матеріалів / пер. з рос. Київ : Політвидав України, 1984. С. 9–13.
138. Постанова Верховної Ради СРСР. *Радянська школа*. 1984. № 5. С. 11–16;
139. Про проголошення незалежності України : Постанова Верховної Ради Української РСР №1427-XII за станом на 24.08.1991 (№ 38, ст. 502). *Верховна Рада України*. 1991.
140. Постановление от 18 октября 1963 г. № 1076 об изменении и признании утратившими силу решений правительства СССР в связи с постановлением ЦК КПСС и совета министров СССР от 9 мая 1963 г. № 533 «О мерах по дальнейшему развитию высшего и среднего специального образования, улучшению подготовки и использования специалистов». *Народное образование в СССР. Общеобразовательная школа* : сб. док. 1917–1973. М. : Педагогика, 1974. С. 78.

141. Про завдання органів народної освіти і шкіл по виконанню рішень XXV з'їзду партії, постанови ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР «Про дальше вдосконалення навчання, виховання учнів загальноосвітніх шкіл і підготовки їх до праці»: доповідь міністра освіти СРСР М. О. Прокоф'єва на Всесоюзному з'їзді вчителів. *Радянська школа*, 1978. С. 3–13.

142. Про заходи дальшого поліпшення роботи середньої загальноосвітньої школи в УРСР. *Збірник наказів та інструкцій Міністерства ва освіти УРСР*. 1966. № 1. С. 2–8.

143. Про основні напрями реформи загальноосвітньої і професійної школи: Основні напрями реформи загальноосвітньої і професійної школи. *Радянська школа*. 1984, № 6. С. 5.

144. Про Статут середньої загальноосвітньої школи. *Збірник наказів та інструкцій Міністерства освіти УРСР*, 1970. № 22. С. 3–5.

145. Про хід виконання постанови ЦК КП України та Ради Міністрів УРСР від 7 липня 1972 р. № 326 «Про завершення переходу до загальної середньої освіти молоді і дальший розвиток загальноосвітньої школи УРСР». *Збірник наказів та інструкцій Міністерства освіти УРСР*. 1973. №18. С. 9–17.

146. Про часткову зміну і удосконалення трудової підготовки учнів у школах УРСР. *Збірник наказів та інструкцій Міністерства освіти УРСР*. 1966. № 12. С. 2.

147. Прокопенко І. Ф., Євдокімов В. І. Педагогічна технологія. Харків : ХАПУ, 1995. 104 с.

148. Прокофьев М. А., Кожевников Е. М., Журавлева М. И. Народное образование в СССР. 1917–1967. М. : Просвещение, 1967. С. 541.

149. Промова Генерального секретаря ЦК КПРС товариша К.У. Черненко. *Радянська школа*. 1984. № 5. С. 8–9.

150. Психологічний супровід школярів / упоряд. Т. Гончаренко. Київ : Ред. загальнопед. газет (Б-ка «Шкільного світу»), 2005. С. 13.

151. Раскин Д. И. Историко-педагогический источник в свете современных проблем источниковедения и системного подхода. Актуальные вопросы

историографии : сб. науч. тр. / под ред. Э. Д. Днепров и О. Е. Кошелевой. М. : Изд-во АПН СССР, 1986. С. 85–98.

152. Рішення колегії Міністерства освіти УРСР «Про план реалізації постанови ЦК Компартії України», «Про хід виконання постанови ЦК Компартії України», «Про заходи щодо реалізації в республіці постанов XXVII з'їзду партії, січневого 1987 р.

153. Розвиток педагогічної і психологічної наук в Україні 1992–2002 : зб. наук. пр. до 10-ти річчя АПН України / Академія педагогічних наук України. Харків : ОВС, 2002. Ч. 1. С. 271.

154. Савенков А.И. Психология детской одаренности. М. : Генезис, 2010. 440 с.

155. Савченко О.Я. Дидактика початкової школи : підручник для студ. пед. факультетів. Київ : Генеза, 1999. 368 с.

156. Савченко О.Я. Етапи реформування змісту шкільної освіти в Україні за роки незалежності. *Розвиток педагогічної і психологічної наук в Україні 1992–2002 рр.* : зб. наук. пр. до 10-річчя АПН України / Академія педагогічних наук. Харків : ОВС, 2002. Ч. 1. 640 с.

157. Савченко О. Я. Зміст шкільної освіти на рубежі століть. *Освіта України*, 2000. 12 квіт. (№ 15). С. 4.

158. Сгадова В. В. Організаційно-педагогічні умови вдосконалення кабінетної системи навчання в середній школі. *Педагогіка* : республік. науково-метод. зб. Київ : Рад. шк., 1981. Вип. 20. С. 70.

159. Самодрин А. П. Профільне навчання в середній школі : монографія. Кременчук : Видав. центр Сучасного гуманітарно-економіч. ін-ту, за участю ПВЦ ПНТУ. 2004. С.174–175.

160. Селевко Г. К. Энциклопедия образовательных технологий : в 2 т. М. : НИИ школьных технологий, 2006. Т. 1. С. 610–627.

161. Семенченко Н. Образование в Украине. Киев : Саммит-книга, 2010. С. 37–50.

162. Синягина Н. Ю., Косарецкий С. Г. Методические рекомендации по психолого-педагогическому сопровождению обучающихся в учебно-воспитательном процессе в условиях модернизации образования [Электронный ресурс] : *Школьный психолог*. 2004. № 1. URL: <http://psy.1september.ru/article.php?ID=200400108> (дата звернення: 12.08.2018).

163. Сологуб А. І. Креативная педагогіка Саксаганського лицея. *Педагогічні інновації: ідеї, реалії, перспективи* : матеріали Всеукр. науково-практ. конф. (м. Херсон, 23–25 вересня 1997 р.) / гол. ред. Л. І. Даниленко. Київ : ІЗМН, 1998. С.198–209.

164. Степанюк В.І. Розвиток мережі сільської неповної середньої школи в Українській РСР. *Педагогіка* : республік. науково-метод. зб./В.І. Степанюк Київ. 1989. Вип. 25. С. 77–78.

165. Страницы истории советского общества: *Факты, проблемы, люди* : сб. ст. М. : Политиздат, 1989. С. 36.

166. Страницы истории советского общества: *Факты, проблемы, люди*: сб. ст. М. : Политиздат, 1989. 449 с.

167. Сухомлинська О. В. До питання про розвиток змісту загальної середньої освіти *Науковий вісник Чернівецького університету* : зб. наук пр. 2003. Вип. 176: Педагогіка і психологія. С. 161–169.

168. Съезд учителей Украинской ССР (14–16 окт. 1959 г.). Київ : Рад. шк., 1960. С. 15–41;185–186; 238–304.

169. Теплов Б. М. Избранные труды в двух томах. М. 1985. Т. 1. С. 16, 332.

170. У Президію ЦК КПРС «Про зміцнення зв'язку школи з життям і про дальший розвиток системи освіти в країні»: (Пропозиції викладені в опублікованій записці товариша М.С. Хрущова, схвалені Президією ЦК КПРС). Київ : Держ. вид-во політ. літ. УРСР, 1958. 19 с.

171. Удовиченко П. П. До нового піднесення роботи школи. *Рідна школа*. Київ, 1968. № 7. С.11–21.

172. Українська педагогіка в персоналіях : навч. посіб. : у 2 кн./ред. О.В. Сухомлинська. Київ : Либідь, 2005. Кн. 2. С. 476–479.

173. Уюнтена. Актуальні проблеми реформування загальної середньої освіти в КНР : дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Теорія та історія педагогіки»/Уюнтена. Київ, 2000. С. 116–123.

174. Федорова Н., Піонтковський-Вихватень Б. Програма спецкурсу «Історія формування змісту середньої освіти для обдарованих учнів в Україні у XX столітті» (план і програма спецкурсу для студентів ВНЗ). Київ : Інститут обдарованої дитини, 2015. 30 с.

175. Федорова Н. Ф. Організаційно-педагогічні умови діяльності школи-лабораторії наукової установи : дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Теорія та історія педагогіки»/ Н.Ф. федорова. Київ, 1999. 209 с.

176. Феномен інновації: освіта, суспільство, культура: монографія / ред. В. Г. Кремень. Київ : Педагогічна думка, 2008. С. 122–155.

177. Філіппов О. М. 35 років розвитку Радянської школи на Україні. *Педагогіка і Психологія*. Київ : Рад. шк., 1952. № 10–12. С. 28–31.

178. Харламов И.Ф. Педагогика/ И.Ф. Харламов. М. : Высшая школа, 1999. С.134–135.

179. Хайруліна В.М. Національна академія педагогічних наук України: 1992–2017 роки : біографічний довідник. Київ : Сам, 2017. 272 с.

180. Хрущов Н.С. Воспитывать активных и сознательных строителей коммунистического общества: реч на XIII съезде ВЛКСМ 18 апр. 1958г. М. : Молода гвардія, 1961. С. 11–23.

181. XX съезд и его исторические реальност /под общей ред. В. В. Журавлева. М. : Политиздат, 1991. С. 90.

182. Чунтулов В. Т., Кривцова Н. С., Чунтулов А. В. Экономическая история СССР. М. : Высш. шк., 1987. 368 с.

183. Шакиров Р. В. Системно-концептуальный анализ реформ общего и среднего образования в России в XX веке : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.01 «Общая педагогика и история педагогики». Казань, 1997. С. 112–133.

184. Шаповал М. М., Осмоловський Ю. П. Виробниче навчання – складова частина політехнічної освіти. *Радянська школа*. 1957. № 7. С. 136.

185. Шаталов В. Ф. За чертой привычного: Ответы учителя-новатора на заданные журналистом Н. Столяровым вопросы по проблемам перестройки общеобразовательной школы. Донецк : Донбасс, 1988. 69 с.

186. Шашло Т. М. Керівна роль Комуністичної партії в розвитку радянської школи на Україні. Київ : Рад. шк., 1963. 157 с.

187. Шамелашвілі Р. М. Підручник для загальноосвітньої школи як феномен навчально-методичного комплексу та деякі питання його експертного оцінювання. *Проблеми сучасного підручника* : зб. наук. праць. Київ : Педагогічна думка, 2008. Вип. № 8. С.8–19.

188. Шемет П. Г. Роль директора у розвитку педагогічного колективу школи. Єдність педагогіки і психології у цілісному навчально-виховному процесі. Полтава, 1995. С. 12.

189. Школа на путях реформы / сост. Н. Е. Чухрий. Одесса : Маяк, 1986. 120 с.

190. Школа-лицей. Концепция, педагогическое и техническое задание на проектирование учебно-воспитательного комплекса научно-производственного объединения «Ротор». Киев, 1990. С. 215.

191. Школи нового типу : збірник / укл. В.Г. Шевченко ; наук. ред. В.Ф. Паламарчук. Київ, 1994. С. 62.

192. Щербаков Р. Н. Научная деятельность и преподавание. *Педагогика*. 1996. № 2. С. 21.

193. Щербина В. И. Проблема обучения основам педагогического мастерства в современной педагогике и психологии : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Институт педагогіки АПН України. Київ, 1995. С. 17.

194. Ярмаченко Н. Д. Передовой опыт – важный арсенал педагогической науки. *Радянська школа*. 1978. № 10. С. 10–12.

195. E. Claparede. *Psychologie de L'Enfant et pedagogie experimentale*. Geneva, 1911. p. 72.

Центральний державний архів вищих органів влади та управління України

Ф. 166 Народний комісаріат освіти УСРР (НКО) (1918–1941 рр.), Міністерство освіти УРСР (1946–1988 рр.), Міністерство народної освіти (1988–1992 рр.), Міністерство освіти України (1992–2000 рр.)

оп. 10

196. Спр.317. Основные принципы единой трудовой школы от Государственной комиссии по просвещению 16 октября 1918 г.

197. Спр.1165. Всероссийский центральный исполнительный комитет. Декрет от 16 октября 1918 года. Об единой трудовой школе российской социалистической федеративной советской республики (положение).

оп. 15

198. Спр. 785. Министерство просвещения УССР. Стенограмма республиканского совещания работников Народного образования (26.XII. 1950), 93 арк.

199. Спр. 1807. Стенограма Республіканської наукової конференції з питань політехнічного навчання в школах УРСР, 1956р., 112 арк.

200. Спр. 1809. Стенограма наради голів комісії по удосконаленню старих і виготовленню нових навчальних планів і програм для середніх шкіл. 7 вересня 1956 р., 2–5 арк.; 6–7 арк.

201. Спр. 1816. Стенограма наради директорів середніх шкіл УРСР про стан трудового навчання учнів (28 листопада 1956 р.), 12 арк.

202. Спр. 2028. Стенограма наради у міністра освіти УРСР 6 березня 1957 р. Стенограма нарад у міністра освіти УРСР та його заступників з питань роботи шкіл республіки (12 лютого–11 грудня 1957 р.), 208 арк.), арк . 20–23.

203. Спр 2130. Річний звіт Міністерства освіти УРСР від 14 січня 1956–57 р., арк .3.

204. Спр.2130. Річний звіт Міністерства освіти УРСР про роботу шкіл та органів народної освіти УРСР за 1956–57н.р., 146 арк.

205. Спр. 2250. Стенограма науково-практичної конференції з питань виробничого навчання в школах УРСР. 18–19 квітня 1958 р., 49 арк.

206. Спр. 2251. Стенограма наради з питань реорганізації шкіл 29 липня 1958 р., арк. 8–31.

207. Спр. 2251. Стенограми та протоколи нарад при Міністерстві УРСР по питанню перебудови роботи школи (5 травня–3 грудня 1958р., арк. 99, арк. 106.

208. Спр 2252. Стенограма республіканської наради заступників голів облвиконкомів, завідувачів шкіл обкомів КП України, завоблвно, голів обкомів профспілки з питання подальшого розвитку педагогічної науки в Україні (11 червня 1958 р.), 88 арк. арк. 2, арк. 52–56, арк. 73–75.

209. Спр. 2255. Стенограма наради директорів шкіл по питанню прищеплення учням трудових навичок (25–27 листопада 1958р.), 26 арк. арк. 1–18.

210. Спр. 2423. Постановление Совета Министров СССР «О мероприятиях, связанных с использованием Закона об укреплении связи с жизнью и о дальнейшем развитии системы народного образования в СССР/ О льготах для студентов вечерних и заочных вузов и учащихся вечерних и заочных средних специальных учебных заведениях», арк. 43.

211. Спр. 2461 Навчальні плани для загальноосвітніх шкіл УРСР (проект), арк. 41–57.

212. Спр. 2461 Протокол засідання Міністерства освіти УРСР 10 квітня 1959 р. (Матеріали (протоколи, стенограми, доповідні записки, довідки, постанови) засідання колегії Міністерства освіти УРСР, 4–28 квітня 1959 р.), 23 арк. арк. 5–7.

213. Спр. 2456 Завідувачам обласних, міських і районних відділів освіти, 9 липня 1959 р. (Розпорядження та директивні листи Міністерства освіти (13 січня–26 грудня 1959 р.), 96 арк. 58–63.

214. Спр. 2458. Стенограма засідання колегії Міністерства освіти УРСР 28 січня 1959 р., (Матеріали (протоколи, стенограми, постанови, доповідні записки

та довідки) засідань колегії Міністерства освіти УРСР (28–31 січня 1958). Т.1, 207 арк.) арк. 3–6; 67–68; 69 –71.

215. Спр. 2459. Стенографічний протокол засідання колегії Міністерства освіти УРСР 5 лютого 1959 р., (Матеріали (протоколи, стенограми, доповідні записки, довідки, постанови) засідань колегії Міністерства освіти УРСР (9–28 лютого 1959 р.), 77 арк.), арк. 36–40.

216. Спр. 2461. Протокол засідання Міністерства освіти УРСР 10 квітня 1959 р., (Матеріали (протоколи, стенограми, доповідні записки, довідки, постанови) засідання колегії Міністерства освіти УРСР, 4–28 квітня 1959 р.), 263 арк.), арк. 5–8.

217. Спр. 2461. Стенографічний протокол засідання колегії Міністерства освіти УРСР 10 квітня 1959 р., арк. 9–14.

218. Спр. 2584. Річний звіт про роботу шкіл Міністерства освіти УРСР та органів народної освіти за 1958 – 1959 н.р., 90 арк. арк. 2.

219. Спр. 2584. Річний звіт про роботу шкіл Міністерства освіти УРСР та органів народної освіти за 1958–1959 н.р., 90 арк. арк. 3.

220. Спр 2928. Річний звіт про роботу шкіл Міністерства освіти УРСР та органів народної освіти за 1959–1960 н.р., 128 арк. арк. 1–93.

221. Спр 2928. Річний звіт про роботу шкіл Міністерства освіти УРСР та органів народної освіти за 1959–1960 н.р., 128 арк. арк. 2.

222. Спр. 3050. Стенограма республіканської наради директорів сільських шкіл УРСР з питань перебудови роботи шкіл. 4–5 квітня 1961 р., 137 арк. арк. 41, арк. 46, арк. 121, арк. 129, арк. 134, арк. 137.

223. Спр. 3196. Річний звіт про роботу шкіл Міністерства освіти УРСР та органів народної освіти за 1960–1961 н.р., 124 арк. арк. 94.

224. Спр. 3196. Річний звіт про роботу шкіл Міністерства освіти УРСР та органів народної освіти за 1960–1961 н.р., 124 арк. арк. 1а.

225. Спр. 4084. Стенограма наради завідувачів облвно про завдання органів народної освіти в зв'язку з виходом постанови ЦК КПРС, Ради Міністрів СРСР

«Про перехід середніх шкіл з 3-річного на 2-річне навчання та готовність шкіл республік до нового 1964/65 н.р.», 38 арк. арк. 13.

226. Спр. 4473. Стенографічний протокол наради семінару завідувачів облвно про завдання обласних відділів народної освіти в справі покращення роботи навчальних закладів республіки. 26–28 квітня 1965 р., 49 арк. арк. 40–41.

227. Спр. 4607 Довідка Міністерства освіти УРСР «про хід підготовки стабільних програм і підручників для 8-річних і середніх шкіл УРСР». 19 жовтня 1965 р.//132 арк. арк. 1–4.

228. Спр. 4902. Стенограма засідання позачергової колегії Міністерства освіти УРСР (10 травня 1966), (Документи (протоколи, стенограми, постанови та доповідні записки) засідань колегії Міністерства освіти УРСР. 6–22 травня 1966 р., 254 арк.) арк. 27.

229. Спр. 4907. Стенограма засідання колегії Міністерства освіти УРСР 16 вересня 1966 р., (Документи (протоколи, стенограми, постанови та доповідні записки) засідань колегії Міністерства освіти УРСР. 7–30 вересня 1966 р. 207 арк.) арк. 61–65, арк. 103.

230. Спр. 4913. Протокол засідання колегії Міністерства освіти УРСР 30 грудня 1966 р., (Документи (протоколи, стенограми, постанови та доповідні записки) засідань колегії Міністерства освіти УРСР. 30 грудня 1966 р., 107 арк.), арк. 1–5.

231. Спр. 5387. Стенограма Республіканської наради активу працівників народної освіти УРСР про завдання по виконанню постанови ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР від 10 листопада 1966 р. № 89 «Про заходи дальшого поліпшення роботи середньої школи»ю 28–29 березня 1967 р., 391 арк. арк. 167.

232. Спр. 5496 Навчальні плани шкіл, розроблені Міністерством освіти УРСР. 1966–1967 н.р. 94 арк.

233. Спр. 6292. Розвиток освіти в УРСР за 50 років радянської влади. 1968 р. 17 арк.

234. Спр. 6795. Стенограма республіканської наради по питанню поліпшення «Читанки» для 1 класу, 1969 р., 38 арк. арк. 14, арк. 31.

235. Спр. 7418. Рада Міністрів УРСР. Доповідна записка про забезпечення учнів загальноосвітніх шкіл УРСР (25 травня 1970 р.), (Доповідні записки управління до Ради Міністрів УРСР про заходи до поліпшення підготовки і видання шкільних підручників та забезпечення ними учнів загальноосвітніх шкіл УРСР за 1970 р., 63 арк.) арк.32.

236. Спр. 7830. Президія Верховної Ради УРСР «Про стан підвищення освітнього і професійного рівня та трудовлаштування молоді, яка закінчила загальноосвітні школи УРСР в 1970 р. (14 жовтня 1970 р.)

237. Спр. 7830. Комісії по народній освіті Верховної ради УРСР «Про здійснення загального обов'язкового 8-річного навчання і запровадження середньої освіти для молоді в УРСР», 1971 р., арк. 22–36.

238. Спр. 7830. Раді Міністрів УРСР «Доповідна записка про початок 1970–71 н.р. в загальноосвітніх школах УРСР (8 жовтня 1970р.)», арк. 36–39.

239. Спр. 8149. Рішення колегії Міністерства освіти УРСР від 17 січня 1971 р. «Про навчальні плани середніх загальноосвітніх шкіл на 1972/73 н. р.», (Документи (протоколи, рішення, довідки) засідань колегії Міністерства освіти УРСР (12–17 січня 1972), 49 арк.), арк. 45–48.

240. Спр. 8250. Навчальні плани середніх загальноосвітніх трудових політехнічних шкіл УРСР на 1971–72 н.р. арк. 19–59.

241. Спр. 8901. Програми та методичні розробки для восьмирічних та середніх шкіл по трудовому вихованню на 1975–1976 навчальний рік, 210 арк., арк. 32, 49, 51.

242. Спр. 8946. Програми і методичні розробки по трудовому навчанню для восьмирічних і середніх шкіл на 1976–1977 навчальний рік. 58 арк. арк. 58.

243. Спр. 8973. Документи направлені до ЦК Компартії України, Ради Міністрів УРСР та інших державних органів, з питань народної освіти (інформації, довідки, листування), арк.57, 58.

244. Спр. 8973. Документи направлені до ЦК Компартії України, Ради Міністрів УРСР та інших державних органів, з питань народної освіти (інформації, довідки, листування), арк. 112.

245. Спр. 8973. Документи направлені до ЦК Компартії України, Ради Міністрів УРСР та інших державних органів, з питань народної освіти (інформації, довідки, листування), арк. 152.

246. Спр. 8974. Секретарю ЦК Компартії України т. Ю.М. Маланчуку «Про навчальні плани загальноосвітніх шкіл УРСР на 1978–79 н. р.» (5 травня 1978р.), (Документи, направлені до ЦК Компартії України, Ради Міністрів та ін. державних органів з питань народної освіти (інформації, довідки, листування). 1 березня–30 червня 1978 р., 169 арк.), арк. 113–114.

247. Спр. 9206. Документи засідання колегії Міністерства освіти УРСР (рішення, постанови, доповідні записки), 195 арк.

248. Спр. 9209. Документи засідання колегії Міністерства освіти УРСР (рішення постанови, доповідні записки), 141 арк., арк. 113.

оп. 16

249. Спр. 36 Пленум ЦК КПРС у галузі національних відносин, «посилення інтернаціонального і патріотичного виховання населення» (25 січня 1987 р.), (Документи засідань колегії) арк. 87–88.

250. Спр. 41. Рішення колегії Міністерства народної освіти УРСР «Про першочергові заходи щодо організації виконання Закону УРСР «Про мови в УРСР» (27 грудня 1989 р.), (Документи засідань колегії Міністерства (рішення, Постанови, доповідні записки), 11 вересня–27 грудня 1989 р., 165 арк.), арк. 108–113.

251. Спр. 42. Рада Міністрів УРСР «Про поділ класів (груп) при вивченні української мови і літератури в загальноосвітніх школах, професійно-технічних і педагогічних училищах УРСР з російською мовою навчання на дві групи (підгрупи)» (16 червня 1989 р.), арк. 182.

252. Спр. 78 Документи засідань колегії міністерства (рішення, постанови, доповідні записки). 25 січня–29 березня 1989 р. 186 арк.), арк. 1–6.

253. Спр. 78. Рішення колегії Міністерства народної освіти УРСР «Про концепцію середньої загальноосвітньої школи УРСР» (10 серпня 1990 р.), (Документи засідань колегії міністерства (рішення, постанови, доповідні записки). 25 липня–10 серпня 1990 р., 131 арк.) арк. 87–88.

254. Спр. 83. Рада Міністрів УРСР. Проект відповіді (25 грудня 1990), арк. 26.

255. Спр. 83. Рада Міністрів УРСР. Проект відповіді (25 грудня 1990), арк. 112–114.

256. Спр. 2254. Стенограма наради директорів обласних інститутів удосконалення учителів і зав облвно з питання перебудови школи, 6 серпня 1958 р., арк. 12 – 13.

257. Спр. 2443. Постанови ЦК КПРС та Ради Міністрів СРСР з питань народної освіти, 135 арк.

258. Спр. 2457. Протокол засідання колегії Міністерства освіти УРСР 5 січня 1959 р. (Матеріали (протоколи, стенограми та рішення) засідань (5–27 січня 1959 р.), 311 арк.

259. Спр. 2457. Стенограма засідання колегії Міністерства освіти УРСР 13–14 січня 1959 р., арк. 158–192.

оп. 17

260. Спр. 42. Документи направлені до Верховної Ради УРСР, Ради Міністрів УРСР ЦК Компартії України та інші державні органи з питань народної освіти (інформації листування), 201 арк., арк. 73, 74.

261. Спр. 81. Документи направлені до Верховної Ради УРСР, Ради Міністрів УРСР та інші державні органи з питань народної освіти (інформації, листування), 113 арк., арк. 59–32.

262. Спр. 3493. Навчальні плани середньої загальноосвітньої трудової політехнічної школи з українською мовою навчання розроблені та затверджені Міністерством освіти УРСР на 1961–1962 н. рік, 26 арк.

263. Спр. 3494. Навчальні плани семирічних та середніх шкіл Української РСР, розроблені та затверджені Міністерством освіти УРСР на 1961–1962 навчальний рік, 54 арк.

264. Спр. 4113. Зведений звіт шкіл, про успішність учнів за 1963–1964 навчальний рік, 66 арк.

265. Спр. 5013. Навчальні плани загальноосвітніх шкіл УРСР, затверджені Міністерством освіти УРСР на 1965–1966 навч. рік, 25 арк.

266. Спр. 8910. Програми та методичні розробки для восьмирічних та середніх шкіл по трудовому вихованню на 1975–1976 навч. рік, 210 арк.

267. Спр. 9248. Про затвердження календарно-тематичних планів навчальних телевізійних передач для учнів загальноосвітніх шкіл Української РСР на 1985–1986 навч. рік: Рішення колегії Міністерства освіти УРСР від 26 червня 1985 р., протокол № 6/66, арк. 81.

оп. 21

268. Спр. 9348 Заходи Міністерства освіти УРСР по виконанню рішень лютого 1988 р. Пленуму ЦК КПРС, квітневого 1988 р. Пленуму ЦК Компартії України (Документи засідань колегій Міністерства освіти УРСР (постанови, рішення. доповідні записки). 25 травня 1988 р.), 64 арк. арк. 3.

оп. 58

269. Спр. 7830 Доповідні записки управління до Президії Верховної Ради УРСР та Ради Міністрів УРСР про здійснення загального обов'язкового 8-річного навчання і запровадження середньої освіти для молоді в УРСР за 1970–71 н.р., арк.1–9.

ДОДАТКИ

Додаток А

**Навчальні плани та програми різних типів загальноосвітніх шкіл
радянської доби (1951–1991)**

**Навчальний план
початкової, семирічної та середньої школи з українською мовою навчання
на 1957/58 н.р.**

№ п/п	Назва предметів	Кількість годин на навчальний тиждень									
		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1	Українська мова і література	13	10	11	6	7/6	6/5	5	4/3	3	3
2	Російська мова і література	—	3	4	4	5/6	5/6	6	5/4	4	4
3	Арифметика	6	6	6	6	6	2	—	—	—	—
4	Алгебра	—	—	—	—	—	2	3	4-3	2	2
5	Геометрія	—	—	—	—	—	2	2	2-3	2	2
6	Тригонометрія	—	—	—	—	—	—	—	—	2	2
7	Фізика	—	—	—	—	—	2	2-3	3	4	5/4
8	Хімія	—	—	—	—	—	—	1-2	2	3/2	¾
9	Астрономія	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1
10	Природознавство	—	—	—	1/2	2	2	3-2	2	1-2	—
11	Географія	—	—	—	2/1	3/2	2	2	2	2	—
12	Історія	—	—	—	2	2	2	2	2	4/3	4
13	Іноземна мова	—	—	—	—	3/4	3	3/2	2/3	2/3	3
14	Фізичне виховання	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
15	Малювання	1	1	1	1	1	1	—	—	—	—
16	Співи	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
17	Креслення	—	—	—	—	—	—	1	1	1	1
18	Праця і практичне заняття	1	1	1	2	2	2	—	—	—	—
19	Практикум із сільського господарства та електротехніки	—	—	—	—	—	—	2	2	2	2
Разом		24	24	25	27	34	34	35	35	35	35

Джерело: Збірник Наказів та інструкцій Міністерства освіти УРСР 1957/58 роки.

Рекомендації до навчального плану (1–4 кл.) на 1958/59 н/р.

Предмети	Години	Примітка
Українська мова	У 1–2 класі по 12 годин, у 3–4 по 10 годин на тиждень У 1–2 класі: читання – 6 годин; граматика і правопис – 5 годин; каліграфія – 1 година.	Для 4 класу введено скорочений навчальний матеріал історичного, географічного та природознавчого змісту у зв'язку з тим, що історія, географія і природознавство не будуть вивчатися у 4 класі, як окремі курси.
Російська мова	4 години на тиждень у 3–4 класі.	Читається за перехідною програмою та чинними підручниками
Арифметика	1–4 класи по 6 годин на тиждень	
Праця	1–4 класи по дві години на тиждень	У 1-4 класах дослідної восьмирічної школи передбачено на 102 години більше, ніж у масовій школі, це дає змогу посилити елементи політехнічного навчання
Фізичне виховання	По 2 години на тиждень в кожному 1–4 класі.	Програми без змін
Співи	По одній годині на тиждень у кожному класі	
Малювання	По одній годині на тиждень у кожному класі	

Джерело: Збірник Наказів та інструкцій Міністерства освіти УРСР 1958/59 роки.

Навчальний план
восьмирічної неповної середньої трудової політехнічної школи на
1960/61 н.р.

№ п/ п	Назва предметів	Кількість годин на навчальний тиждень на клас							
		1	2	3	4	5	6	7	8
1	Російська мова	12	10	11	10/ 9	4	4/5	2/3	4/3
2	Російська література	—	—	—	—	2	2	2	2
3	Українська мова	—	2	3	3/4	3	2	2	2
4	Українська література	—	—	—	—	2	2	2	1-2
5	Арифметика	6	6	6	6	6	2	-	-
6	Алгебра	—	—	—	—	—	2	3	3/2
7	Геометрія	—	—	—	—	—	2	3	2/3
8	Фізика	—	—	—	—	—	2	2	3
9	Хімія	—	—	—	—	—	—	2	2
10	Природознавство	—	—	—	3/2	—	—	—	—
11	Біологія	—	—	—	—	2	2	2	2
12	Географія	—	—	—	—	2	2	2	2
13	Історія	—	—	—	1/2	2	2	2	2
14	Іноземна мова	—	—	—	—	3/4	3	3	3
15	Ручна праця	2	2	2	2	-	-	-	-
16	Практичне заняття в майстернях на шкільній навчально-дослідній ділянці	—	—	—	—	3/2	3/2	3/2	2
17	Малювання	1	1	1	1	1	1	-	-
18	Креслення	—	—	—	—	—	—	1	1
19	Музика й співи	1	1	1	1	1	1	1	1
20	Фізкультура	2	2	2	2	2	2	2	2
Разом		24	24	26	29	33	34	34	34
Навчально-виробнича практика (у тижнях на рік)		—	—	—	—	2	2	2	2

Джерело: Збірник Наказів та інструкцій Міністерства освіти УРСР 1960/61 роки

Навчальний план
восьмирічної та середньої школи з російською, молдавською,
польською та угорською мовами навчання на 1961/62 н.р.

№ п/п	Назва предмета	Кількість тижневих годин на клас										
		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	
	<i>У школах з російською мовою</i>											
1	Російська мова	12	10	11	10/9	4	5/4	2	4-/	-	-	-
2	Українська мова	-	2	3	3/4	3	2	2	2	-	-	-
3	Українська література	-	-	-	-	2	2	2	1/2	3	3/2	3
	<i>У школах з молдавською, польською і угорською мовами навчання</i>											
1	Рідна мова	12	8	8/7	6	4/3	4-/	2	3/2	-	-	-
2	Рідна література	-	-	-	-	2	2	2	2	2	2	2
3	Російська мова	-	4	6/7	7	3/4	3	2	2/3	1	1	1

Джерело: Збірник Наказів та інструкцій Міністерства освіти УРСР 1961/62 роки

Навчальний план
восьмирічної школи і середньої школи з виробничим
навчанням на 1962/63 навчальний рік

№	Назви предметів	Тижнева кількість годин на клас										
		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
1	Українська мова	12	8	8/7	6	4/3	4/3	2	2	—	—	—
2	Українська література	—	—	—	—	2	2	2	2	3	2	4/3
3	Російська мова	—	4	6/7	7	3/4	3	2	2	—	—	—
4	Російська література	—	—	—	—	2	2	2	2	3	2/3	4/3
5	Арифметика	6	6	6	6	6	2	—	—	—	—	—
6	Алгебра	—	—	—	—	—	2	4/3	3/2	2	2/1	2/1
7	Геометрія	—	—	—	—	—	2	2/3	2/3	2/1	1/2	½
8	Тригонометрія	—	—	—	—	—	—	—	—	0/1	1	1
9	Фізика	—	—	—	—	—	2	2	3	3	4/3	3
10	Астрономія	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—
11	Хімія	—	—	—	—	—	—	2	2	2	2	2
12	Природознавство	—	—	—	3/2	—	—	—	—	—	—	—
13	Біологія	—	—	—	—	2	2	2	2	2	—	—
14	Практичні заняття на пришкільній навчально-дослідній ділянці	—	—	—	—	0/1	0/1	0/1	—	—	—	—
15	Географія	—	—	—	—	2	2	2	2	—	2	—
16	Історія	—	—	—	1/2	2	2	3/2	3/4	3	4	3/1
17	Основи політичних знань	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	0/4
18	Іноземна мова	—	—	—	—	4/3	3	3	3/2	2	2	3
19	Трудове навчання	2	2	2	2	2	2	2	2	—	—	—
20	Малювання	1	1	1	1	1	1	—	—	—	—	—
21	Креслення	—	—	—	—	—	—	1	1	1	1	—
22	Музика і співи	1	1	1	1	1	1	1	1	—	—	—
23	Виробниче навчання	—	—	—	—	—	—	—	—	10	10	11
24	Фізична культура	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
25	Цивільна оборона	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—
Разом		24	24	26	29	33	34	34	34	36	36	36
26	Навчально-виробнича практика (тижнів на рік)	—	—	—	—	1	1	2	—	2	3	—
27	Факультативні заняття	—	—	—	—	—	—	—	—	2	2	2

Джерело: Збірник Наказів та інструкцій Міністерства освіти УРСР 1962/63 роки

Навчальний план
для сільської молоді з українською мовою навчання на 1961/62 н.р.

№ п/п	Назва предметів	Кількість тижневих годин на клас								
		3	4	5	6	7	8	9	10	11
1	Українська мова	6	6	3	3	2	2	1-0	1-0	1-0
2	Українська література	—	—	1	1	1	1	1	2	2
3	Російська мова	—	—	3	3	2	2	0-1	1-0	-
4	Російська література	—	—	1	1	1	1	2	2	2
5	Арифметика	6	5	5-4	1	—	—	—	—	—
6	Алгебра	—	—	—	2	2	2	2	2-1	2
7	Геометрія	—	—	—	2-1	2	1-2	1	1-2	1-2
8	Тригонометрія	—	—	—	—	—	—	0-1	1	1
9	Природознавство	—	—	1-2	1-2	1	1	1	—	—
10	Історія	—	—	1	1	2	2	2	2	2
11	Конституція СРСР і УРСР	—	—	—	—	—	—	—	—	0-1
12	Початкові відомості поточної політики	—	1	—	—	—	—	—	—	—
13	Географія	—	—	1	1	1	1	—	—	—
14	Фізика	—	—	—	—	-	2-3	3-2	3	3-2
15	Астрономія	—	—	—	—	—	—	—	—	0-1
16	Хімія	—	—	—	—	—	1	2-1	2	2
17	Іноземна мова	—	—	2	2	2-1	1	2	1	2-1
18	Креслення	—	—	—	—	—	1	1	—	—
Усього		12	12	18	18	18	19	18	18	18
19	Факультативні заняття з іноземної мови	—	—	—	—	—	—	2	2	2
20	Підвищення професійної кваліфікації	—	—	2	2	2	2	2	2	2
21	консультації	—	—	2	2	2	2	2	2	2
Усього		12	12	22	22	22	23	24	24	24

Джерело: Збірник Наказів та інструкцій Міністерства освіти УРСР 1961/62 роки

Програма
теоретичного і практичного навчання на 1964/65 навчальний рік з
підготовки шоферів за програмою «Автомобільна справа»
(видання 1964 р.)

№ п/п	Теми	Кількість годин	
		теорія	практики
1	Вступ	1	-
2	Охорона праці і техніка безпеки на автотранспорті. Промислова санітарія та особиста гігієна	2	2
3	Загальне ознайомлення з базовим підприємством	-	3
4	Матеріалознавство	6	2
5	Свердління, зенкерування, розвірчування і нарізування різі	2	5
6	Запресовування і випресовування	2	3
7	Шабрування, притирання, доведення	2	6
8	Паяння і лудіння	2	3
9	Основи машинознавства	8	4
10	Поняття про допуски, посадки, класи точності. Класи чистоти поверхні	4	-
11	Вимірювальні інструменти і техніка вимірювання	3	-
Разом		32	28
Автомобіль			
<i>а) Ходова частина. Механізм керування. Силова передача</i>			
12	Ходова частина	6	4
13	Автомобільні шини	2	2
14	Рульове керування	6	6
15	Гальмова система	8	6
16	Додаткове обладнання автомобіля	2	-
17	Зчеплення	4	4
18	Коробка передач. Роздавальна коробка	6	4
19	Карданна передача. Головна передача. Диференціал. Півосі.	6	6
<i>б) Двигун</i>			
20	Загальна будова і робочий цикл двигуна	4	-
21	Кривошипно-шатунний механізм	4	2
22	Газорозподільний механізм	4	2
23	Система охолодження двигуна	3	2
24	Система змащення двигуна	3	4
Разом		58	42
25	Правила руху транспорту по вулицях міст та населених пунктах і дорогах	15	
Разом		105	70
26	Виробнича практика		252
Всього на виробниче навчання		105	322
36 годин виробничої практики використовується на виконання самостійних комплексних робіт протягом навчального року,			

216 годин виробничої практики розподіляються на виконання таких робіт:			
1	Комплексні слюсарні роботи	20	
2	Роботи по щоденному технічному обслуговуванню автомобіля	40	
3	Роботи по першому технічному обслуговуванню автомобіля	46	
4	Роботи по другому технічному обслуговуванню автомобіля	50	
5	Роботи по сезонному обслуговуванню автомобіля	60	

Джерело: Збірник Наказів та інструкцій Міністерства освіти УРСР 1964/65 роки

УТВЕРЖДАЮ
Министр просвещения УССР
А. Бондарь

ПРОГРАММА по физике/механике
для республиканской средней школы-интерната физико-математического
профиля 1963 – 1964г.

9 класс (210 часов)

МЕХАНИКА

Введение (1 час)

Механика как раздел физики. Материальность мира. Ленинское определение материи. Существование материи в виде вещества и поля.

1. *Равнопеременное движение (18 часов)*

Движение – основное свойство материи. Механическое движение. Материальная точка. Система отсчета. Принцип независимости движений. Сложение скоростей. Переменное движение. Мгновенная скорость. Ускорение. Равнопеременное движение. Зависимость скорости и пути от времени в равнопеременном движении. (Формулы и графики).

Свободное падение тел. Ускорение при свободном падении. Движение тела, брошенного вертикально вверх.

Лабораторные работы:

1. Изучение законов равноускоренного движения.
2. Определение ускорения при свободном падении.

Демонстрации:

1. Перемещение одного тела относительно другого – неподвижного и движущегося.
2. Кинофильм «Относительность движения».
3. Запись равнопеременного движения тележки с помощью капельницы или гироскопа с кисточкой.
4. Сложение скоростей двух движений.
5. Определение мгновенной скорости тележки.
6. Одновременное падение различных тел в разреженном воздухе (трубка Ньютона).
7. Проверка закона путей при свободном падении.

2. *Законы движения Ньютона (24 часа).*

Первый закон Ньютона. Условия равномерного движения. Сила как причина изменения скорости и деформации тела. Второй закон Ньютона. Масса как мера инертности. Зависимость массы от скорости. Масса и вес. Плотность. Системы единиц: международная – СИ и СГС.

Третий закон Ньютона. Количество движения и импульс силы. Закон сохранения количества движения. Реактивное движение, его использование в авиации и ракетной технике. Принцип относительности Галлилея. Инерциальные и неинерциальные системы координат силы инерции. Границы применимости законов Ньютона.

Демонстрации:

1. Проявление инерции покоя и движения тележки при быстром толчке и быстрой остановке движущегося тела, на котором находится тележка.
2. Зависимость ускорения тележки от действующей на нее силы и массы тележки.
3. Обрывание верхней или нижней части нити от подвешенного груза.
4. Демонстрация третьего закона Ньютона при помощи двух подвижных тележек.
5. Отдача при выстреле.
6. Реактивное действие вытекающей струи.
7. Кинофильм «Законы Ньютона».

3. *Элементы статики. Деформации (15 часов)*

Задача статики. Абсолютно твердое тело. Сложение сил, действующих на тело под углом. Равнодействующая уравнивающая. Многоугольник сил. Разложение силы на две составляющие, направленные под углом друг к другу.

Наклонная плоскость.

Равновесие сил, действующих на тело, имеющее ось вращения. Момент силы. Пара сил.

Виды равновесия и устойчивости тела. Принцип минимума потенциальной энергии.

Деформация тела. Виды деформации (растяжение, сжатие, изгиб, сдвиг, кручение). Закон Гука.

Элементы гидроаэростатики. (Закон Паскаля, Архимеда, сообщающиеся сосуды, атмосферное давление).

Лабораторные работы:

1. Сложение сил, действующих на тело под углом друг к другу.
2. Проверка правила моментов сил.

Демонстрации:

1. Зависимость величины составляющих сил от изменения угла между ними при постоянной равнодействующей силе.
2. Равновесие катка или тележки на наклонной плоскости.
3. Кинофильм «Башенный подъемный кран».
4. Различные виды упругих деформаций: растяжение, сжатие, изгиб, сдвиг, кручение.
5. Демонстрация закона Гука, предела упругости и остаточной деформации.
6. Разрыв металлического стержня, давление стального шарика и продавливание отверстия в металлической пластинке гидравлическим прессом.

4. Работа и энергия (14 часов)

Работа силы в общем случае движения тела. Кинетическая энергия. Потенциальная энергия тела, поднятого относительно Земли и потенциальная энергия упруго-деформированного тела.

Закон сохранения и превращения энергии в применении к механическим процессам. КПД механизмов.

Работа – мера измерения энергии. Упругий и неупругий удар.

Лабораторная работа

Определение КПД наклонной плоскости.

Демонстрации:

1. Переход потенциальной энергии в кинетическую и обратно.
2. Использование механического удара (переход кинетической энергии в работу при ударе).
3. Кинофильм «Механический удар».

5. Криволинейное движение (16 часов)

Условие возникновения криволинейного движения. Скорость и ускорение при криволинейном движении. Движение тела, брошенного горизонтально и под углом к горизонту.

Движение по окружности. Линейная и угловая скорость. Центробежное ускорение. Центробежная сила. Третий закон Ньютона в применении к движению тел по окружности. Центробежная сила инерции.

Вращательное движение твердых тел. Угловая скорость и угловое ускорение.

Центробежные механизмы.

Лабораторные работы:

1. Изучение движения тела, брошенного горизонтально.
2. Проверка формулы центробежной силы.

Демонстрации:

1. Движение шарика по параболе.
2. Одновременное падение двух тел: одного по вертикали, другого по параболе.

3. Наибольшая дальность полета тела, брошенного под углом 45 градусов к горизонту.
4. Опыт с центробежной машиной.
5. Кинофильм «Центробежный механизм».

6. Динамика твердого тела (8 часов)

Поступательное и вращательное движение твердых тел. Момент силы. Момент импульса. Закон сохранения момента количества движения.

Момент инерции. Кинетическая энергия вращательного движения.

Основные уравнения динамики вращательного движения. Свободные оси. Гироскоп.

Демонстрации:

1. Зависимость углового ускорения от распределения массы тела относительно оси вращения.
2. Закон сохранения момента количества движения.
3. Свободные оси вращения стержня и цепочки.
4. Прецессия гироскопа.

7. Поле тяготения (4 часа)

Понятие о поле тяготения. Закон всемирного тяготения. Напряженность и потенциал гравитационного поля. Влияние вращения и формы Земли на вес тела. Приливы.

Космические скорости. Искусственные спутники Земли и Солнца, межпланетные космические станции. Невесомость и перегрузки.

Успех и задачи советской науки и техники в освоении космического пространства.

8. Движение жидкостей и газов (8 часов)

Давление в движущейся жидкости и газе. Измерение давления (полного и статического) и скорости потока.

Уравнение Бернулли. Опыты и приборы, основанные на измерении давления при изменении скорости. Реакция движущейся жидкости и ее использование.

Внутреннее трение (вязкость).

Сопротивление при движении тела в жидкости и газе, зависимость сопротивления от среды, скорости движения, формы и свечения тела. Обтекаемые формы.

Подъемная сила и ее применение. Сверхзвуковые скорости. Энергия движущейся воды и ветра. Гидротурбина, ветряной двигатель.

Демонстрации:

1. Распределение давления жидкости при стационарном течении по трубе с неизменным сечением.
2. Распределение давления в трубе с переменным сечением (уменьшение давления в узкой части).
3. Устройство и действие пульверизатора, водоструйного насоса и карбюратора.
4. Различная вязкость жидкостей.
5. Зависимость лобового сопротивления от площади поперечного сечения тела, скорости потока и формы тела.
6. Обтекание тела потоком воздуха или жидкости и образование вихрей.
7. Влияние профиля крыла самолета и угла атаки на величину подъемной силы.
8. Образование силы тяги при вращении воздушного винта (пропеллера).
9. Действующие модели гидродвигателя.
10. Кинофильмы: «Физические основы полета самолета» и «Гидротурбина».

Практикум по механике (10 часов)

(5 работ из числа следующих)

1. Изучение законов динамики поступательного движения.
2. Исследование зависимости между силой и деформацией растяжения.
3. Определение разрушающих напряжений при помощи гидравлического пресса.
4. Определение зависимости мощности на валу электродвигателя от числа оборотов.
5. Изучение движения тела, брошенного горизонтально, вертикально и под углом к горизонту.

6. Проверка основного закона вращательного движения твердого тела и определение момента инерции.
7. Измерение скорости потока воздуха трубкой Прандтля.
8. Определение лобового сопротивления и подъемной силы крыла.

МОЛЕКУЛЯРНАЯ ФИЗИКА

1. Основы молекулярно-кинетической теории строения вещества

Основные положения молекулярно-кинетической теории. Броуновское движение. Характер движения молекул в газах, твердых телах и жидкостях. Силы взаимодействия между молекулами. Распределение молекул по скоростям. Определение скорости молекул (опыт Штерна).

Идеальный газ. Уравнение состояния. Законы идеального газа (Гей-Люссака, Шарля, Бойля-Мариотта). Абсолютная шкала температур. Число Авогадро.

Явления переноса в газах (диффузия, теплопроводность, внутреннее трение). Свойства газов при низких давлениях. Применение сжатых и разреженных газов в технике.

Лабораторные работы:

1. Проверка закона Бойля-Мариотта.
2. Проверка уравнения состояния газа.

Демонстрации:

1. Модель броуновского движения.
2. Диффузия газов через пористую перегородку.
3. Сцепление свинцовых цилиндров.
4. Расширение воздуха в резиновой камере под колоколом воздушного насоса.
5. Зависимость объема газа от давления при постоянной температуре.
6. Зависимость объема газа от температуры при постоянном давлении.
7. Зависимость давления газа от температуры при постоянном объеме.

2. *Внутренняя энергия газа. Теплота и работа (11 часов).*

Понятие о внутренней энергии. Энергия движения и взаимодействия.

Изменение внутренней энергии в процессе теплообмена и работы. Количество теплоты, как мера изменения внутренней энергии при различных процессах в газе. Ломоносов о природе теплоты. Закон сохранения и превращения энергии в применении к механическим и тепловым процессам. Первое начало термодинамики. Теплоемкость идеального газа при постоянном давлении и постоянном объеме.

Лабораторная работа:

Определение удельной теплоемкости вещества.

Демонстрации:

1. Нагревание трением металлической трубки с эфиром.
2. Изменение температуры при адиабатном расширении и сжатии.
3. Работа расширения газа. Тепловые машины (9 часов).

Работа при расширении газа. Идеальная тепловая машина. Условия, необходимые для работы тепловой машины. Цикл Карно. Индикаторная диаграмма. Коэффициент полезного действия идеальной и реальной тепловой машины.

Двигатель внутреннего сгорания (дизельный). Паровая и газовая турбины. Реактивный двигатель. Принцип действия холодильной машины. Применение тепловых двигателей в народном хозяйстве СССР.

Техническое перевооружение транспорта в свете Программы КПСС. Теплофикация.

Демонстрации:

1. Действующая установка с паровой турбиной.
2. Действующая модель холодильной машины.
3. Показ кинокольцовки «Дизель» и кинофильма «Реактивные двигатели».

Реальные газы. Пары (9 часов).

Реальные газы. Уравнения реальных газов. Уравнение Ван-дер Ваальес. Насыщающий и ненасыщающий пар. Зависимость между давлением и объемом пара при постоянной температуре. Зависимость между давлением и объемом пара при постоянной температуре. Зависимость давления насыщающего пара от температуры.

Критическое состояние вещества. Сжатие газов. Применение сжиженных газов в технике.

Водяной пар атмосфере. Абсолютная и относительная влажность воздуха. Гигрометр. Психрометр.

Лабораторная работа:

Определение удельной теплоты парообразования воды.

Демонстрации:

1. Пары насыщающие и ненасыщающие пространство.
2. Давление насыщающих паров различных жидкостей при одинаковой температуре.
3. Изменение давления насыщающих паров с температурой.
4. Устройство и применение психрометра.
5. Независимость давления и плотности насыщенного пара от его объема.
6. Наблюдение критического состояния эфира.

5. Свойство твердых тел (9 часов)

Кристаллические и аморфные тела. Пространственная кристаллическая решетка. Анизотропия кристаллов. Энергия кристаллической решетки.

Теплоемкость твердых тел.

Понятие о дислокациях.

Превращение энергии при деформации.

Изменение свойств и структуры металлов при механической термической обработке.

Линейное и объемное расширение твердых тел при нагревании.

Понятие о физических свойствах пластмасс и их применении.

Демонстрации:

1. Модели кристаллических решеток.
2. Образование и рост кристаллов.
3. Анизотропия теплопроводности.
4. Демонстрирование лабораторной установки для определения коэффициента линейного расширения.
5. Устройство и действие биметаллического терморегулятора или сигнализатора.
6. Сила сжатия, развиваемая при охлаждении металлического стержня.
7. Нагревание при пластических деформациях.
8. Физические свойства пластмасс.

6. Свойства жидкостей (6 часов)

Строение жидкостей. Экспериментальные данные о структуре жидкостей.

Свойства поверхностного слоя жидкостей. Поверхностное натяжение. Явление смачивания и капиллярности, их проявление в природе и использование в быту и технике.

Внутреннее трение в жидкостях. Сжимаемость жидкостей.

Лабораторные работы:

1. Определение коэффициента поверхностного натяжения жидкости.
2. Определение коэффициента внутреннего трения жидкости.

Демонстрации:

1. Сферическая форма взвешенной капли.
2. Мыльные пленки на красках.
3. Изменение поверхностного натяжения воды эфиром или мылом.
4. Демонстрация явлений смачивания и несмачивания.
5. Демонстрация вогнутых и выпуклых менисков в капиллярных трубках.
6. Показ кинофильма «Капиллярные явления в природе и технике».
7. Изменение агрегатного состояния вещества (8 часов).

Явления испарения и кипения. Теплота парообразования. Плавление и отвердевание. Теплота плавления. Тройная точка. Сублимация. Термодинамическая температурная кривая в системе СИ. Диаграммы состояния двухкомпонентных систем.

Демонстрации:

Наблюдение явления сублимации кристаллов льда.

Практикум по теплоте и молекулярной физике (10 часов)

5 работ из числа следующих:

1. Наблюдение броуновского движения.
2. Определение термического коэффициента давления воздуха.
3. Определение соотношения между единицами калория и Джоуль.
4. Определение относительной влажности воздуха.
5. Снятие кривой плавления, переохлаждения и кристаллизации гипосульфита.
6. Определение коэффициента теплопроводности кварца перпендикулярно и параллельно оси.
7. Определение коэффициента линейного расширения твердого тела.
8. Определение поверхностного натяжения жидкостей.
9. Определение отношения теплоемкости газа при постоянном давлении к теплоемкости при постоянном объеме.

Экскурсии – 8 часов. Повторение – 5 часов.

10 класс (194 часа)

Электричество

1. Электрические заряды и электрическое поле (21 час). Элементарные сведения о строении атома (электронная оболочка и ядро). Электрический заряд. Электрическое поле. Закон Кулона. Единицы количества электричества. Распределение электрических зарядов на поверхности проводника.

Объяснение электризации тел на основе электронной теории. Напряженность электрического поля.

Силовые линии. Однородное поле. Проводники и диэлектрики в электрическом поле. Диэлектрическая постоянная.

Работа перемещения заряда в однородном электрическом поле. Потенциал, создаваемый точечным зарядом и заряженным шаром. Разность потенциалов, ее единицы. Градиент потенциала. Электромметр. Опыт Милликана.

Емкость, ее зависимость от геометрической формы тела. Единицы емкости. Емкость сферического и плоского конденсатора. Конденсатор переменной емкости. Энергия поля заряженного конденсатора. Последовательное и параллельное соединение конденсаторов.

Демонстрации:

1. Электрическое поле заряженного шарика.
2. Взаимодействие заряженных тел.
3. Распределение зарядов на поверхности проводника.
4. Электростатическая индукция.
5. Электрическое поле заряженных пластин.
6. Зависимость емкости плоского конденсатора от размеров пластин, расстояния между пластинами и диэлектрика.

2. Электрический ток в металлах. Законы постоянного тока (22 часа)

Условия существования тока. Электронная проводимость металлов. Скорость электронов. Сила тока.

Объяснение закона Ома для участка цепи на основе электронных представлений.

Зависимость сопротивления проводника от рода вещества, размеров и температуры. Сверхпроводимость. Последовательное и параллельное соединение проводников. Дополнительные сопротивления в вольтметрах и шунты в амперметрах.

Электродвижущая сила источника тока. Закон Ома для полной цепи. Последовательное и параллельное соединение источников тока. Законы Кирхгофа и расчет сложных цепей. Мостик Уитстона.

Работа и мощность электрического тока.

Закон Джоуля-Ленца. Термоэлектричество. Термопары.

Лабораторные работы:

1. Определение удельного сопротивления проводника.
2. Исследование параллельного соединения проводников.
3. Определение э. д. с. и внутреннего сопротивления источника тока.
4. Определение теплового эквивалента работы тока по закону Джоуля-Ленца.

Демонстрации:

1. Перемещение электрических зарядов в результате наличия электрического поля.
2. Природа электрического поля в металлах (кинофильм «Электрический ток»).
3. Зависимость сопротивления проводников от рода вещества и геометрических размеров.
4. Зависимость сопротивления проводников от температуры.
5. Последовательное и параллельное соединение проводников.
6. Дополнительные сопротивления в вольтметрах и шунты в амперметрах.
7. Закон Ома для полной цепи.
8. Последовательное и параллельное соединение источников тока.
9. Нагревание током «цепочки» из проволок разных материалов, разной длины и сечения.
10. Термоэлемент.

3. Электрический ток в электролитах (8 часов)

Ионная проводимость электролитов. Электролиз. Законы Фарадея. Определение заряда одновалентного иона. Применение электролиза в технике.

Гальванопластика. Работы Якоби.

Гальванические элементы и аккумуляторы, их устройство и действие.

Лабораторная работа:

Определение электрохимического эквивалента меди.

Демонстрации:

1. Движение ионов при электролизе.
2. Разложение подкисленной воды током.
3. Ионная проводимость стекла при его нагревании.
4. Кинофильм «Электролиз и его применение в технике».
5. Устройство и действие гальванического элемента и аккумулятора.

4. Электрический ток в газах (7 часов).

Ионная проводимость газов. Разряд в газах: искровой, коронный, электрическая дуга Петрова. Электроискровая обработка металлов. Дуговая сварка.

Ток в разреженных газах. Катодные лучи, их природа и свойства. Простейшие ионные приборы – неоновая лампа, газотрон.

Понятие о плазме.

Демонстрации:

1. Ионизация воздуха.
2. Искровой разряд.
3. Принцип электроискровой обработки металла.
4. Коронный разряд.
5. Принцип устройства электрофильтра.
6. Дуговой разряд.
7. Самостоятельная электропроводимость газа при пониженном давлении.
8. Катодные лучи и их свойства.

9. Отклонение катодных лучей в магнитном поле.

5. Электронные явления в вакууме (10 часов)

Явление термоэлектронной эмиссии. Двухэлектродная лампа, ее анодная характеристика и использование для выпрямления переменного тока. Триод, его сочетания, характеристика. Крутизна характеристики, статический коэффициент усиления, внутреннее сопротивление. Триод как усилитель.

Вторичная электронная эмиссия. Свойства электронных пучков. Движение заряженных частиц в поперечном электрическом и магнитном поле. Ускорители заряженных частиц (линейный, циклический).

Электронная трубка и ее применение в электронном осциллографе.

Демонстрации:

1. Явление термоэлектронной эмиссии.
2. Односторонняя проводимость диода.
3. Усилительное действие трехэлектродной лампы.
4. Основные свойства электронных пучков: прямолинейное распространение. Отклонение в электронном и магнитном полях, свечение вещества под действием пучков.
5. Устройство и действие электронно-лучевой трубки (показ фильма и действия трубки).

6. Электрические свойства полупроводников (8 часов).

Основные свойства полупроводников.

Зависимость сопротивления полупроводника от температуры и освещения (на опытах с термосопротивлением и фотосопротивлением). Собственная и примесная проводимость.

Объяснение электронной и дырочной проводимости полупроводников.

P-n переходы. Полупроводниковый диод. Транзистор. Термоэлектрический эффект в полупроводниках.

Понятие о технических применениях полупроводниковых приборов: термогенератор, фотосопротивление, фотоэлемент, выпрямители.

Демонстрации:

1. Опыты с фотосопротивлением и термосопротивлением.
2. Полупроводниковый выпрямитель.
3. Действие термогенератора.
4. Действие полупроводникового фотоэлемента.
5. Магнитное поле (17 часов).

Действие магнитного поля на ток. Магнитная индукция. Магнитный поток. Магнитное поле прямого тока и катушки с током. Напряженность магнитного поля. Магнитная проницаемость. Сила Лоренца.

Свойства ферромагнитных веществ. Гистерезис.

Определение единицы тока в системе СИ-ампера на основе взаимодействия токов, текущих в двух параллельных проводниках.

Электромагнитное реле. Принцип устройства амперметра и вольтметра.

Микрофон, телефон, громкоговоритель. Шлейфовый осциллограф.

Лабораторные работы:

Сборка электрической цепи с электромагнитным реле.

Демонстрации:

1. Магнитное поле прямого тока и катушки с током.
2. Действие магнитного поля на ток.
3. Намагничивание железа электрическим током.
4. Устройство электромагнитного реле, микрофона, телефона, громкоговорителя.
5. Принцип устройства амперметра, вольтметра.

8. Электромагнитная индукция (10 часов).

Открытие Фарадеем электромагнитной индукции. Правило Ленца. Электродвижущая сила индукции. Объяснение ее происхождения. Токи Фуко.

Явление самоиндукции. Связь магнитного потока через контур с током, текущим по нему.

Индуктивность. Зависимость индуктивности катушки от числа витков, ее размеров, формы и наличия ферромагнитного сердечника. Единица индуктивности. Энергия магнитного поля катушки.

Демонстрации:

1. Возникновение э.д.с. индукции.
2. Зависимость э.д.с. индукции от скорости изменения магнитного потока.
3. Демонстрация правила Ленца.
4. Явление самоиндукции при изменении величины тока в цепи.
5. Зависимость индуктивности проводника от его размеров, формы, и магнитный свойств среды.
6. Энергия магнитного поля катушки: зависимость этой энергии от величины тока и индуктивности катушки.

4. КОЛЕБАНИЯ И ВОЛНЫ

Механические колебания и волны (20 часов).

Колебательные движение. Свободные колебания. Примеры колебательного движения под действием силы тяжести и силы упругости.

Гармонические колебания. Уравнения гармонических колебаний. Смещение и амплитуда, период, частота и фаза.

Скорость и ускорение при гармоническом колебании. Математический маятник и законы его колебания (с выводом формулы маятника). Применение маятника в часах. Приведенная длина физического маятника. Превращения энергии при колебательном движении. Затухающие и не затухающие колебания. Резонанс, значение резонанса в технике.

Распространение колебаний в упругой среде. Поперечные и продольные волны. Распространение волн в газах, жидкостях, и твердых телах. Длина волны. Зависимость между скоростью распространения колебаний, длиной волны и частотой колебаний. Передача энергии в волновом процессе.

Интерференция волн. Условие образования максимумов и минимумов. Стоячие волны. Диффракция волн.

Лабораторная работа:

Определение ускорения силы тяжести при помощи математического маятника.

Демонстрации:

1. Колебательное движение тела под действием силы тяжести.
2. Колебания под действием силы упругости.
3. Запись колебаний маятника.
4. Зависимость периода колебаний от длины маятника.
5. Сохранение периода колебаний при изменении амплитуды и массы маятника.
6. Изменение периода колебаний маятника (железного шарика) в магнитном поле.
7. Сложение колебаний.
8. Применение маятника в часах.
9. Механический резонанс.
10. Образование и распространение продольных и поперечных волн.
11. Интерференция волн на поверхности воды.
12. Стоячие волны на шнуре.
13. Показ кинофильма «Колебания и волны».

10. ЗВУК (5 ЧАСОВ).

Колебания звучащего тела. Музыкальные звуки и шумы. Распространение звука. Звуковые волны. Скорость звука. Высота тона. Громкость звука. Тембр. Отражение звука. Звуковой резонанс. Анализ звуков. Запись и воспроизведение звука. Ультразвук, методы его получения и применения.

Демонстрации:

1. Различные источники звука.
2. Зависимость высоты звука от частоты колебаний, силы звука, от амплитуды, тембра – от обертонов.
3. Резонанс камертонов. Резонанс воздушного столба и камертона.
4. Запись и воспроизведение звука – кинофильмы и таблицы.
5. Кинофильм «Ультразвук».

11. ПЕРЕМЕННЫЙ ЭЛЕКТРИЧЕСКИЙ ТОК (18 ЧАСОВ)

Получение переменного тока. Амплитуда, период, частота и фаза переменного тока и напряжения.

Генератор переменного тока. Действующие значения напряжения и тока. Омическое, индуктивное и емкостное сопротивления проводников переменного тока. Сдвиг фаз между током и напряжением. Закон Ома для цепи переменного тока.

Вынужденные электрические колебания. Резонанс. Формула Томпсона.

Мощность в цепи переменного тока.

Генератор постоянного тока. Обратимость машин постоянного тока. Трансформация тока. Трансформатор. Сохранение энергии при работе трансформатора. Передача энергии. Успехи электрофикации СССР.

Демонстрации:

1. Получение переменного тока.
2. Устройство генератора переменного тока.
3. Наблюдение осциллограм переменного тока.
4. Зависимость емкостного сопротивления от частоты переменного тока и емкости конденсатора.
5. Зависимость индуктивного сопротивления от частоты переменного тока и индуктивности катушки.
6. Фазовые соотношения в цепях переменного тока с активным, индуктивным и емкостным сопротивлениями.
7. Генератор постоянного тока.
8. Трансформация тока.

12. ЭЛЕКТРОМАГНИТНЫЕ КОЛЕБАНИЯ И ВОЛНЫ (20 ЧАСОВ)

Колебательный контур. Превращение энергии в колебательном контуре. Зависимость периода колебаний в контуре от индуктивности и емкости. Получение незатухающих колебаний. Ламповый генератор. Применение токов высокой частоты.

Открытый колебательный контур. Излучение. Электромагнитное поле. Электромагнитные волны и их свойства (скорость, отражение, преломление, интерференция, дифракция, поляризация). Особенности распространения радиоволн различной длины. Изобретение радио Поповым. Принцип радиотелефонной передачи (амплитуда, модуляция). Роль резонанса при радиоприеме. Схема детекторного и простейшего лампового приемника. Электронная лампа, как усилитель электрического колебания.

Принцип радиолокации.

Демонстрации:

1. Затухающие электромагнитные колебания в колебательном контуре.
2. Устройство и действие генератора незатухающих колебаний.
3. Электрический резонанс.
4. Излучение электромагнитных волн диполем.
5. Свойства электромагнитных волн.
6. Прием модулированных колебаний при помощи диполя с детектором.
7. Устройство и действие простейших радиоприемников.
8. Управление моделью автомобиля по радио.
9. Показ кинофильмов «Радиолокация» и «Электромагнитные колебания на службе человека».

ПРАКТИКУМ (18 ЧАСОВ)

1. Сбор схемы мостика Уинстона и измерение сопротивления.
2. Определение термического коэффициента сопротивления металла.
3. Градуирование термопары.
4. Снятие анодной и сеточной характеристики полупроводникового диода.
5. Снятие вольтамперной характеристики полупроводникового диода.
6. Измерение емкости конденсатора или индуктивности катушки.
7. Сборка фотореле на фотосопротивлении или полупроводниковом фотоэлементе.
8. Определение длины звуковой волны и скорости звука в воздухе методом резонанса.
9. Сборка детекторного радиоприемника последующим развитием в схему простейшего лампового приемника.

ЭКСКУРСИИ – 4 ЧАСА.

ПОВТОРЕНИЕ – 8 ЧАСОВ.

11 КЛАСС – 140 ЧАСОВ

ОПТИКА

Волновые свойства света (18 часов).

Основы волновой электромагнитной теории света. Скорость света и методы ее измерения. Интерференция света. Понятие о когерентных волнах. Различные способы осуществления интерференции по Френелю (бизеркала, бипризма, билинза, опыт Юнга).

Интерференция по Ньютону. Полосы равной толщины и равного наклона, способы их наблюдения. Интерференционный способ проверки качества полированных поверхностей.

Диффракция света. Диффракционные картины от различных препятствий (щель, круглое отверстие, волос, край экрана). Диффракционная решетка. Определение длины световой волны с помощью диффракционной решетки. Принцип Гюйгенса-Френеля и его применение для объяснения диффракции света и прямолинейного распространения света.

Поляризация света. Понятие о естественном, частично поляризованном и линейно поляризованном свете. Способы получения линейно поляризованного света, отражение от диэлектрических пластин под углом Брюстера, поляризационные стопки, поляроиды.

Лабораторные работы:

1. Получение интерференционных колец Ньютона.
2. Измерение длины световой волны с помощью диффракционной решетки.
3. Изготовление стеклянной поляризационной стены и изучение ее степени поляризации в зависимости от числа пластин.

Демонстрации:

1. Интерференция света в мыльной пленке.
2. Диффракция света от волоса и щели.
3. Поляризация света при отражении от стеклянной пластины и с помощью поляроида.

2. ФОТОМЕТРИЯ И ГЕОМЕТРИЧЕСКАЯ ОПТИКА (22 ЧАСА)

Световой поток, сила света, освещенность и яркость, единицы их измерения. Государственный эталон силы света. Законы освещенности.

Законы отражения и преломления и его связь со скоростью света. Полное внутреннее отражение. Ход лучей через плоскопараллельную пластинку и призму.

Плоское зеркало. Сферические зеркала. Фокус сферического зеркала. Построение изображения в зеркалах. Формула сферического зеркала.

Линзы. Различные типы линз. Фокус линзы, фокальная плоскость. Построение изображения в линзах. Формула линзы. Понятия о сферической и хроматической аберациях и способы их устранения.

Фотоаппарат и проекционный фонарь. Ход лучей в них. Глаз. Совместное действие глаза и линзы. Лупа, микроскоп, телескоп, бинокль, как средство увеличения угла зрения. Ход лучей в них.

Лабораторные работы:

1. Проверка законов обратных квадратов с помощью визуального или простейшего фотоэлектрического фотометра.
2. Измерение фокусного расстояния сферического зеркала.
3. Измерение фокусного расстояния увеличения линзы.
4. Сборка макетов микроскопа и телескопа.
5. Измерение увеличения лупы.

Демонстрации:

1. Законы отражения и преломления света.
2. Полное внутреннее отражение.
3. Преломление света в призме.
4. Применение призм полного внутреннего отражения для обращения изображения.
5. Получение изображений с помощью сферических зеркал и линз.
6. Демонстрация работы проекционного фонаря.

3. ДИСПЕРСИЯ СВЕТА (4 ЧАСА)

Явления дисперсии света. Спектры испускания и поглощения. Сплошные и линейные спектры. Шкала длин волн. Инфрокрасная, видимая и ультрафиолетовая части спектра.

Спектральные приборы. Спектроскоп, монохроматор, спектрограф, их устройство и ход лучей.

Лабораторная работа:

Сборка макетов монохроматора, спектроскопа и спектрографа.

Демонстрации:

1. Разложение белого света призмой.
2. Демонстрация линейчатого спектра испускания и поглощения.
3. Обнаружение ультрафиолетового и инфракрасного излучения в спектре.

4. ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ ВЕЩЕСТВА И ИЗЛУЧЕНИЯ

(строение атома и квантовая природа света) (22 часа).

Строение атома и его электронных оболочек. Энергетические уровни электронов. Элементарная теория Бора для атома водорода. Кванты света. Излучение и поглощение света изолированными атомами. Линейчатые спектры. Спектральный анализ и его применение.

Температурное излучение. Абсолютно черное тело. Излучение и поглощение абсолютно черного тела и нечерных тел. Закон Кирхгофа. Кривая излучительной способности абсолютно черного тела.

Расщепление энергетических уровней на зоны в твердых и жидких телах. Полосы излучения и поглощения.

Люминесценция и ее применение. Квантовые генераторы.

Фотохимическое действие света и применение его в фотографии.

Давление света. Опыты Лебедева.

Фотоэлектрический эффект. Законы фотоэффекта. Работы Столетова. Фотоэлементы и их применение.

Современные взгляды на природу света.

Лабораторные работы:

Изучение законов фотоэффекта.

Демонстрации:

1. Качественная демонстрация закона Кирхгофа (теплового правила Прево).
2. Демонстрация явления люминесценции.
3. Демонстрация различных типов фотоэлементов.
4. Рентгеновские лучи и их свойства (4 часа).

Получение рентгеновских лучей. Конструкция рентгеновской трубки. Физические свойства рентгеновских лучей. Тормозное и характеристическое излучение и их природа. Применение рентгеновских лучей.

Демонстрация:

Устройство и действие рентгеновской трубки.

5. Некоторые вопросы теории относительности (10 часов)

Справедливость принципа относительности для оптических явлений. Независимость скорости света от движения источника. Проблема одновременности. Замедление времени и сокращение масштабов. Закон Эйнштейна о сложении скоростей. Зависимость массы от скорости. Взаимосвязь массы и энергии.

СТРОЕНИЕ АТОМА И АТОМНАЯ ЭНЕРГИЯ

1. Строение атома и атомного ядра (15 часов).

Опыт Резерфорда, подтверждающий наличие ядра атома. Явление, подтверждающее сложное строение атомного ядра – радиоактивность. Свойства радиоактивного излучения. Виды радиоактивного распада. Закон радиоактивного распада.

Способы наблюдения и регистрации частиц. Спинтарископ Крукса. Камера Вильсона, пузырьковая камера, счетчики Гейгера-Мюллера, счетчики Черенкова, толстослойная фотоэмульсия.

Открытие нейтрона. Строение ядра атома. Изотопы. Спектрограф. Ядерные реакции. Искусственная радиоактивность.

Позитрон, мезоны. Искусственное превращение атомных ядер. Получение заряженных частиц больших энергий. Понятие о ядерных силах. Частицы и античастицы.

Трансурановые элементы. Деление ядер урана. Цепная реакция. Взаимосвязь массы и энергии (дефект масс). Выделение энергии при ядерном распаде.

Понятие о термоядерной реакции. Элементарные частицы и их свойства.

Демонстрации:

1. Ионизация воздуха и разрядка электроскопа под влиянием радиоактивного препарата.
2. Наблюдение треков заряженных частиц (прибор или кинофрагмент).
3. Устройство и действие счетчика понизирующих частиц.
4. Кинофильм «Строение атома».

Лабораторная работа:

1. Наблюдение сцинтилляций в спинтарископе.
2. Использование атомной энергии в мирных целях. (3 часа).

Ядерные реакторы. Атомные электростанции. Атомный ледокол. «Меченные» атомы. Применение «меченных» атомов и проникающих излучений в промышленности, сельской хозяйстве, науке и медицине.

Роль советской науки в развитии атомной физики и ядерной энергетики.

Перспективы развития атомной физики и ядерной энергетики в СССР в свете задач, поставленных Программой КПСС.

Демонстрации:

Уран – графитовый реактор (схема).

Атомная электростанция (схема).

ФИЗИКА И ТЕХНИЧЕСКИЙ ПРОГРЕСС (2 ЧАСА)

Взаимосвязь физики и техники. Значение физики для механизации, электрификации и автоматизации производства в свете задач, поставленных Программой КПСС.

ПРАКТИКУМ (12 ЧАСОВ).

1. Фотосъемка получение негативов и позитивов.
2. Измерение глубины дефектов поверхности интерференционным методом.
3. Измерение увеличения микроскопа.
4. Измерение показателя преломления стеклянных пластин с помощью микроскопа.
5. Измерение длины световой волны с помощью бипризмы.
6. Изучение радиоактивных излучений при помощи счетчика ионизирующих частиц.

ЭКСКУРСИИ – 6 ЧАСОВ.

ПОВТОРЕНИЕ – 22 ЧАСА.

**Програма
теоретичного і практичного навчання на 1964/65 навчальний рік з
підготовки автослюсарів за програмою «Автомобільна справа»
(видання 1964 р.)**

№ п/п	Теми	Кількість годин	
		теорія	практики
1	Вступ	1	-
2	Охорона праці і техніка безпеки. Промислова санітарія і особиста гігієна	3	3
3	Ознайомлення з базовим підприємством	-	3
4	Матеріалознавство	6	3
5	Розмітка площинна та просторова	2	3
6	Рубання, плавлення, гнуття, клепання металу	2	6
7	Свердління, зенкерування, зенкування, розвірчування і нарізування різі	2	9
8	Шабрування, притирання, доведення	2	9
9	Запресовування і випресовування	2	3
10	Паяння і лудіння	2	3
11	Основи машинознавства	6	6
12	Допуски, посадки і класи чистоти поверхні	4	-
13	Вимірювальні інструменти і техніка вимірювання	2	3
Разом		34	51

№	Автомобіль		
	<i>а) Ходова частина. Механізми керування. Силова передача</i>		
14	Ходова частина	4	6
15	Автомобільні шини	2	4
16	Рульове керування	4	6
17	Гальмова система	8	12
18	Додаткове обладнання автомобіля	2	5
19	Зчеплення	4	6
20	Коробка передач. Роздавальна коробка	6	9
21	Карданна передача. Головна передача. Диференціал. Півосі	6	6
Разом		36	54
Виробнича практика			252
Всього на виробниче навчання		70	357
36 годин виробничої практики використовується на виконання самостійних комплексних робіт протягом навчального року, 216 годин виробничої практики розподіляються на виконання таких робіт:			
1	Ремонт ходової частини автомобіля	30	
2	Ремонт механізмів керування	20	
3	Ремонт силової передачі	40	
4	Технічне обслуговування автомобіля	126	

Джерело: Збірник Наказів та інструкцій Міністерства освіти УРСР 1964/65 роки

Тематичний план
з підготовки кресляра (машинобудівної спеціальності) на 1964/65
навчальний рік за програмою креслення (підготовки креслярів
машинобудівної та будівельної спеціальності), (видано Міністерством
освіти УРСР у 1964 р.)

№ п/п	Теми	Кількість годин	
		теорія	Практики
1	Вступ. Державні стандарти. Формати рисунків	2	-
2	Стандартні шрифти. Написи на рисунках. Масштаби	2	6
3	Спряження в рисунках технічних деталей. Уклони. Конусність	4	6
4	Лекальні криві	2	3
5	Загальні відомості про проекції та проектування. Точка, призма, площина	4	6
6	Перерізи тіл проектуючи ми площинами; перетин тіл обертання площинами	4	6
7	Взаємний перетин геометричних тіл в технічних деталях	2	3
8	Розрізи, перерізи та вириви	6	9
9	Побудова третьої проекції з застосуванням розрізів	2	3
10	Аксометричні проекції технічних деталей	2	3
11	Технічне малювання	2	6
12	Ескізування	2	6
13	Різьба. Зображення та позначення різьби	2	6
14	Деталі кріплення. Труби та їх з'єднувальні частини	4	6
15	Зубчаті колеса. Циліндричні пружини	4	6
16	Марки металів. Допуски й посадки. Класи точності і чистоти поверхні	4	6
17	Робочий рисунок. Призначення та оформлення робочого рисунка	2	1
18	Складання ескізів рисунків деталей	2	6
19	Читання рисунків деталей	6	3
20	Калькування	2	6
Разом		60	97
21	Основи машинознавства,	10	8
	у т.ч. загальні відомості про елементи машин	3	3
	Будова і робота механізмів і машин	4	3
	Основні способи виготовлення деталей машин	3	2
22	Виробнича практика	—	252
Всього		70	357

Джерело: Збірник Наказів та інструкцій Міністерства освіти УРСР 1964/65 роки

Навчальний план
для шкіл з російською мовою навчання та викладання деяких
предметів іноземною мовою на 1966/67 н.р.

№ п/п	Назва предметів	Кількість годин на тиждень по класах									
		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1	Російська мова	12	9	9	8	4	3-4	2	2	—	—
2	Російська література	—	—	—	—	2	2	2	3-2	4	4
3	Українська мова	—	3	3	3	3	3	2	2	-	-
4	Українська література	—	—	—	—	2	2	2	2-3	4	4
5	Арифметика	6	6	6	6	6	2	—	—	—	—
6	Алгебра	—	—	—	—	—	2	4-3	3	4	4
7	Геометрія	—	—	—	—	—	—	2	2-3	2	2
8	Історія	—	—	—	2	2	2	3-2	3	4	3
9	Бесіди про наше суспільство	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—
10	Суспільствознавство	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2
11	Природознавство	—	—	—	2	—	—	—	—	—	—
12	Географія	-	-	-	-	2	2	2	3	2	—
13	Біологія	—	—	—	—	2	2	2	2	—	2
14	Фізика	-	-	-	-	-	2	2	3	5	5
15	Астрономія	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1
16	Креслення	—	—	—	—	—	—	1	2	—	—
17	Хімія	—	—	—	—	—	—	2	2	4	3
18	Іноземна мова	3	3	4	4	5	5-4	4-5	3	3	3
19	Образотворче мистецтво	1	1	1	1	1	1	—	—	—	—
20	Співи і музика	1	1	1	1	1	1	—	—	—	—
21	Фізична культура	2	2	2	1	1	1	1	1	—	—
22	Трудове навчання	2	2	2	2	2	2	2	2	3	3
23	Громадянська оборона	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—
Всього		27	27	28	30	33	34	34	36	36	36
24	Практика	—	—	—	—	6	6	12	-	24	-
	- днів на рік	—	—	—	—	18	24	48	-	144	-
	- годин на рік	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
25	Факультативні заняття	—	—	—	1	1	1	1	1	3	3
26	Фізична культура за рахунок факультативних занять	—	—	—	1	1	1	1	1	1	1

Джерело: Збірник Наказів та інструкцій Міністерства освіти УРСР 1966/67 роки

Навчальні плани
для середніх загальноосвітніх трудових політехнічних школах з
українською мовою навчання на 1971/72 н.р.

№ п/п	Назва предметів	Кількість годин на тиждень по класах									
		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1	Українська мова	12	8	8-7	5	4	3	2-3	2	—	—
2	Українська література	—	—	—	2	2	2	2	3	4	4-3
3	Російська мова	—	4	4-5	4	4	3	2	2	—	—
4	Російська література	—	—	—	—	2	2	2	3	4	3-4
5	Математика	6	6	6	7	6	6	6	5	6	6
6	Історія	—	—	—	2	2	2	3-2	3	4	3
7	Суспільствознавство	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2
8	Природознавство	—	1	2	2	1	—	—	—	—	—
9	Географія	—	—	—	—	2	3	2	3	2	3
10	Біологія	—	—	—	—	2	2	2	2	1	3
11	Фізика	—	—	—	—	—	2	2	3	5	5
12	Астрономія	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1
13	Креслення	—	—	—	—	—	—	1	2	—	—
14	Хімія	—	—	—	—	—	—	2	2	3	3
15	Іноземна мова	—	—	—	—	3	3	3	2	2	1
16	Образотворче мистецтво	1	1	1	1	1	1	—	—	—	—
17	Співи і музика	1	1	1	1	1	1	1	—	—	—
18	Фізична культура	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
19	Трудове навчання	2	1	1	1	2	2	2	2	2	2
20	Початкова військова підготовка	—	—	—	—	—	—	—	—	2	2
Усього		24	24	25	28	33	34	34	36	37	37
21	Навчально-виробнича практика: (кількість годин на рік)	—	—	—	9	18	24	48	—	144	—
22	Факультативні заняття	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1

Джерело: Збірник Наказів та інструкцій Міністерства освіти УРСР 1971/72 роки

**Навчальний план 1987/88 н.р. (художньо-естетичний цикл)
для ЗНЗ II-го, III-го ступенів з українською (російською) мовою навчання**

№	Навчальні предмети	Кількість годин на тиждень по класах						
		5	6	7	8	9	10	11
1	Українська (російська) мова	5/4	3/4	4	2/3	2	1	1
2	Українська (російська) література	2/3	3/2	2	3/2	3	4	3
3	Російська (українська) мова	3	2	2	2	2	1	-
4	Світова (українська) література	2	2	2	2	2	3	3
5	Іноземна мова	4	3	2	2	2	-	-
6	Математика і основи інформатики	5	5	5	5	5	5	5
7	Географія України. Рідний край	1	-	-	-	2	-	-
8	Географія, основи економіки	-	2	2	2	-	2/1	-
9	Історія України	2	-	1/0	1	1	½	1
10	Всесвітня історія	-	2	1/2	1	2	2	2
11	Людина і суспільство. Правознавство	-	-	-	-	1	-	2
12	Біологія, основи екології	-	2	2	2	2	1	1
13	Фізика, астрономія	-	-	2	2	3	3	4
14	Хімія	-	-	-	3	2	2	2
15	Мистецтво (музика, хореографія, образотворче мистецтво)	3	3	3	3	2	-	-
16	Фольклор та етнографія України	-	-	-	-	-	2	2
17	Фізкультура і ДПЮ	2	2	2	2	2	3	3
18	Трудове навчання, креслення	2	2	2	2	2	2	2
Сумарне навантаження		31	31	32	34	35	32	31
Шкільний компонент, у тому числі:		3	4	4	4	4	8	9
поглиблене вивчення предметів,		2	2	2	2	2	6	7
профільне навчання, курси за		1	2	2	2	2	2	2
вибором, факультативи								
Додаткові заняття і консультації								
Гранично допустиме навантаження учня		32	32	34	35	36	36	36
Усього		34	35	36	38	39	40	40

Джерело: Збірник Наказів та інструкцій Міністерства освіти УРСР 1987/88 роки.

Навчальний план ЗНЗ II-го – III-го ступенів з українською (російською) мовою навчання (з ухилом на іноземні мови) 1989/90 н.р.

№	Навчальні предмети	Кількість годин на тиждень по класах						
		5	6	7	8	9	10	11
1	Українська (російська) мова	5/4	3	4	2/3	2	1	1
2	Українська (російська) література	2/3	3/2	2	2	3	4	3
3	Російська (українська) мова	3	2/3	2	2	2	1	-
4	Світова (українська) література	2	2	2	2	2	2	2
5	Іноземна мова	4	4	3	3	3	3	3
6	Математика і основи інформатики	5	5	5	5	5	5	5
7	Географія України. Рідний край	1	-	-	-	2	-	-
8	Географія, основи економіки	-	2	2	2	-	2/1	-
9	Історія України	2	-	1/0	1	1	½	1
10	Всесвітня історія	-	2	1/2	2/1	2	2	2
11	Людина і суспільство. Правознавство	-	-	-	-	1	-	2
12	Біологія, основи екології	-	2	2	2	2	1	1
13	Фізика, астрономія	-	-	2	2	3	3	5
14	Хімія	-	-	-	3	2	2	2
15	Музика	1	1	1	1	-	-	-
16	Образотворче мистецтво	1	1	1	-	-	-	-
17	Фізкультура і ДПЮ	2	2	2	2	2	3	3
18	Трудове навчання, креслення	2	2	2	2	2	2	2
Сумарне навантаження		30	31	32	33	34	32	32
Шкільний компонент, у тому числі:		4	4	4	5	5	8	8
поглиблене вивчення предметів, профільне навчання, курси за вибором,		2	2	2	3	3	6	6
факультативи		2	2	2	2	2	2	2
Додаткові заняття і консультації								
Граничнодопустиме навантаження учня		32	32	34	35	36	36	36
Усього		34	35	36	38	39	40	40

Джерело: Збірник Наказів та інструкцій Міністерства освіти УРСР 1989/90 роки.

**Навчальний план
середньої загальноосвітньої школи з українською мовою навчання
на 1988/89 навчальний рік (перехідний)**

№ п/п	Навчальні предмети	Кількість годин на тиждень												
		1	2	3	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1	Українська мова	7-6	8	9	13-11	8	8	6-5	4-3	4-3	3-2	2	0-1	0-1
2	Українська література	—	—	—	—	—	—	2-3	2-3	2	2	3	4	3
3	Російська мова	0-2	3	4-5	1-3	5	6	3	3-4	2-3	2	2	0-1	—
4	Російська література	—	—	—	—	—	—	3-2	3-2	2	2	2	3	3
5	Математика	4	6	6-5	6	6	5-6	6	6	6	6	6	5-4	4
6	Основи інформатики та обчислювальної техніки	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	2
7	Історія	—	—	—	—	—	—	2	2	2	2-3	3	4	3
8	Основи Радянської держави і права	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—
9	Суспільствознавство	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2
10	Етика і психологія сімейного життя	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—
11	Ознайомлення з навколишнім середовищем	1	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
-	Природознавство	—	—	1	—	1	2	1	—	—	—	—	—	—
2	Географія	—	—	—	—	—	—	—	—	3	2	2	2-1	—
14	Біологія	—	—	—	—	—	—	—	2	2	2	2	1	2-1
15	Фізика	—	—	—	—	—	—	—	—	2	2	3	4	4
16	Астрономія	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1
17	Хімія	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3	3-2	2	3
18	Креслення	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—	—
19	Іноземна мова	—	—	—	—	—	—	—	3	2	2	1	1	1
20	Образотворче мистецтво	2-1	1	1	1	1	1	1	1	1	—	—	—	—
21	Музика	2	1	1	1	1	1	1	1	1	—	—	—	—
22	Фізкультура	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
23	Початкова військова підготовка	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	2
24	Трудове навчання	2	2	2	1	1	1	2	2	2	2	2-3	3	4
Разом		20	24	26	25	25	27	32	33	33	34	35	35	36
25	Факультативні заняття	—	—	—	—	—	—	—	—	1	2	2	3	3
26	Трудова практика (днів)	—	—	—	—	—	—	10	10	10	16	—	20	—

Джерело: Збірник Наказів та інструкцій Міністерства освіти УРСР 1988/89 роки

Навчальний план математичного ліцею

№	Навчальні предмети	Кількість годин на тиждень по класах			
		8	9	10	11
Базовий компонент					
1	Українська (російська) мова і література	4	4	4	4
2	Російська (українська) мова і література	3	3	3	2
3	Іноземна мова	2	2	2	2
4	Культура і мистецтво України	1	1	1	1
5	Математика, інформатика і обчислювальна техніка	4	4	4	4
6	Історія і суспільствознавство, історія УРСР	2	3	3	3
7	Географія і географія УРСР	2	2	1	-
8	Біологія та проблеми екології	2	2	1	1
9	Фізика і астрономія	2	3	3	4
10	Хімія	3	2	2	2
11	Фізкультура і ПВП	3	3	3	3
Разом		28	29	27	26
Курси за вибором		6	7	9	10
Сумарне навантаження		34	36	36	36
Індивідуальні та групові консультації		1	1	2	2
Факультативні заняття		2	2	3	3

Джерело: Збірник Наказів та інструкцій Міністерства освіти УРСР 1989/90 роки

Додаток Б
Підручники, за якими навчалися учні в 1950–1980-х рр.

№ п/п	Клас	Підручник	Автор	Рік
1.	1	Букварь	С. Редозубов	1951–1952
			В. Горецкий,	1981–1984
		Русский язык	Н. Костин	1955–1962
			М. Закожурникова	1965–1990
2.	2	Рисование	Н. Ростовцев	1957
3.	1	Пение	К. Грищенко	1967–1968
	2		С. Благообразов	
4.	3	Арифметика	А. Пчёлко	1958–1959
		Русский язык	Н. Щепетова	1954–1968
			М. Васильева	1974
		Природоведение	М. Скаткин	1970–1974
		Дневник наблюдения за природой	Е. Валерьянова	1975–1977
5.	для детей 5–6 лет	Математика в картинках	А. Моро	1980–1989
6.	6	Українська література	Н. Падалка	1977–1980
7.	7	Алгебра	Ю. Макаричев	1979, 1980
8.	8–9	Українська хрестоматія	О. Білецький	1969–1980
9.	7–9	Англійська мова	А. Старков	1977–1980
10.	9–10	Алгебра і початки аналізу. Геометрія	А. Колмогоров	1979–1980
11.	7–8	Неорганічна хімія	Ю. Ходаков	1975–1980
12.	6–7	Фізика	А. Пьоришкін	1978–1980
13.	5–8	Домоводство в школе	Г. Саплина	1964
14.	4–5	Трудовое обучение в школьных мастерских	А. Дёмин и др	1971
15.	5–8	Простейшие авиамодели	А. Ермаков	1984
16.		Работы по металлу	П. Леонтьев,	1956
12.	5–6	Практические занятия на школьном учебно-опытном участке	С. Кивотов	1960
17.	5	Французский язык	А. Шкляева	1968

Джерело: розроблено автором

Додаток В
Навчальні плани та програми ліцеїв, гімназій, шкіл-лабораторій
Курси за вибором (для ліцею)

№	Профільні предмети	Кількість годин на тиждень по класах			
		8	9	10	11
Фізико-математичний					
1	Алгебра (спецкурс)	2	2	-	-
2	Алгебра і матаналіз (спецкурс)	-	-	2	2
3	Інформатика і обчислювальна техніка	2	2	2	2
4	Прикладна математика	1	1	2	2
5	Математичне моделювання	1	1	1	1
6	Біологія	-	-	1	1
7	Фізика (спецкурс)	-	-	-	2
8	Логіка	-	-	2	2
9	Історія вітчизняної математики	1	1	1	1
10	Астрономія	-	-	-	2
11	Креслення і основи машинної графіки	-	1	1	1
Всього		6	7	9	10
Природничий					
1	Проблеми сучасного світу (основи філософських знань, економіка, екологія)	1	1	2	3
2	Медицина	2	2	2	2
3	Генетика	-	-	2	2
4	Фізична хімія	-	-	2	2
5	Біотехнологія	-	-	2	2
6	Космічна астрономія	-	-	4	1
7	Народознавство	1	1	1	1
8	Екологія	2	2	2	2
9	Основи економічних знань	-	-	2	2
10	Населення світу і демографічні проблеми	1	1	1	1
11	Латинська мова	-	2	2	2
12	Історія релігії і атеїзму	1	1	1	1
Всього		6	7	9	10
Технічний					
1	Кібернетика	1	1	2	2
2	Мікропроцесорна техніка	1	1	2	2
3	Фізика (спецкурс)	1	1	2	2
4	Ергономіка	1	1	1	1
5	Технічне креслення	2	2	2	2
6	Соціальна психологія	-	-	2	2
7	Дизайн	1	1	2	2
8	Інформатика і управління	-	2	2	2
9	Основи сучасного виробництва	2	2	2	2
10	Іноземна мова (II)	2	2	2	2
11	Електротехніка	1	1	2	-
12	Електроніка і радіотехніка	-	-	2	2
13	Основи моделювання і конструювання	-	1	2	2
Всього		6	7	9	10

Джерело: Збірник Наказів та інструкцій Міністерства освіти УРСР 1989/90 роки

Експериментальний навчальний план школи-лабораторії

№ п/п	Навчальні предмети	Клас						
		1	2	3	4	5	6	7
Базовий компонент								
1	Рідна мова та література	6	6	6	5	5	4	4
2	Російська мова	—	—	—	—	2	2	2
3	Зарубіжна дитяча література	2	2	2	2	2	2	2
4	Німецька мова	2	2	2	2	3	3	3
5	Англійська мова	2	2	2	2	3	3	3
6	Математика	4	4	4	4	4	4	4
7	Історія України	1	1	1	1	1	1	1
8	Оточуючий світ та екологія	—	—	—	—	—	—	—
9	Географія	—	—	—	—	1	1	1
10	Біологія	—	—	—	—	—	2	2
11	Фізика	—	—	—	—	—	—	2
12	Музика та співи	2	2	2	1	1	1	1
13	Мистецтво	1	1	1	1	1	1	1
14	Фізична культура та спорт	4	4	4	4	4	4	4
15	Технології	1	1	1		2	2	2
Варіативний компонент								
16	Елементи математичної логіки	1	1	1	1	1	1	1
17	Геометрія та конструювання	1	1	1	1	1	1	1
18	Шахи	1	1	1	1	1	1	1
19	Комп'ютерні ігри	1	1	1	1	1	1	1
20	Основи театральної діяльності	1	1	1	11	1	1	1
21	Ритміка та танці	1	1	1	1	1	1	1
22	Людинознавство. Спілкування	0,5	0,5	1	1	1	1	1
23	Я і моє місто. Я і моя країна. Українознавство.	1	1	1	—	—	—	—
24	Культура та комунікації	0,5	0,5	-	-	-	-	-
Всього		8	8	8	8	8	8	8
Факультативи, індивідуальні та групові заняття		—	—	—	—	—	—	—
Гранично допустиме навантаження		33	33	33	34	34	36	39

Джерело: Збірник Наказів та інструкцій Міністерства освіти України 1995/96 роки

**Експериментальний навчальний план школи-лабораторії
Інституту педагогіки АПН України (школи інтернату №23 м. Київ)**

№ п.п.	Навчальні предмети	Класи					
		1	2	3	4	5	6
1	Рідна мова та література	8	8	8	5	4	4
2	Російська мова	—	—	—	2	2	2
3	Зарубіжна література	—	—	—	2	2	2
4	Німецька мова	2	2	2	2	3	3
5	Англійська мова	2	2	2	2	3	3
6	Математика	4	4	4	4	4	5
7	Історія України	—	—	—	1	1	1
8	Навколишній світ та екологія	1	1	1	—	—	—
9	Географія	—	—	—	1	1	1
10	Біологія	—	—	—	—	2	2
11	Фізика	—	—	—	—	—	2
12	Музика і співи	2	2	2	1	1	1
13	Образотворче мистецтво	1	1	1	1	1	1
14	Фізичне виховання та гра	4	4	4	4	4	4
15	Художня праця	1	1	1	2	2	2
Всього		25	25	25	27	29	32
Шкільний компонент							
16	Елементи математичної логіки	1	1	1	1	1	1
17	Геометрія та конструювання	1	1	1	1	1	—
18	Шахи	1	1	1	1	1	2
19	Комп'ютерні ігри	1	1	1	1	1	1
20	Основи театральної діяльності	1	1	1	1	1	1
21	Ритміка та танці	1	1	1	1	1	1
22	Людинознавство. Спілкування	0,5	0,5	1	1	1	1
23	Я і моє місто	1	—	—	—	—	—
	Я і моя країна	—	1	—	—	—	—
	Краєзнавство	—	—	1	—	—	—
24	Культура і комунікація	0,5	0,5	—	—	—	—
25	Введення спілкування мистецтва	1	1	1	—	—	—
26	Культура та мистецтво рідного краю	—	—	—	1	1	1
Всього		9	9	9	8	8	7
Факультативи, індивідуальні та групові заняття		—	—	—	2	2	2
		3	3	3	3	3	3
Гранично допустиме навантаження		34	34	34	35	37	39

Джерело: Збірник Наказів та інструкцій Міністерства освіти УРСР 1998/99 роки

Примітка.

1. Години шкільного компоненту проводяться у другу половину дня.
2. Класи діляться на групи під час вивчення державної, іноземних мов і трудового навчання незалежно від кількості учнів у групі.

Навчальний план гімназії другого ступеня

№ п/п	Навчальні предмети	Кількість годин на тиждень				
		5	6	7	8	9
1	Українська (російська) мова і література	7	5	5	4	5
2	Російська (українська) мова і література	4	4	4	3	3
3	Іноземна мова	4	3	2	2	2
4	Математика	5	5	5	4	4
5	Географія, природознавство	1	2	2	2	2
6	Біологія і основи екології	-	2	2	2	2
7	Фізика	-	-	2	2	2
8	Хімія	-	-	-	3	2
9	Історія, історія УРСР. Правознавство	2	2	2	3	3
10	Мистецтво (музика, образотворче мистецтво)	2	2	2	1	1
11	Фізична культура, здоров'я	2	2	2	2	2
12	Трудове навчання, креслення	2	2	2	2	2
Разом		29	29	30	30	30
Курси за вибором		2	3	3	4	6
Сумарне навантаження		31	32	33	34	36
Індивідуальні та групові консультації		1	1	1	1	1
Факультативні заняття		-	-	1	2	2

Джерело: Збірник Наказів та інструкцій Міністерства освіти України 1998/99 роки

**Профільний навчальний план (Географія) 11-й клас
175 годин (5 годин на тиждень, резерв – 11 годин)**

К-сть год	Зміст навчального матеріалу	Дата проведення
3	Вступ.	
	Науковий метод як спосіб мислення. Різні наукові методи дослідження. Значущі природничі відкриття в історії географічної науки.	
	Сучасні методи дослідження географії Аеро- і космічні методи. Приклади аерокосмічних досліджень у географії. Графічні способи представлення даних. Математично-картографічне моделювання. Фоновий геохімічний моніторинг навколишнього середовища. Ландшафтно-геохімічний метод. Геоінформаційні системи та їх застосування. Комп'ютерна картографія.	
	Практикум: практична робота № 1. «Використання нових методів географічної науки для пошуку обробки і представлення географічної інформації».	
РОЗДІЛ І. Загальні закономірності природи Землі – 34 год.		
1	Тема 1. Фізична географія – наука про природу Землі.	
	Фізична географія як наука про природу Землі, сутність, структура, джерела інформації. Фізико-географічні дисципліни.	
5	Тема 2. Земля як планета	
1	Земля у Всесвіті. Найважливіші географічні особливості Землі як планети. Походження Землі, етапи її розвитку. Геологічна історія Землі. Геологічна хронологія. Походження і розвиток людини.	
1	Рухи Землі, їх наслідки. Відлік часу. Годинні пояси. Система відліку часу. Календарі світу.	
1	Земля як система. Поняття системи. Оболонки Землі як системи: літосфера, педосфера, гідросфера, атмосфера, біосфера.	
1	Кругообіг речовини та енергії в системах Землі. Взаємозв'язки систем Землі.	
1	Еколого-географічне і ресурсно-географічне вивчення природи.	
8	Тема 3. Літосфера і рельєф Землі	
1	Внутрішня будова Землі. Температурний режим та агрегатний стан речовин Землі.	
1	практична робота №2. «Побудова графіка залежності дальності видимого горизонту від висоти місця спостереження»;	
1	Літосферні плити їх структурні елементи. Гіпотеза дрейфу материків А.Вегенера. Рух літосферних плит. Тектоніка літосферних плит. Платформи і геосинкліналі.	
1	Корисні копалини. практична робота №3. «Зіставлення карт тектонічного районування та розміщення найважливіших родовищ корисних копалин з метою виявлення взаємозв'язків. Читання геологічних, тектонічних карт і карти корисних копалин»	

1	Процеси в надрах та на поверхні Землі, їх наслідки. практична робота №4. «Визначення мінералів та гірських порід. Визначення основних скам'янілостей за зразками, муляжем або малюнками»	
1	Форми рельєфу практична робота № 5. «Побудова і аналіз гіпсографічної кривої »	
1	Ендогенні процеси. Вулканізм і його наслідки. Зниження і запобігання небезпеки. Землетруси та їх наслідки. Вимірювання сили землетрусів. Зниження і запобігання небезпеки. робота № 6. «Нанести на контурну карту сейсмічних зон та діючих вулканів»	
1	Екзогенні процеси Зсуви, умови формування та причини утворення. Засоби боротьби з ними. Властивості літосфери: ресурсні, геодинамічні, геохімічні, геофізичні, екологічні. Геологічне середовище як частина навколишнього середовища людини.	
3	Тема 4. Педосфера	
1	Ґрунти як унікальна природна система, їх склад і властивості.	
1	Вивітрювання: фізичне, хімічне. Ґрунтові профілі та процеси утворення ґрунту. практична робота № 7. «Опис ґрунтового профілю»	
1	Типи ґрунтів. Зниження рівня родючості ґрунту (водна та вітрова ерозія, опустелювання). Ґрунт як ресурс. Охорона ґрунтів.	
4	Тема 5 . Атмосфера і клімат Землі.	
1	Склад і будова атмосфери. Радіаційний баланс. Загальна циркуляція атмосфери.	
1	Циклони і антициклони. Вплив суші і моря на загальну циркуляцію атмосфери. Вологість повітря і глобальний розподіл опадів. практична робота № 8. «Аналіз кліматичних та синоптичних карт»	
1	Клімат та кліматотвірні чинники. Особливості формування кліматів Землі, їх типи. Зміни клімату в часі. Тропосфера – кухня погоди.	
1	Вплив людини на склад атмосфери. Кислотні дощі. Смог. Озонові діри. Парниковий ефект. Забруднення атмосфери, моніторинг та міжнародні угоди.	
6	Тема 6. Гідросфера та Світовий океан	
1	Гіпотези походження гідросфери. Розподіл води і кругообіг води на Землі. Води суходолу.	
1	Річки. Водний режим і стік. Вплив клімату на стік. Повені та збитки від них. Русло та пов'язані з ним процеси. Заплава й алювіальні рівнини.	
1	Ґрунтові води. Озера, льодовики, болота. Зниження рівня і забруднення ґрунтових вод. Використання та охорона ґрунтових вод.	
1	Світовий океан. Властивості морської води. Рух води в океанах. Солоність, температура і щільність. Коливання рівня моря. Ерозія берегів.	
1	практична робота №9. «Складання картосхеми течій Світового океану»	

1	Забруднення океану. Міжнародні угоди з використання Світового океану. конференція № 10. «Міжнародне використання Світового океану»	
2	Тема 7. Біосфера	
	Кругообіг речовин у біосфері. Потік енергії в біосфері та її частинах.	
	Екосистеми та їх місце в організації біосфери. Основні екосистеми світу. Вплив діяльності людини на довкілля.	
5	Тема 8. Географічна оболонка.	
1	Етапи розвитку географічної оболонки, її складових і уявлень про неї. Закономірності еволюції географічної оболонки, її вертикальна і горизонтальна диференціація. практична робота № 11. «Аналіз загальних географічних закономірностей, характеристика їх прояву в природі»	
1	Циклічність і ритмічність процесів у географічній оболонці.	
1	Територіальні комплекси, ландшафти. Учення про ландшафтну оболонку, територіальний комплекс, ландшафт. Системність - основа їх вивчення. практична робота № 12. «Складання географічних характеристик природних і антропогенних комплексів різного рангу»	
1	Природний ландшафт. Ландшафтний синтез зональних геосистем. Планетарні, регіональні, локальні геосистеми. Ландшафти, їх класифікація. Культурний ландшафт, його характерні риси і властивості. практична робота № 13. «Вивчення принципів і правил створення культурних ландшафтів»	
1	Узагальнення з розділу «Загальні закономірності природи Землі»	
РОЗДІЛ II. Карта - мова географії – 20 год.		
2	Тема 1. Історія створення карт.	
1	Формування уяви людей про Землю та її зображення на картах. Карти первісних народів і карти античного часу. Картографія в епоху середньовіччя.	
1	Картографія нового часу. Розвиток картографії в Україні. Перший атлас України. Перспективи розвитку картографії і топографії.	
2	Тема 2. Види географічних карт. Класифікація карт	
1	Види географічних карт: загальногеографічні, тематичні.	
1	Класифікація карт за їхніми основними ознаками. Картографічні зображення Землі: профілі, рельєфні карти, атласи, глобуси, блок-діаграми. Карти спеціального змісту: для спортсменів, туристів, медичних працівників, карти-ілюстрації тощо.	
3	Тема 3. Картографічні проекції.	
1	Види картографічних проекцій. Умовні проекції.	
1	практична робота № 14. «Аналіз карт побудованих у різних картографічних проекціях»	
1	Властивості карт. Використання карт у практичній діяльності людини.	
5	Тема 4. Топографічні карти і прийоми роботи з ними.	

1	Суть топографічної карт, її особливості, сфери застосування. Масштаб довжин і площ.	
1	Географічні координати і об'єкти топографічної карти. робота математичної лабораторії № 15. «Розв'язування задач на визначення азимутів, координат, відстаней за топографічною картою»	
1	Визначення прямокутних координат точок за топографічною картою.	
1	Кути напрямів і зв'язок між ними. Визначення кутів напрямів на топографічній карті.	
1	Опис місцевості за топографічною картою. практична робота № 16. «Побудова профілю між об'єктами за топографічною картою»	
4	Тема 5. Способи зображень на географічних картах.	
1	Спосіб якісного фону, кількісного фону, ареалів, значків, крапковий, ізоліній, значків, локалізованих діаграм, лінійних знаків, знаків руху. Картодіаграми, картограми. практична робота №17. «Складання картосхеми з використанням різних способів картографічних зображень»	
1	Розв'язування завдань за оглядовими загально-географічними і тематичними картами.	
1	Складання опису карт. Розв'язування завдань за соціально-економічними картами. практична робота №18. «Розробка легенди для тематичних карт своєї області (за вибором) з курсу соціально-економічної географії».	
1	Рельєфні карти та прийоми роботи з ними.	
4	Тема 6. Карти та інші картографічні твори.	
1	Географічні атласи, їх види. №19. творча робота «Складання маршруту історико-культурних об'єктів України або пам'яток природи за допомогою картографічних джерел»	
1	Картографічна інформація та читання географічних карт. практична робота № 20. «Робота з електронними картами»	
1	Вплив комп'ютеризації на географію. Зародження геоінформатики, епоха «зрілості», етапи розвитку геоінформаційної системи. Електронні карти, атласи, навігатор мандрівника, карти-консультанти, карти-гіди. Штучний інтелект географії.	
1	Узагальнення з розділу «Карта - мова географії»	
РОЗДІЛ III. Географічна культура – 6 год		
2	Тема 1. Світові цивілізації	
1	Формування поняття «цивілізація». Головні напрямки теорії цивілізації: матеріалістична та культурно-історична.	
1	Особливості цивілізаційного розвитку людства за культурно-історичним напрямком теорії цивілізації. Систематика цивілізацій. Регіональні цивілізації. Сучасні цивілізаційні макрорегіони світу.	
4	Тема 2. Світові культури	
1	Складові елементи культури. Географія культури. Практикум: семінар на тему № 21.: «Калейдоскоп світових культур»;	

1	Зародження і становлення культури.	
1	Культура: зміст і функції поняття.	
1	№ 22. написання есе на тему: «Географічна культура випускника»	
РОЗДІЛ IV. Соціально-економічна географія України – 22		
2	Тема 1. Україна на політичній карті Європи і світу	
1	Українська державна і національна територія України. Етнічні землі. Формування сучасної української держави	
1	Політико-географічне положення України. Глобальне і регіональне положення України. Положення України на Євразійських геополітичних осях. Сусідське положення. Кордони. Адміністративно-територіальний устрій, його характеристика. Київ – столиця України. практична робота № 23. «Характеристика політико географічного положення України»	
5	Тема 2. Населення України	
1	Проблеми демографії України. Демографічна політика України.	
1	Етнічний склад населення держави. Етнографічне районування. практична робота № 24. «Нанесення на контурну карту етнографічних районів України та їх характеристика»	
1	Розселення українців у світі. Українська діаспора. практична робота № 25. «Нанесення на контурну карту країн з найбільшою українською діаспорою»	
1	Соціальна структура населення. Працересурсний потенціал. Сучасні міграційні процеси в Україні.	
5	Тема 3. Економічна географія України	
1	Сучасні риси національного господарства. Реструктуризація господарського комплексу України.	
1	Показники соціально-економічного розвитку держави. Показники якості життя населення.	
1	Структура національного господарства.	
1	Природно-ресурсний потенціал та його вплив на розвиток господарства.	
1	Економіко-географічні відмінності регіонів, їх спеціалізація.	
4	Тема 4. Соціальна географія України	
1	Становлення соціальної географії України. Соціальна інфраструктура. практична робота № 26. «Оцінка показників якості життя населення України»	
1	Культурно-освітній комплекс України Науковий комплекс. практична робота № 27. «Складання характеристики освітнього комплексу України»	
1	Соціально-побутовий комплекс. Рекреаційне господарство.	
1	Сучасна релігійна ситуація в Україні.	
3	Тема 5. Соціально-економічне районування	
	Склад, структура і типи соціально-економічних районів.	
	Характерні ознаки соціально-економічних регіонів України. Рівні соціально-економічного розвитку регіонів. практична робота № 28. «Складання порівняльної характеристики двох соціально-економічних районів (за вибором учня)»	
	Проблеми депресивності в Україні.	
3	Тема 6. Зовнішні зв'язки України	

1	Загальні риси зовнішніх зв'язків. Види зовнішніх зв'язків, їх класифікація.	
1	Форми міжнародного співробітництва України. Інтеграція України у світовий економічний простір. круглий стіл № 29. «Форми міжнародного співробітництва України».	
1	Узагальнення з розділів «Географічна культура» і «Соціально-економічна географія України»	
РОЗДІЛ IV. Географія своєї області – 23 год.		
3	Тема 1. Економіко-географічне положення. Історико-географічні аспекти заселення і розвитку території області	
1	Економіко-географічне положення регіону. Історія формування регіону. Масове заселення краю. Розвиток виробничих сил, науки та культури.	
1	Розвиток регіону у XX столітті. Сучасний стан розвитку. Видатні дослідники краю.	
1	Місце області в сучасному господарському комплексі України. практична робота № 30. «Характеристика економіко-географічного положення області»	
6	Тема 2. Природні умови і природні ресурси області	
1	Тектонічна і геологічна будова, корисні копалини. Рельєф міні-дослідження №31. «Оздоблювальне каміння в архітектурі населеного пункту»	
1	робота на місцевості № 32. «Опис яру, кар'єру, терикону, долини річки (за вибором учителя)»	
1	Клімат і агрокліматичне районування. Поверхневі і підземні води.	
1	Ґрунти. Рослинний і тваринний світ. Природні явища. Фенологічні дослідження.	
1	Ландшафти і фізико-географічне районування.	
1	Природно-заповідний фонд. Червона книга регіону. Туристсько-рекреаційні ресурси.	
6	Тема 3. Економіко-географічна характеристика області	
1	Адміністративно-територіальний устрій. Природно-ресурсний потенціал. Рекреаційний потенціал.	
1	Населення. Сучасні демографічні тенденції. Статеві-вікова структура та національний склад. Міграції. Трудові ресурси. практична робота № 33. «Мій родовід»	
1	Структура господарства. Галузева структура промисловості. Територіальна організація промисловості. екскурсія № 34. на промислове виробництво «Складання комплексної характеристики промислового підприємства за планом»	
1	Сільське господарство, його структура і спеціалізація. Головні галузі сільського господарства: рослинництво і тваринництво.	
1	Транспортний комплекс і його територіальна організація. Соціальна інфраструктура: стан, проблеми і перспективи.	
1	Місце області в господарському комплексі України. Зовнішньоекономічні зв'язки регіону.	
4	Тема 4. Освіта, наука і культура регіону	
1	Культурна спадщина і народні звичаї. Релігія.	
1	Система освіти та її територіальна організація. Зміни в системі освіти та науки за роки незалежності України. Стан і перспективи розвитку науки. Культура і спорт.	

1	Обласний центр як історичний, науковий, культурний і освітній центр. Пам'ятки історії і культури області.	
4	Тема 6. Екологічний стан, екологічні проблеми області та шляхи їх вирішення	
1	Стан навколишнього природного середовища. Антропогенний вплив на природне середовище. Відходи.	
1	Природно-заповідний фонд. практична робота № 35. «Складання комп'ютерної презентації однієї із пам'яток історії і культури»	
1	Регіональні екологічні проблеми. Моніторинг навколишнього природного середовища. Ядерна та радіаційна безпека.	
1	Вплив забруднення навколишнього природного середовища на стан здоров'я населення. Роль освіти в галузі навколишнього середовища на стан вирішення екологічних проблем. практична робота № 36. «Заповнення санітарного паспорта звалища побутового сміття».	
1	Узагальнення з розділів «Географія своєї області»	
РОЗДІЛ V. Глобальні проблеми людства – 16 год.		
2	Тема 1. Глобальні проблеми людства. Геоглобалістика	
1	Поняття «глобальні проблеми», «глобалістика». Глобалізація. Форми глобалізації: економічна, політична, культурна. Позитивні і негативні наслідки глобалізації.	
1	Глобальний інформаційний простір. Класифікації глобальних проблем. Взаємозв'язок глобальних проблем людства. Послідовні рівні вивчення глобальних проблем: глобальний, регіональний і локальний.	
2	Тема 2. Глобальні проблеми політичного і соціально-економічного характеру	
1	Проблема війни і миру. Проблема біженців.	
1	Розширення НАТО у східному напрямку. Суть, причини, географічні аспекти, шляхи вирішення.	
4	Тема 3. Глобальні проблеми природо-економічного характеру	
1	Екологічна проблема. Територіальний аналіз екологічних проблем світу.	
1	Енергетична проблема.	
1	Сировинна проблема. Продовольча проблема і її географічні аспекти.	
1	Проблема Світового океану. Конвенція ООН з морського права. Суть проблем, причини виникнення та шляхи вирішення.	
2	Тема 4. Глобальні проблеми соціального характеру	
1	Демографічна проблема. Демографічні прогнози. Проблема міжнаціональних відносин.	
1	Проблеми відсталості країн, дефіциту демократії, охорони здоров'я населення і довголіття, їх географічний аспект. Гендерне насильство. Насильство над дітьми. Хвороби цивілізації.	
1	Тема 5. Глобальні проблеми змішаного характеру	
1	Проблеми регіональних конфліктів, тероризму, технологічних аварій, стихійних лих, злочинності та інші.	
1	Тема 6. Глобальні проблеми наукового характеру	
1	Глобальні проблеми освоєння космосу, дослідження внутрішньої будови Землі, довгострокове прогнозування клімату та інші.	
2	Тема 7. «Малі проблеми»	

1	Проблеми бюрократії, геоцентризму, наркоманії, націоналізму.	
2	Тема 8. Глобальна освіта	
1	Поняття «глобальна освіта», її мета та масштаби. Реформи освіти. Характерні риси сучасної глобальної освіти.	
1	№ 38. круглий стіл «Реформи української освіти».	
1	№ 37. практична робота «Розробка проекту рішення однієї з глобальних проблем людства»	
1	Узагальнення з розділів «Глобальні проблеми людства»	
РОЗДІЛ VII. Стратегія сталого розвитку -29 годин		
8	Тема 1. Екологічна криза	
1	Поняття «глобальна екосистема». Етапи впливу людини на природу: неолітичний, індустріальний, науково-технічний.	
1	«круглий» стіл № 39. «Державний земельний кадастр в Україні»	
1	Техногенний вплив на географічну оболонку Землі та його наслідки. дискусія № 40. «Причини виникнення озонових дірок. Парниковий ефект»	
1	Основні види забруднення: фізичне, хімічне, біологічне, радіаційне. практична робота № 41. «Нанесення на картосхему свого населеного пункту санкціонованих і несанкціонованих сміттєзвалищ, аналіз і розробка пропозицій»	
1	Біологічне забруднення наземних екосистем, причини виникнення і наслідки. Біологічне забруднення прісноводних і морських екосистем: причини виникнення, наслідки.	
1	Екологічні проблеми і політика. Явище «національного егоїзму». Небезпека наслідків впливу людини на біосферу – одна з головних причин розробки концепції сталого розвитку.	
1	«круглий» стіл № 42. «Проблеми адаптації людини в умовах постійної зміни навколишнього середовища».	
1	Середовище існування людини та його якість. Класифікація природного середовища за ступенем його комфортності для населення. практична робота № 43. «Оцінювання комфортності природного середовища для життя людей»	
7	Тема 2. Соціальна криза	
1	Сутність соціальної кризи та її складові: зростання чисельності голодних і бідних, безробітних, розшарування суспільства на бідних і багатих.	
1	Поглиблення демографічної кризи: зростання соціальної напруги, проблеми забезпечення населення питною водою, харчами та інфраструктурою.	
1	моніторинг № 44. фізичного розвитку учнів школи та аналіз захворюваності;	
1	Здоров'я людини – фізичне і психічне. Зростання захворюваності на туберкульоз, серцево-судинні захворювання, злоякісні новоутворення, алергічні прояви. Проблема ВІЛ/СНІДу; птишиного грипу; Ебола. підготовка доповіді № 47. «Туберкульоз – соціальна хвороба»	
1	Духовна криза: зростання суїциду, стресів, нервових потрясінь, наркоманії, алкоголізму. дискусія № 45. «Здоров'я людини – багатство в усі часи»	
1	міні-дослідження № 46. «Тютюнокуріння серед школярів (анкетування)»	

1	Загроза існування людини – одна з головних причин розробки концепції сталого розвитку. № 48. творча робота «Складання списку змін у власному способі життя»	
7	Тема 3. Економічна криза	
1	Сутність поняття «економічна криза»: спад виробництва, зростання обсягу ВВП тощо. Торгово-економічні війни в різних країнах світу.	
1	Зростання обсягів виробництва та вичерпні ресурси. Низька ефективність використання природних ресурсів у країнах світу, особливо у країнах, що розвиваються, і країнах з перехідною економікою.	
1	Нераціональні підходи до організації природокористування. Енергоємність, водомісткість як важливі показники розвитку економіки.	
1	Проблема екстенсивного розвитку економіки у країнах світу. практична робота № 49. «Характеристика проблем екстенсивного розвитку економіки у країнах світу»	
1	Країни аграрно-сировинні, проблеми розвитку економіки. Бідність і нееквівалентність розподілу. творча робота № 51 «Розробка проекту безвідходного (сільськогосподарського, промислового) виробництва» (за вибором учня)	
1	Занепад економіки у більшості країн світу – одна з головних причин переходу до концепції сталого розвитку. творча робота № 50 «Складання пам'ятки «Правила поведінки під час техногенної аварії»	
1	проект № 52. «Енергетичний паспорт моєї квартири (будинку)»	
7	Тема 4. Сталый розвиток – найефективніший шлях виходу з кризи	
1	Наукові передумови взаємодії людини і природи. Роботи Б.Комонера, В.І.Вернадського про біосферу та її еволюцію. Стокгольмська конференція з проблем навколишнього середовища, конференція голів держав і влади з питань навколишнього середовища і сталого розвитку в Ріо-де-Жанейро і Йоханесбурзі. Рамкова конвенція про зміни клімату.	
1	Показники сталого розвитку: природокористування, природоохоронні території, стан довкілля, економічний розвиток, раціональне господарювання, соціальна справедливість, здоров'я, тривалість життя людини	
1	Історія формування критеріїв. Сутність економічного, екологічного та соціального сталого розвитку. Два підходи до розв'язання проблеми сталого розвитку: екологічно чистої енергетики, безвідходних технологій, технологій замкнутого циклу; стратегія обмеженого споживання.	
1	Досвід розробки стратегії сталого розвитку Національні моделі, концепції, програми сталого розвитку, риси, особливості. дискусія № 53 «Реальні тенденції розвитку територій – протиріччя концепції сталого розвитку. Чи правильна думка?»	

1	Територіальний підхід у розв'язанні проблеми сталого розвитку на рівні окремих країн: Нідерланди, Китай, США. Глобальний рівень впровадження стратегії сталого розвитку. Проблеми і перспективи сталого розвитку. Сучасний погляд на проблему сталого розвитку і нові варіанти майбутнього розвитку: інтеграційний, ультратоталітарний, трансформаційний Міжнародні органи й організації в галузі сталого розвитку.	
1	«круглий» стіл № 54. «Київський протокол: «за» і «проти»	
1	Концепція переходу України на модель збалансованого розвитку. Сучасний розвиток України. Основні показники розвитку, динаміка. Україна в світі. Стратегія збалансованого розвитку України.	
1	Узагальнення з розділів «Стратегія сталого розвитку»	
РОЗДІЛ VIII. Глобальні прогнози, проекти, гіпотези – 10		
2	Тема 1. Глобальні прогнози	
1	Поняття «глобальний прогноз», «глобальне моделювання». Моделі світового розвитку: соціально-економічні, демографічні, екологічні. Наукові організації, що займаються моделюванням: Стенфордський дослідницький інститут, суспільство з виявлення майбутнього світу – США. Інститут проблем майбутнього, Римський клуб – Європа. Інші установи. Зародження та розвиток досліджень глобалістики, мета, пошук шляхів розв'язання глобальних проблем. Внесок Дж. Форрестера, Д. Медоуза у розробку першої кібернетичної моделі розвитку людства.	
1	Римський клуб - третя доповідь її сутність: поступовий розвиток країн, що розвиваються, і підняття їх рівня розвитку до рівня високорозвинених країн. Глобальні геополітичні прогнози: «ядерна зима», взаємовідносини «Багата Північ» і «Бідний Південь», діалог цивілізацій тощо. Роботи вітчизняних науковців у галузі геополітики і геостратегії.	
4	Тема 2. Глобальні проекти	
1	Поняття «глобальний проект». Класифікація глобальних проектів: глобальні проекти у Світовому океані, інженерні проекти на річках, проекти створення транспортних коридорів тощо.	
1	Глобальні проекти в світовому океані. Основні напрямки робіт: створення гігантських гребель у морських протоках, використання морських течій. Проект Г.Загрея «Будівництво греблі через Гібралтарську протоку». Проекти створення штучних островів для розміщення заводів, електростанцій, міст.	
1	Проекти використання енергетичного потенціалу океанічних течій: Гольфстріму, Курасіо. Інженерні проекти перетворення річкових систем. практична робота №55. екологічна експертиза проекту комплексної реконструкції гідрографічної сітки Африки.	
1	Проекти створення міжнародних транспортних коридорів: головні транспортні коридори Євразії. Проект «Трасек» – Європа – Кавказ – Азія. Проект транснаціональної залізничної магістралі – Росія – США – Канада.	
4	Тема 3. Глобальні гіпотези	

1	Поняття "глобальна гіпотеза". Гіпотеза глобальної зміни клімату Землі. Показники зміни клімату. Прогнозування майбутніх кліматичних змін; позитивні і негативні наслідки для розвитку господарства, стану здоров'я людини дискусія № 56. «Глобальне потепління. Міф чи реальність?»	
1	Гіпотеза стабілізації чисельності населення Землі. Історія виникнення і розвитку гіпотези, тривалість стабілізації, черговість переходу до стабілізації окремих великих регіонів Землі. Прогнози стабілізації населення окремих країн: Індія, Китай, Нігерія, Пакистан, Індонезія, Бангладеш тощо.	
1	Гіпотеза Ейкуменополіса. Поняття: гіперурбанізація, мегалополізація, ейкуменополіс. Глобальний каркас урбанізації. Зміна частки великих регіонів у населенні Землі. Програма К. Доксіадіса «Місто майбутнього»	
1	дискусія № 57. «Бесето – перший ейкуменополіс: місто для людини чи людина для міста?»	
2	Узагальнення: конференція «Наше спільне майбутнє».	
11	Резерв часу	

Джерело: Збірник Наказів та інструкцій Міністерства освіти України 1998/99 роки

Профільний навчальний план (Економіка)
11-й клас
105 годин (3 годин на тиждень, резерв – 5 годин)

Постова К.Г.
учитель географії, економіки СЗШ № 70

Дата	К-сть год	Зміст навчального матеріалу
Розділ 3. Теорія і практика підприємницької діяльності		
	8	Тема 3.1. Визначальні риси та особливості підприємницької діяльності
	1	Підприємництво як особливий вид діяльності: функції підприємця.
	2	Види підприємництва: виробниче, комерційне, посередницьке, фінансове. Підприємництво у інформаційній сфері.
	2	Підприємства різних форм власності. Приватна, колективна та державна власність
	1	Організаційні форми колективних підприємств: виробничі, збутові, споживчі кооперативи, кредитні спілки.
	1	Організаційні форми підприємств державної власності: комунальні та загальнодержавні
	2	Структура національної економіки за формами власності та організаційними формами підприємств.
	8	Тема 3.2. Досягнення мети підприємницької діяльності
	1	Виробнича функція. Двофакторна виробнича функція Кобба – Дугласа: економічний зміст та графічна інтерпретація.
	1	Технологія і виробнича функція Ефект від масштабу і виробнича функція Економічні витрати та їх складники: явні та неявні витрати.
	1	Зв'язок доходів та витрат. Валовий доход (загальний виторг) TR. Нормальний прибуток як елемент неявних витрат. Бухгалтерський та економічний прибуток.
	1	Постійні (FC), змінні (VC) витрати: визначеність та структура. Загальні витрати (TC). Середні постійні (AFC), змінні (AVC) та загальні (ATC) витрати. Графічна ілюстрація динаміки постійних, змінних, загальних та середніх витрат.
	1	Граничні витрати (MC): кількісна визначеність та графічна ілюстрація динаміки. Максимізації економічного прибутку підприємства. Визначення максимального прибутку за порівняння загального виторгу (TR) та загальних витрат (TC)
		Визначення максимального прибутку за порівняння граничного виторгу (MR) та граничних витрат (MC). Закон максимізації прибутку: $MC = MR$.
		Інші (крім змін обсягів виробництва) способи збільшення прибутку підприємства.
		Узагальнення з тем «Визначальні риси та особливості підприємницької діяльності» та «Досягнення мети підприємницької діяльності»
	8	Тема 3.3. Організація діяльності підприємства
	1	Фінансування підприємства. Фінансові ресурси. Джерела внутрішніх та зовнішніх фінансових ресурсів підприємства.
	2	Баланс підприємства як джерело інформації про фінансові ресурси та

		майно підприємства. Зміст основних статей балансу. Звіт про фінансові результати як джерело інформації про успішність діяльності підприємства
	1	Оцінювання фінансових результатів діяльності підприємства: прибутковість капіталовкладень та рентабельність.
	2	Взаємозв'язки підприємств та банків. Умови та порядок надання підприємству банківської позики. Явище застави. Обґрунтування економічної доцільності банківської позики. Сподіваний прибуток та ризик у діяльності підприємства. Мінімізація ризику і страхування. Види ризиків підприємства
	1	Підприємство як емітент (продавець) на фондовому ринку. Переваги та обмеження випуску акцій і облігацій для підприємства – емітента
	1	Підприємство як покупець на фондовому ринку. Формування портфелю цінних паперів.
	8	Тема 3.4. Управління підприємством
	1	Основні складники процесу управління: управління виробництвом, персоналом, фінансами, збутом.
	1	Функції управління підприємством: аналіз, планування, організація, мотивація, контроль. Моделі організаційних структур управління: лінійна та функціональна.
	1	Бізнес – план: зміст та структура
	1	Еволюція поглядів та сучасні надбання теорії управління. Основи управління проектами. Тип, масштаб, тривалість, вид проекту. Інноваційні проекти. Маркетинг у діяльності підприємця. Функції маркетингу.
	1	Сегментація ринку за споживачами, продуктами, каналами збуту. Етапи маркетингового дослідження: мета, завдання, результат дослідження.
	1	Складники маркетингу: продукт, продажна ціна, просування, позиція на ринку.
	1	Реклама: мета, засоби, форми втілення та основні вимоги
	1	Узагальнення з тем « <i>Організація діяльності підприємства</i> » та « <i>Управління підприємством</i> »
Розділ 4. Національна економіка і роль уряду у її функціонуванні		
	8	Тема 4.1. Основні прояви цілісності національної економіки
	1	Загальна рівновага національної економіки. Відповідність сукупних доходів і витрат, сукупного попиту і пропозиції.
	1	Кейнсіанська та неокласична аргументація механізму формування загальної рівноваги Міжнародні принципи національного рахівництва.
	2	Визначення обсягу кінцевого продукту національного виробництва (валового внутрішнього продукту - ВВП) за різними методами. ВВП та валовий національний дохід (ВНД).
	1	Національне споживання та національне заощадження. Використання ВВП, інших показників у міжнародних порівняннях
	1	Номинальний та реальний ВВП: зміст і особливості розрахунку. Дефлятор ВВП як показник рівня цін.
	1	Циклічність як форма руху національної економіки. Види циклів та основні причини економічних коливань. Криза в національній економіці
	8	Тема 4.2. Безробіття та інфляція як наслідки порушення загальної економічної рівноваги

	1	Безробіття як результат порушення рівноваги на ринку праці. Оцінка рівня безробіття. Види безробіття: фрикційне структурне, циклічне (кон'юнктурне).
	1	Повна зайнятість і природне безробіття. Пояснення безробіття на кейнсіанських та неокласичних засадах.
	1	Наслідки безробіття для економіки та суспільства. Оцінка втрат від безробіття за законом Оукена. Засоби обмеження безробіття.
	1	Інфляція як результат порушення рівноваги товарного ринку. Оцінка рівня інфляції. Індекс цін та темп інфляції.
	1	Види інфляції за ознаками темпу та очікування. Інфляція за основною причиною виникнення: попиту, витрат, грошей
	1	Наслідки неочікуваної інфляції Антиінфляційні заходи Зв'язок інфляції та безробіття. Модель кривої Філіпса.
	1	Узагальнення з тем « <i>Основні прояви цілісності національної економіки</i> » та « <i>Безробіття та інфляція як наслідки порушення загальної економічної рівноваги</i> »
	6	<i>Тема 4.3. Роль уряду у регулюванні національної економіки</i>
	1	Невдачі (обмеження) ринку як причина державного регулювання економіки.
	1	Напрямки урядового регулювання економіки: корегування розподілу ресурсів, перерозподіл доходів і багатства, захист конкуренції, контроль за рівнем безробіття та інфляції
	1	Суспільні блага. Види суспільних благ та роль уряду у їх створенні.
	1	Позитивні та негативні зовнішні ефекти та роль уряду у їх регулюванні. Уряд у системі економічного кругообігу як власник, виробник і споживач
	1	Невдачі (обмеження) уряду: брак інформації, інструментів контролю ринку, та впливу на бюрократію.
	9	<i>Тема 4.4. Фінансове регулювання економіки. Державний бюджет</i>
	1	Зміст фінансової політики уряду: цілі та інструменти Податкова система.
	1	Види податків, суб'єкти, об'єкти та принципи оподаткування. Податкові пільги
	1	Позитивні та негативні наслідки оподаткування. Об'єктивна межа оподаткування. Модель кривої Лафера
	1	Інші (крім податків) надходження до державного бюджету Видатки державного бюджету: основні елементи та їх призначення. Роль видатків у стимулюванні економіки
	2	Балансування державного бюджету. Дефіцит (профіцит) бюджету. Державний борг.
	1	Безпечна межа дефіциту державного бюджету та державного боргу
	1	Роль міністерства фінансів, Казначейства у організації фінансової системи країни
	9	<i>Тема 4.5. Грошове регулювання економіки. Стійкість національних грошей</i>
	1	Зміст грошової політики уряду: цілі та інструменти.
	1	Попит на гроші та пропозиція грошей. Регулювання урядом пропозиції грошей. Грошовий мультиплікатор.
	1	Банківська система країни як об'єкт урядового регулювання.

	1	Роль Національного (центрального) банку у регулюванні банківської системи країни.
	1	Урядова політика «дорогих» та «дешевих» грошей
	1	Сутність монетаристського підходу до грошової політики. Правила грошового регулювання
	2	Інструменти та урядові заходи з забезпечення стійкості національних грошей
	1	Узагальнення з тем «Роль уряду у регулюванні національної економіки» та «Фінансове регулювання економіки. Державний бюджет»
Розділ 5. Світова економіка та інтеграційні процеси		
	7	Тема 5.1. Світове господарство та основні закономірності розвитку світової економіки
	1	Світове господарство: зміст та основні етапи розвитку.
	1	Суб'єкти світового господарства: розвинені країни, країни середнього рівня та країни, що розвиваються.
	1	Закономірності поглиблення міжнародної економічної інтеграції: від угод про пільгову торгівлю до економічного союзу з єдиною політикою
	1	Місце української економіки у світовому господарстві. Основні глобальні проблеми: вичерпання ресурсів, забруднення довкілля, поглиблення нерівності між країнами «Великі» та «малі» економіки у процесах глобалізації
	1	Переваги глобалізації: використання сучасних технологій, урізноманітнення споживання, вища темпи економічного зростання
	1	Основні загрози глобалізації: глобальні економічні (фінансові) кризи, втрата керованості національних економік та національної ідентичності. Способи протидії загрозам глобалізації
	6	Тема 5.2. Світова торгівля та міжнародна валютна система
		Міжнародний поділ праці як передумова світової торгівлі.
	1	Торговий баланс країни. Основні чинники експорту та імпорту
	1	Етапи розвитку СОТ як прояв лібералізації зовнішньої торгівлі. Основні вимоги до членів СОТ. Переваги та обмеження членства в СОТ.
	1	Європейська інтеграція. Етапи розвитку та сучасні тенденції у Європейському Союзі (ЄС) Міжнародна валютна система: міжнародна ліквідність, валютні ринки, механізми встановлення валютних курсів, міжнародні інститути валютного регулювання
	1	Міжнародна валютна система: міжнародна ліквідність, валютні ринки, механізми встановлення валютних курсів, міжнародні інститути валютного регулювання Еволюція міжнародної валютної системи: система золотого стандарту, система золотовалютного стандарту, система регульованих плаваючих валютних курсів
	1	Європейська валютна система у ХХІ ст. Форми міжнародних грошей: СДР та Євро. Формування валютного курсу: режими плаваючих та фіксованих курсів. Чинники впливу на курс валюти за плаваючого режиму. Вплив змін курсу національної валюти на умови зовнішньої торгівлі
	5	Тема 5.3. Міжнародний рух капіталів. Участь у міжнародних фінансово – кредитних організаціях та науково – технічному співробітництві
	1	Необхідність міжнародного руху капіталів.

		Форми міжнародного руху капіталів: міжнародний кредит та іноземне інвестування.
	1	Міждержавні, міжнародних організацій та приватні міжнародні кредити. Прямі та портфельні іноземні інвестиції
	1	Міжнародні компанії в іноземному інвестуванні. Діяльність міжнародних організацій - МВФ, Світового банку, ЄБРР, Європейського інвестиційного банку тощо – у забезпеченні міжнародного руху капіталів
	1	Платіжний баланс країни. Рахунок руху капіталу в платіжному балансі
	1	Причини виникнення та основні форми міжнародного підприємництва та науково-технічної співпраці
	1	Узагальнення з тем <i>«Роль уряду у регулюванні національної економіки»</i> та <i>«Фінансове регулювання економіки. Державний бюджет»</i>

Джерело: Збірник Наказів та інструкцій Міністерства освіти України 1998/99 роки

Додаток Д

Начальні плани та програми загальноосвітніх шкіл доби Незалежної України (1991–1999)

Профільні навчальні плани середньої загальноосвітньої школи з російською мовою навчання (III ступінь) 1993/94 навчальний рік

Навчальні предмети	Базові		Виділяється додатково за профілями					
			Філологічний		Фізико-математичний		Хіміко-біологічний	
	10	11	10	11	10	11	10	11
Рідна мова	1	1	1-2	1-2	–	–	–	–
Рідна література	3-4	3	2	2	–	–	–	–
Українська мова	1	1	1	1	–	–	–	–
Українська (світова) література	2	2	(1)	–	–	–	–	–
Іноземна мова	1	1	(2-3)	(2-3)	–	–	–	–
Математика, основи інформатики	4	4	–	–	3-4	2-5	–	–
Історія України	1	1-2	–	–	–	–	–	–
Всесвітня історія	2	2	–	–	–	–	–	–
Людина і суспільство	–	–	–	–	–	–	–	–
Географія, основи економіки	1-2	–	–	–	–	–	2-3	2-3
Біологія, основи екології	1	1	–	–	–	–	–	–
Фізика, астрономія	3	3-4	–	–	1-2	2-3	–	–
Хімія	2	2	–	–	–	–	1-2	2-3
Музика, хореографія, образотворче мистецтво	–	–	–	–	–	–	–	–
Фізкультура і ДПЮ	3	3	–	–	–	–	–	–
Трудове (професійне) навчання	–	–	–	–	–	–	–	–
Професійний спецкурс	–	–	1-2	1-2	2	1-2	2-3	2-3
Усього	26	26	–	–	–	–	–	–
Профільне навчання			4-8	4-8	4-8	4-8	4-8	4-8
Загальне сумарне навантаження	30-34	30-34	30-34	30-34	30-34	30-34	30-34	30-34
Курси за вибором та факультативи	5-9	5-9	5-9	5-9	5-9	5-9	5-9	5-9
Індивідуальні. Групові консультації	2	2	2	2	2	2	2	2
Гранично допустиме навантаження на одного учня	36	36	36	36	36	36	36	36
Усього	41	41	41	41	41	41	41	41

Джерело: Збірник Наказів та інструкцій Міністерства освіти УРСР 1993/94 роки.

**Експериментальний робочий навчальний план
для профільних класів 1994–1995 рр.**

Навчальні предмети	Кількість годин у класах за профілями					
	Гуманітарний		Загальнотехнічний		Хіміко-біологічний	
	10-А	11-А	10-Б	11-Б	10-В	11-В
Українська мова і література	2+4	2+3	1+3	1+3	1+3	1+3
Історія	4	1+4	3	3	3	3
Математика та інформатика	3+2	3+2	6+3	6+3	5+2	5+2
Фізкультура і ДПЮ	2+2	2+2	2+2	2+2	2+2	2+2
Іноземна мова	3	3	2	2	2	2
Російська мова і література	1+3	2+3	1	2	–	–
Всесвітня історія	2	2	–	–	–	–
Географія	1	–	1	–	1	–
Фізика і астрономія	1/0	–	5	5+1	2	2
Біологія	1/0	–	0/1	–	3	3
Хімія	0/1	–	1/0	–	4	4
Охорона життя	0/1	0/1	1/0	0/1	1/0	0/1
Усього	31	29/30	31/30	30/31	31/30	29/30
Курси за вибором	–	–	–	–	–	–
*Алгебра і початки аналізу	–	–	–	2	–	–
*Введення в математику	–	–	2	–	–	–
*Математичний практикум	–	–	2	2	–	–
*Екологічні проблеми в хімії	–	–	–	–	–	1
*Методи хімічного аналізу	–	–	–	–	2	–
*Біорганічна хімія	–	–	–	–	–	1
*Морфологія рослин	–	–	–	–	2	–
*Екологія рослин	–	–	–	–	–	2
*Машинопис і діловодство	4	4	–	–	–	–
*Світова художня культура	1	1	–	–	–	–
*Правознавство	1	1	–	–	–	–
*Індивідуальні консультації	4	6/5	6/7	7/6	6/7	8/7
Усього	41	41	41	41	41	41

Джерело: Збірник Наказів та інструкцій Міністерства освіти України 1994/95 роки

Начальникам управлінь освіти
Ради Міністрів Республіки
Крим, обласних, Київської та
Севастопольської міських державних
Адміністрацій
Директорам обласних інститутів
удосконалення вчителів

02.07.1993.1

№ 3/11–14

Міністерство освіти України надсилає для використання у навчально-виховному процесі програму обов'язкового вибіркового курсу «Основи екології» (10–11-й класи).

У процесі роботи з програмою слід враховувати стан довкілля свого регіону.

Заступник міністра

В. П. Гондюл

Програма з курсу «Основи екології» для 10–11-х класів середньої загальноосвітньої школи

Пояснювальна записка

У 1992 році територія України визнана зоною екологічного лиха. Одним з важливих напрямів подолання екологічної небезпеки у світовій практиці є освіта в галузі навколишнього середовища – екологічна освіта та виховання.

Протягом багатьох років цей аспект педагогічної діяльності розвивався на між предметній основі. Знання про закономірності навколишнього середовища, взаємодію людства з природою включалися до змісту навчальних предметів. Однак рівень екологічної культури випускників школи залишається невисоким. Останнім часом все більше шкіл вводять у навчальний план окремі курси екологічного спрямування.

Пропонована програма «Основи екології» розрахована на учнів 10–11-х класів, які вже володіють певним обсягом знань про навколишнє середовище. В програмі розглядаються основні екологічні поняття, закономірності, питання екології угруповань, сучасні проблеми взаємодії людства з природою.

При складанні програми враховані особливості стану навколишнього середовища України, що зазнала впливу Чорнобильської катастрофи.

Поставлені питання розглядаються на глобальному національному, краєзнавчому рівнях. Крім теоретичних занять, передбачено практичні, лабораторні роботи, екскурсії. Серед методів проведення практичних робіт важливе значення мають рольові, комп'ютерні ігри, розв'язання екологічних задач. Вчитель має право обирати варіант практичної роботи відповідно до умов школи або запропонувати свій.

Курс «Основи екології» розрахований на 34 години щорічно (по 1 годині на тиждень). Якщо школа обирає курс «Основи екології», то час, відведений на вивчення екологічних питань у курсі біології 10–11-го класу вчитель може використовувати на свій розсуд (наприклад для розв'язання задач з генетики).

Тематичний план курсу «Основи екології» 10-й клас

№	Тема	Кількість годин		
		Всього	Теоретичн.	Практичн.
1	Екологія – комплексна наука	1	1	-
2	Основні екологічні поняття та закономірності	8	5	3
3	Організм і середовище існування	10	6	4
4	Екологічні системи. Вчення про біосферу	13	8	5
5	Підсумкова конференція	2	2	-
Всього		34	22	12

Тематичний план курсу «Основи екології» 11-й клас

№	Тема	Кількість годин		
		Всього	Теоретичн.	Практичн.
6	Сучасні екологічні проблеми і шляхи їх вирішення	14	10	4
7	Україна – зона екологічного лиха	8	5	3
8	Екологія людини та медицина. Проблеми радіоекології	10	6	4
9	Підсумкова конференція	2	2	-
Всього		34	23	11

Вступ. 1 год.

1. Екологія – комплексна наука

Поняття «екологія». Коротка історія, предмет і завдання, сучасні напрями розвитку екологічної науки (екологія рослин, тварин, людини; аутоекологія, синекологія, соціальна екологія, глобальна екологія і космічна екологія).

Практичне значення екології. Роль вітчизняних та зарубіжних вчених у розвитку екології (В. І. Вернадський, Е. Геккель, Р. Лібіх, В. Н. Сукачов).

Методи екологічних досліджень: спостереження, експеримент, моделювання, прогнозування.

2. Основні екологічні поняття та закономірності. 8 годин.

Поняття: середовище існування, екологічні фактори, адаптація.

Екологічні закономірності: закон оптимуму, правило обмежуючих факторів (Р. Лібіха), закон взаємодії факторів.

Різноманітність умов життя на Землі, адаптації до них організмів.

Класифікація екологічних факторів: абіотичні, біотичні, антропогенні.

Основні абіотичні фактори:

Світло як абіотичний фактор і пристосування організмів до умов освітлення; значення світла для життя рослин. Фотосинтез як основа життя на Землі. Космічна роль зелених рослин. Екологічні групи рослин по відношенню до світла: світлолюбні, тіньлюбні.

Значення світла для тварин як умови орієнтації в просторі. Еволюційний розвиток тварин, органів зору у них.

Вище фотоперіодизму в рослинному і тваринному світі. Біоломінесценція.

Вода як абіотичний фактор адаптації живих організмів до умов існування.

Вода як необхідна умова життя на Землі. Підтримання водного балансу вищими та нижчими рослинами. Коренева система – орган поглинання води. Додаткові шляхи надходження води у вищих рослин.

Уявлення про екологічні групи рослин по відношенню до води: гідрофіти, мезофіти, ксерофіти, сукуленти.

Шляхи підтримання водного балансу в організмі наземних тварин.

Температура як абіотичний фактор.

Значення температури як умови протікання хімічних реакцій в організмі. Нестабільність температури навколишнього середовища. Адаптації живих організмів до зміни (добової, сезонної) температури середовища. Екологічні групи рослин по відношенню до температури. Поняття про ефективні температури, суму ефективних температур. Значення цих даних у практиці лісового й сільського господарства.

Температурні адаптації тварин: біохімічні, фізіологічні, етологічні (поведінкові). Анабіоз. Холоднокровні та теплокровні тварини к екологічні групи.

Грунт та рельєф.

Грунт як продукт взаємодії живого й неживого. Склад, структура, хімічні й фізичні властивості ґрунту як умова життя рослин.

Значення ґрунтових факторів для тварин.

Пристосування живих організмів до впливу вітру, рельєфу. Явища вертикальної та горизонтальної зональності.

Практичні роботи

Визначення та характеристика рис пристосування кімнатних рослин до умов освітлення.

Визначення та характеристика пристосованості рослин до умов недостатньої зволоженості (на прикладах кімнатних рослин – сукулентів).

Визначення суми ефективних температур для основних сільськогосподарських культур та лісових пород даної місцевості.

Екскурсія в тепличне господарство з метою вивчення впливу комплексу абіотичних факторів на рослини, можливостей управління розвитком сільськогосподарських культур.

3. Організм і середовище існування. 10 годин.

Взаємозалежність організмів та середовища існування. Морфо фізіологічні, ритмологічні, поведінкові адаптації.

Біоритми як одна з фундаментальних адаптацій живої природи до умов існування. Біологічний годинник. Життєві ритми організмів (добові, річні, сезонні). Фактори, що курують сезонним розвитком. Фотоперіодизм. Екологічні групи, життєві форми організмів.

Основні шляхи адаптації організмів до зміни умов навколишнього середовища. Людина – невід’ємна частина природи.

Чотири середовища життя на Землі – водне, наземно-повітряне, ґрунт, живі організми.

Водне середовище життя. Основні фізичні й хімічні властивості води, які впливають на життя організмів: тиск, густина, швидкість руху, кисневий, температурний, світловий, сольовий склад водойм. Пристосування організмів до цих факторів. Фільтруючі організми, екологічна роль біофільтрації. Пристосування до життя в пересихаючих та забруднених водоймах.

Основні екологічні зони океану та прісноводних водойм. Охорона, раціональне використання ресурсів водойм.

Характеристика основних абіотичних факторів наземно-повітряного середовища. Адаптації організмів у зв’язку з низькою густиною повітря, високим вмістом кисню, температурними коливаннями, умовами вологості, опадами.

Поняття про ґрунт як середовище існування організмів. Температурний, водний та повітряний режими ґрунту. Види ґрунтової вологи, їх значення. Глибина заселення ґрунту, щільність життя в різних типах ґрунтів. Мешканці ґрунту.

Ерозія, забруднення ґрунтів. Причини деградації. Раціональне використання, засоби охорони ґрунтів. Участь школярів у боротьбі з водною та вітровою ерозією ґрунтів.

Живі організми як середовище існування.

Специфіка середовища існування. Поняття симбіоз, паразитизм (зовнішній, внутрішній). Екологічні умови існування зовнішніх та внутрішніх паразитів. Заходи попередження зараження кліщами, нематодами, сисунами. Використання паразитичних організмів у біологічній боротьбі з шкідниками лісового та сільського господарства.

Практичні роботи

Складання режиму дня школяра з урахуванням добових та сезонних біоритмів.

Спостереження за сезонними змінами в природі, добовою та сезонною активністю мешканців куточка живої природи, свійських тварин (в позаурочний час).

Участь школярів у здійсненні протиерозійних заходів (в позаурочний час).

Лабораторна робота

Вивчення та порівняння рис пристосованості до паразитичного способу життя у зовнішніх та внутрішніх паразитів (на прикладі нематод, комах, кліщів).

Вивчення екологічних особливостей рослин і тварин – мешканців водойм (на прикладі акваріума або місцевої водойми).

4. Екологічні системи. Вчення про біосферу. 13 годин.

Екологічні системи, їх типи: популяції, біоценози, біогеоценози, біосфера. Біологічні властивості екосистеми. Елементи екосистеми, їх взаємозв'язки. Внутрішні та зовнішні зв'язки екосистем.

Популяція як форма існування виду. Основні екологічні характеристики популяцій: місце існування, чисельність, щільність, коливання чисельності та її регуляція, вікова, статева, просторова, поведінкова структура. Способи регуляції чисельності популяцій.

Залежність структури популяцій від факторів середовища, пристосувальний характер структури популяції.

Практичне значення вивчення популяцій. Наслідки порушення людиною системи взаємодії в популяціях. Участь школярів в охороні популяцій рідкісних та зникаючих видів рослин та тварин.

Поняття: біотип, біоценоз, біогеоценоз.

Структура біогеоценозів, видова різноманітність організмів у біогеоценозах, їх взаємозв'язки. Просторова структура біогеоценозу. Види – едіфікатори, індикатори. Енергетичні відносини в екосистемі; ланки біогеоценозів (продуценти, консументи, редуценти). Трофічні зв'язки (ланцюги живлення). Екологічна ніша.

Поняття про біологічну продуктивність, біомасу. Екологічні піраміди (чисельності, маси, енергії).

Зміна біогеоценозів (сукцесії) та причини, що їх викликають. Практичне значення вивчення біоценозів у зв'язку з сучасними демографічними проблемами.

Поняття про біосферу. Виникнення і розвиток біосфери. Вчення В. І. Вернадського про біосферу та його значення для сучасної науки. Межі та розподіл життя в біосфері. Геохімічна роль живої речовини. Кругообіг речовин та енергії – характерна риса, основа існування біосфери. Стабільність біосфери. Діяльність людини та біосфера. Поняття ноосфери (за В. І. Вернадським). Міжнародний аспект охорони біосфери.

Практичні роботи

Екскурсія в природу з метою виявлення меж поширення живих організмів у даній місцевості, спостереження найзначніших проявів геохімічної ролі живих організмів, вивчення впливу господарської діяльності на природу місцевості.

Екскурсії до лісу, парку, водойми з метою визначення типу екосистем та їх зв'язків; складання схеми екосистеми, таблиць видового складу, кількісної оцінки пробних ділянок.

Лабораторні роботи

Спостереження та опис поведінки домашніх тварин, які ведуть поодинокий, стадний спосіб життя.

Спостереження взаємовідносин між акваріумними рибками одного та різних видів, між батьками і дітьми, дорослими та молодими особинами тварин куточка живої природи.

Складання списку рідкісних та зникаючих видів рослин і тварин рідного краю.

Розв'язання типових задач на визначення продуктивності різних екосистем, включаючи місцеві агроценози.

Складання схем ланцюгів живлення місцевих біогеоценозів: ліс, лука, водойма, поле. Побудова схем кругообігу основних мінеральних елементів біосфери.

Складання узагальнюючої характеристики біогеоценозу (ставка, лісу, луки), оцінка його стабільності, прогнозування подальшого розвитку під впливом антропогенних факторів.

5. Підсумкова конференція. 2 години

1. Порівняльна характеристика абіотичних факторів водного й наземно-повітряного середовища (на прикладах своєї місцевості).
2. Застосування в господарствах області біологічних засобів боротьби з шкідниками й хворобами сільськогосподарських культур.
3. Фактори діяльності підприємств, які справляють негативний вплив на природу місцевості.
4. Вдовий склад, екологічна класифікація організмів, що населяють місцеві водойми.
5. Наземно-повітряне середовище існування (на прикладі місцевої флори й фауни).
6. Взаємозв'язок живих організмів і ґрунту.
7. Екологічна сутність українського народного агрокалендаря.
8. Паразитичні захворювання людини, тварин та їх профілактика.
9. Ідеї В. І. Вернадського в сучасній екології.

11-й клас

6. Сучасні екологічні проблеми і шляхи їх вирішення. 14 годин.

Коротка історія взаємодії людини з природою. Виникнення глобальних екологічних проблем сучасності: зростання чисельності населення, проблеми його життєзабезпечення, вичерпання ресурсів живої та неживої природи, забруднення, загроза парникового ефекту, послаблення озоносфери, кислотні дощі тощо.

Стратегія вирішення основних екологічних проблем.

Боротьба із забрудненням навколишнього середовища. Основні джерела забруднення довкілля: промисловість, сільське господарство, транспорт.

Особливості впливу на навколишнє середовище різних галузей промисловості: видобувної, енергетики, металургійної, хімічної, будівельної тощо. Екологічні наслідки техногенних аварій.

Основні напрямки поводження з промисловими відходами. Очистка від пилу, газоподібних викидів.

Утилізація, знешкодження твердих відходів: звалища, полігони, компостування, сміттєпереробні підприємства.

Комплексна переробка сировини. Мало- та безвідходні технології. Рекуперація твердих відходів. Проблема ядерних відходів. Методи очистки стічних вод: механічні, хімічні, біологічні. Створення оборотних систем водопостачання. Специфіка впливу на природу різних галузей сільського господарства: забруднення, погіршення ґрунтів (ерозія, засолення, заболочування, руйнування структури), порушення природних біоценозів, забруднення водойм.

Засоби профілактики забруднення навколишнього середовища мінеральними й органічними добривами, хімічними засобами захисту рослин, паливно-мастильними речовинами, негативні наслідки забруднення для природи і здоров'я людини.

Екологічні проблеми транспорту. Речовини-забруднювачі, що утворюються в результаті роботи двигунів внутрішнього згорання, їх вплив на природу і людину. Альтернативи двигунів внутрішнього згорання.

Шумове, електромагнітне, теплове забруднення: джерела, вплив на здоров'я людини, засоби профілактики негативних наслідків.

Екологічні проблеми урбанізації.

Екологічні наслідки мілітаризації (порушення ландшафтів, забруднення середовища, пожежі, хімічні, бактеріологічні, ядерні засоби ведення війни). Мілітаризація космосу.

Основні напрями оптимізації взаємодії суспільства й природи. Поняття про раціональне природокористування. Використання альтернативних джерел енергії (енергії Сонця, геотермальних вод, вітру, припливів) в промисловості, сільському господарстві, на транспорті, в побуті.

Екологізація технологій, екологічна експертиза, моделювання, прогнозування. Екологічний моніторинг.

Формування екологічної культури. Мета і завдання екологічної освіти та виховання.

Міжнародне співробітництво в галузі охорони природи Землі: ООН, ЮНЕСКО, ЮНЕП, МСОП та інші організації.

Лабораторна робота

Ознайомлення з методами очистки води. Механічна очистка води.

Екскурсія на місцеве підприємство (промислове або сільськогосподарське) з метою ознайомлення з системою природоохоронних заходів.

Практична робота

Дослідження забруднення повітря в зонах великих автомагістралей за допомогою газоаналізаторів.

Вивчення умов зберігання, транспортування, норм внесення мінеральних добрив, хімічних препаратів у місцевому господарстві (теплиці).

7. Україна – зона екологічного лиха. 8 годин.

Розвиток екологічної кризи на території України.

Основні джерела забруднення, типи, обсяги сучасних антропогенних забруднень України.

Сучасний стан природних ресурсів: мінеральні, земельні, рослинні і тваринні, людські ресурси. Перспективи розвитку мінерально-сировинної бази України.

Регіони екологічних катастроф: Центральне Полісся, Прикарпаття, Придністров'я, Придніпров'я, Донеччина, Азовське, Чорне море, басейни Дністра, Дніпра, Сіверського Донця.

Чорнобильська катастрофа. Причини й наслідки (локальні, регіональні, глобальні).

Поняття про рекреаційне навантаження території. Проблеми туризму.

Екологія і ринок. Небезпека подальшого загострення екологічних проблем в умовах переходу до ринку.

Закони про охорону природи України (1961 р., 1991 р.).

Мережа та стан заповідних територій. Червона книга. Державні установи і громадський рух за охорону навколишнього середовища.

Роль школи в екологічному вихованні громадян України. Участь школярів у охороні природи.

Практичні роботи

Ознайомлення з екологічним паспортом підприємства. Екскурсія з метою ознайомлення з джерелами забруднення природи своєї місцевості.

Визначення ступеня рекреаційного навантаження території.

Робота з картами природних ресурсів України, охорони природи, радіоактивного забруднення. Нанесення на контурну карту України регіонів екологічних катастроф.

8. Екологія людини та медицина. Проблеми радіоекології. 10 годин

Становлення екології людини як науки. Її відмінність від демографії, зв'язок з іншими науками.

Місце людини в екосистемі та її роль в біохімічних циклах.

Поняття регуляції чисельності стосовно популяції людини. Щільність населення. Моделі регулювання чисельності населення а) довільне регулювання через загибель більшості по досягненню певної межі; б) регулювання через застосування досягнень НТП, що перебувають під контролем людських цінностей. Моральний аспект проблеми регуляції чисельності населення.

Сучасні демографічні проблеми України. Загроза генофонду нації. Значення принципу єдності людини та навколишнього середовища.

Вплив на здоров'я людини антропогенних змін середовища. Хімічне, шумове, електромагнітне, теплове та інші види забруднення, їх вплив на здоров'я людини та інші живі організми.

Проблеми екології в умовах радіоактивного забруднення. Що таке радіація. Природний радіаційний фон. Властивості різних видів іонізуючого випромінювання. Причини та джерела радіоактивного забруднення території України. Склад викидів, що відбулися внаслідок аварії на ЧАЕС. Екологічна оцінка катастрофи.

Міграція радіонуклідів у навколишньому середовищі. Шляхи проникнення радіонуклідів в організм людини.

Захворювання, що виникають внаслідок підвищеного вмісту радіонуклідів у навколишньому середовищі. Соціально-психологічні аспекти аварії на ЧАЕС. Основи дозиметрії.

Заходи по захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи.

Практичні роботи

Вивчення динаміки чисельності населення України, області за останні 100 років, складання діаграм.

Вивчення динаміки захворюваності учнів школи за останні 10 років. Порівняння даних до і після аварії на ЧАЕС. Побудова графіків, діаграм.

Вивчення даних санепідемстанції про професійні захворювання населення міста, області. Порівняння захворюваності міського й сільського населення.

Основи дозиметрії. Ознайомлення з основними дозиметричними приладами, принципами їх роботи. Вимірювання радіоактивного фону в класі, на подвір'ї школи.

9. Підсумкова конференції. 2 години.

Орієнтовна тематика

1. Глобальні екологічні проблеми та їх прояви у нашій області.
2. Радіація та життя.
3. Багатства рідного краю та їх охорона.
4. Світовий досвід вирішення екологічних проблем.
5. Екологія і мораль.
6. Міжнародні природоохоронні організації.
7. Екологія Землі і Всесвіт.
8. Проблеми населення в зонах екологічного лиха.
9. Екологічні та гігієнічні основи радіаційної безпеки людини і природи.
10. Біотехнічні методи вирішення екологічних проблем.

Основні вимоги до знань та вмінь учнів

10-й клас

Учні повинні знати:

Основні положення вчення В. І. Вернадського про біосферу; про геохімічну роботу живої речовини; кругообіг речовин та енергії в біосфері; роль людини в розвитку біосфери; основні екологічні поняття та закономірності, їх значення, застосування в практичній діяльності; різноманітність умов життя на Землі, адаптації до них організмів.

Учні повинні вміти:

Пояснювати зміст основних екологічних понять та закономірностей; виявляти наслідки впливу господарської діяльності на природу своєї місцевості, риси пристосування місцевої флори й фауни до умов існування; брати участь у посильній природоохоронній діяльності, проводити бесіди, диспути з екологічних проблем серед однолітків та учнів молодших класів.

11-й клас

Учні повинні знати:

Структуру та властивості різних типів екосистем; основні принципи моделювання, прогнозування в екології; про взаємовплив організмів та середовища існування; основні екологічні характеристики популяцій, практичне значення вивчення популяцій; енергетичні відносини, співвідношення чисельності і маси організмів в біогеоценозі; вплив радіації на рослини, тварин, людину, шляхи надходження й виведення радіоактивних речовин з організму людини; вплив на здоров'я людини антропогенних змін середовища; сучасні екологічні проблеми світу та України, основні джерела забруднення навколишнього середовища своєї місцевості; види рослин та тварин, що підлягають охороні на території рідного краю.

Учні повинні вміти:

Виділяти конкретні біогеоценози в природі, давати екологічну характеристику та оцінку; прогнозувати перспективи розвитку природних угруповань під впливом діяльності людини; складати схеми ланцюгів живлення біогеоценозів своєї місцевості; здійснювати індивідуальні заходи профілактики негативного впливу радіоактивного, хімічного забруднення навколишнього середовища; брати посильну участь у природоохоронній діяльності, здійснювати пропагандистську роботу серед однолітків, школярів молодшого віку.

Література

1. Довідник з охорони природи (А. Андрієнко, Б. Фещенко) – К., 1985. 247 с.
2. Вернадський В. І. Біосфера. – М.: Мысль, 1967, 376 с.
3. Гаев А. Я., Самарина В. С. Наши следы в природе. – М.: Наука, 1991. 154 с.
4. Григорьев А. А. Экологические уроки исторического прошлого и современности. – Л.: Наука, 1991. 252 с.
5. Добров Г. М. Перелет Р. А. НТР и природоохранная политика. – К.: Наукова думка, 1986. 152 с.
6. Антонов В. П. Уроки Чернобыля (радиация, жизнь, здоровье) – К.: 1989. 112 с.
7. Заставний Ф. Д. Географія України. – Львів: Світ, 1990. 359 с.
8. Израэль Ю. А. Ровинский Ф. Я. Берегите биосферу. – М.: Педагогика, 1987. 128 с.
9. Кондратюк Е. М. Хархота Г. І. Словник-довідник з екології. – К.: Урожай, 1987. 160 с.
10. Лаптев А. А. Охрана и оптимизация окружающей среды. – К.: Лыбидь, 1990. 253 с.
11. Марков Ю. Г. Социальная экология. – Новосибирск: Наука 1986. 174 с.
12. Науково-технічний прогрес у сільському господарстві: планування, управління, ефективність. – К.: Урожай, 1985. 320 с.
13. Новиков Ю. В. Природа и человек. – М.: Просвещение, 1992. 223 с.
14. Одум Ю. Э. Экология. Т. 1, 2. – М.: Мир, 1986.
15. Пушкарева Т. А. Новая модель школы (интегрированный курс уроков по окружающему миру). – М.: Авангард, 1992.
16. Рахилин В. К. Общество и живая природа: Краткий очерк истории взаимодействия. – М.: Наука, 1989. 215 с.
17. Реймерс Н. Ф. Природопользование (словарь-справочник). – М.: Мысль, 1990. 638 с.
18. Сільськогосподарська екологія (М'якушко В. К., Мельничук Д. О., Вольвач Ф. В. та ін., за ред. В. К. М'якушка). – К.: Урожай, 1992. 264 с. (Сер. «Природа і ми»).
19. Сытник К. М. Брайон А. В. Гордецкий А. В. Биосфера. Экология. Охрана природы. Справочное пособие. – К.: Наукова думка, 1987. 525 с.
20. Екологія (Н. М. Чернова, А. М. Білова). – К.: Вища школа, 1986. 231 с.
21. Экология и экономика: Справочник (О. Ф. Балацкий, П. Г. Вакулук, В. М. Власенко и др., под общ ред. К. М. Сытника). – К.: Политиздат Украины, 1986. 308 с.
22. Экологическая биотехнология: Пер. с англ. (Под ред. К. Ф. Форстера, Д. А. Дж. Вейза). – Л.: Химия, 1990, - пер. изд.: Великобритания, 1987. 384 с.

23. Яшин Л. А. Мелуа А. И. Уроки экологических программ и просчетов. – М.: Мысль, 1992. 428 с.

Пропозиції щодо вдосконалення програми надсилати: 252024, м. Київ, пров. Чекистів, 6, Інститут педагогіки АПН України. Лабораторія екологічного виховання.

Укладачі: Пустовіт Н. А., канд. пед. наук, Плечова З. Н. канд. біол. наук.

г. Київ, 21 июля 1992 г., №407

ПРОГРАМА НАРОДОЗНАВСТВА 5-й клас

Вступ

1. Предмет і завдання народознавства в школі. Для чого потрібно знати культуру і звичаї свого народу, берегти його святині.
2. Звичаї народних скарбів. (Розповідь про етнографів, фольклористів, краєзнавців).

Розділ I. Пам'ять народу – історична пам'ять

Тема 1. Рід. Родина. Рідня (Дати поняття роду, родини. Розповіді дітей про найближчих родичів, про сімейні реліквії).

Тема 2. Моя вулиця. Сусіди – найперші друзі. (Розповіді про вулиці села, міста, їх назви, історію, про цікавих людей, що живуть там).

Тема 3. Рідне село (місто). Славні наші земляки (ознайомлення з історією рідного села (міста), пам'ятними місцями, видатними людьми).

Розділ II. Ознайомлення з духовною культурою українців на основі місцевого матеріалу

1. Український фольклор

Тема 1. Уснопоетична народна творчість. Жанри фольклору.

Тема 2. Обрядовий фольклор. Календарно-обрядові пісні (веснянки, русальні, петрівчані, купальські, косарські та гребовецькі, жнивні, колядки, щедрівки).

Тема 3. Народна проза (казки про тварин, фантастичні, побутові), легенди (міфологічні, топонімічні, історично-героїчні, побутові), перекази, народні оповідання, анекдоти).

Тема 4. Народні легенди. Міфологічна легенда (легенди про походження світу, гір, річок, рослин, тварин, птахів, людини).

Тема 5. Дитячий фольклор (колискові, забавлянки, примовки, заклички, лічилки, ігрові пісні).

Тема 6. Народні ігри. Ігри нашого краю (походження, значення гри в житті людини. Основні види ігор – заклиральні, мисливські тощо).

2. Традиційні звичаї, знання та вірування українців

Тема 7. Давні календарні обряди і звичаї на Україні (весняно-літні, осінньо-зимові).

Тема 8. Зустріч весни на Україні і в нашому краї (селі, селищі, місті). Уявлення про весну як живу істоту. Обряди закликання весни 9викликання птахів, спалювання зими, веснянки, хороводи та магічні ігри).

Тема 9. Свято Івана Купала (походження та основні елементи обряду: вінкоплетення, вбирання купайлиці, хороводи та ігри, стрибання через вогонь, ворожіння на вінках; повір'я про цвіт папороті, інші страхи). Купальські пісні, легенди, звичаї, записані в нашому краї.

Тема 10. Жнивні обряди. (походження та основні елементи: зажинки, жнива, обжинки; обжинковий вінок, борода. Пошанування ниви, сонця, хлібного колосу, женців та господарів). Обжинки в нашому селі (краї).

Тема 11. Колядування в Україні (походження, значення обряду. Колядки господареві, господині, всій родині, дівчині, парубкові). Колядування в нашому селі (краї).

Тема 12. Щедрування в Україні (походження, значення, елементи обряду. Маланка. Новорічне засівання, обдарування щедрівників). Щедрування в нашому селі (краї).

Тема 13. Українська міфологія. Демонологія. Дохристиянські уявлення в світогляді українців (міфологічні образи води, вогню, землі, неба, небесних світил, пір року, місяців, днів тижня, явищ природи; образи духів природи (русалок, мавок, водяників, лісовиків), добрих і злих духів).

Тема 14. Християнська міфологія (легенди, пісні, обряди, символіка).

Тема 15. Народні повір'я – система знань людини про себе та навколишній світ.

Тема 16. Народна ботаніка (улюблені рослини українців – калина, верба, тополя, барвінок тощо; лікарські рослини; символічні рослини – «ключ-зілля», «розрив-трава», «сон-трава»). Легенди, повір'я, знання про них).

Тема 17. Народна зоологія (улюблені птахи українців – лелека, журавель, ластівка, зозуля, сорока, гуси. Улюблені тварини. Знання, повір'я, пісні, казки, легенди, загадки, приказки про них, заклички).

3. Українське народне декоративно-прикладне мистецтво

Тема 18. Види народного декоративно-прикладного мистецтва (різьблення по дереву, кераміка, художнє скло, вироби з шкіри, кістки та рогу, соломи, художня обробка металу, вишиті й ткані орнаменти, декоративний розпис, стінопис, писанкарство, витинанка). Розвиток його в нашому краї (селі, місті). Майстри та майстрині нашого краю (села, міста).

Тема 19. Декоративна обробка дерева (вирізування, випалювання, різьблення).

Тема 20. Кераміка. Народні іграшки. Олександр Ганжа, Олександр Селюченко.

Тема 21. Декоративний розпис. Стінопис.

Тема 22. Народні художники. Катерина Білокур. Марія Приймаченко. Тетяна Пата. Параска Хома.

Тема 23. Писанкарство (яйце в міфології та обрядах. Розвиток писанкарства в Україні. Писанки, крапанки, дряпанки. Техніка виготовлення. Символіка орнаменту. Великодні ігри з писанками).

Тема 24. Витинанки (походження і розвиток цього виду мистецтва. Призначення витинанок. Техніка виготовлення. Символіка).

Тема 25. Український народний іконопис.

Розділ III. Ознайомлення з матеріальною культурою українців (на основі місцевого матеріалу)

Тема 1. Ознайомлення з господарськими заняттями та промислами в рідному (селі, місті): «Де хліб родиться», «До бджілок у гості» і т.п. Зустріч з майстрами народної творчості та ремісниками.

Підсумок. Завдання на літо.

6 – й клас

Вступ

Повторення і узагальнення вивченого в 5 класі. Ознайомлення з фольклорно-етнографічними матеріалами, зібраними дітьми за літо.

Розділ I. «Пам'ять роду – історична пам'ять»

Тема 1. Пам'ять роду – історична пам'ять (родовідне дерево мого роду, мого села (міста), мого народу).

Тема 2. Історія мого села (міста) – це історія мого народу (зібрати відомості про своє село (місто), легенди і перекази про назви вулиць, про пам'ятні місця, урочища, ріки, озера, долини, гори, їх походження і т.п. Вписати ще одну сторінку до його літопису).

Тема 3. Жива мова моїх односельців (краян) – частинка святої і рідної української мови (ознайомлення з місцевою говіркою).

Тема 4. Національні святині в нашому житті. Шевченко в нашій домі.

Розділ II. Ознайомлення з духовною культурою українців на основі місцевого матеріалу

1. Український фольклор

Тема 1. Обрядовий фольклор: родинно-обрядові пісні (весільні, поминальні, голосіння); замовлення (господарські, лікувальні тощо).

Тема 2. Пісня – душа народу (соціально-побутові пісні, балади, ліричні, алегоричні, жартівливі, коломийки). Значення пісні в житті народу.

Тема 3. Пісні рідного села (краю). Зустріч з народними співаками та фольклорними колективами.

Тема 4. Історичні пісні та думи.

Тема 5. Народні легенди. Героїчна легенда (легенди про дії часів Київської Русі, боротьби з татарами і турками, козаччини, гайдамаччини, першої світової війни; про народних месників та улюблених героїв).

Тема 6. Українська народна казка (казки про тварин, чарівні, побутові). Казки нашого села (краю).

Тема 7. Народна драма (Коза, Маланка, Цар Ірод). Вертеп (ляльковий вертеп, його будова, релігійна та світська частини. Живий вертеп).

Тема 8. «Народ скаже, як зав'яже» (урок про прислів'я та приказки, загадки, скоромовки, небилиці тощо).

2. Традиційні звичаї, знання та вірування українців

Тема 9. Народна метеорологія та астрономія (прикмети, повір'я, передбачення, знання про зорі, місяць, планети).

Тема 10. Народний землеробський календар (січень – грудень).

Тема 11. Народні ворожіння, молитви та замовлення, заклиальна магія (на урожай, на здоров'я, на долю).

Розділ III. Ознайомлення з матеріальною культурою українців

Тема 1. Основні галузі господарства (землеробство, скотарство, мисливство, рибальство, бджільництво).

Тема 2. Домашні промисли та ремесла (ткацтво, обробка дерева, ковальство, гончарство та ін.). Промисли і ремесла нашого краю (села, міста).

Тема 3. Художнє ткацтво. Декоративні тканини.

Тема 4. Вишивання.

Тема 5. Рушник у житті людини.

Тема 6. Килимарство. Символіка орнаменту, його призначення.

Тема 7. Традиційний український народний одяг (чоловічий, жіночий, буденний, святковий, весільний; елементи одягу; взуття; головні убори, зачіски). Місцеві особливості одягу.

Тема 8. Сорочка – вишиванка (види сорочок, крій, техніка та символіка вишивки, буденні, святкові, весільні, смертні сорочки, оспівування їх в народній поезії).

Підсумки. Завдання на літо.

7-й клас

1. Вступ.

Повторення і узагальнення вивченого матеріалу. Ознайомлення з фольклорно-етнографічними матеріалами, зібраними за літо.

Розділ I. Мій рідний край, моя земля

Тема 1. Край в якому я живу (Гуцульщина, Буковина, Поділля, Волинь...). Особливості мови, фольклору, звичаїв, мистецтва гуцулів (подолян, галичан і т.д.).

Розділ II. Духовна культура українців

1. Традиційні звичаї, знання та вірування українців

Тема 1. Весняні традиційні свята та обряди (Стрітення, Масниця, Колодка, Сорок святих, Благовіщення; Великий піст. Вербна неділя). Початок сівби. Веснянки.

Тема 2. Великдень (Білий тиждень. Великдень (язичницька та християнська обрядовість). Світлий (волочільний) понеділок, волочіння. Провідний тиждень. Проводи. Мавський великдень).

Тема 3. День св. Юрія (обходи полів. Вигін худоби та вівчарські обряди. Викликання дощу, інші повір'я, ворожіння та господарська магія).

Тема 4. Зелені свята. Русальний тиждень (завивання вінків, кумування дівчат. Клечальна субота і неділя. Водіння Куста. Тополі, Освячення криниць. Поминання померлих. Русалчин великдень. Проводи русалок).

Тема 5. Косовиця. Гребовиця (обов'язки косарів, гребців, господарів, косарські та гребовецькі пісні).

Тема 6. Петрівка. Петрівчані пісні. День св. Петра.

Тема 7. Купальська обрядовість в Україні.

Тема 8. Зажинки. Жнива, обжинки.

Тема 9. Хліб наш насущний. Хліб в обрядах та піснях.

Тема 10. Осінні свята та обряди (Іллі, Маковія, Спаса, Семена, Покрови).

Тема 11. Зимові свята (Катерини, Андрія, Миколи). Калита. Дівочі ворожіння.

Тема 12. Свят-вечір, Різдво. Коляда.

Тема 13. Щедрий вечір. Новий рік.

Тема 14. Голодна кутя, водохреща (освячення води, хати, двору, худоби. Ворожіння на врожай. Заклинання мороза. Молодіжні забави).

Тема 15. Народна етика та мораль. (Взаємини між людьми. Гостинність. Почуття честі та національної гідності). Український національний характер.

Тема 16. Народна медицина українців (використання лікарських рослин, мінералів, хірургії тощо).

3. Народне музичне мистецтво

Тема 1. Народні музики. Народні музичні інструменти.

Тема 2. Лірництво та кобзарство в Україні.

Розділ III. Матеріальна культура українців

Тема 1. Деревообробні промисли (бондарство, теслярство, ложкарство, гребінництво, плетіння з кори, лозоплетіння).

Тема 2. Ковальське ремесло.

Тема 3. Гончарство.

Тема 4. Народна архітектура. Традиційне житло в Україні і в нашому краї.

Тема 5. Млинарське ремесло.

Тема 6. Народна кулінарія українців (обрядові та повсякденні страви. Хліб, хлібне печиво, круп'яні та овочеві, м'ясні, молочні страви). Традиційні страви в нашому регіоні.

Тема 7. Чумацтво в Україні.

Підсумки. Методика записування творів фольклору та збору етнографічних матеріалів. Фольклорно-етнографічна практика.

8-й клас

1. Вступ.

Узагальнення і повторення вивченого. Ознайомлення з матеріалами літньої фольклорно-етнографічної практики.

Розділ І. Ми живемо в Україні

Тема 1. Україна і українці. Походження та розвиток української нації.

Розділ ІІ. Духовна культура українців

1. Громадський побут та звичаї.

Тема 1. Сільська громада. Громадське дозвілля та етикет. Толока. Ярмарок.

Тема 2. Дівочькі і парубочькі громади. Взаємини. Спільна праця та форми дозвілля молоді в нашому регіоні.

Тема 3. Вечорниці, досвітки, складки. Вулиця.

Тема 4. Світогляд українців. Вірування. Релігія.

2. Сімейний побут та родинна обрядовість в Україні

Тема 5. Сім'я, Сімейний побут. Родинні взаємини.

Тема 6. Обряди, пов'язані з народженням дитини (родини, хрестини, догляд за дитиною).

Тема 7. Виховання дітей. Пострижини, іменини, перше гоління. Заняття дітей (їжа, участь в обрядах, громадському та сімейному житті тощо).

Тема 8. Виховання дівчинки, почуття дівочої честі й гідності.

Тема 9. Виховання хлопчика. Проводи до війська.

Тема 10. Весільні обряди в Україні.

Тема 11. Весілля в нашому селі (краї).

Тема 12. Похоронна та поминальна обрядовість в Україні і в нашій місцевості.

3. Народна символіка

Тема 13. Народна символіка. Космогонічні символи (світове древо, птах, гора, ріка, міст, церква, терем і т.д.).

Тема 14. Вода в міфології, обрядах та народній поезії.

Тема 15. Солярна символіка (сонце, вогонь в міфології, обрядах, тканинах, орнаменті тощо).

Тема 16. Рослинна символіка в міфології, обрядах, народній творчості.

Тема 17. Символи та обереги в повсякденному житті (одяг, прикраси, домашні обереги, декоративно-прикладне мистецтво).

Тема 18. Видатні збирачі та дослідники народних скарбів (фольклористи, етнографи, краєзнавці).

Тема 19. Фольклорно-етнографічна практика (походи, зустрічі, організація музеїв, виставок і т.д.).

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Розділ І. Пам'ять роду – історична пам'ять.

1. Бойківщина. Історико-етнографічне дослідження. К., 1983.
2. Гошко Ю.Г. Населення українських Карпат XV–XVIII ст. Заселення, міграції, побут. К., 1976.
3. Гуцульщина. Історико-етнографічне дослідження. К., 1987.
4. Гуцульщина. Лінгвістичні етюди, К., 1991.
5. Де живе жар-птиця? Українські народні казки в записах Івана Гурина. К., 1991.
6. Дмиренко М.К. Допит. К., 1989.
7. Етнографія Києва і Київщини. К., 1986.
8. Закарпатські казки Андрія Калина. Ужгород, 1955.
9. Казки одного села. Ужгород, 1991.
10. Казки Покуття. Ужгород, 1991.
11. Квіти Верховини. Ужгород, 1985.
12. Легенди Карпат. Ужгород, 1958.

13. Мельник В. М. Історія Закарпаття в усних народних переказах та історичних піснях. Львів, 1970.
14. Народна пам'ять про козацтво. Запоріжжя, 1991.
15. Народні пісні в записах Івана Манжури. К., 1974.
16. Народні пісні в записах О. Потебні. К., 1988.
17. Народні пісні в записах Степана Руданського. К., 1972.
18. Пісні Буковини. К., 1991.
19. Пісні з Волині. К., 1970.
20. Пісні Поділля. К., 1976.
21. Пісні рідного села. К., 1987.
22. Пісні Сумщини. К., 1989.
23. Пісні Тернопільщини. К., 1989.
24. Пісні Явдохи Зуїхи. К., 1965.
25. Полесьє. Матеріальна культура. К., 1988.
26. Савур-могила. К., 1990.
27. Українські народні пісні в записах Володимира Гнатюка. К., 1971.
28. Українські народні пісні в записах Софії Тобілевич. К., 1982.
29. Фольклорні записи Марка Вовчка та Опанаса Марковича. К., 1983.
30. Чужинці про Україну. К., 1992.

Розділ II. Духовна культура українців

1. Гнатюк В. Вибрані статті про народну творчість. К., 1966.
2. Грицай М.С. Бойко В.Г. Дунаєвська Л.Ф. Українська народно-поетична творчість. К., 1983.
3. Дмитренко М. К. Збирачі народних перлин. К., 1989.
4. Закувала зозуленька. К., 1989.
5. Іваницький А. Українська народна музична творчість, К. 1990.
6. Колесса Ф. Українська усна словесність. Львів, 1938.
7. Танцюра Г. Записки збирача фольклору. К., 1958.
8. Українська народна поетична творчість. Т.1–2, К., 1958.
9. Українська народна поетична творчість. К., 1956.

Обрядовий фольклор

1. Весільні пісні. Кн. 1–2. К., 1982.
2. Весільні пісні. К., 1989.
3. Веснянки. К., 1984.
4. Веснянки. К., 1988.
5. Ви зорі-зориці. Українська народна магічна поезія (замовляння) – К., Молодь, 1991.
6. Жниварські пісні. К., 1991.
7. Ігри та пісні. К. 1963.
8. Календарно-обрядові пісні. К., 1987.
9. Колесса Філарет. Шкільний співаник. К., 1991.
10. Колядки та щедрівки. К., 1965.
11. Колядки та щедрівки. К., 1991.
12. Купальські пісні. К., 1989.
13. Лисенко М. Молодощі. Збірка танків та веснянок. К., 1990.
14. Щедрий вечір. К., 1989.

Народна проза

1. Героїко-фантастичні казки. К., 1987.
2. Давидюк В.Ф. Українська міфологічна легенда. Львів, 1992.

3. Дунаєвська Л.Ф. Українська народна казка. К., 1987
4. З живого джерела. Українські народні казки в записах письменників. К., 1990.
5. Золота книга казок. К., 1990.
6. Казки про тварин. К., 1976.
7. Казки про тварин. К., 1986.
8. Калинова сопілка. К., 1989.
9. Легенди та перекази. К., 1985.
10. Лицарі волі. К., 1992.
11. Мишанич С. В. Усні народні оповідання. К., 1986.
12. Народні оповідання. К., 1983.
13. Народні оповідання. К., 1986.
14. Народні усмішки. К., 1986.
15. Соціально-побутові казки. К., 1987.
16. Україна сміється. Т. 1–3, К., 1960; Українські міфи, демонологія, легенди. К., 1992.
17. Українські народні казки, легенди, анекдоти. К., 1957.
18. Українські перекази. К. 1992.

Міфологія, знання, вірування

1. Болтарович З.Є. Народна медицина українців. Львів, 1990.
2. Боровський Я.Е. Мифологический мир древних киевлян. К., 1982.
3. Боровський Д.Э. Світогляд давніх киян. К., 1992.
4. Булашев Г. Український народ в своїх легендах, релігійних поглядах та віруваннях. К., 1992.
5. Виклади давньослов'янських легенд або міфологія, укладена Я. Ф. Головацьким. К., 1992.
6. Дмитренко М.К. Український народний словник. К., 1991.
7. Золотослов. К., 1988.
8. Іванченко М. Дивосвіт прадавніх слов'ян. К., 1991.
9. Комендар В.І. Барвінок для майбутнього. Ужгород. 1987.
10. Мифы народов мира. Т. 1, М., 1980, т. 2, М., 1982.
11. Іван Нечуй-Левицький. Світогляд українського народу. К., 1992.
12. Павленко Л. Біла лілея. К., 1988.
13. Павленко Л. Квіт папороті. К., 1990.
14. Павленко Л. Цілющі скарби землі. К., 1988.
15. Пепа Вадим. Ключі од вирію. К., 1990; Повір'я. К., 1992.
16. Українці. Народні вірування, повір'я, демонологія. К., 1991.

Народне декоративно-прикладне мистецтво

1. Ганна Василяшук. Альбом. К., 1985.
2. Гургула І. Народне мистецтво західних областей України, К., 1966.
3. Кара-Васильєва Т.В. Творці дивосвіту. К., 1984.
4. Качкан В. Чари верховної книги. К., 1990.
5. Колотило Ксенія. Альбом. К., 1991.
6. Львівська кераміка. К., 1991.
7. Найден О.С. Орнамент українського народного розпису. К., 1989.
8. Нарціс Кочережко. Сонячні барви. К., 1978.
9. Олександр Ганжа. Альбом. К., 1982.
10. Параска Хома. Альбом. К., 1983.
11. Марія Приймаченко. Альбом. К., 1989.
12. Островський Г. Добрий лев Марии Приймаченко. М., 1990.
13. Сабадаш Михайлина. Альбом. К., 1987.

14. Сколоздра Іван. Альбом. К., 1990.
15. Станкевич М.С. Українські витинанки. К., 1987.
16. Українська народна вишиванка. Альбом. К., 1988.

Розділ III. Матеріальна культура українців

1. Артюх Л.Ф. Українська народна кулінарія. К., 1977.
2. Байбурин А. К. Жилище в обрядах и представлениях восточній словян. М., 1983.
3. Гонтар Г.О. Народне харчування українців Карпат. К., 1979.
4. Данилюк А. Г. Українська хата. К., 1991.
5. Жук А.К. Українські народні килими. XVII – поч. XX ст. К., 1966.
6. Захарчук-Чугай Р.В. Українська народна вишивка. Західні області УРСР. К., 1988.
7. Кожелянко Г. К. Матеріальна культура населення Північної Буковини в кінці XIX ст. К., 1989.
8. Косміна Т.В. Сільське житло Поділля к. XIX – поч. XX ст. К., 1980.
9. Культура і побут населення України. К., 1991.
10. Мандибура М.Д. Полонинське господарство Гуцульщини другої половини XIX – 30-х років XX ст. К., 1978.
11. Матейко К.І. Народна кераміка Західних областей Української РСР XIX – XX ст. К., 1959.
12. Матейко К.І. Український народний одяг. К., 1977.
13. Народна архітектура українських Карпат XV – XX ст. К., 1987.
14. Павлюк С.П. Народна агротехніка українців Карпат другої половини XIX – поч. XX ст. К., 1986.
15. Самойлович В.П. Українське народне житло. К., 1972.
16. Сидорович С.Є. Художня тканина Західних областей УРСР, К., 1979.
17. Чарівне веретено. К., 1990.

Програма складена *Іванніковою Л.В.* – аспіранткою Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології АН України ім. М.Т. Рильського

Схвалено на засіданні лабораторії народознавства НДІ педагогіки.

Додаток Е

ІНСТИТУТ ОБДАРОВАНОЇ ДИТИНИ НАПН УКРАЇНИ
Відділ діагностики обдарованості

Ніна Федорова, Богдан Піонтковський-Вихватень

**ІСТОРІЯ ФОРМУВАННЯ ЗМІСТУ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ ДЛЯ ОБДАРОВАНИХ
УЧНІВ В УКРАЇНІ У XX СТОЛІТТІ**
(план і програма спецкурсу)

Схвалено на засіданні відділу
діагности та запропоновано
до затвердження вченою радою
(протокол № 6 від 25.06.2015 р.)

«Затверджено»
Вченою радою Інституту
обдарованої дитини НАПН України
(протокол № 9 від 26.08.2015 р.)

Київ-2015

Б. Піонтковський-Вихватень, Н. Федорова. Програма спецкурсу «Історія формування змісту середньої освіти для обдарованих учнів в Україні у XX столітті» (план і програма спецкурсу для студентів ВНЗ будь-якого профілю) [Текст] / Б. Піонтковський-Вихватень, Н. Федорова. – К. : Інститут обдарованої дитини, 2015. – 30 с.

Рецензенти:

Тесленко Валентин Вікторович – доктор педагогічних наук, головний науковий співробітник Інституту обдарованої дитини НАПН України;

Зінченко Світлана Володимирівна – кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник відділу андрагогіки Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України.

Навчальна програма спецкурсу «Історія формування змісту середньої освіти для обдарованих учнів в Україні у XX столітті» розрахована на студентську педагогічну аудиторію будь-якого спрямування.

Методичне забезпечення спецкурсу містить лекційну та практичну тематики навчальних занять, рекомендації для самостійної діяльності студентів, орієнтовну тематику для проведення презентації за підсумками вивчення спецкурсу, а також основні та додаткові літературні джерела.

@ Інститут обдарованої дитини НАПН України,
@ Б. Піонтковський-Вихватень, Н. Федорова

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

Проблема розвитку змісту середньої освіти для обдарованих дітей в Україні є актуальною тому, що виховання учнів на основі загальнолюдських цінностей, їх гармонійний розвиток з урахуванням індивідуальних особливостей, підготовка молодої людини до ефективної самореалізації в умовах життя у високотехнологічному інформаційному суспільстві – є основними освітніми цілями та цінностями. Історичні виклики сучасному суспільству, що пов'язані зі загостренням глобальних екологічних, політичних проблем, світовою загрозою з боку тероризму, швидке зростання різних видів інформації та інтенсивне оновлення інформаційних технологій в усіх сферах життя а також висока психоемоційна напруга у професійній діяльності потребують актуалізації та максимального розвитку особистісного потенціалу кожної людини, зокрема на основі розвитку середньої освіти. Сьогодні середня освіта орієнтована на всебічний розвиток кожної дитини, її творчого потенціалу і обдарованості, оскільки саме розвинена, професійна та демократична особистість здатна принести максимальну користь нашій державі.

В Україні цій проблемі на державному рівні приділяється певна увага. Розроблена і реалізується Державна цільова програма роботи з обдарованою молоддю на 2007–2015 роки» (затверджено Постановою КМУ № 1016 від 8.08.2007р). Розроблено відповідні заходи щодо виконання Постанови Ради Європи № 1248 по роботі з обдарованими дітьми (прийнята в 1994 р). Указами Президента України № 344/2013 від 25.06.2013 р. «Про Національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021 року» та № 927/2010 від 30.09.2010р. «Про заходи щодо розвитку системи виявлення та підтримки обдарованих і талановитих дітей та молоді» визначені пріоритетні завдання у цьому напрямку.

Необхідно підкреслити, що розвиток освіти у XX столітті характеризувався значними змінами, що відбувалися як у закордонній, так і вітчизняній школі. Пошук нових шляхів розвитку освіти в останній чверті XIX століття, призвів у XX століття до суттєвого оновлення змісту та методів навчання, запровадженню його нових організаційних форм, зміну взаємин між вчителем та учнями.

На основі історіографічного аналізу різноманітних поглядів на природу обдарованості, розвиток змісту освіти для обдарованих учнями проходив, на думку дослідниці О. Є. Антоною, наступні періоди:

I-й – період античної філософії, що характеризувався зародженням наукових поглядів на природу здібностей особистості, першими спробами пояснення цього феномена, та відповідними рекомендаціями стосовно виховання обдарованої дитини;

II-й – період класичної педагогіки: знаменувався спробами осмислення природи генія, першими класифікаціями дитячого віку, науково обґрунтованими рекомендаціями щодо виховання обдарованої дитини;

III-й – період експериментальної психології та педагогіки (з кінця XIX до 50-тих років XX століття), що відзначався активними науковими пошуками, експериментами, розробкою тестових методик, створенням перших моделей обдарованості;

IV-й – етап сучасних досліджень: характеризується різнобічністю наукових пошуків; створенням багатофакторних концептуальних моделей обдарованості; розробкою цілісних психолого-педагогічних програм методичного супроводу обдарованої особистості. При цьому складність та міждисциплінарний статус проблеми обдарованості вимагає її всебічного дослідження на різних рівнях методології: філософському, загальнонауковому, конкретно-науковому та у практичній діяльності.

Значні зміни у вітчизняній педагогіці відбулися у XX столітті. На початку цього періоду тривав основний розвиток наявних теоретичних ідей, що визначали оригінальну систему виховання дітей. Нові цілі навчання і програми вимагали нових методів, що не вписувалися в рамки традиційної класно-урочної системи, тому потрібні були інші форми організації навчального процесу.

Хронологічні межі дослідження.

Розвиток навчання та виховання обдарованих дітей у загальній середній освіті України XX століття обумовлений необхідністю розвитку педагогічних ідей та підходів щодо навчання цієї категорії учнів з урахуванням накопиченого національного та міжнародного досвіду.

Нижня межа : 1917-й рік XX століття – період формування та становлення власної української системи освіти, революційні зміни в системі освіти.

Верхня межа: 90-ті роки XX століття – позначена часом розквіту наукового дослідження обдарованості; педагогічна думка спрямовувалась на пошук, виявлення, розвиток та супровід обдарованих дітей.

Розв'язання проблем змісту освіти спонукає науковців та освітян України до подальшого вдосконалення навчально-виховного процесу у середній освіті. Реформування середньої освіти, вдосконалення її змісту, підготовка педагогічних кадрів, створення належних умов для навчання та виховання обдарованої особистості обумовлюють дослідження історичного розвитку змісту середньої освіти в Україні у XX столітті.

Мета спецкурсу: Підвищити освітній рівень майбутніх учителів шляхом формування уявлень про розвиток та модернізацію організації навчання обдарованих дітей шкільного віку у середніх навчальних закладах освіти в Україні.

Завдання спецкурсу «Історія формування змісту середньої освіти для обдарованих учнів в Україні у XX столітті» є:

- ознайомити студентів із формуванням законодавчої та нормативно-правовою бази організації навчально-виховного процесу в середній загальноосвітній школі XX століття;
- проаналізувати принципи, особливості, підходи та характер навчальної діяльності з дітьми у середній загальноосвітній школі в Україні у XX столітті;
- сформулювати вміння застосовувати форми та способи розвитку дітей в середній загальноосвітній школі радянського періоду.

Результатами вивчення спецкурсу будуть сформовані у студентів наступні ***компетентності та вміння***;

- здатність аналізувати нормативно-правові та архівні документи;
- уміння використовувати відповідні принципи та критерії з метою вдосконалення змісту середньої освіти;
- здатність застосовувати інноваційні технології для підготовки та проведення презентацій з теми курсу тощо;
- здатність організовувати та проводити публічні виступи.

З метою підвищення мотивації та освітнього рівня майбутніх фахівців спецкурс ***передбачає*** проведення лекцій та семінарських занять.

Лекційний курс – охоплює ознайомлення та визначення основних понять змісту середньої освіти. Основні складники змісту освіти містять досвід: а) ефективної практичної діяльності; б) пізнавальний; в) соціальної взаємодії у процесі досягнення спільної мети; г) морально-етичний; д) духовно-культурний. На зміст освіти впливають *об'єктивні* (потреба суспільства у розвитку науки та техніки, підготовки кваліфікованої робочої сили, появі нових ідей, теорій тощо) та *суб'єктивні* (політика керівних сил суспільства, методологічні позиції вчених) фактори.

Семінарські заняття проводяться у формі дискусійного обговорення або мозкового штурму за попередньо визначеними темами, до яких студенти готуються самостійно, поглиблюючи та розширюючи знання з означеної навчальної проблеми.

Зміст курсу є інтегрованим, будується на знаннях студентів, отриманих під час навчання у ВНЗ.

Спецкурс розраховано на **41** годину, з яких: **12** годин лекційних, **12** годин практичних та семінарських занять, **8** годин самостійної роботи, **6** годин індивідуальних занять, **3** години – залік.

Оцінювання якості знань студентів з курсу *«Історія формування змісту середньої освіти для обдарованих учнів в Україні у XX столітті»* заплановано здійснювати за модульно-рейтингову системою, що передбачає поточний та підсумковий контроль, самоконтроль за презентаціями.

СТРУКТУРА ПРОГРАМИ СПЕЦКУРСУ

«Історія формування змісту середньої освіти для обдарованих учнів в Україні у XX столітті»

№ п/п	За навчальним планом	Освітньо- кваліфікаційний рівень	Характеристика навчальної діяльності студента	
1.	Кількість кредитів, відповідних ECST –1	бакалавр, магістри		
2.	Змістовних модулів – 2			
3.	Загальна кількість годин 41 Тижневих годин 1-2		<i>Аудиторна діяльність</i>	к-сть год
			Лекційні	12
			Семінарсько- практичні заняття	12
			Самостійна робота студента (СРС)	8
			Індивідуальна робота	6
			Залік	3
			Всього:	41

НАВЧАЛЬНО-ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН СПЕЦКУРСУ
«Історія формування змісту середньої освіти для обдарованих учнів в Україні у XX столітті»

Змістовий модуль		Тема навчального заняття	
порядковий № модуля	назва	№ п/п	назва
1.	Ретроспектива розвитку змісту середньої освіти в Україні у XX столітті	1.1.	Історичний шлях формування змісту середньої освіти в Україні у період 1917–1920 рр.
		1.2.	Дидактична складова змісту середньої освіти з обдарованими учнями в Україні у складі СРСР
		1.3	Концептуальні погляди на історико-педагогічний розвиток змісту середньої освіти в Україні XX століття.
2.	Шляхи та засоби реалізації змісту середньої освіти з обдарованими дітьми в Україні	2.1.	Застосування у педагогічній практиці середньої освіти понять «інтелект», «здібності», «інтерес», «креативність», «обдарованість», «талант», «геніальність».
		2.2.	Особистісно орієнтований підхід, індивідуалізація та диференціація навчання з обдарованими учнями в середній освіті України у кінці XX століття.
		2.3	Створення оптимальних педагогічних умов та організація психолого-педагогічного супроводу розвитку обдарованих дітей у загальноосвітніх навчальних закладах України
		2.4.	Розвиток дитячої обдарованості у змісті середньої освіти (принципи, форми, методи) в Україні у XX столітті.
		2.5	Диференціація та індивідуалізація змісту середньої освіти для навчання обдарованих учнів.
Всього:		41 година	

ПРОГРАМА СПЕЦКУРСУ

«Історія формування змісту середньої освіти для обдарованих учнів в Україні у XX столітті»

Перший модуль (15 год.)

(6 год. лекцій; 6 год. практичних; 3 год. самостійна діяльність)

1.1. «Історичний шлях формування змісту середньої освіти в Україні 1917–1920 рр.»

Роль першого універсалу Української Центральної Ради 10.06.1917 р. в системі шкільної освіти на Україні. Соціальне виховання, як основа освітньої системи України.

Уніфікація освітніх систем СРСР М. Скрипником 1928–1930 рр. Єдина трудова школа і професійна освіта. Положення «Про єдину трудову школу». Зміст навчально-виховної діяльності у трудовій політехнічних школах. Значення профільних середніх військово-підготовчих загальноосвітніх шкіл. Шкільна освіта за проектом Г. Гринька. Формування навчально-виховної системи та її компонентів.

Вимоги до вчителя/вихователя та рівня їх професійної майстерності. Властивості та характеристики професії вихователя. Історіографічно-педагогічні погляди на розвиток обдарованості.

Завдання для семінарсько-практичних занять :

1. Підготувати та провести презентацію, де охарактеризувати уніфікацію освітніх систем СРСР М. Скрипником.
2. Підготувати та провести презентацію, де описати вимоги, характеристики і властивості професії вихователя XX століття.
3. Охарактеризувати та презентувати «Декларацію» про єдину трудову школу.
4. Підготувати та провести презентацію про зміст навчально-виховної діяльності у трудовій політехнічній школі.
5. Підготувати та провести презентацію про профільні середні загальноосвітні заклади військово-підготовчого типу.

1.2. «Дидактична сутність змісту середньої освіти з обдарованими учнями в Український РСР»

Охарактеризувати поняття «зміст освіти», «дидактика». Розкрити зміст загальної середньої освіти в радянській школі. Перерахувати основні реформаторські періоди зі вдосконалення змісту середньої освіти, їх результативність та важливість.

Завдання для семінарсько-практичних занять :

1. Підготувати виступ та провести презентацію в якій дати визначення змісту освіти.
2. У чому полягає сутність змісту освіти – презентація.
3. Що входить до основних складників змісту освіти, визначте, охарактеризуйте – презентація.

1.3. «Концептуальні погляди в історико-педагогічному вдосконаленню змісту середньої освіти в Україні XX століття».

Цілі та завдання навчання і виховання у середніх загальноосвітніх школах (СЗШ) СРСР. Компоненти структурного плану формування особистості учнів у СЗШ СРСР.

Склад змісту загальної середньої освіти у радянській школі. Нормативно-правові документи щодо регулювання змісту освіти: навчальні плани, програми, підручники. Типи загальноосвітньої школи.

Завдання для семінарсько-практичних занять :

1. Підготувати виступ та провести презентацію, де охарактеризувати цілі та завдання навчання і виховання у СЗШ СРСР.
2. Визначити склад змісту загальної середньої освіти та пояснити взаємозв'язок його компонентів – презентація.
3. Описати та презентувати нормативні документи щодо змісту освіти.
4. Підготувати виступ та провести презентацію про типи загальноосвітньої школи.

Рекомендовані теми для самостійної та індивідуальної роботи

(теми для написання есе, курсових робіт, презентацій)

1. Революційна перебудова системи народної освіти і школи 1917 р.
2. Описати позитивні та негативні аспекти «Основних принципів єдиної трудової школи».
3. Радянська школа у 1941–1945 рр.
4. Новаторські ідеї в освіті 60-х років XX століття.
5. Педагогічна теорія Н. К. Крупської та А. С. Макаренка.
6. Навчально-виховна діяльність Державної вченої ради при Наркомпросі.
7. Розвиток системи народної освіти XX століття.
8. Навчальні програми, плани, навчально-виховна діяльність школи СРСР XX століття.
9. Зміст навчально-виховної діяльності в політехнічних школах XX століття.
10. Місце військово-підготовчих профільних середніх загальноосвітніх шкіл в освіті УРСР.

Питання для самоконтролю

1. Розкрийте поняття «Зміст освіти» в середній загальноосвітній школі.
2. Які цілі та завдання навчання та виховання середніх загальноосвітніх шкіл СРСР?
3. Чому М. Скрипник уніфікував освітню систему СРСР?
4. Які висувалися вимоги до вчителя/вихователя та рівень його професійної майстерності?
5. Якими цілями та задачами навчання і виховання керувались партійно-урядові органи, створюючи у 20-х рр. XX ст. нову школу?
6. Сформулюйте загальні принципи змісту шкільної освіти у 20-х рр. XX ст.
7. Які головні засади діяльності масової професійної школи в галузі індустрії та сільського господарства 1920 р.?
8. Які нові організаційні форми навчання вводились у шкільну практику?
9. Якими цілями керувався С. Т. Шацький у своїй педагогічній діяльності?
10. Типи загальноосвітньої школи у 1920 роках.

Основна література

1. Бодалев А. А., Васини Н. В. Акмеология. Настоящий человек. Каков он и как им становятся? [Текст] / А. А. Бодалев, Н. В. Васина. – СПб.: Речь, – 2010.
2. Варій М. Й. Психологія. Підручник [Текст] – К.: Центр навчальної літератури, – 2007.
3. Батищев Г. С. Діалектика творчості [Текст] / Г. С. Батищев. – М., – 1984.
4. Вивчення особистості підлітка [Текст] / За ред. М. Т. Дригус. – К.: Інститут психології АПН України, – 1994. – 128.
5. Гнатко М. М. Психологічні передумови роботи з обдарованими дітьми: Методичні рекомендації [Текст] / М. М. Гнатко. – Луцьк, 1996. – 26с.
6. Бойко О. Д. Історія України: посіб. для студ. вищ. навч. закл. [Текст] / О. Д. Бойко. – К.: Вид. центр «Академія», 1999. – 568 с.
7. Большая советская энциклопедия [Текст] / глав. ред. Б. А. Введенский. – 1955. – Т.36. – 670 с.

Додаткова література

1. Васянович Г. П. Вступ до філософії [Текст] Навчальний посібник / Г. П. Васянович. – Львів: Норма, 2001. – 216с.
2. Васькович Г. Шкільництво в Україні (1905 – 1920 рр.) [Текст] / Г. Васькович. – К.: Мандрівець, 1996. – 359 с.

3. Ващенко Г. Проект системи освіти в самостійній Україні [Текст] / Г.°Ващенко. – Мюнхен: Центр. комітет СУМ, 1957. – 48 с.
4. Верстюк В.Ф. Українська Центральна Рада: навч. посіб. [Текст] / В.°Ф°Верстюк. – К.: Заповіт, 1997. – 344 с.
5. Днепров Э. Д. Современная школьная реформа в России [Текст] / Э.°Д.°Днепров. – М.: Наука, 1998. – 464 с.
6. Євтух М. Б. Педагогіка: теорія та історія // навч. посіб. [Текст] / М. Б. Євтух, В.°М.°Галузинський. – К.: Вища шк., 1995. – 237 с.
7. Очерки истории школы и педагогической мысли народов СССР (1917-1941 гг) [Текст] // Отв. Ред. Н. П. Кузин, М. Н. Колмакова, З. И. Равкин. – М.: Педагогика, 1980. – 456с. (Академия пед. наук СССР. НИИ общей педагогики).
8. Педагогіка вищої школи [Текст] // [В. П. Андрущенко, І. Д. Бех, І. С. Волощук та ін..]; за ред. В. Г. Кременя, В. П. Андрущенко, В. І. Лугового. –К.: Педагогічна думка. – 2008. – 256с.
9. Педагогика школы. Учеб. пособие для студентов пед. ин-тов [Текст] // Под ред. И. Т. Огородникова. – М.: Просвещение, 1987. – 320с.
10. Ридецкая°О.°Г. Психология одаренности: Учебно-практическое пособие [Текст] / О.°Г.°Ридецкая. – М.: Изд. центр ЕАОИ, – 2010. – 374 с
11. Шадриков°В.°Д. Способности, одаренность, талант [Текст] // Развитие и диагностика способностей / В. Д. Шадриков. – М.: Наука, – 1991.
12. Федорова°Н.°Ф. Педагогічні умови розвитку обдарованої особистості у школі. Навчально-методичний посібник [Текст] / Н. Ф. Федорова. – К.: Інститут обдарованої дитини, –2014. – 94с.

Другий модуль (23 год.)

(10 год. лекцій; 10 год. практичних; 3 год. самостійна діяльність)

ШЛЯХИ ТА ЗАСОБИ РЕАЛІЗАЦІЇ ЗМІСТУ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ З ОБДАРОВАНИМИ ДІТЬМИ В УКРАЇНІ

2.1. Застосування в педагогічній практиці середньої освіти понять «інтелект», «здібності», «інтерес», «креативність», «обдарованість», «талант», «геніальність».

Визначення та обґрунтування понять «обдарованість», «інтелект», «інтерес», «здібності», «креативність», «талант», «геніальність». Джерела знань про обдарованість. «Геній» та «геніальність» у працях філософів минулого та їх значення для педагогіки. «Геній» та «геніальність» як результат виховання, історичний аспект.

Завдання для семінарсько-практичних занять :

1. Проаналізувати поняття «обдарованість», «інтелект», «талант» порівняти їх між собою, дати визначення.
2. Підготувати виступ та провести презентацію де розкрити джерела знань про обдарованість.
3. Підготувати виступ та провести презентацію, де дати визначення поняттям «геній» та «геніальність» у педагогічній практиці.
4. Історичні погляди теоретиків філософів, психологів, вчителів на обдарованість, геніальність – підготувати інформацію та провести презентацію.

2.2. Диференціація навчання у середній освіті з обдарованими учнями в Україні у кінці ХХ століття

Розвиток школи та педагогічної науки в Українській РСР 1921–1931 рр. Організаційні основи розвитку та функціонування освітніх систем. Ознайомити з поняттям «диференціація» навчання. Диференціація освіти у культурно-освітній традиції. Види диференціації навчання. Форми диференційного навчання.

Завдання для семінарсько-практичних занять :

1. Охарактеризуйте та презентуйте організаційні проблеми навчання для обдарованих.
2. Визначити, та описати поняття «уніфікація» та «індивідуалізація» навчання як проблему диференціації освіти – презентація.
3. Які є види диференціації навчання? – реферат.
4. Підготувати інформацію та провести презентацію про розвиток педагогічної науки Української УРСР 1921–1931 рр.

2.3. Психолого-педагогічний супровід обдарованих дітей у навчанні загальноосвітніх навчальних закладах України

Педагогічні та психологічні компоненти навчально-виховного процесу та їх особливості та завдання. Форми організації навчальної діяльності. Класно-урочна форма організації навчальної діяльності й розвиток дитячої обдарованості. Колективна форма навчальної діяльності. Індивідуальне навчання. Альтернативні форми організації навчальної діяльності. Освітня практика та дитяча обдарованість.

Завдання для семінарсько-практичних занять :

1. Які є форми організації навчальної діяльності: визначити, охарактеризуйте – реферат.
2. Підготувати доповідь та провести презентацію про форми диференціації навчання: «жорстку» – селективну; гнучку – елективну; перехідну.
3. Охарактеризуйте та презентуйте позитивні та негативні аспекти альтернативних форм організації навчальної діяльності.
4. Опишіть плюси і мінуси індивідуальної і колективної форми навчальної діяльності в есе.

2.4. Розвиток дитячої обдарованості у змісті середньої освіти (принципи, форми, методи) в Україні у ХХ столітті.

З'ясувати підходи розвитку дитячої обдарованості у зміст середньої освіти (шкільної, позашкільної). Концептуальні моделі змісту освіти. Обдарованість: музична, спортивна, інтелектуальна, її пошуки та підтримка.

Завдання для семінарсько-практичних занять :

1. Описати та охарактеризувати «формальну» та «неформальну» освіту. Її види та особливості
2. Проаналізувати педагогічні нововведення з минулого досвіду в творчій підготовці молодого покоління.
3. Охарактеризувати спільне та відмінне в інтернальних та екстернальних моделях змісту освіти (у вигляді повідомлення).

2.5. Диференціація та індивідуалізація змісту середньої освіти для навчання обдарованих учнів.

Види та форми освіти. Кількісні та якісні зміни змісту освіти, термін «освітня межа». Принципи інноваційних змін у навчальних програмах для обдарованих дітей. Обґрунтувати поняття «диференціація» та «індивідуалізація» навчання. Модель збагачення змісту освіти.

Завдання для семінарсько-практичних занять :

1. Охарактеризувати педагогічну спадщину основної та додаткової освіти.
2. Описати та презентувати стратегії «прискорення» та «інтенсифікації» середньої освіти в Україні.
3. Проаналізувати та презентувати ідеї впровадження нововведень (диференціація та індивідуалізація) у навчальні програми для обдарованих учнів.
4. Охарактеризувати та презентувати горизонтальне та вертикальне вдосконалення змісту освіти в Україні .

Рекомендовані теми для самостійної та індивідуальної роботи

(теми для написання есе, курсових робіт, презентації)

1. Схожості та відмінності у поняттях «обдарованість», «талант», «геніальність», «інтелект».
2. Вивчення особливостей розвитку обдарованих як наукова проблема.
3. Загальна та спеціальна обдарованість.
4. Освітня практика та дитяча обдарованість.
5. Організаційно-педагогічний рівень розв'язання проблем діагностики обдарованості.
6. Принципи діагностики дитячої обдарованості.
7. Зміст освіти, як фактор розвитку дитячої обдарованості.
8. Педоцентрична модель змісту освіти і розвитку дитячої обдарованості.
9. Психологічні та педагогічні аспекти проблеми розробки змісту освіти обдарованих.
10. Форми організації навчальної діяльності як фактор розвитку дитячої обдарованості.

Питання для самоконтролю:

1. Що таке здібності, обдарованість, талант, творчість Які ви знаєте джерела знань про обдарованість.
2. Диференціація навчання з обдарованими та її види.
3. Які є форми організації навчальної діяльності.
4. Поняття «обдарованість», «геніальність», «талановитість» спільне та відмінне.
5. Переваги в індивідуальній та колективній форм навчання.
6. Охарактеризувати основні підходи для розвитку дитячої обдарованості в змісті освіти?
7. Які є концептуальні моделі змісту середньої освіти?
8. Які є види та форми змісту середньої освіти?
9. Дайте визначення терміну «освітня межа».
10. Які ви знаєте моделі вдосконалення змісту середньої освіти?

Основна література

1. Бех І. Д. Методологічні засади всеукраїнського науково-педагогічного проекту «Інтелект України» [Текст] // Рідна школа, – № 10. – 2013. – 80с. – С.9-12.
2. Богоявленская Д. Б. Интеллектуальная активность как проблема творчества [Текст] / Д. Б. Богоявленская. – Р/н-Д.: РГУ, – 1983.
3. Густав Лебон. Психология народов и масс. [Текст] / Г. Лебон. Академический проект, – 2011. – 240 с.
4. Бондар А. Д. З історії розвитку народної освіти на Україні за роки Радянської влади / Бондар А. Д. // Укр. іст. журн. – 1967. - №11.
5. Бондар А. Д. Розвиток суспільного виховання в Українській РСР (1917 – 1967) / А. Д. Бондар. – К.: Вид-во Київ. ун-ту, 1968. – 226 с.
6. Бубнов А. С. Про систему народної освіти [Текст] / А. С. Бубнов. – Харків: Всеукр. філ. вид-ва «Робітник освіти», 1930. – 28 с.
7. Бухало С. М. Освіта на Радянській Україні [Текст] / С. М. Бухало. – К.: Укр. держ. вид-во, 1945. – 45 с.
8. Васьков Ю. В. Педагогічні теорії, технології, досвід: (Дидактичний аспект) [Текст] / Ю. В. Васьков. – Харків: Скорпіон, 2000. – 120 с.
9. В Президію ЦК КПРС «Про зміцнення зв'язку школи з життям і про дальший розвиток системи освіти в країні»: (Пропозиції викладені в опублікованій записці товариша М.С. Хрущова, схвалені Президією ЦК КПРС). – К.: Держ. вид-во політ. літ. УРСР. – К., 1958. – 19с.
10. Диоген Лаэртский. О жизни, учениях и изречениях знаменитых философов [Текст] / Ред. тома и авт. вступ. ст. А. Ф. Лосев; Перевод М. Л. Гаспарова. – 2-е изд. – Мысль, – 1986 – 571 с. (Филос. наследие).
11. Полякова А. А. Педагогика: Тесты и задания учеб. пособие для студентов сред. Спец. Заведений [Текст] / А. А. Полякова. – М. : Гуманитар. изд. центр ВЛАДОС, – 2004. – 159с.
12. Очерки истории школы и педагогической мысли народов СССР (1917-1941 гг) [Текст] // Отв. Ред. Н. П. Кузин, М. Н. Колмакова, З. И. Равкин. – М.: Педагогика, 1980. – 456с. (Академия пед. наук СССР. НИИ общей педагогики).
13. Педагогика школы. Учеб. пособие для студентов пед. ин-тов [Текст] // Под ред. И. Т. Огородникова. – М.: Просвещение, 1987. – 320с.
14. Савенков А. И. Психология детской одаренности [Текст] / А. И. Савенков. – М.: Генезис, 2010. – 440 с.: с ил. (Учебник XXI века).
15. Щедровицкий Г. П. Избранные труды [Текст] / Г. П. Щедровицкий. – М.: Шк. Культ. Полит., – 1995. – 800 с.

Додаткова література

1. Гарднер°Говард. Структура раз ума: Теория множественного интеллекта. [Текст] / Говард°Гарднер. –М.-СПб.-К., – 2007. – 501с.
2. Дроботенко М. М. Деякі проблеми розвитку і становлення обдарованої молоді в Україні [Текст] / М. М. Дроботенко // Освіта та розвиток обдарованої особистості. – К.: Інститут обдарованої дитини. – № 1, – 2012. – 104 с. – С.12-15.
3. Дроботенко М. М. Проблема зміни еліт, або чи працюють «соціальні ліфти» для молоді? [Текст] / Українознавчий альманах. Випуск 14. –К., –2013. – С.103-106.
4. Зерна педагогічної інновації. Хрестоматія [Текст] / Укладачі: Л. В. Буркова, Н. Ф. Федорова. – К. : Вид. Київська правда, – 2000. –120с.
5. Авдієнко М. Народна освіта на Україні в 1927 – 1928 р. / М. Авдієнко // Рад. освіта. – 1928. – № 6.
6. Андриавский И. С. Классическое и реальное образование / И.°С.°Андриевский. – Глухов: Печатн. наслед. Шумицкого. – 1900. – 52с.

7. Андрущенко В. П. та ін. Соціальна філософія. Історія, теорія, методологія: Підручник для вищих навчальних закладів / В. П. Андрущенко, Л.В.°Губернський, М. І. Михальченко. – Вид. 3-є.
8. Анкета Р. Ш. Реформа школи: проблеми і труднощі в її реалізації [Текст] / Р.°Ш.°Анкета // Рад. шк. – 1987. – № 12.
9. Білодід І. К. На шляху перебудови школи [Текст] / І. К. Білодід. – К.: Рад. шк., 1959. – 81 с.
10. Богуславский М. В. XX век российского образования [Текст] / М.°В.°Богуславский. – М.: ПЕР СЕ, 2002. – 336 с.

РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО САМОСТІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Метою самостійної діяльності студентів зі спецкурсу *«Історія формування змісту середньої освіти для обдарованих учнів в Україні у XX столітті»* є розширення та поглиблення педагогічних знань, а також вдосконалення вмінь та навичок пошукової діяльності, розроблення, підготовка та проведення презентацій, формування вміння публічних виступів.

Студенти мають ознайомитися з розвитком системи середньої освіти, написання есе, авторських педагогічних проєктів, розвивальних навчальних програм тощо та сформулювати навички письмової діяльності з їх розроблення.

Завершення самостійної діяльності зі спецкурсу має за мету підготовку матеріалів до проведення захисту авторського курсу зі самостійно обраної тематики.

ОРІЄНТОВНІ ТЕМИ ДЛЯ ЗАХИСТУ

1. Виховання майбутнього генія: поради батькам.
2. Творчість – шлях до визнання!
3. Творчість – завжди ризик!
4. Стандартне і творче у професійній діяльності вчителя.
5. Творчість та навчальна діяльність – спільне та відмінності.
6. Якими цілями та задачами виховання керувались державні органи влади, створюючи нову школу у двадцятих роках XX століття.
7. Сформулюйте загальні принципи, що визначають зміст середньої освіти у двадцятих роках XX століття.
8. Діагностика обдарованості.
9. Геніальність, як продукт виховання.
10. Моделі обдарованості.
11. Загальна та інтелектуальна обдарованість.
12. Концепції обдарованості.
13. Самоактуалізація, як мотив для розвитку.
14. Музична обдарованість особистості: пошук, виявлення, супровід.
15. Інтелектуальна обдарованість особистості: пошук, виявлення, супровід.
16. Розроблення плану з будь-якого навчального предмету.
17. Розроблення навчального плану для будь-якого факультативу.
18. Розроблення навчального плану для будь-якого позашкільного заходу.
19. Мотивація для досягнення мети.
20. Заохочення для досягнення мети.

Тезаурус

Геній – від лат. *genius* – геній, дух – 1) у давньоримській міфології добрий дух, який формує характер людини та оберігає його продовж життя. 2) людина, якій притаманна найвища творча обдарованість – геніальність. Творчий процес генія відрізняється від творчого процесу інших обдарованих людей. Відмінність генія від талановитості – у ступені обдарованості та значущості творчості. Геній створює епоху у своїй галузі. Найвищий рівень

розвитку творчості – геніальність, що залежить від обдарованості дитини, її високої працездатності, захопленості, і, як правило, проявляється у зрілому віці (Гончаренко С. У. Український педагогічний енциклопедичний словник. Видання друге, доповнене й перероблене. [Текст] / С. У. Гончаренко. – Рівне: Волинські обереги, – 2011, – 556 с.).

Геніальність – від лат. – властивий генієві, плідний – найвищий рівень розвитку можливостей особистості, що виявляються у створенні якісно нових, унікальних продуктів/продукції матеріальної або духовної культури, які мають високу суспільну цінність (Гончаренко С. У. Український педагогічний енциклопедичний словник. Видання друге, доповнене й перероблене. [Текст] / С. У. Гончаренко. – Рівне: Волинські обереги, – 2011, – 556 с.).

Діяльність – спосіб буття людини у світі, її здатність вносити в дійсність зміни. Діяльність є сукупність знарядь праці, створених людьми, – техніка і технології (Гончаренко С. У. Український педагогічний енциклопедичний словник. Видання друге, доповнене й перероблене. [Текст] / С. У. Гончаренко. – Рівне: Волинські обереги, – 2011, – 556 с.).

Ессе – від франц. *essai*, англ. *essay* – спроба, проба, нарис; від лат. *exagium* – зваження.

Ессе студента – це самостійна письмова робота з теми, запропонована науково-педагогічним працівником або обрана самостійно та погоджена з науковим керівником. Мета написання ессе полягає у розвитку навичок самостійного творчого мислення та письмового викладу власних думок.

Задатки – вроджені анатомо-фізіологічні особливості організму, головним чином ЦНС, що є основою формування здібностей особистості. Задатки не обумовлюють здібностей. Це залежить від умов життя та діяльності людини. Задатки багатозначні та можуть розвиватися у різних напрямках. Не можна вважати, що кожній здібності відповідає певний задаток, на основі одного й того ж задатку можуть розвиватися різні здібності, залежно від умов життя людини, а також від напрямку діяльності (Педагогічний словник за ред. дійсного члена АПН України М. Д. Ярмаченка [Текст] – К.: Педагогічна думка, – 2001. – 516 с.).

Здібності – стійкі індивідуальні психічні властивості людини, що є необхідною внутрішньою умовою її успішної діяльності. Вони виявляються у навчанні, набутті певних умінь та навичок в будь-якій галузі суспільної життєдіяльності (С. У. Гончаренко. Український педагогічний енциклопедичний словник. Видання друге, доповнене й перероблене. [Текст] / С. У. Гончаренко. – Рівне: Волинські обереги, – 2011, – 556 с.).

Зміст освіти – основний засіб цілеспрямованого навчання і виховання (Савченко О. Я. Дидактика початкової школи. Підручник для студентів педагогічних факультетів / О. Я. Савченко. – К.: Абрис, 1997).

Зміст освіти – система знань, умінь та навичок оволодіння якими сприяє розвитку розумових, та фізичних здібностей учнів, формуванню у них основ наук, світогляду та моралі, належної поведінки, підготовці до життя та професійної діяльності. Зміст освіти визначається такими принципами: всебічність, зв'язок з життям і практикою, диференціація, систематичність і взаємозв'язок між навчальними предметами, доступність для учнів, урахування особливостей національної культури й виробництва. Зміст освіти виражається у навчальних планах, програмах, підручниках та навчальних посібниках (Педагогічний словник за ред. дійсного члена АПН України М. Д. Ярмаченка [Текст] – К.: Педагогічна думка, – 2001. – 516 с.).

Зміст освіти – це вимога суспільного виробництва, що зумовлена суспільним відношенням та станом науки, техніки, рівнем розвитку середньої освіти та педагогічної думки (Педагогічний словник у 2-х т. – М., 1960. – Т. 2).

Індивід – (від лат. *individuum* – неподільне) – 1) людина як одинична природна істота, представник виду *Homo sapiens* (людини розумна), носій індивідуально своєрідних рис, 2) окремий представник людської спільноти, соціальна істота, яка використовує знаряддя, знаки та через них оволодіває власною поведінкою та психічними процесами (Педагогічний

словник за ред. дійсного члена АПН України М. Д. Ярмаченка [Текст] – К.: Педагогічна думка, – 2001. – 516 с.).

Інтелект людини (Педагогічний словник за ред. дійсного члена АПН України М. Д. Ярмаченка [Текст] – К.: Педагогічна думка, – 2001. – 516 с.).

від лат – розуміння, пізнання – універсальна здатність, що визначає готовність людини засвоювати і використовувати знання та досвід, здатність розумно діяти, раціонально мислити й успішно справлятися з життєвими обставинами. Виділяють конкретний або практичний інтелект (Педагогічний словник за ред. дійсного члена АПН України М. Д. Ярмаченка [Текст] – К.: Педагогічна думка, – 2001. – 516 с.).

Особистість – індивід, який може усвідомлено виконувати різні соціальні функції та ролі, є суб'єктом життєдіяльності (Коломенський Н. Л. Психологія педагогічного менеджменту: Навч. посібник. / Н. Л. Коломенський. – К. : МАУП, 1996.).

Особистість – індивід, наділений розумовими задатками, що у процесі життя та діяльності дають можливість сформувати певний світогляд учня та виробити вміння відстоювати його у різних ситуаціях (Падалка О. С. Нісімчук А. С., Смолюк І. О. Шпак О. Т. Педагогічні технології: Навч. посібник. – К., 1995.).

Обдарованість – індивідуальна потенціальна своєрідність задатків людини, завдяки яким вона може досягти значних успіхів у певній діяльності. Розрізняють обдарованість технічну, наукову, зокрема, математичну, музичну, поетичну, художню, артистичну тощо (С. У. Гончаренко. Український педагогічний енциклопедичний словник. Видання друге, доповнене й перероблене. [Текст] / С. У. Гончаренко. – Рівне: Волинські обереги, – 2011, – 556 с.).

Обдаровані діти – діти в яких у ранньому віці виявляються здібності до виконання певних видів діяльності. Для них характерним є: висока активність розуму, підвищена схильність до певного виду розумової діяльності, елементи оригінальності, потяг до творчості (С. У. Гончаренко. Український педагогічний енциклопедичний словник. Видання друге, доповнене й перероблене. [Текст] / С. У. Гончаренко. – Рівне: Волинські обереги, – 2011, – 556 с.).

Презентація – (спосіб подання інформації) – інформаційний інструмент, що дозволяє повідомити потрібну інформацію про певний об'єкт у зручній для отримувача формі.

Професійна діяльність – вид постійно виконуваної діяльності, специфіка якої полягає у психологічному впливі на оточуючих з урахуванням їх вікових та індивідуальних особливостей, запитів, захоплень, духовного світу і, разом з тим, у цілеспрямованому управлінні процесом удосконалення та розвитку особистості.

Принципи навчання – важлива категорія теорії навчання, відображають закономірності навчального процесу, регулюють діяльність учителя та учнів, зберігають загальну значущість у навчанні предметів на будь-якому етапі. Вони бувають у своєму змісті фундаментальні закономірності, що об'єктивно існують у реальному педагогічному процесі. Принципи змінюються в історичному розвитку: одні зникають, втрачаючи значущість, інші виникають та набувають нового змісту (Педагогічний словник за ред. дійсного члена АПН України М. Д. Ярмаченка [Текст] – К.: Педагогічна думка, – 2001. – 516 с.).

Принципи виховання – основоположні ідеї або цінності виховання людини. Сьогодні виділяють такі принципи виховання: 1) природовідповідності (наукове розуміння природних та соціальних процесів, їх узгодженість із законами розвитку природи і людини тощо), 2) культуровідповідності (базування на загальнолюдських цінностях, будуються з урахуванням особливостей етнічної та регіональної культур тощо), 3) центрації виховання на розвиток особистості (ідеї та завдання виховання для розвитку людини, пріоритети особистості по відношенню до суспільства, держави, соціальних інституцій тощо), 4) додаткового виховання (альтернативні ситуації виховання, як один із факторів розвитку людини тощо) (Педагогічний словник за ред. дійсного члена АПН України М. Д. Ярмаченка [Текст] – К.: Педагогічна думка, – 2001. – 516 с.).

Талант – від грецького *talant – терези* – якісно вищий рівень здібностей особистості. Талант є задатки людини, що можуть перетворюватися на реальність за наявності сприятливих соціальних факторів. Це поєднання різного ступеня генетично зумовленої обдарованості. Талановитість щодо окремих видів творчості (музики, малювання, співів, конструювання) може виявлятися в ранньому віці. Талант є обов'язковою підструктурою геніальності (С.°У.°Гончаренко. Український педагогічний енциклопедичний словник. Видання друге, доповнене й перероблене. [Текст] / С.°У.°Гончаренко. – Рівне: Волинські обереги, – 2011, – 556 с.).

Творчість – продуктивна людська діяльність, здатність породжувати якість нові матеріальні та духовні цінності суспільної значущості (С.°У.°Гончаренко. Український педагогічний енциклопедичний словник. Видання друге, доповнене й перероблене. [Текст] / С.°У.°Гончаренко. – Рівне: Волинські обереги, – 2011, – 556 с.).

Творчий процес – діяльність людини, внаслідок якої створюються нові матеріальні та духовні цінності суспільної значущості. Починається з виникнення в людини-творця ідеї, задуму створити щось нове. Він може тривати незалежно від часу, відбувається по-різному залежно від складності творчого завдання, суспільних умов професійної діяльності та готовності особистості до його успішного виконання (Педагогічний словник за ред. дійсного члена АПН України М. Д. Ярмаченка [Текст] – К.: Педагогічна думка, – 2001. – 516 с.).

Творча уява – уява, що міститься творчу діяльність, як вищу форму активності та самостійної діяльності людини. Визначається науковим відкриттям або новизною наукового дослідження, раціоналізацією, створенням художнього твору, розв'язанням нової задачі (математичної, педагогічної, лікувальної, виробничої тощо) (Педагогічний словник за ред. дійсного члена АПН України М. Д. Ярмаченка [Текст] – К.: Педагогічна думка, – 2001. – 516 с.).

Творча діяльність – форма діяльності людини або колективу – створення якісно нового, що ніколи раніше не існувало. Стимулом до творчості слугує проблемна ситуація, що не можливо розв'язати традиційними способами. Оригінальний продукт/продукція діяльності отримується в результаті нестандартної гіпотези, бачення нетрадиційних взаємозв'язків елементів проблемної ситуації тощо. Задатки творчої діяльності притаманні будь-якій людині (С.°У.°Гончаренко. Український педагогічний енциклопедичний словник. Видання друге, доповнене й перероблене. [Текст] / С.°У.°Гончаренко. – Рівне: Волинські обереги, – 2011, – 556 с.).

Додаток Ж

Відомості про апробацію результатів дисертації

Міжнародні науково-практичні конференції:

VII Міжнародна науково-практична конференція «Обдаровані діти – інтелектуальний потенціал держави» (Київ, 16-20 вересня 2014 року). Доповідь: «Моральні принципи навчання обдарованих дітей у XX столітті»;

X Міжнародна науково-практична конференція «Інноваційні технології навчання обдарованої молоді» (Київ, 20 грудня 2018 року). Доповідь: «Інформаційно-технологічний супровід навчання обдарованих учнів».

Всеукраїнські науково-практичні конференції:

Всеукраїнська конференція «Теоретико-методичні засади дослідження динаміки структури інтелектуальних властивостей особистості обдарованих підлітків» (Київ, 4 квітня 2012 року). Доповідь: «Индивидуальный поход в креативном образовании одарённой учащейся молодёжи с особыми потребностями».

Всеукраїнська науково-практична конференція «Теоретико-методологічні питання розвитку загальної обдарованості особистості» (Київ, 13 березня, 2012 року). Доповідь: «Экофасилитативный подход в системе психолого-педагогического сопровождения общей одарённости личности».

Психолого-педагогічні читання:

VI Всеукраїнські психолого-педагогічні читання, присвячені пам'яті доктора педагогічних наук, професора Федоришина Бориса Олексійовича «Профорієнтація: стан і перспективи розвитку» (Київ, 19 травня 2016 року). Доповідь: «Методичне забезпечення навчання обдарованих учнів у середніх навчальних закладах України другої половини XX століття».

Звітні наукові конференції:

Звітна наукова конференція Інституту обдарованої дитини НАПН України (Київ, 27 березня 2015 року). Доповідь: «Поглиблення педагогічних знань у майбутніх учителів через вивчення спецкурсів».

Додаток 3
Список публікацій здобувача за темою дисертації

Наукові праці, в яких опубліковано основні наукові результати дисертації

1. Піонтковський-Вихватень Б. О. Дидактична сутність змісту середньої освіти з обдарованими учнями України у складі СРСР. *Педагогічні інновації: ідеї, реалії, перспективи* : зб. наук. пр., 2014. № 13. С. 17–22.
2. Піонтковський-Вихватень Б. Моральні принципи освіти обдарованих дітей у XX столітті. *Навчання і виховання обдарованої дитини: теорія та практика* : зб. наук. пр. 2014. № 13. С. 26–30.
3. Піонтковський-Вихватень Б. О. Навчання обдарованих дітей у навчальних закладах України: історичний контекст. *Освіта та розвиток обдарованої особистості* : щомісяч. науково-метод. журнал. 2014. № 2. С. 18–21.
4. Пионтковский-Выхватень Б. А. Подходы развития образовательной деятельности с одаренными детьми. *Освіта та розвиток обдарованої особистості* : щомісяч. науково-метод. журнал. 2014. № 3. С. 22–25.
5. Піонтковський-Вихватень Б. О., Федорова Н. Ф. Удосконалення змісту навчально-виховного процесу в загальноосвітніх навчальних закладах у 90-х роках XX століття. *Освіта та розвиток обдарованої особистості* : щомісяч. науково-метод. журнал. 2014. № 8 (27)/08. С. 36–43.
6. Піонтковський-Вихватень Б. Модернізація змісту середньої освіти в розвитку обдарованих учнів України у 50-х роках XX століття. *Навчання і виховання обдарованої дитини: теорія та практика* : зб. наук. пр. 2015. № 2(15). С. 42–50.
7. Піонтковський-Вихватень Б. О., Камишин В. В., Федорова Н. Ф. Модернізація змісту середньої освіти в Україні у 90-х роках XX століття, спрямованої на розвиток обдарованих учнів. *Освіта та розвиток обдарованої особистості* : щомісяч. науково-метод. журнал. 2015. № 11(42). С. 5–15.
8. Піотковський-Вихватень Б. Інформаційно-технологічний супровід навчання обдарованих учнів. *Навчання і виховання обдарованої дитини: теорія та практика* : зб. наук. пр. 2016. № 1 (16). С. 26–31.

9. Піонтковський-Вихватень Б. Психолого-педагогічний супровід обдарованих дітей в середній освіті України другої половини ХХ століття. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології* : наук. журнал / голов. ред. А. А. Сбруєва. Суми, 2018. № 1(75). С. 54–65.

10. Піонтковський-Вихватень Б. О. Історичний аналіз психолого-педагогічного супроводу обдарованих дітей в загальноосвітніх навчальних закладах України ХХ ст. *Молодий вчений* : наук. журн. 2018. № 3 (55) березень. С. 586–589.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

11. Пионтковский-Выхватень Б. А. Духовно-ценностная одаренность и духовные способности. *Освіта та розвиток обдарованої особистості* : щомісяч. науково-метод. журнал. 2013. №1 (8)/01. С. 19–21.

12. Піонтковський-Вихватень Б. Розвиток трудової політехнічної та військово-підготовчих профільних середніх загальноосвітніх шкіл в Україні у ХХ столітті. *Навчання і виховання обдарованої дитини: теорія та практика* : зб. наук. пр. 2015. № 16. С. 62–70.

Наукові праці, які додатково відображають наукові результати дисертації

13. Пионтковский-Выхватень Б.А. Экофасилитативный подход в системе психолого-педагогического сопровождения общей одаренности личности. *Теоретико-методологічні питання розвитку загальної обдарованості особистості* : матеріали Всеукр. конф., присвяченої 20-річчю заснування НАПН України, 13 березня 2012 р. Київ, 2012. С. 106–111.

14. Піонтковський-Вихватень Б. Поглиблення професійних знань майбутніх учителів через вивчення спецкурсів. *Педагогічні інновації: ідеї, реалії, перспективи* : зб. наук. пр. 2015. № 1 (14). С. 23–26.

15. Піонтковський-Вихватень Б., Федорова Н. Готуємо професіоналів для держави – Україна: педагогічно-психологічний путівник : метод. рек. Київ : Інститут обдарованої дитини. 2017. 68 с.

Додаток К

Довідки про впровадження результатів дисертації

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ

ІНСТИТУТ ОБДАРОВАНОЇ ДИТИНИ

вул. Січових Стрільців, 52-д, Київ, 04053, Україна; тел.: (044) 481-27-27;

факс.: (044) 483-14-67

E-mail: iod@iod.gov.ua Р/р 35216096015556 в Державна казначейська служба України, м. Київ,

ЄДРПОУ: 35392834, МФО: 820172

Сайт: <http://www.iod.gov.ua>

30 03 2016 р. № 02-15/125
на № _____ від _____ 2016 р.

Довідка про впровадження дисертаційного дослідження
Богдана Олександровича Піонтовського-Вихватня з теми
*«Модернізація змісту навчання обдарованих учнів у загальноосвітніх
школах України (друга половина XX століття)»*
на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю
13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки

Актуальність проблеми розширення знань молодих аспірантів з історії розвитку вітчизняної середньої освіти не викликає сумнівів, особливо для майбутніх науковців.

Методика та програма спецкурсу «Історія формування змісту середньої освіти для обдарованих учнів в Україні у XX столітті», запропонованого дисертантом не вичерпують, але достатньо висвітлюють модернізацію змісту середньої освіти та висувають проблеми, що необхідно ще розв'язувати.

Аудиторні навчальні заняття, самостійна діяльність аспірантів (майбутніх науковців) викликали певну зацікавленість. Це свідчить про доцільність впроваджуваного спецкурсу у навчальну діяльність аспірантів. Також пропонуємо її вивчення у вищих навчальних закладах педагогічного спрямування.

Довідку видано у спеціалізовану раду за місцем захисту.

Директор

Камишин В. В.

Відома Камишин В. В. за підписом
Підпис Камишин В. В.
Підпис Камишин В. В.

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ

Інститут проблем виховання
Національної Академії педагогічних наук
України

Україна, 04060, м. Київ, вул. М. Берлінського, 9.
тел. 455-53-38, 440-61-28, 440-60-90; факс (38044) 440-25-25; e-mail: info@ipv.org.ua

Institute of Problems on Education
of the National Academy of Educational Sciences
of Ukraine

Ukraine, 04060, Kyiv, M. Berlinskogo Street, 9
tel. 455-53-38, 440-61-28, 440-60-90; факс (38044) 440-25-25; e-mail: info@ipv.org.ua

«28» березня 2016 р. № 01-11/130

Довідка

про впровадження дисертаційного дослідження Богдана Олександровича
Піонтковського-Вихватень з теми «Модернізація змісту навчання обдарованих
учнів у загальноосвітніх школах України (друга половина ХХ століття)» на
здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю
13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки

Розроблений дисертантом Богданом Олександровичем Піонтковським-
Вихватень спецкурс «Модернізація змісту навчання обдарованих учнів у
загальноосвітніх школах України (друга половина ХХ століття)» з проблеми
розширення знань аспірантів (майбутніх науковців) є актуальним і не викликає
сумнівів. Цей спецкурс впроваджувався в Інституті впродовж 2015-2016 рр.

Запропонована Програма спецкурсу достатньо розвивально продуктивна і
дозволяє намітити подальші перспективи заявленої проблеми.

Аудиторні навчальні заняття, самостійна діяльність аспірантів (майбутніх
науковців) викликали високий інтерес.

Довідку видано у спеціалізовану раду за місцем захисту.

Директор

І.Д.Бех

старший науковий співробітник,
провідний науковий співробітник
відділу професіології та
психолого-педагогічної діагностики
Інституту педагогічної освіти
і освіти дорослих НАПН України

О. М. Ігнатович

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

**ЧЕРНІГІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ Т.Г.ШЕВЧЕНКА**

вул. Гетьмана Полуботка, 53, м. Чернігів, 14013, Тел. 3-36-10
E-mail chnpu @ chnpu.edu.ua Код ЄДРПОУ 02125674

28.03.2016 № 10

На № _____ від _____

Довідка про впровадження дисертаційного дослідження
Богдана Олександровича Піонтковського-Вихватень з теми
**«Модернізація змісту навчання обдарованих учнів у
загальноосвітніх школах України (друга половина XX століття)»**
на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за
спеціальністю 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки

Результати дисертаційного дослідження Богдана Олександровича Піонтковського-Вихватень впроваджувалися у навчальний процес Чернігівського національного педагогічного університету імені Т.Г.Шевченка продовж 2015-2016 навчального року при викладанні навчальної дисципліни «Педагогіка» зі студентами, майбутніми вчителями, з метою поглиблення знань з історії розвитку модернізації змісту середньої освіти в Україні. Прочитаний спецкурс має 41 год. аудиторних навчальних занять.

Студенти з інтересом прослухали цей курс, а це свідчить про те, що було актуальним та доцільним у вищих навчальних закладах педагогічного профілю його впровадження.

Результати дослідження Богдана Олександровича Піонтковського-Вихватень підтверджують доцільність їх впровадження у навчальний процес ВНЗ.

Довідку видано у спеціалізовану вчену раду за місцем захисту.

Ректор Чернігівського національного
педагогічного університету
імені Т.Г.Шевченка, д.пед.н. професор

 М.О.Носко

Колесник М.О.
3-21-06